

519

Э. ТАЛАБОВ

اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّة

АРАБ ТИЛИ

ТИЛИ

Э. ТАЛАБОВ

اللُّغَةُ الْعَرَبِيَّةُ

АРАБ ТИЛИ

КИРИШ

Арабistonнинг бешинги. Хинд океанидан то Фирот дарёсыгача, Фере кўлигидан то Қизил денизгача чўзилган катта ярим орол Арабиенга атайлади.

Арабистоннинг катта қисмини саҳро ва чўллар ташкил қилади; жануби шарқидагина тевааликлар, унча баланд бўлмаган тоғлар бор. Ярим оролда ҳайқириб оқувчи дарёлар йўқ. Онда-сонда учраб турадиган дарё узанлари йилда бир марта — ёмғир мавсуми найтидагина сув билан тўлади. Арабистон иссиқ минтақага жойлашган, унда йил бўйи аёвсиз иссиқ ҳавирошлик қилади. Ёмғир мавсумидан кейин саҳрога қисқагина кўклар келиди, ҳаммаёқ кўм-кўк ўтлоққа айланади, воҳа ва водийларда ҳаст қайнади. Кўп ўтмай булоқлар қуриydi, ўтлоқлар қовжираб қолади. Лекин шамоллар мавсуми бошланади. Ҳар бир шамол ўз номига эга. Саҳро араблари — бадавийлар уларни қайси томондан эсиниға, келтираётган ҳидига қараб енгил ажратиб олинади: сабо, самум, ҳамсини. Нисбатан майин шамоллар шимолдан эсади. Ғарб шамоллари саҳрога Қизил денгиздан намликни суради. Жанубдан эсувчи шамоллар экватордан иссиқ келтириб атрофни куйдиради. Саҳро ўртасида ниҳоятда кучаяди, йўлида учраган барча мавжудотни йўққа чиқаради, барбод қилади.

Араб ярим ороли бир неча иқлимларга бўлинади. Чекка жанубдаги ерларни Яман — Бахтли ўлка дейишади. Ундан шарққа қараб Хадрамавт чўзилган. Хадрамавт Умон ўлкасига чегарадош. Ямандан шимолроқин Хижоз дейдилар. Арабистоннинг қадимги обод шаҳарлари Макка ва Мадина шу иқлимда жойлашган. Хижоз ва Қизил денгиз ўртасида чўзилган тор ҳосилдор соҳилни Тихома деб аташади. Жанубдан Хижоз, шимолдан Сурия, шарқдан эса Ироқ билан чегараланадиган катта майдон Нажддир. Бу ерда учқур араб тулпорлари боқилади. Нажддан шарқи жанубга қараб Ямома ва Баҳрайн иқлимлари чўзилган. Баҳрайн ўзининг дури ва хурмоси билан донг таратган. Ярим оролнинг маркази иккита катта саҳро билан банд. Булар ар-Рубъу-л-Холи ва Нуфуд саҳроларидир.

Ана шу катта майдонда қадимдан араблар яшайди.

Араблар. Энг қадимги арабларнинг излари эрамыздан олдинги биринчи мингйилликнинг бошларига тақалади. Араблар ўзларини қадимги Қаҳтон (жанубий араблар) ва Адвон (шимолӣ араблар) уруғидан тарқалганмиз дейишади.

Қаҳтон уруғи ўз навбатида иккига ажралади:

а) Химёрийлар: Қудъа, Танух, Калб, Жухайна, Узро қабилалари;

б) Қаҳлонлар: Тайй, Ҳамдон, Амилат, Жузом (ундан Лаҳм ва Кинда бошланиш олган), Азд (ундан Ғассон, Хузоъа, Абс ва Ҳазраж бошланиш олган) ва Аммер қабилалари.

Адлон уруғи ҳам икки гуруҳга ажралади:

а) Мударийлар: Қайс, Айлон (ундан Ҳавозин, Сулайм ва Ғатофон, Ғатофдондан эса Абс ва Зубён бошланиш олган), Тамим, Хувайл, Канъон (ундан Курайш бошланиш олган) қабилалари;

б) Рабиъийлар: Асад, Воил (ундан Бакр, Тағлиб, Бакрдан Ҳанифа бошланиш олган) қабилалари.

Араб тили. Араб тили соми¹ тиллар гуруҳининг жанубий шохчасига тааллуқлидир. Араб тили тараққиёти уч босқичга бўлиниб ўрғанилади: қадимги, классик ва ҳозирги замон араб тили.

Қадимги тил бизгача баъзи ёдгорликларда етиб келган. Тадқиқотчилар шу ёдгорликлардаги ёзувлар асосида унинг грамматик қурилишини ва қисман сўз бойлигини аниқлашга муваффақ бўлишди.

Классик араб тилининг намуналари эса бизгача жуда кўп миқдорда етиб келган. Биз уларда мукамал грамматик қурилишга эга бўлган, кенг лексик таркибли, жоҳилий даври назми ва таъсирдор қабилалар лаҳжалари нодир хусусиятларини ўзида умумлаштира олган бой тилни кўрамиз. Классик араб тили тақомилида муҳим роль ўйнаган қабила лаҳжалари орасида энг эътиборлиси қурайш лаҳжасидир. Қурайшлар яшайдиган жой — Макка ва унинг атрофи савдо маркази сифатида қадимги араблар ҳаётида катта аҳамиятга эга эди. Маккага ҳар йили турли қабилаларнинг минглаб вакиллари келиб-кетар, улар гурунгида қурайш лаҳжаси қабилалараро тил вазифасини ўтарди. Унинг энг нафис иборалари бошқа қабилалар лаҳжасига кўчар ва шунингдек, бошқа қабилалар вакилларида эътиборга молик луғавий бирликларни қабул қилар эди ҳам. Йилда бир эълон қилинадиган осойишталик даврида урушларни вақтинча тўхтатиб Маккага тўпланган халқ ўз масканларига қайта тарқалишаркан, араблар ярим оролининг турли бурчакларига қурайшнинг умумлашиб қолган сўзлари, иборалари, нафис тил услубларини ҳам ўзлари билан олиб кетишар ва тарқатишарди.

Сайллар пайтида шоирлар куч синашардилар. Барча қабила вакиллари иштирок этган бу тортишувларда ким ютиб чиқса, ўша шоирнинг қасидаси теридан ишланган саҳифаларга битилиб, Каъбага осиб қўйиларди. Классик араб тилининг шаклланишида бу икки манбанинг сезиларли таъсири бор.

Классик араб тили ислом байроғи остида Яқин ва Ўрта Шарққа, Марказий Осиё ва Африканинг кўп қисмига тарқалди. Ўрта Осиёда у узоқ вақтларгача халқаро ва билим тили бўлиб келди. Ўзлари-

¹ Сомий тиллар туркуми уч шохчага бўлинади: жанубий — ҳабаш, араб ва суқотра тиллари; шимоли-ғарбий — аромий, яхвд (иврит), финикий, маоний, угорий, аморий; шимоли-шарқий — аққод тили (бобил ва ассурий лаҳжалари билан). Бу тилларнинг кўпи ўлиб кетган; ҳабаш тили амҳар, курага, ҳарар, тигра, тигрини каби лаҳжалар шаклида мавжуд; иврит Исроилда қайта тикланди; Кавказдаги айсор тили ассурий (аққод) лаҳжасининг давомидир.

нинг чуқур илмий мулоҳазалари билан дунё Фанининг раънақиға сезиларли таъсир кўрсатган фан даҳолари, буюк ватандошларимиз Абу Райҳон Бѐруний, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Муҳаммад Хоразмий ва Маҳмуд Замахшарийлар шу тилда самарали ижод қилишган. Классик тил ҳозирги замон араб тилининг шаклланиши учун замин булди.

Ҳозирги замон адабиѝ араб тили Арабистон ярим ороли ва ундан шимолроқдаги ҳамда Шимолий ва Шарқий Африкадаги илгирмадан ортиқ давлатнинг расмий тили. Кундалик газета ва журналлар ушбу тилда чиқади, радио унда ахборот беради, китоблар нашр этилади. У уштан аср охириларида шаклланди.

Барча араб давлатлари учун умумий булган адабиѝ араб тилидан ташқари, ҳар бир алоҳида араб давлатида маҳаллий лаҳжалар мавжуд. Бирмунча умумлаштириш оلسак, улар қуйидагилар: саудия, яман, сурия-фаластин, ыроқ, миср, судон, мағриб.

Сўз таркиби. Араб тилининг сўз таркиби араблар тарихий тараққийѝтини ўзида жамлайди. Қадимги араб тилида сузлашувчи қабилалар тили ҳар жиҳатдан қабил алоҳидалиги эҳтиѝежи учунгина зарур булган сўз бойлиги билан чегараланарди. Кейинроқ Аднон ва Қаҳтон гуруҳларининг араланиш кетиши натижасида тил боинди, мукаммалланди. Истилолар пайтида араб тилининг маҳаллий халқлар тиллари билан тўқнашуви унга жуда кўп янги унсурлар олиб кирди. Ҳозирги замон адабиѝ араб тили ҳам лексик нуқтаи назардан анча жиддий ўзгаришларга учради.

Грамматик қурилиши. Олимларнинг фикрларига кўра, араб тили қадимги сомиѝлик хусусиятларини бошқа қардош тиллардан кўра кўпроқ сақлаб қолган. Араб тилида флексия (иштиқоқ) воситасида сўз ясаш усули кенг қўлланилади. Турки, узбек тили ҳам флексив тиллар сирасига киради. Бироқ ҳамма гап шундаки, арабий исмларда руй берадиган флексиялар кўпинча сўз таркиби ичинда — «синин» орқали руй беради. Феъллар замон, шахс, сон, жинсларга мувофиқ флексиялар олади.

Араб тилидаги сўз туркумлари, бизнинг тилларни ўрганишда одат бўлганидек, ун ёки шунга яқин аҳадга эга деб тушунилмайди. Улар учтадир: феъл, исм ва ҳарфлар. Араб морфологиясидаги сўз туркумлари, аслида, туркум гуруҳларидир.

Исм туркуми ўз таркибига от, сифат, сон, олимш, сифатдош ва масдарларни олади. Сунгги иккисиде феъллик хусусиятлари ҳам мавжуддир. Исмлар келишик (бош, қаратқич, тушум), жинс (музаккар ва муаннас), грамматик сон (бирлик, иккелик, кўчлик) ва ҳолат (ноаниқлик ва аниқлик) категорияларига эга. Сузларнинг узаро боғланишлари сўз таркиби билан ҳам, келишиклар ёрдами билан ҳам, шунингдек, ёрдамчи сўзлар воситаси билан ҳам олиб борилади.

Феъллар таркибига замон шакллари, даражалари, шунингдек, ўз мазмунларига кўра, сифатдош ва масдарлар киради. Умуман, феъллар турли шаклларнинг жуда ривожланиши ва кенг қўлланилиши, феъллий бобларнинг (асосан ушбу мавжудлиги, барча

бобларнинг ҳамма замоналарда тусланиши, шахс шакллари (бирлик, иккилик, кўплик) нинг мавжудлиги, майллар (аниқлик, буйруқ, истак, шарт, кучайтirma) нинг ривожланганлиги; даражалар (аниқ, мажҳул) нинг мавжудлиги билан характерланади.

Ҳарф (ёрдамчи сўз) лар боғловчи, кўмакчи (предлог), юклама ва ундовларни ўзида жамлайди. Араб тилининг боғловчи ва кўмакчи системаси жуда ривожланган, ундовларнинг баъзилари жинс шаклларига эга. Юклама системаси унчалик ривож топмаган.

Имло. Транскрипция. Араб тили ўзига хос ва мукамал ёзув системасига эга бўлиб, унда ундош ва чўзиқ унлиларгина ўз ифодасини топган. Ҳарфлар ундан чапга томон ёзилади. Тилдаги мавжуд қисқа унлилар ёзилмайди. Араб тилининг ёзув системаси тилдаги барча хусусиятларини тўлиқ акс эттира олади.

Араб алифбоси араб тили учун жуда мос бўлишига қарамай, араб ёзуви билан тилининг фонетик системаси ўртасида каттагина фарқ мавжуд. Ана шу қийинчиликларни бартараф қилиш мақсадида мутахассислар тилнинг барча хусусиятларини тўла тавсифлашда жуда қўл келувчи транскрипциялаш усулидан фойдаланишади. Биз дарсликда совет арабшунослари томонидан қабул қилинган фонематик транскрипциядан фойдаланамиз. Унга ҳозирда истеъмолда бўлган ўзбек алифбоси ва босмаҳона имкониятларини ҳисобга олиш асосида баъзи-бир ўзгаришлар киритилган. Аслида транскрипцияга алифбони тўлиқ ўзлаштириб олгунга қадар эҳтиёж сезилади, сўнг унинг зарурияти қолмайди. Чунки араб унлилари талаффузида хилма-хиллик йўқ, улар доимо бир турли айтилади. Тилдаги айрим ўзгаришлар (эмфатик товушлар таъсири остида тил олди портловчиси «т» нинг эмфатиклашуви ва шу каби) лар эса алифбода ўз аксини топган.

Араб алифбосида 28 та ҳарф бор. Улар ёрдамида 31 товуш (28 ундош ва 3 чўзиқ унли) ифодаланади. Унда ҳар бир ҳарф алоҳида, сўз бошида, ўртасида ва охирида келадиган шакллارга эга. Демак, ҳар бир ҳарфнинг хат тизмасида ёзилиши унинг қандай вазиятда турганига боғлиқ. Ҳарфларнинг кўпроғи (22 таси) ҳар икки томондан бошқа ҳарфларга бириктириб (қўшилиб) ёзилади. Қолганлари (6 та ҳарф) эса фақат бир томондангина бириктирилади.

Кўпчилик ҳарфлар имло нуқтаи назаридан бир-бирларига ўхшаш шакллارга эга бўлиб, уларни фарқлайдиган белги уст ёки остларига қўйилувчи диакритик нуқталардир. Нуқталар сони бир, икки ёки учта бўлиши мумкин. Мазкур хусусиятга асосланиб алифбодаги ҳарфларни ўхшаш шаклларга эга бўлган бир неча гуруҳларга ажратиш мумкин. Олтита ҳарф алоҳида, ҳеч қайси гуруҳга кирмовчи шаклга эга; уларда ҳеч қандай диакритик нуқталар ҳам йўқ.

Ҳарфлар сатр устигами ёки остига ёзилишлари билан ҳам ўзаро фарқланади.

Араб алифбоси узоқ тараққиёти давомида жиддий ўзгаришларга учраган. Натижада ёзув (хат) нинг кўп турлари пайдо бўлган. Булар куфа, риқъа, насх, васталик, таълиқ, шикаста кабилар бўлиб

ҳар бири маълум бир тарихий даврни ёки шароитни ўзида акс эттиради. Энг кенг тарқалган ҳат шакли — насхда хатларнинг сиртки кўриниши ҳозирги босма ҳарфларникидан унча фарқ қилмайди.

Араб алифбосида ҳарфлар, бошқа қисмига халқлар ёзувларида мавжуд бўлганидек, бош ва кичик шаклларга эга эмас.

АРАБ АЛИФБОСИ

Транс-крип-ция	Ҳарфнинг аталиши	Ҳарфнинг ёзилиши	Транс-крип-ция	Ҳарфнинг аталиши	Ҳарфнинг ёзилиши
д.	да.дун	ص	а.	'алифун	ا
т.	та. 'ун	ط	б.	ба. 'ун	ب
з.	за. 'ун	ظ	т.	та. 'ун	ت
'	'айнун	ح	с.	са. 'ун	ث
ғ.	ғайнун	ع	ж.	жа.мун	ج
ф.	фа. 'ун	ف	х.	ха. 'ун	ح
қ.	қа.фун	ق	х.	ха. 'ун	ح
к.	ка.фун	ك	д.	далун	د
л.	ла.мун	ل	з.	за.лун	ذ
м.	ми.мун	م	р.	ра. 'ун	ر
н.	ну.нун	ن	з.	за. 'ун	ز
ҳ.	ҳа. 'ун	ه	с.	си.нун	س
в,у.	ва.вун	و	ш.	ши.нун	ش
й,и.	йа. 'ун	ي	с.	са.дун	ص

Биринчи дарс:

ТОВУШЛАР СИСТЕМАСИ. УНДОШЛАР

Ҳар бир тил ўз нутқ системасига эга. Араб ва ўзбек тилларида ҳар икки тил учун уйқаш, бир хил талаффуз қилинадиган товушлар бор. Айни пайтда ҳар бирининг ўзигагина хос, бошқасида учрамайдиган товушлар ҳам мавжуд. Биз ўз она тилимизда гапирганимизда тилимиз, лабимиз ва бошқа нутқ аъзоларимизни бирор товушни талаффуз қилишимиз учун қандай ҳаракат қилдираётганимизни сезмаймиз ҳам. Талаффуз кўникмаси тўдаклигимиздан ҳосил қилинган. Бироқ ўзбекча сўзлашиш кўникмаси араб тилида гапириш учун ҳамма вақт ҳам тўғри келавермайди. Арабча тўғри сўзлашиш учун қатор янги кўникмалар ҳосил қилиш керак.

Араб тилида ундошлар, асосан, товуш пайчаларининг ҳаракат ва ҳолатига ёки огиз бўшлигининг қайси қисмида тўсиқча учрашларига, фақат шовқиндангича иборат бўлишларига ёки аксинча, свознинг шовқиндан устунлигига, шунингдек, талаффуз қилиниш усулларига боғлиқ равишда бир-бирларидан фарқланади.

Араб ундошлари товуш пайчаларининг ҳаракат ва ҳолатига кўра — жарангли ва жарангсиз, пайдо бўлиш ўринларига кўра — лаб, танглай олди, танглай ўртаси, чуқур танглай орқаси ва бўғиз товушлари бўлиши мумкин.

Ундошлар артикуляция усулига кўра портловчи, сирғалувчи (ффрикатив), қоришиқ (аффрикатив), титровчи (вибрант) ва бурун иштирокида талаффуз қилинувчи (сонант) бўлади. Умуман айтганда, араб ундошларига хос энг характерли хусусиятлар — шовқиннинг мавжудлиги, мусяқавийлик, юмшоқланиш (палатализация) ва товушнинг ошиғич куч билан артикуляция қилиниши (эмфатиклик)дир.

ПОРТЛОВЧИ ШОВҚИНЛИЛАР

Араб тилидаги портловчи товушлар ҳам ҳавонинг нутқ аъзоларидаги тўсиқни ёриб ўтиб, «портлаш» йўли билан чиқиши натижасида талаффуз қилинади. Портлаш юқори ва пастки лаблар, тил ва тишлар, тил ва танглай ўрталарида, хуллас, нутқ аъзоларининг турли ўринларида содир бўлиши мумкин.

«б» фонемаси — лаб ўртаси ундоши, жарангли. Бу товуш ўзбек тилидаги «б»нинг нусхаси. Бироқ араб «б»си, ўзбек тилида-

Араб ундош фонемаларининг таснифи

Артикуляция ўрни бўйича		Артикуляция усули бўйича	Таъғлай								Бўғиз	
			ташқи орти (оддий)	ташқи орти (эмфатик)	тил олдиди	таъғлай ўртаси	чуқур таъғлай ордаси	товуш пайчалари	ҳалқум			
Портловчилар	шовқинчилар	жарангли			д	д						
		жарангсиз			л	т		к	қ			
	созантлар		м				н					
Сирғалувчилар	шовқинчилар	жарангли		з	з	л			ғ			
		жарангсиз		ф	с	с	ш		х	ҳ	х	
	созантлар		в				л		й			
Қоришқин	шовқинчи						ж					
Титролчи	созант						р					

индек, суз ўртаси ёки охирида жарангсизланмайди, яъни «о» ланимайди.

1-машқ. Араб «б» фонемасини ўзбек адабий тилидаги «б» фонемаси ва унинг нусхалари билан таққосланг:

- баввиб — бориб (бориб)
- калбун — келиб (келиб)
- шарибти — борибди (борибди)
- харабтум — қараб тур (қараб тур)

«т» фонемаси — таъғлай олди товуши, тиш ортида талаффуз қилинади, жарангсиз. Ўзбек тилидаги «т» нинг нусхаси (эквиваленти).

«д» фонемаси — танглай олди товуши, тиш ортида талаффуз қилинмайди, жарангли. У жарангсизлар таъсири остида ўз жарангини йўқотмайди. Бишобарин, унинг ўзбек тилидаги каби «т»лашуви бўй бармайди.

3-машқ. Араб ва ўзбек тилларидаги ўхшаш товуш бирикмалари талаффузини таққосланг:

самадтум	—	бадтар (баттар)«
судти	—	кўрсатди (кўрсатти)
баррадта	—	қандда (қантта)
қуд	—	дуд (дут)

«к» фонемаси — танглай ўртаси ундоши, жарангсиз. Араб «к»си рус тилидагидек чуқур эмас. Шунингдек, у ўрнига қараб баъзан юмшоқ, баъзан эса қаттиқ талаффуз қилинмайди ҳам. Балки у доимо бир хил — худди ўзбек тилидагидек, бир оз юмшоқроқ артикуляция олади.

3-машқ. Рус тилидаги «к»нинг тубандаги қаттиқ нусхаларига араб «к»сининг талаффузини таққосланг:

кадрун	—	кадарун
красивый	—	каразиййун
классик	—	кила.сикиййун
кто?	—	кита.бун

«қ» фонемаси — чуқур танглай орқаси ундоши, жарангсиз. Тил ўзагининг иштироки билан талаффуз қилинади. У ўзбек «қ» фонемасига тўла мосдир.

ТИШ ЎРТАСИ СИРҒАЛУВЧИЛАРИ

«с:» фонемаси — танглай олди сирғалувчиси, жарангсиз, шовқишли. У устки ва остки тишлар ўртасида талаффуз қилинади. Бундай товуш ҳозирги замон ўзбек тилида йўқ. Унинг артикуляциясида тил учини тишлар орасига шундай жойлаштириш керакки, у юқоридagi тишларга маҳкам жипслашиб турсин. Шунда тил учи билан пастки тишлар орасида кичик тирқиш қолади. Нутқ аъзоларининг шундай ҳолатида «с:» куч билан талаффуз қилинади.

4-машқ. Нутқ аъзоларингизни «с:» ундоши артикуляцияси учун зарур ҳолатга келтиринг ва уни бир неча марта такрорлаб «с:» ундошини талаффуз қилинг.

5-машқ. Қўзғу ва техник воситалар кўмагида «с:» фонемасини тўғри талаффуз қилишга эришинг:

с:аба.тун	мус:батун	шаббис:
с:абитун	мус:битун	ташаббас:
с:ақфун	тас:аббата	тава.рас:

6-машқ. Қуйидаги арабча сўзларнинг талаффузида «с:» ундоши билан олдинги «с» сирғалувчиси ўртасидаги артикуляцион фарққа эътибор беринг:

сабтун — с:абтун
 суба.тун — с:аба.тун
 субу.тун — с:убу.тун
 са.битун — с:а.битун

«з:» фонемаси — танглай олди сирғалувчиси, шовқинли, жа-рангли ундош. Уни тўғри талаффуз қилиш учун нутқ аъзоларини «с:» артикуляциясидаги каби ҳолатга келтирилади. Талаффуздаги ягона фарқ — товушнинг иштирокидир. Муқобил товуш ҳозирги замон ўзбек тилида йўқ.

7-машқ. Нутқ аъзоларининг «з:» артикуляцияси учун зарур ҳолатга келтириш. Кейин унга бир неча бор тикрорлаб талаффуз қилиш.

8-машқ. «з:» фонемасининг тўғри талаффуз қилишига аҳамият беринг. Машқни бажаришда техник воситалар ва кўнгудан фойдаланиш:

з:икрун	за:ҳабун	за:жун
з:акарун	за:ҳибун	за:ва:қун
маз:ку:рун	маз:ҳибун	таз:ҳи:був
муз:а.каратун	маз:ҳу:був	муз:ай:валун
лаз:з:из:	таза:з:из:	наф:физ:

9-машқ. Муштарак сўзларни ўқинг, «з:»нинг ундош талаффузда оддий тиш орти «э:»сига айланиб қолишига аҳамият беринг:

маз:ку:рун — мазкур
 з:икрун — зикр
 лаз:з:атун — лаззал

«Б», «Т», «С:» УНДОШЛАРИНИНГ ЁЗИЛИШИ

«б», «т», «с:» ундошларининг ёзувдаги ибораси бир гуруҳни ташкил қилади. У сатр устига битилади. Ҳарфларни диакритик нуқталарнинг сони ва қаерга қўйилганига қараб бир-биридан аж-ратиш мумкин.

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрип-ция	Ҳарфлар-нинг атақ-лиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
ب	ب	ب	ب	б	ба. 'ун
ت	ت	ت	ت	т	та. 'ун
س	س	س	س	с:	с:а. 'ун

Жадвалдан кўришиб турганидек, уч ҳарфнинг барчаси ҳарфлар тизмасида икки томондан бириктирилади, яъни бошқа ҳарфларга қўшилиб ёзилади:

تتت   بيب   بتت   بتت   بتت

10-машқ. «б», «т» ва «с» ундoshiлари ҳарфий ифодаларининг ҳар бир шаклини бир қатордан ёзинг:

Намуна: $\text{ب ب ب ب } \dot{\text{ا}} \dot{\text{ا}} \dot{\text{ا}} \text{ ? ? ?}$

11-машқ. Қуйидаги ҳарф тизмаларининг ҳар бирини бир қатордан ёзинг:

ббб, ттт, ссс:с:, бтс:, тбс:, с:бт, с:тб

12-машқ. Ҳарф бирикмаларини дафтарингизга кўчиринг ва транскрипцияланг:

Намуна: $\text{ب ب ب } \dot{\text{ا}} \dot{\text{ا}} \dot{\text{ا}} \text{ ? ? ? } \text{ббб}$

ҲАРАКАТЛАР

Араб алифбоси ёрдамида барча ундош товушларни ва чўзиқ унлиларнинггина ифодаланиши мумкин. Қисқа унлилар ёзувда ўз аксини топмаган.

Ўқишда жуда аниқлик талаб қилувчи мавбалар — назм обидалари, дарсликлар ва қомуслардан фойдаланишни жўнлаштириш мақсадида қисқа унлиларни ифодаланиш учун қўшимча белгилар — ҳаракатлар қўйилади.

Ҳаракат — матлум ўриндаги ундодан сўнг қандай унли талаффуз эгиллишига ишора қилувчи белгидир. Ҳаракатлар ҳарф устига ё тагига қўйилади.

Қисқа унли «а» фатҳа ـَ (фатҳатун) ҳаракати билан ифодланади. Фатҳа қайси ҳарфдан сўнг талаффуз этилса, ушанинг устига қўйилади:

اَ (ба), اَ (га), اَبَات (с:абата)

Қисқа унли «у» дамма ـُ (дамматун) ҳаракати билан ифодланади. Дамма ҳарф устига қўйилади:

اُ (бу), اُ (ту), اُ (с:у)

Қисқа унли «и» касра ـِ (касратун) ҳаракати билан ифодланади. Касра ҳарф остига қўйилади:

اِ (би), اِ (ти), اِ (с:и)

СУКУН

Сўз таркибидаги айрим ундодан сўнг ҳеч қандай унли талаффуз қилинмаслиги ҳам мумкин. Бу ҳолат махсус «сукун»да : (суку.нун) ўз ифодасини топган.

Сукун (тишин)ли ҳолат араб тилида сўз ўртаси ва охиридагина

рўй бериши мумкин. Сукун белгиси ўша ҳаракатсиз (унлиспз) ҳарф устига қўйилади:

Сўз ўртасида: **تَثَبْتُ** (та:с:бу:ту) Сен мустаҳкам турибсан.

تَبْتُ (ту:бу:ту) Тавба қилдим.

Сўз охирида: **تُبُّ** (с:у:б) савоб иш қил!

بِتُّ (бит) тунуб қол!

Сўз бошида сукунли (унлиспз) ҳовит кузатилмайд.

13-мавж. Дафтарингизга кўчирингиз ҳаракатлангиз:

تَبْتُ (с:а:бу:та) мард бўлмақ, мард бўлди

تَبَّتْ (с:а:ба:та) саботли бўлмақ, саботли бўлди

تَبُّ (ту:б) тавба қил!

تَبَّتْ (с:а:б:ит) мустаҳкамла, маҳкам қил!

Иккинчи дарс:

СИРГАЛУВЧИ УНДОШЛАР

Бу товушлар ҳаво оқимишнинг нутқ абзолари орқали сирғалиб ўтишидан пайдо бўлади.

«з» фонемаси — шовқинли жарангли ундош. У танглай олдида пайдо бўладиган оддий тиш орти сирғалувчисиدير.

«с» фонемаси — шовқинли жарангсиз ундош. У тишлар ортининг фаол иштироки билан пайдо бўладиган оддий танглай олди сирғалувчисиدير.

«ш» фонемаси — шовқинли жарангсиз ундош. У тиш олдида талаффуз қилинувчи танглай олди товуши.

«ф» фонемаси — шовқинли жарангсиз ундош. У лаб ва тиш ўртасида пайдо бўлади.

«г» фонемаси — шовқинли жарангли чуқур танглай орқа товуши.

«х» фонемаси — шовқинли жарангсиз чуқур танглай орқаси товуши. Бу ундошнинг талаффузи бир оз юмшоқ рус тавсалай орқа «х» фонемасидан фарқ қилади ва ўзбек тилидаги «х»га тўлиқ мос келади.

ҚОРИШИҚ ТОВУШ

Одатда қоришиқ (аффрикат) товушлар нутқ органларининг бир ўрнида бир пайтнинг ўзида пайдо бўлган экинчи ундошнинг ажратилмай, бир товушдек талаффуз қилинишидир. Араб тилида фақат бергина қоришиқ товуш (аффрикат) мавжуд:

«ж» фонемаси — танглай олди ва тиш олди ундоши, жа-

равган ва шовқинли товуш. У ўзбекчадаги «ж» фонемасига мос бўлиб, бир пайтийинг ўзида ҳам «д», ҳам «ж» фонемалари унсуур (элемент)ларини ўзида жамлайди.

БЎГИЗ ТОВУШЛАРИ

Араб тилида тўртта бўғиз товуши мавжуд. Уларнинг икkitаси («ҳ» билан «'») товуш пайчаларида, қолган икkitаси («х.» билан «'») ҳалқумда пайдо бўлади.

«х.» фонемаси — бўғизнинг ҳалқум қисмида пайдо бўлувчи жарангсиз шовқинли сирғалувчи ундош. Унинг талаффузида бўғиз мушаклари таранглашиб, бир-бирларига яқинлашиб келади. Улар жуда тизиллашиб, ўртада тор йўлак ҳосил бўлади. Ташқарига отилаётган ҳаво ана шу тор йўлак орқали ўта туриб, мушуқлар устидан «сирғанади». Натержада жарангсиз шовқин тарзида «х.» ундоши талаффуз бўлади. Бунда товуш пайчалари собит, юмшоқ танглай кўтаришган, бурун бўшлиғига олиб борувчи йўл берк бўлади; барча нутқ аъзолари таранглашган бўлади.

Ўзбек тилида бундай товуш йўқ.

14-маиқ. Нутқ аъзоларингизни «х.» фонемаси талаффузи учун зарур ҳолатга келтириш, сўнг уни талаффуз қилинг.

15-маиқ. Ўзинг, «х.» фонемасининг турли ўринларда талаффуз қилинишига аҳамият беринг:

х.а.лла.қун	х.улқу.мун
х.а.би.бун	х.уррун
х.а.ка.йатун	х.уд.у.рун
бах.рун	мах.аббатун
мих.баратун	мух.камун
ми.фта.х.ун	фух.у.матун

16-маиқ. Сўзлас охиридаги «х.» фонемасининг талаффузини ўрганинг.

на.фих.	ка.фих.
лаққих.	фа.тих.
қах.қих.	фаттих.

17-маиқ. Техник воситалар ёрдамида икkitиланган «х.»нинг равои талаффуз қилинишига эришинг; нутқ аъзоларингиздаги ўзгаришларни кузатинг:

бах.х.а.рун, сах.х.а.рун, фах.х.а.рун, сух.х.а.рун, шах.х.а, тамах.х.ах.а, лах.х.а.ча, лах.х.а.нун, тасах.х.ара

«Ж», «Х», «Х» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоқида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
ж	с	ж	ж	ж	жи.мун
х	с	х	х	х	х.а. 'ун
х	с	х	х	х	ха. 'ун

яни сўз ўртасидаги турли маъқелларда, турли-туман унлилардан олдинда ёки кейинда рўй бериши мумкин. Иккиланган сўз бошидагина рўй бермайди.

Мисал бир хил ундан ёнма-ён келса, яъни иккиланган ҳодисаси рўй берса, даунда уларнинг ифодаси сифатида иккита ҳарф ёзишдан четланилади. Бир ҳарфгина ёзилиб устига «шадда» (таъкид) шояриси қўйилади:

بِت (битту), تَبَّتْ (тас:аббата), حَبَّ (х.ажжаба)

Агар таъкидланган ҳарфдан сўнг касра ўқилиши зарур бўлса, у таъкиднинг устига қўйилади:

تَبِّتْ (с:уббита), حَبِّبْ (х.ужжаба)

ТАВВИН ТУШУНЧАСИ

Араб тилида кўччилик бем (от, сифат, сон, масдар, сифатдош)-лар «таввиъ» [тавви.ун] деб аталувчи кўшимчалар билан тугайди. Сўзнинг бош келишидаги шакли, масалан, «-ун» тарзида ўқилувчи таввиъ билан тугайди. Худди ҳаракатлардек, таввиълар ҳам алиф-бода ўз аксини толмаган. Шу тугайли, улар кўшимча белгилар сифатида илова қилинади. «-ун» таввиъи шаклида бўлиб, сўзнинг охиридаги ҳарф устига қўйилади:

تَبُّتْ (с:абатун) қатъийлик

بَحُّتْ (бах.с:ун) баҳс

22-машқ. Унданг, бўғиз ундошларининг талаффузига аҳамият беринг:

с.абтун, с.аббитун, бах.х.ун, тах.та, х.аббун,
тас:аббутун, тас:аббата, х.абас:ун, х.ажжа

23-машқ. Қуйидаги сўзларни араб алифбосида кўчиринг, ҳаракатлар им-
лоини таҳдид қилинг:

бах.х.ас:а, бух.х.ис:а, бах.х.ис:, тах.х.ата,
тах.х.вт, с:уббита, с:аббит, х.ажжаба, битту

24-машқ. Ҳарф бирикмаларининг ҳар бирик неча турли ўқий олисанг?
Ҳар бир шакли дафтарингизга ёзинг ва транскрипцияланг.

تَبَّتْ تَحْتِ حَبِّ خَبِّ حَبِّ

25-машқ. Дафтарингизга кўчиринг, ҳаракатлантинг ва ёд олинг:

حَبِّ	(х.аббун) уруғ	تَابَتْ	(с:а.битун) қатъий
حَبِّ	(х.уббун) севги	تَبَّتْ	(с.аббата) мустаҳкамламоқ
بَحُّتْ	(бах.с:ун) баҳс	بَحُّتْ	(бах.ас:э) баҳс қилмоқ
بَحُّتْ	(бахтун) бахт		

УНЛИЛАРНИНГ ФОНЕТИК ТАВСИФИ
ЛАБЛАНГАН ВА ЛАБЛАНМАГАН УНЛИЛАР

Унли товуш талаффузининг асоси мусиқавий тондир. Унлилар акустик нуқтаи-назардан овозининг устунлиги билан ажралса, физиологик томондан оғизнинг очилиш даражаси билан белгиланади. Унлилар талаффузида асосий вазифани товуш пайчалари, тил ва лаблар бажаради.

Араб унлилари талаффуз пайтида тилнинг оғиз бўшлиғидаги уфқий ҳаракатига ва оғизнинг очилиш даражасига қараб қатор билан, тилнинг тик ҳаракатига қараб эса кўтарилиш билан фарқ қилади.

Қатор — олд, ўрта ва орқа бўлиши мумкин; кўтарилишга кура эса унли юқори, ўрта ва қуйи даражада белгиланади. Лабнинг талаффуз лаҳзасида тутган ўрнига қариб унлилар лабланган ёки лабланмаган бўлади. Лабланган унлилар талаффузида лаблар олдинга чўчайиб чўзилади. Лабланмаган унлилар талаффузида эса лаб фақат айрим султ ҳаракатларининг бажаради.

Араб унлиларининг таснифи:

Лабнинг иштироки	Лабланмаган			Лабланган			
	Кўтарилиш Қатор	юқори	ўрта	қуйи	юқори	ўрта	қуйи
олд	и,и.						
ўрта				а,а.	у,у.		
орқа							

Жадвалда икки аъзо (лаб ва тил)нинг ҳолатига аҳамият берилган. Улар товушларнинг пайдо бўлишида энг фаол иштирокчилар бўлса-да, бошқа нутқ аъзолари ҳам ҳар бир унли талаффузида озми-кўпми иштирок этади.

Жадвалдан кўриниб турганидек, араб тилида олти унли фонема мавжуд. Улар аслида уч навда бўлса-да, нусха (вариант)лар эмас, балки талаффуз миқёсида ўзаро фарқланади. Бу ҳол араб тилида сифат жиҳатидан фарқловчилик — маъно ажратувчилик хос-сасини келтириб чиқаради.

«а» (қисқа) ва «а.» (чўзиқ) унли фонемалари — ўрта қатор, қуйи кўтарилиш лабланмаган унлилардир. «а» фонемаси ўзбек тилидаги муқобил товушнинг ўзгичаси бўлиб, «а.» талаффузи жиҳатидан олдингисига тўлиқ мувофиқ келгани ҳолда, сарф этилган вақт билан фарқланади (тахминан икки марта чўзиқ).

«а» ва «а.»лар оғизнинг уртача очилиши, тил олд қисмининг

8590

пастга тушиши ва лабларнинг керилиши билан талаффуз қилинади. Уларнинг бошқа нусха (вариант)лари ҳам мавжуд. Мисол учун мазкур унлилар эмфатик ундошлар билан ёнма-ён талаффуз қилинганда йўқолашади. Биз бу ўринда асл фонемалар тўғрисида сўз юратганимиз учун нусхалар тўғрисида сўзламаймиз.

26-машқ. Кўзгу воситасида маъқ қилиб, тубандаги сўзлар таркибидаги «а» ва «а.» фонемаларининг тўғри артикуляция оловига эришинг:

баб	вав	зав	х.ах.
ба.б	ва.в	за.з	х.а.х.
дад	фаф	рап	хах
да.д	фа.ф	ра.р	ха.х

27-машқ. Уқинг:

дараса	да.раса	хабура	ха.бара
катаба	ка.таба	хатала	ха.тала
бадала	ба.дала	шаруфа	ша.рафа
радафа	ра.дафа	калама	ка.лама

«и» ва «и.» унли фонемалари — юқори кўтарилиш, олд қатор лабланмаган товушлардир. Улар талаффузида лаблар бир оз очилади, тил пастки тишларга тақалади. «и» ўзбек тилидаги муқобил товушнинг ўзи, «и.» ундан чузиқлиги билан фарқ қилади.

28-машқ. Төвүш бирикмаларини юқоридан пастга қараб ўқинг. Машқни бажаришда кўзгудан фойдаланинг:

биб	виз	зиз	х.их.
би.б	ви.в	зи.з	х.и.х.
дид	фиф	рир	хих
ди.д	фи.ф	ри.р	хи.х

29-машқ. Уқинг, сўзлар таркибидаги «и.» фонемасини тўғри талаффуз қилишга эришинг:

зи.ба	зи.ла	зи.да
ши.ха	ши.ба	ши.ма
фи.да	қи.ла	қи.на
ни.ла	ми.ла	ми.да

«у» ва «у.» фонемалари — юқори кўтарилиш, орқа қатор лабланган унлилар. «у» фонемаси ўзбек тилида мавжуд; «у.» эса ундан талаффуз муддатининг икки бора чузиқлиги билан фарқланади. Шундай қилиб, мазкур икки унли лабнинг пассив иштироки билан талаффуз қилинувчи «а» ва «а.», «и» ва «и.» фонемалари каби узаро меъёрдагина фарқ қилади, артикуляция ўривларида ҳеч қандай ўзгариш кузатилмайди.

30-машқ. Товуш бирикмаларини ўқинг, улардаги чўзиқ унлилар талаффузга алоҳида эътибор беринг:

дуриса	ду.риса	хубира	ху.бира
рудифа	ру.ди.фа	шурифа	шу.ри.фа
будила	бу.ди.ла	фуҳира	фу.ҳи.ра

ТИТРОВЧИ СОНАНТ

Араб тилида битта титровчи сонант мавжуд. У тил учининг қаттиқ танглайга муносабат уришб туриши жараёнида талаффуз қилинадиган «р» фонемасидир. Бу фонема араб тилида худди ўзбек «р» каби бир оз юмшоқроқ артикуляция бўлади.

«Д», «З», «Р», «З» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ундошлардан «д» ва «з»ларнинг ёзувдаги ифодалари бир гуруҳни ташкил қилади. Бу икки ҳарфни ўзаро ажратувчи белги бир нуқтадир. Ҳарфлар сатр устига ёзилади, бироқ ҳарфларга фақат ўнг томондангина бириктирилади. Шунингдек, уларнинг алоҳида ва сўз бошида келувчи шакллари, шунингдек, сўз ўртаси ва охирида келувчи шакллари бир хил ёзилади. Шундай қилиб, ушбу белгилар аслида тўрт шаклда ёзилса да, амалда икки ёзилиш формасига эгадир.

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
د	د	د	د	д	далуп
ذ	ذ	ذ	ذ	з	залуп
ر	ر	ر	ر	р	ра. 'ун
ز	ز	ز	ز	з	за. 'ун

Ундошлардан «р» ва «з»ларнинг ёзувдаги ифодалари ҳам бир гуруҳни ташкил қилади. Уларни ажратувчи белги ҳам бир нуқта. Бу икки ҳарф сатр остига ёзилади ва ўнг томондангина бошқаларга бириктирилади. Бошқача айтганда, улар чап томондан бириктирувчи чизиқчаларга эга эмас.

Бу ҳарфлар, шундай қилиб, сўз бошида келганда алоҳида шаклда ёзилади. Шунингдек, улардан кейин келаётган яқка ҳарф ҳам алоҳида шаклда ёзилади. Агар икки ёки ундан ошиқ ҳарф келаётган бўлса, уларнинг биринчиси сўз бошида ёзиладиган шаклда қўйилади:

دب دج دث ذح
دبت دجع دثب ذحج

Чунончи, юқоридаги қоида мазкур «д, з; р, з» ларнинг алифбо-даги ифодалари ўртада келган ҳолатларга ҳам татбиқ қилинади:

تد بذب ترجح حزبت

31-машқ. Фақат ўнг томондан қўшилувчи ҳарфлар ёнма-ён келган ҳолатдаги имлога эътибор беринг:

دذر ذرز زرز ددز زدد

32-машқ. د ва ز . ر ва ذ ҳарфларининг ҳар бир ёзилиш шаклини бир қатордан ёзиб чиқинг.

33-машқ. Бирикмаларнинг ҳар бирини бир қатордан ёзинг:

بدر بذر برح برج جد جزر ترب

34-машқ. Сўзларни бир неча марта ўқинг, сўнг араб алифбосида дафтарингизга кучиринг ва ҳаракатлантинг:

х.адас:а. х.адас:ун, барада, бардун, барих.а,
барх.ун, барбата, хабура, хабарун, биз:рун

35-машқ. Имло:

دبذب، حبر، حدر، جن، حد، بد، بحر، حبز، دب

«С» ВА «Ш» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталлиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
س	ش	سه	سه	с	си.нун
ش	س	شه	شه	ш	ши.нун

«с» ва «ш» ундошларининг ёзувдаги ифодалари бир хил белгидан тузилган. Сян ҳеч қандай қўшимчага эга эмас. Шиннинг уст томонга қўйилувчи учта нуқтаси бор. Нуқталар эҳром шаклида тахминан иккинчи кертик устига қўйилади.

Бу гуруҳдаги ҳарфлар икки унсурдан ташкил топади: биринчи унсур сатр устига чизиладиган учта кертик, иккинчиси сатр остига жойлаштириладиган ботиқ синиқ ярим доирадир. Алоҳида ва сўз охиридаги шаклларда дастлабки негиз белги сақланади, сўзнинг боши ва ўртасидаги шаклларда биринчи унсургина ёзилади.

36-машқ. سس ва شش ҳарфларининг ҳар бир унсури ва шаклини бир қатордан ёзинг.

37-машқ. Кўчириг, «син» ҳарфининг турли ўринлардаги кўринишлари имлосига аҳамият беринг:

تربس	جس	ستر
يجيس	حسب	سخر
دربس	رسم	سحر

38-машқ. Кўчириг, «шя» ҳарфининг турли ўринлардаги кўринишлари имлосига аҳамият беринг:

خرخش	بشمر	شبر
حبش	خشب	شت
بشيش	رشح	شر

39-машқ. Имло:

جس، حسب، درس، رسم، بشيش، شجر، خشب

БЎГИНЛАР

Сўзлар талаффузида чиқарилаётган ҳиёнинг муайян ораликдан гоҳ кучайиб, гоҳ эса сусайиб, бўлиниб-бўлиниб ўтишидан бўгин ҳосил бўлади. Араб тилидаги ҳар бир бўгинда унли билан бирга ундош ҳам бўлиши шарт. Бўгинлар ундошлардан бошланади. Шунини айтиш керакки, араб фонологиясидаги бўгин тушунчаси ўзбек тилидагидан бирмунча фарқ қилади. Чунончи, ўзбек тилидаги қоидага асосан, бўгин ясаш учун биргина унли кифоя.

Араб тилида бўгинларнинг уч тури мавжуд: қисқа, чўзиқ, ўта чўзиқ.

Қисқа бўгин бир ундош товуш ва ундан сўнг талаффуз қилинувчи бир қисқа унли товуш мажмуасидан иборат:

ка-та-ба, да-ра-са, з:а-ҳа-ба, ба-х.а-с:а

Чўзиқ бўгинлар икки турли: ёниқ, очиқ.

Ёниқ чўзиқ бўгин икки ундош ва улар ўртасида жойлашган бир қисқа унли йиғиндисидан иборат:

дар-сун, бай-тун, қад-рун, бах.-с:ун

Очиқ чўзиқ бўгинда бир ундош ва ундан сўнг бир чўзиқ унли айтилади:

қа.-ла, на.-ма, ла.қу., си.ри.

Ўта чўзиқ бўгин икки ундош ва улар ўртасига жойлашган бир чўзиқ унли мажмуасидан иборат:

да.л-лун, ма.д-да, ма.р-рун, х.а.р-рун

Мисолларнинг барчасида дастлабки бўгинлар ўта чўзиқдир. Бундай бўгинлар тилда нисбатан кам учрайди. Одатда, сўзларда бўгинлар ўзаро ҳамжиҳатликда келади:

му-та-ма.д-дун, йа-та-дах-ха-лу.на

Араб тилида бўгинлар ҳеч қачон унли товушдан бошланмайди; улар унли ёки ундош билан тугайди. Араб тилида ҳам худди ўзбек тилидагидек, бўгинларнинг икки ундош билан бошланиши кузатилмайди.

40-машқ. Сўзларни бўгинларга ажратинг ва турларини аниқлаб белгилар қўйинг:

кита.бун, мадрасатун, мударрисун, мах.каматун,
шукрун, мади.натун, курсиййун, мута-ма.сун,
муқтадирун, буйу.тун, мадарису

41-машқ. Ҳўнинг, сўнг транскрипциялаб бўгинларга ажратинг, турларини аниқлаб:

درس، حاس، جسر، شجر، بدر، بحر، حرب، حزب

42-машқ. Едлаш учун сўзлар:

حزب	(х.азбун) фирқа	سبب	(сабабун) сабаб
حرب	(х.арбун) уруш	درس	(дарсун) сабоқ
خبز	(хубзун) нон	جسر	(жисрун) кўприк
بدر	(биз:рун) уруғ	شجر	(шажарун) дарахт

Тўртинчи дарс:

СОНАНТЛАР

Араб тилида сонантлар уч турли: портловчилар туркумага кирувчи бурун сонантлари «м» ва «п», сиргалувчи сонантлар «в» ва «л» билан «й» ҳамда титровчи сонант «р».

Бурун сонантлари ҳаво оқимининг бурун бўшлиғи орқали ёрқин ўтиши натижасида содир бўлади.

«м» фонемаси — бурун сонанти. Бу ундош икки лаб ўртасида айтилади. Унинг талаффузида нутқ аъзолари таранглашмайди.

«п» фонемаси — танглай олди товуши бўлиб, тил олдида айтилади. Унинг талаффузида ҳам нутқ аъзолари таранглашмайди.

Сиргалувчи сонантлар талаффузи соф сиргалувчиларники каби бўлиб, ягона фарқ буруннинг фаол иштирокидир.

«в» фонемаси — икки лаб ўртасида пайдо бўлувчи жарангли сиргалувчи сонант. У ўзбек «в» сига мосдир.

«л» фонемаси — тил олди танглай ундоши. Унинг артикуляцияси лаҳзасида тил учи танглай олдига ёпишиб туради ва икки ёнда қолган тор тирқишлар орқали ҳаво оқими ўтиб туради; нутқ аъзолари таранглашмайди. «л» фонемасининг яна бир нусхаси бор. Унинг айтилиш пайтида нутқ аъзолари ниҳоятда таранглашади. Жуда кам қўлланилувчи бу нусха ўз табиати билан русчалаги «л» га тенглашади.

43-машқ. Уқинг, оддий «л» билан нусха «л» талаффузидаги фарққа аҳамият беринг:

оддий «л»:	билла.ҳи	нусха «л»:	валла.ҳи
	лилла.ҳи		талла.ҳи
	Абдулла.ҳи		Абдалла.ҳи

44-машқ. Рус ва араб тилларидаги «л» фонемаларини ўзаро қиёсланг. Нутқ аъзолари ҳолатларидаги фарққа диққат қилинг:

лукнатун	луг
лиса.нун	лиса
лусун	лосъ
лакннва	лакнун
лубна.ну	либо

«й» фонемаси — ўрта тарафий сирғалувчи сонанти. У ўзбек тилидаги «й»га тўлиқ муноволик.

ЧҶЗИҚ УНЛИЛАРНИНГ ВА «В», «Й» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоҳида	сўз охирида	сўз уртасида	сўз бошида		
ا	ا	ا	ا	а	алифун
و	و	و	و	у, в	ва.вун
ى	ى	ى	ى	и, й	йа. 'ун

Алиф — алифбонинг дастлабки ҳарфи. У ўзи алоҳида равишда бирорта товушни билдирмайди. Алифнинг ёзув тизмасидаги вазифаси ундан олдиндаги, устидаги ёки тагидаги белги ва ҳаракатларга боғлиқ бўлади. Чунинчи, алифдан олдинда фатҳа бўлса, чўзиқ «а.» тарзида ўқилади. Шунингдек, алифнинг усти ёки остида ҳамза бўлса, у ана шу ҳамза учун таянч (тиргович) вазифасини ўтайди. Алиф фақат ўнг томондан бошқа ҳарфларга бириктирилиши мумкин.

Вов — икки унсурдан иборат. Биринчи унсур сатр устига ёзиладиган ботиқ камалак шаклидаги бош қисм. Иккинчи унсур сатр тагига ёзиладиган давом қисм. У чапга бир оз эгилиброқ турувчи ёй шаклида бўлади. Вов бошқа ҳарфларга фақат ўнг томондан бириктирилади.

Ҳеч бир ҳаракатга эга бўлмаган ва бўғинни тугаллаётган вовдан олдинда дамма бўлганда, у чўзиқ «у.» талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, вов ҳарфи чўзиқ «у.» унлисининг ёзувдаги ифодаси вазифасини бажаради.

«Ё» (йо) ҳарфи икки унсуридир. Дастлабки унсур тўнтарилган кичик ёйча шаклида бўлиб, сатр устига ёзилади. Иккинчи ун-

сур ботиқ ёйсимон давом қисм. У сатр тагига ёзилади. Сўз охирида ёзиладиган шакл алоҳида ҳарфга ўхшаса-да, айрим жузъий фарқлар бор: у ундан бириктирувчи чизиқчага эга ва сатр устига чиққанроқдир.

Сўз боши ва ўртасидаги шакллар сатр устида ёзиладиган ўша тавиш кертик шаклида бўлиб, тагига икки нуқта қўйилади.

«Ё» ҳарфидан олдинда касра келаётган бўлса, ҳарф чўзиқ «и.» нинг ёзувдаги ифодаси вазифасини билдиради. Бундан ташқари, у ҳамзага таянч вазифасини бажарини ҳам мумкин. Маъкур ҳарф ҳар икки тарафдан бошқа ҳарфларга бириктирилиши мумкин.

45-машқ. Жадвалда кўрсатилган уч ҳарфнинг ҳар бир шаклини бир қатордан ёзинг.

46-машқ. Сўзларни дафтарингизга кўчиринг ва ўқинг. Уларда алиф чўзиқ «а.»ни ифодалайди.

باب ثابت جدار خراب دار ديار

47-машқ. Сўзларни дафтарингизга кўчиринг ва ўқинг:

وتر، وداد، ورد، دور، بدو، ثبوت، خروب،
ورود، خروخ، يد، جيد، بيت،، خير، تدریب

48-машқ. Араб алифбосида дафтарингизга кўчиринг:

вардун, вадда, с:аврун, дабу.рун, дуру.жун, бу-ру.жун,
йарваза, йа.ху.рун, дайрун, хайрун, х.айс:у

49-машқ. Ўқинг. Техник воситалар ордамида талаффузингизни текширинг.

з:айлун, з:уба.бун, маз:ку.рун, з:икрун, з:а.кирун,
бавва.бун, ба.бун, з:аку.рун, би.ба.нун, мах.с.у.ла.тун

50-машқ. Ҳар бир сўзни бир қатордан ёзинг:

خير، ورود، بابوج، بابور، بواب خیار، ذباب،
حديو، حدیدی، جدید، دیر

УРҒУ

Ўзбек тилидагидан фарқли равишда, араб тилида урғули бўгин кучли ва анча юқори овозда талаффуз қилинади. Урғунинг ўрни, сифати ҳаммавақт бўгиннинг тури ва сонига боғлиқ бўлади.

Араб тилидаги урғулар асосий (') ва иккинчи даражали (") бўлади. Асосий урғули бўгин овознинг юқорилиги билан ажралиб туради — у алоҳида куч билан, бошқа бўгинлардан ажратилиб талаффуз қилинади. Иккинчи даражали урғу тушган бўгин асосий урғулидан бир оз суст, бироқ урғусизлардан бирмунча кучли айтилади. Ҳар бир сўзда бир асосий ва бир ёки иккита иккинчи даражали урғули бўгинлар бўлади.

Асосий ургу ҳеч қачон сўз охирига тушмайди. Агар сўз охиридан иккинчи бўгин чўзиқ бўлса, асосий ургу ўшанга тушади:

мак-тў.-бун, да-рās-тум, мум-тад-дун

Сўз охиридан иккинчи бўгин қисқа бўлса, ургу ундан олдинги учинчи бўгинга тушади. Бунда ушбу бўгиннинг чўзиқ ёки қисқалиги эътиборга олинмайди:

мак-та-бун, ма-ша́.-ки лу, та-каб-бу-рун,
х.а.ди с:а-тун, ма-х.а. ра-тун, х.а.-иф-та-та-х.а

Икки бўгинли сўзларда ургу, хоҳ чўзиқ, хоҳ қисқа бўлсин, биринчи бўгинга тушади:

қўл-ту, да́.-ма, на́.-ла, йа́.-дун

Иккинчи даражали ургулар, асосий ургули бўгиннинг ҳар икки томонида чўзиқ бўгинлар мавжуд бўлса, ўшаларга тушини мумкин:

мус-таҳ-ди-мун, дар рас ту му. ҳум

Эслатилган ўринлардаги бўгинлар қисқа бўлса, уларга ҳеч қачон иккинчи даражали ургулар тушмайди.

Агар юқори тон (меъёр)да айтилувчи асосий ургули бўгинни
 ➤ белгиси билан, иккинчи даражали ургу тушган бўгинни
 ➤ белгиси билан ва ниҳоят, ургусиз бўгинни ➤ белгиси билан шартли ифодаласак, улар ёрдамида сўзнинг оҳинг тасвирий чизини мумкин:

с:а́.-би-тун, му-ҳан-ди-су́.-на, мус-таҳ-ди-мун

Юқоридаги нормаларга биноан, араб тилида ургулар қатъий ва собит бўлади, деб ҳукм чиқариш мумкин. Сўзлар таркибида бўгинлар нисбати ўзгарса, ургу кўчиши юз беринчи мумкин.

51-машқ. Сўзларни бўгинларга ажративг, ургуларини топиб шарҳланг:

таз:киратун, кутубун, мажаллатун, хами.сун,
сафи.натун, мутама.ссун, курсиййун. мушта-
рака.тун, макту.ба.тун, мустамлака.тун

52-машқ. Ургуларга риоя қилиб ўқинг:

بعر، بواب، ثبات، خروب، تثبته، وجود، شرح، دفاتر، سرداب

53-машқ. Бўгинларга ажратиб кўчиринг, ҳар икки турли ургуларини белгиланг ва мелодик тасвирларини чизинг:

баладун, била.дун, булда.нун, сами.рун, мукарримун,
макрамун, макту.ба.тун, мака.ти.бу, мака.тибу

54-машқ. Фонетик эмло:

بيروت، حدث، يثرب، ديدب، بد، سد، سدود، حدود، بيان، حبز،
ذباب، سر، سراب، شبر، شرح

باب (ба.бун) эшик	يد (йадун) қўл
بدوي (бодавиййун) кўчманчи	جدید (жади.дун) янги
بواب: (бавва.бун) дарвозабон	بيت (байтун) уй

Бешинчи дарс:

ЭМФАТИК ТОВУШЛАР

Араб тилидаги «с.», «д.», «т.» ва «з.» фонемалари эмфатик (ошиғич куч билан талаффуз қилинувчи) ундошлардир. Бу ундош товушлар талаффузидаги асосий шарт — тил орқасининг юмшоқ танглайга кўтарилиши ва барча нутқ аъзоларининг ортиқча таранг-лашувидир. Агар биз эмфатик ундошлар пайдо бўлаётган ўринларда талаффуз қилинадиган оддий ундош товушлар «с», «д», «т» ва «з.» ларга назар ташласак, уларни эмфатик товушларга нисбатан анча суёт эканлигининг гувоҳи бўламиз.

Эмфатик ундошлар қўшни унлиларга таъсир қилиб, улар артикуляциясини ўзгартира олади. Таъсир даражаси қуйидагича:

1. Эмфатик ундошлар таъсир доирасига тушган ўрта қатор унлилари «а» ва «а.» лар ўз характерларини ўзгартириб, орқа қаторда айтилади.

2. Эмфатик ундошлар таъсир доирасига тушган «и» ва «и.» лар олд қатор унлилари характерини йўқотиб, ўрта қаторда талаффуз қилинади.

3. Орқа қатор фонемалари «у» ва «у.» лар ўзгаришларга учрамайди.

Эмфатик товушларнинг бевосита таъсири остида баъзи ундошлар ҳам янги артикуляцион хусусиятлар касб этиши мумкин; чунончи, «б», «ф», «м», «н», «к» ва «ш» ундошларининг талаффузи собит ҳолат олади, қаттиқ ва кучли талаффуз қилинади. Айниқса, «т» ундоши жиддий ўзгаришларга учрайди — ассимиляциялашади ва эмфатик шакл олади.

Эмфатик товушлар ўзбек тилида ҳам Уларнинг айрим куришишларига баъзи шеваларда учраб қолади.

«с.» фонемаси — танглай олдида талаффуз қилинувчи тиш орти эмфатик сирғалувчиси; шовқинли жарангли ундош. Унинг артикуляция олиш асосида нутқ аъзоларининг ҳолатлари оддий тиш орти сирғалувчиси «с»нинг талаффузида қандай бўлса, ўшандай. Бошқача айтганда, тил учи пастки тиш тизмасининг ички томонига бир оз тегиб туради. Тилнинг ўрта қисми қаттиқ танглайга қараб кўтарилади ва ҳаво ўтиши учун тор тирқиш ҳосил қилади. Аъзоларнинг ана шундай ҳолатларида ҳаво сирғалиши билан «с.» талаффуз қилинади. Бироқ шунинг эсдан чиқармаслик керакки, эмфатик талаффузда оддий ундош талаффузидагига нисбатан ҳаво ўтиш йўли анчагина тор бўлади; тил ва бошқа барча аъзолар пиқоятда таранглашади; тил орқаси юмшоқ танглайга қараб тўлиқ тортилади; ҳаво сирғалиб куч билан ташқарига отилади.

Бундай товуш ўзбек тилида йўқ. Бироқ уни Фарғона vodiysi-нинг баъзи ноҳияларидаги шеваларда истеъмолда бўлган орқа қатор «о»си ва «а»сидан олдинда кузатиш мумкин:

сот (ссот), сариқ (ссарық)

56-машқ. Нутқ аъзоларингизни «с.» фонемаси артикуляциясига мос ҳолатга келтириш ва уни талаффуз қилинг.

57-машқ. Уқинг, «с.» ундощининг қисқа унлилардан олдинда талаффуз қилинишига эътибор беринг:

с.абрун	с.арфуи	с.яғарун
с.абара	с.арафуи	с.ифратун
с.абурун	с.убарфуи	с.ифрун

58-машқ. Уртадаги «с.» ундощини тўғри талаффуз қилинг:

мас.дарун, мас.а.диру, мас.ду.рун, мас.а.даратун,
с.афс.а.фуи, с.афс.афатун, мас.л.рифу, тас.ри.фуи

59-машқ. Иккиланган «с.»нинг талаффуз шини машқ қилинг:

бас.с.а.с.атун, бас.с.атун, бас.с.ир, табас.с.ари,
рас.с.а.с.атун, мутара.с.с.ун, хис.с.а.с.ун

60-машқ. Сўз охиридаги «с.»нинг тўғри артикуляцияни қилинишига аҳамият беринг. Машқни кўзгу воситасида bajarинг:

наққис.	қаррис.	наққис.
раххис.	тараххас.	таваққас.
қарис.	бас.с.ис.	тақаррас.

«д.» фонемаси — эмфатик танглай олди товуши, шовқинли, жарангли тиш орти портловчиси. У барча сифатлари билан «д» фонемасига мос келгани ҳолда, биргина фарқ бор. У ҳам бўлса, нутқ аъзоларининг оширич куч билан тараңлашувидир. Бопқача айтганда, унинг артикуляцияси пайтида тил ўчи танглай олдига тортилиб, қаттиқ жипслашади. Тил орқаси юмшоқ танглайдан максимал узоқлашади, ↓ айни шу лаҳзада ҳаво оқими шиддат билан ташқарига отилади ва «д.» фонемаси талаффуз қилинади. Артикуляция пайтида бурун бундигини танглай билан боғловчи тирқиш ёниқ бўлади. Шу сабабли ҳаво оқими фақат оғиз бўшлиғи орқали ташқарига йўл олади. Бундай товуш ўзбек тилида йўқ.

«д.» ундощи барча эмфатик товушлар каби араб (сомий) тилигагина хос бўлиб, уни ўзлаштириш шоғирдлардан катта қунт ва маҳорат талаб этади. Шунга қўра, фонокабинетда узоқ муддат шуғулланиш керак.

61-машқ. Нутқ аъзоларингизни «д.» фонемаси артикуляциясига мос ҳолатга келтириш ва бир неча бор «д.» ундощини айтинг.

62-машқ. Уқинг, «д.» фонемасининг сўз бошида, қисқа унлилардан олдинда талаффуз қилинишига аҳамият беринг:

д.ағмун	д.иғмун	д.идлиййун
д.афрун	д.ирсун	д.уфурун
д.аррун	д.иррун	д.умрун

63-машқ. Турли воушлар ўртасидаги «д.» фонемасининг артикуляция қилинишини техник воситалар ёрдамида машқ қилинг:

рад.иййун	муд.иббун	мад.му.нун
рид.ва.нун	муд.жирун	мад.му.нун

64-машқ. Қуйидаги мисоллар ёрдамида ўртада яққиланган ҳамда сўз охиридаги «д.»нинг тўғри артикуляция олишига эришинг. Машқни кўзгу воситасида бажаринг:

над.д.ир	хад.д.ио	хад.д.ир
танад.д.ад.	хад.д.ид.	қад.д.ио
тараффад.	таға.мад.	х.аффи.д.
қаррид.	ғаммид.	тах.аффа.д.

65-машқ. Ўқинг, «д.» ва «д» фонемалари артикуляцияси ўртасидаги фарқларга алоҳида эътибор беринг:

д.абба	— дабба
муд.аббабун	— мудаббабун
тах.д.и.рун	— тах.ди.рун
над.лун	— надлун

«С.» ВА «Д.» ЭМФАТИК УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

«с.» ва «д.» ундошларининг ёзувдаги ифодаси бир гуруҳни ташкил қилади. Асосий белги икки унсурдан иборат. Биринчиси ясси доира шаклида, у сатр чизиги устига ёзилади. Иккинчи унсур боғиқ ёйсимон чизик — биринчи унсурнинг давоми бўлиб, сатр чизиги тагига ёзилади.

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
ص	ص	ص	ص	с.	с.а.дун
ص	ص	ص	ص	д.	д.а.дун

Икки ҳарф ўртасидаги фарқ бир нуқтада. Ҳарфлар икки томондан бошқа ҳарфларга бириктирилиши мумкин. Демак, ҳар бирининг тўрттадан ёзилиш шакли бор.

66-машқ. «с.» ва «д.» ундошларининг ҳар бир ёзилиш шаклини бир қатордан ёзинг.

67-машқ. Дафтарингизга кўчиринг, «с.» ва «д.» ундошларининг ёзилиш шаклларига аҳамият беринг:

جس	بصر	صبر
رصاص	حصر	صباح
حض	حضور	ضرب
حرض	تحضير	ضد

68-машқ. Араб алифбосида дафтарингизга кўчиринг:

с.абрун, с.аба.х.ун, с.абах.а, д.идда, д.ах.вун,
тас.вилун, рас.адун, х.ад.ара, рас.а.с.ун

69-машқ. Қуйидаги сўзларни дафтарингизга кўчиринг ва ўқинг:

ضريب، صاحب، ضرس، خصاص، تضارب، حرص، رضوض

70-машқ. Едлан учун сўзлар:

صحيح	(с.ах.и.х.ун) тўғри	ضد	(д.иддун) қарши
صباح	(с.аба.х.ун) тонг	ضرب	(д.арбун) зарб
ضرر	(д.арарун) зарар	صاحب	(с.а.х.ибун) дўст

Олтинчи дарс:

ЭМФАТИК УНЛИЛАР

(*дином*)

Танглай олди эмфатик «т.» фонемаси - шовқинли жарангсиз тиш орти сирғалувчиси. Унинг артикуляцияси эмфатик «д.» никига тўла мос бўлгани ҳолда, жарангнинг йўқлиги билан фарқланса, нутқ аъзоларининг ҳолати оддий тиш орти жарангсиз портловчиси «т.» талаффузидаги кабидир. Фарқ шуки, тил учи танглай олдига тортилганда қаттиқроқ жипсланади. Тил орқаси юмшоқ танглайдан имкон борича узоқлашади ва шу лаҳзада ҳаво оқими шиддат билан отилиб чиқади. Артикуляция лаҳзасида бурун бўшлигининг йўлаги ёпиқ бўлади. Шу сабабли ҳаво оқими фақат бўғиз бўшлиғи орқали тўғри сиртга йўл олади.

Бундай говуш ўзбек тилида йўқ. Баъзи шеваларимизда оддий «т» орқа қатор унлилари қўшничилигида баъзи бир хусусиятлари билан унга яқинлашади. Масалан: олтин (олтын), йўқотдим (йўқоттым).

71-машқ. Нутқ аъзоларингизни «т.» фонемаси талаффузи учун зарур ҳолатга келтиринг. Уни кўзгу орқали бир неча бор такрорлаб, «т.» фонемасини талаффуз қилинг.

72-машқ. Ўқинг. Сўзлар таркибидаги «т.» фонемасининг турли уринларда тўғри артикуляция олишига аҳамият беринг:

т.алабун	т.и.флун	т.уззун
т.арт.аратун	т.амт.ама	т.ама.т.имун
мит.рақатун	мат.а.фун	мит.фа.йатун

73-машқ. Иккилапган «т.» фонемасини тўғри талаффуз қилинишига эътибор беринг; машқни кўзгу ёрдамида бажаринг:

мут.т.арадун, хат.т.афа, тахат.т.афа, хат.т.а.фун,
хат.т.а.бун, хат.т.ун, қат.т.ун, хат.т.а.тун

74-машқ. Ҳқиғг, талаффузипгизни магнит лентасига ёзиб, текшириб кўринг:

қут.бун	қат.и.рун	гат.аса
шарт.ун	қат.и.бун	шат.ранжун
шуру.т.уш	шат.и.рун	гат.т.а.сун

75-машқ. Ҳқиғг, «т» ва «т.» ундошлари талаффузи пайтида содир буладиган нутқ аъзоларидаги ўзгаришларни кўзгуда кузатиңг:

хартун	—	харт.ун
харата	—	харат.а
хари.тун	—	хари.т.ун
хати.рун	—	хати.и.рун

76-машқ. Сўз охиридаги «т.» талаффузини машқ қилиңг:

раққат.,	машшит.,	тамашшат.,	тараққат.,
харрит.,	кашшит.,	тахаррат.,	тақашшат.

«з.» фонемаси — танглай седи ундошларидан, шовқинли жарангли тиш орти сирғалувчиси. Талаффуз қилиниш услуби «с.» фонемасиники билан тўлиқ мос келади. Ягона фарқ — «з.» жаранглидир. Фонема артикуляцияси асосида барча актив ва пассив иштирок қилувчи нутқ аъзоларининг қаттиқ таранглашувини эсдан чиқармаслик керак.

Бу хилдаги ундош ўзбек тилида йўқ. «з.»нинг ёндаги увли ва ундошларга таъсири барча бошқа эмфатик товушларники кабилдир.

77-машқ. Турли товушлар ўртасидаги «з.» фонемасини техник воситалар ёрдамида машқ қилиңг:

з.анна	з.ира.фун	з.улмун
маз.ру.фун	маз.лу.мун	лаффиз.
лафз.иййун	маз.ну.нун	талаффаз.
муз.а.ҳирун	муз.а.ҳаратун	таз.а.ҳирун

78-машқ. Қўйидаги мисоллар ёрдамида иккиланган «з.»нинг тўғри артикуляция олишига эришиңг. Машқни кўзгу воситасида бажариңг:

лаз.з.а, ваз.з.ара, наз.з.а.ратун, таваз.з.аф,
муназ.з.имун, йагаваз.з.афу.на, наз.з.ир

79-машқ. Муштарак сўзларни ўқиңг. Ўзбекча нусхалардаги фонетик ўзгаришларга аҳамият бериңг:

з.а.ҳирун	—	зоҳир
наз.арун	—	назар
лафз.ун	—	лафз
манз.аратун	—	манзара

АРАБ УНДОШЛАРИНИНГ ЖАРАНГСИЗЛАНМАСЛИГИ

Маълумки, ўзбек тилидаги баъзи жарангли ундошлар сўз ўртаси ва охирида ўз ёнларидаги жарангсиз ундошлар таъсири остида жарангсизланади: «б»-«п»лашади; «д»-«т»лашади: «з» эса «с»га

айлантирилиб талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, асл фонемалар ўрнида уларнинг жарангсиз нусхалари ишлатилади:

келибди --- келипти
 юриб --- юрипти

Шубҳа йўқки, бундай ўзгаришларга асли арабча бўлган ўзлаштирилган сўзлар ҳам учрайди:

мазкур (мазкурун) — маскур
 китоб (китабун) --- китоп
 араб ('арабун) арап

Булардан ташқари, жонли ўзбек тилида сиргалувчи шовқинли жарангсиз «ф» ҳам кўпинча шовқинли нортловчи «п» тарафда талаффуз қилинади:

дафтар (дафтарун) донтар
 ҳафиз (х.афиз.) ханис

Араб тилидаги талаффузда аса, юқоридakilарга зид равишда, сўз ўртасида ёки охирида ундоларнинг ҳеч қачон жарангсизланмаслиги ёки бошқа ўзгаришларга учрамаслигини кўрамиз. Улар ҳаммавақт аниқ ва равшан айтилади.

80-машқ. Талаффуз қилинг, жарангли ундоларнинг жарангсизлавланишига йўл қўймаг:

с.абрун, с.а.бирун, жабба.рун, х.ас.бун, х.иса.бун,
 раббун, дуббун, мизлақун, музминун, мах.фуз.ун,
 сафарун, с.афарун, руба.бун

«Т.» ВА «З.» ЭМФАТИК УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
ط	ط	ط	ط	т.	т.а.'ун
ظ	ظ	ظ	ظ		
				з.	з.а.'ун

Эмфатик «т.» ва «з.» ундоларининг ёзувдаги ифодаси бир гуруҳни ташкил қилади. У икки унсурдан иборат бўлиб, ҳар иккиси ҳам сатр устига ёзилади. Унсурларнинг биринчиси ясси ярим доира, иккинчиси тепага тортилувчи чиқиқча. У алифни ёсратади.

Жадвалдан кўришиб турганидек, бу икки ҳарф ўртасидаги фарқ бир нуқтадир. Ҳарфлар ҳар икки томондан бириктирилади. Демак, уларнинг тўрт шакллари мавжуд.

81-маниқ. «т.» ва «э.» ундошларининг ҳар бир унсури ва ёзилиш шакли-ни бир қатордан ёзинг.

82-маниқ. Дафтарингизга кўчиринг. «т.» ундошининг бош, ўрта ва чан томонда ёзилиш усулларига аҳамият беринг:

بطبط	تطور	طب
بطوط	بطاطس	طبيب

83-маниқ. Дафтарингизга кўчиринг. «э.» ундошининг бош, ўрта ва чан томонда ёзилиш усулларига аҳамият беринг:

بظ	بظر	ظرط
ظظ	تشظى	ظر

84-маниқ. Араб алифбосида ёзинг:

т.абарун, бат.т.а.т.ун, хат.арун, бут.у.т.ун, сат.рун,
з.абйун, з.иррун, вуз.у.бун, х.аз.з.ун

85-маниқ. Фонетик имло.

رطب، خطاط، طرد طبييب، خطر، ظرط، حظ، وظوب، ظبي، ظظ

86-маниқ. Ёрланг учун сўзлар:

تطورين	(тат.ви.рун) ривожлантириш	طير	(т.айрун) қуш
تطور	(тат.авв.урун) ривожланиш	رباط	(риба.т.ун) алоқа
طيار	(т.аййа.рун) учувчи	رطب	(рат.бун) нам
خطاب	(хит.а.бун) нутқ		

Еттинчи дарс:

БЎҒИЗ ТОВУШЛАРИ

(давоми)

«» (‘айнун) фонемаси — араб ва умуман, барча сомиё тиллар учун хос товуш бўлиб, ҳалқумда талаффуз қилинувчи шовқинли портловчи ундош. У бўғизнинг мушаклари ниҳоятда таранглашиб жинселашгач, паузадан сўнг бирданига бўшашуви оқибатида нафас куч билан ташқарига отилган лаҳзада талаффуз қилинади. Бунда товуш пайчалари тўлқинланиб ҳаракатга келади. Юмшоқ ташслай кўтарилган, бурун бўшлиғига ўташ йўли ёниқ бўлади.

Бундай товуш ўзбек тилида йўқ. Уни тўғри талаффуз қилиш кўникмалари ҳосил қилиш барча эмфатик товушлар артикуляция-сидати каби мушкулдир. Уни тўлиқ ўзлаштириш учун фонокаби-шетда узоқ фурсат маниқ қилиш керак.

87-мишқ. Нутқ аъзоларини юқорида баён қилинган шартларга риоя қилиб айн фонемаси талаффуз қилинадиган ҳолатга келтиринг. Сўнг айни бир неча марта талаффуз қилинг. Машқни кўзгу воситасида бажаринг.

88-мишқ. Сўзларда иштирок этаётган айн ундошининг тўғри талаффуз қилинишига эришинг. Машқни техник воситалар ёрдамида бажаринг:

'алимув	'ирфа.нун	'умрун
'ақлув	'илмув	'урфуи
ма'динун	'наф'уи	'ка'қун
та'ри.фун	'миқри'атун	'рафа'а

89-машқ. Сўз охиридаги айн фонемасининг талаффузини машқ қилинг. Машқни кўзгу воситасида бажаринг.

вадди', салли', сарри', самми', саққи', манни',
қарри', ша.ри', қа.т.и'

90-машқ. Иккиланган айн фонемасини талаффуз этинг:

ла"ара	ма"ари	қа"ада
на"ама	ра"ада	тина"ама
ба"ада	тава"ади	тина"ара

91-машқ. Муштарак қўлланувчи сўзларнинг арабча нусхаларидаги талаффузга эътибор беринг:

'ирфа.нун	—	урфон
'ада.латун	—	адолат
ва'датун	—	ваъда
ма'рифатун	→	маърифат

ДИФТОНГЛАР

Араб тилида иккита дифтонг бор: «ав» ва «ай».

Араб дифтонгларининг ўзига хос хусусиятлари шундаки, улар махсус фонемалар ҳам, бириккан товуш бирликлари ҳам эмас. Балки таркибида лаб-лаб танглай сирғалувчиси сонант «в» ва танглай ўртаси сирғалувчиси сонант «й» товушлари мавжуд бўлган бўғинларда вазият тақозоси билан вужудга келган товуш бирикмаларидир.

Дифтонг «ав» — қисқа «а» унлиси «в» сонантидан олдинда келган вазиятда содир бўлади.

Дифтонг «ай» — қисқа «а» унлиси «й» сонантидан олдинда келган вазиятда содир бўлади.

Ҳар икки дифтонгда ҳам бўғин ташкил қилувчи унсур «а» фонемаси аниқ ва равшан талаффуз қилинади. Иккинчи унсулар «в» ва «й» сонантлари нисбатан сустдир. Дифтонгли бўғинга ургу тушиши мумкин:

с:авратун — с.ав-ра-тун

муғаййирун — му-ғай-йи-рун

Араб дифтонглари ҳеч қачон бўғинни бошламайди, балки тугаллайди. Ҳар икки дифтонгнинг ҳам иккинчи унсури барча ундошлар каби иккиланishi мумкин:

«ав» дифтонги кўп лаҳжаларда лабланган тил орқа унлиси «у.» га, «а» й дифтонги эса лабланмаган тор тил олди унлиси «и.» га айланиб кетади:

даврун — ду.рун
с:аврун — с:у.рун

дайрун — ди.рун
сайрун — си.рун

« ' » ВА «Ғ» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзилиши				Трансрипция	Ҳарфларнинг аталини
алоҳида	сўз охирида	сўзуртасида	сўз бошида		
ع ع	ع ع	ع ع	ع ع	ع ғ	'айнун ғайнун

«'» ва «ғ» ундошларининг ёзувдаги ифодаси бир муштарак имловий шаклдан иборат. Уларни ўзаро фарқлайдиган белги ғайн ҳарфи устидаги бир нуқта. «'» ундошнинг ёзувдаги ифодаси ҳеч қандай қўшимча кўрсаткичга эга эмас.

Айн ва ғайн ҳарфлари ўз тузилишларига кўра икки унсурдан иборат. Биринчи унсур сатр устига ёзилади, у ўнг томондан очилувчи ботиқ қавс шаклида, иккинчи унсур дастлашиб ўнгга йўналадиган ярим доира. У сатр чизиги тагида давом ёттирилади.

Айн ва ғайннинг сўз бошида ёзиладиган шакллари дастлабки унсурдан иборат. Сўзуртасида ва охирида ёзиладиган шаклларида мазкур унсур тўнтаришган ёпиқ учбурчак шаклини олади. Сўз охирида ёзиладиган шаклнинг яна бир хусусияти шуки, унда иккинчи унсур тўла сақланиб қолади.

Бу ҳарфлар ҳар икки томондан бошқа ҳарфларга бириктириб ёзилади.

92-машқ. Айн ва ғайн ҳарфларининг ҳар бир ёзилиш шаклини бир қатордан ёзинг.

93-машқ. Қуйидаги сўзларнинг ҳар бирини бир қатордан ёзинг. Имлога аҳамият беринг:

جدع	بشع	بعد	عاج
شجاع	بجع	بعض	عريض
دغادغ	تدبيغ	بغض	غضب
داغ	تبغ	صغر	غرب

94-машқ. Уқниг. Араб алифбосида дафтарингизга кўчириг:

ба'в.дун, 'аламун, 'адувун, бу'дун, 'адда,
'ади.дун, ғарбун, ғад.збун, гимдун, с.аббиз

«Ф», «Қ» ВА «К» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзилиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
ف	ف	ا	ف	ф	фа.ун
ق	ق	ا	ق	қ	қа.фун
ك	ك	ك	ك	к	ка.фун

«ф» ундошининг ёзувдаги шфодаси ситр устига ёзиладиган ясси ярим доира, унинг бош қисмида бир нуқтали кичик айлана бор.
«Фо» икки томондан қўшилиувчи ҳарф.

Ҳарфнинг сўз бошидаги ва ўртасидаги шакллари ўша айланага қисқаради ва зарур бириктирувчи чизикчалар билан таъминланган бўлади. Сўз охиридаги шакл оса алоҳида шаклга мованд, ягона фарқи — ўнг томонидаги бириктирувчи чизикча.

«Қоф» ҳарфининг барча унсур ва шакллари «фо» никига мосдир. Уларни ўзаро ажратувчи фарқ нуқтанинг иккиталиги ва ярим доиранинг ўта ботиқлашиб сатр остига тушганлигидир.

«Қоф» ҳам сатр устига ёзилади, у икки унсурдан иборат. Биринчи унсур «фо»га ўхшаш, фарқи — ўнг томони телага алиф чўзиқлигида давом эттирилади. Иккинчи унсур ўша жойдан ўнгга қиялатиб тортиладиган чизикча. Бу ҳарф ҳам ҳар икки томондан бошқа ҳарфларга қўшилиб ёзилиши мумкин. Бинобарин, тўртта шаклга эга.

95-машқ. Ўрганилган уч ҳарфнинг барча шакллари бир қатордан ёзиб чиқяг.

96-машқ. Сўзларни дафтарингизга кўчириг, имлосига аҳамият беринг:

تصادف	شريف	سفر	فرد
صدق	صف	فخفخ	قطع
فرق	تفریق	سقط	فخر
غرق	حق	تقریر	قبر
رك	ذلك	فكر	كسر
شكاك	شك	حكم	كرسى

97-машқ. Араб алифбосида дафтарингизга кўчириг:

каби.рун, каз.а., ракада, тахси.рун, шари.кун,
шубба.кун, қут.рун, қас.с.а.с.ун, рақс.ун, бур.кун,
с.идкун, фақрун, фустуқун

ДИФТОНГЛАРНИНГ ЕЗУВДАГИ ИФОДАЛАРИ

«и» дифтонги олдиндаги ҳарф устига қўйиладиган фатҳа ва сукули «ю» ҳарфи ёрдамида ёзилади:

دور (даврун) давр   زوج (завжун) жуфт

«ай» дифтонги олдинги ҳарф устига қўйиладиган фатҳа ва сукули «ё» ҳарфи воситасида ёзилади:

جيش (жайшун) қўшин

ريب (райбун) шак

Дифтонгларнинг иккинчи унсурлари иккиланган пайтда сукунлар таъсид билан алмаштирилади:

سيد (сайидун) жаноб

دور (даввир) айлантир, бура

98-машқ. Уқинг, транскрипцияланг ва дифтонгларнинг осларига чизинг:

صوت، تصوت، شوط، سوط، صوف، تصوف
بيت، جيش، بيرق، كيف، خير، دير، قيروان

99-машқ. Араб алифбосида ёзинг:

баййата, шайхун, байда, завжийун, шавкатун,
тас.аввурун, тас.аввафа, райба, қайдун

100-машқ. Фонетик имло:

بعد، غدیر، عزیز، غزیر، بدیع، تدع، دور، قیع، غیر
جمع، دغدغ، دير، سير، ثور، فوق، تغرد، صید، شعب

101-машқ. Едлаш учун сўзлар:

عصر ('ас.рун) аср

جيش (жайшун) қўшин

عريض ('ари.д.ун) кенг

حكم (х.ужмуи) ҳоқимият

عدو ('адуввун) душман

غضب (ғад.абун) ғазаб

Саккизинчи дарс:

БЎҒИЗ ТОВУШЛАРИ

(давоми)

«ҳ» фонемаси — жарантсиз шовқинли сирғалувчи. У бўғизда, товуш пайчаларининг узаро яқинлашган ва енгил таранглашган ҳолатида артикуляция олади. Талаффуз пайтида юмшоқ танглай кўтарилган, бурун бўшлиғига утиш йўли ёпиқдир. Шунингдек, товуш пайчаларининг яқинлашуvidан пайдо бўлган тирқиш орқали сиртга йўл олган ҳаво оқими уларда бир оз қаршиликка учрайди.

«х» фонемаси талаффузи пайтида нутқ аъзолари эркин вазиятда бўлади. Бундай товуш ўзбек тилида мавжуд.

«'» (ҳамзатун) «ҳамза» фонемаси — товуш пайчаларида пайдо бўладиган жарангсиз шовқинли портловчи ундош. Унинг артикуляция усули қуйидагича: товуш пайчалари ўзаро жипслашиб, вужудга келтирган жуда қисқа тўхталиш натижасида тўсилган ҳавонинг сиртга ийтилиш кучида яна ажралишади. Портлаб отилган ҳаво оғиз бўшлиғига ўтади ва шу аснода енгил томоқ қирқилишини ёслатувчи товуш талаффуз қилинади. Юмшоқ танглай кўтарилиган, бурун бўшлиғига ўтин йўли ёпиқ.

Ўзбек тилида бундай товуш йўқ. Бироқ унга яқин товушни араб тилидан қабул қилинган баъзи сўзлар талаффузида учратиш мумкин.

Таъкидлаганимиздек, ҳамза ундун товуш. Шунга кўра, у ёлғиз ҳолда иккиланган ҳолда ҳам талаффуз қилиниши мумкин. Иккиланган ҳамза айтилганда товуш пайчаларининг жипслашув муддати икки бора ортқ бўлади.

102-машқ. Юқорида айтилган шартларга амал қилиб нутқ аъзоларингизни «'» фонемаси талаффуз қилиниши учун марур ҳолга келтиринг ва уни талаффуз қилинг.

103-машқ. Уқинг:

'усратун	му'аррихун
'ухра.	му'аз:з:инун
'ахи.рун	му'аххирун

104-машқ. Ҳамзанинг сўз охирида талаффуз бўлишига аҳамият беринг. Машқни техник воситалар ёрдамида бажаринг:

'ихда'	'алжи'	'яқра'
ҳадди'	'илжа'	қарри'

105-машқ. Иккиланган ҳамза талаффузини кўзгуда машқ қилинг:

таса'ала	ра'аса
таса'улун	ра'ис

106-машқ. Муштарак сўзлардаги фонетик ўзгаришларни қайд қилинг:

ра'йун	— рай	қа'илун	— қойил
ра'и.сун	— райс	да'иратун	— доира

«Л», «М», «Н» ВА «Х» УНДОШЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

Ҳарфларнинг ёзиллиши				Транскрипция	Ҳарфларнинг аталиши
алоҳида	сўз охирида	сўз ўртасида	сўз бошида		
ل	ل	ل	ل	л	ла, му
م	م	م	م	м	ми, му
ن	ن	ن	ن	н	ну, ну
ح	ح	ح	ح	ҳ	ҳа, 'у

«л» ундошининг ёзувдаги ифодаси икки унсурдан иборат. Биринчи унсур сатр устига ёзиладиган тик чизиқ; иккинчиси сатр остида давом этувчи ботиқ ярим доира. У «с» ҳарфиликдан бир оз кичик. «Лом» икки тарафдан бошқа ҳарфларга бириктирилиши мумкин. Бинобарин, унинг тўртта ёзилиш шакли мавжуд. Сўз бошида ва ўртасида дастлабки унсур ёзилади.

«м» ундошининг ифодаси икки унсурдан иборат. Биринчиси — чизиқ устига ёзиладиган думалоқ кичик доира. Иккинчиси — сатр тагидаги узун тик чизиқча. У настига борган сари бир оз ўнга оқдириброқ ёзилади. «Мим» икки томондан бириктирилиши мумкин.

«н» ундошининг ёзувдаги ифодаси «б» ҳарфига ўхшайди. Бир жиддий мулоҳазали фарқ шуки, «пун»нинг ярим доираси ўта ботиқ ва сатр остида ёзилади. Ҳарфининг мавжуд ягона нуқтаси ярим доира ўртасидан бир оз ўнроққа қўйилади.

«ҳ» ундошининг ифодаси ўзига хос доира бўлиб, ҳар икки томондан бошқа ҳарфларга бириктирилади. Бу ҳарф турли даврлар хатларида турли шакллarda учрайди.

107-машқ. Урганган ҳарфларнинг ҳар бир ёзилиш шаклини бир қатордан ёзинг.

108-машқ. Қуйидаги сўзларни имло қондаларига риоя қилиб дафтариингизга кўчиринг:

نال	قبل	لبلب	لعب
دلال	سل	كلب	لفذل
مجرم	قسم	ثمر	ملول
نون	رسم	سمع	مصير
رسام	زين	صنم	نعيم
نعمان	دين	منعم	نسيم
فوه	فيه	مهم	هم
تنزه	وجه	مهبول	هون
هذه	توجه	فهم	هوى

109-машқ. Араб алифбосида дафтариингизга кўчиринг:

пах.х.аз.а, лузу.мун, малзу.мун, мулх.из.ун,
қул, на.зилун, майлун, малака, мулкун, мама-
лику, мутамалликун, қала, сирна, тадмуру

110-машқ. Транскрипцияланг:

هدام، ذهب، كره، نبه، نوع، نوم، هدهد، منوم
منجم، تمرين، مجنون، منبر، قبول، ذاهبات

111-машқ. Айн талаффузани такрорлаш учун сўзлар. Қўзғу воситасида бажаринг:

عالم علم، علام، غلب، بعض، لعين، مانع مع

112-машқ. «х.» талаффузини такрорлаш учун сўзлар. Техник воситалар ёрдамида бажаринг:

حساب حاسب رحال بحار مفرح مفتاح بحج

113-машқ. Айн ва ҳамза ундошлари талаффузидаги фарққа эътибор беринг:

'ан'ана — 'ан'ана
'иржа.'ун — 'иржа.'ун
'ана — 'ана
'аржа'а — 'аржа'а

ҲАМЗАНИНГ ЁЗИЛИШ ҚОИДАЛАРИ

«'» (ҳамза) ундоши алифбода ўа аксини тошмаган. У қўшимча

белгиси билан ифодаланади ва алифбога илова қилинади.

Ҳамза белгиси ҳарфлар тизмасида тутган мавқеёга қараб ўан алоҳида ёки **وا** ва **ى** ҳарфлари талқилигида сатр усти ёки остига қўйилиши мумкин. Мазкур ҳарфлар ҳамзага таянч вазифасини бажарганида ўалари ҳеч қандай товушни билдирмайди. Айрим ўринда ҳамза белгисини қандай ёкиш ва таянч учун қандай ҳарф танлаш жумбоғи мазкур белгисининг ҳарфлар тизмасида тутган ўрин ва икки томондаги ҳаракатларнинг нисбатига мувофиқ ҳал қилинади.

Сўз бошида ҳамзага таянч вазифасини алиф бажаради.

Агар сўз бошида ёзилаётган ҳамзадан сўнг «а» ёки «у» бўлса, ҳамза белгиси муносиб ҳаракат билан таянч ҳарф (алиф) устига қўйилади:

أَب (‘абун) ота   أُم (‘уммун) она
أَصْل (‘ас.лун) асл   أُكْتُب (‘уктуб) ёз!

Сўз бошидаги ҳамзадан сўнг қисқа «и» қилинса, ҳамза белгиси касра билан биргаликда таянч ҳарф (алиф) остига қўйилади:

أَبْن (‘ибнун) ўғил   أَسْمَع (‘исма‘) тингла!

Сўз ўртасидаги ҳамзага таянч вазифасини эитр қилинган уч ҳарф **ا**, **و** ва **ى** дан бири бажаради. Улардан қайси бири маълум бир ҳолат учун яроқлилиги масаласи «ҳаракатларнинг катталиги» қондасига биноан ҳал этилади. Унга мувофиқ, «и» унлисининг ифодаси «касра» энг каттадир. «у» унлисининг ифодаси «дамма» эса ундан кичик, бироқ «а» унлиси ифодаси «фатҳа»дан каттадир. Демак, фатҳа дамма ҳаракатлардан кичик, бироқ «сукун»дан катта.

Ўртадаги ҳамзанин таянчини топиш учун унинг ўнг ва чапида келаётган ҳаракатлар ва сукуни қиёслаштириб кўрамиз. Уларнинг қайси бири катта бўлса, ушанга табиатан мувофиқ ҳарф ҳам-

зани «кўтариб» келади — унга таянч вазифасини ўтайди. Мисол учун «су'а.лун» (сўроқ) сўзини олиб кўрайлик. Кўришиб турибдикки, ҳамзанинг ҳар икки томонидаги «у» ва «а.» унлилари қиёсланса, ҳарфлар катталиги қондасига асосан «у»нинг кучлилигини аниқлаймиз. Бинобарин, бу ўринда ҳамзага таянч вазифасини ўз

табиати билан «у»га мос келувчи «вов» бажаради: **سؤال**. Мана бу сўзларнинг имлосига қаранг:

سَال (са'ала) сўрамоқ

فَأَسْ (фа'сун) болта

Ўртадаги ҳамзага «ё» ҳарфи таянч бўлганда, ёзувни жўнлаштириш учун унинг диакритик қўш нуқтаси тушириб ёзилади:

سَم (са'има), **جِنْت** (жи'ту)

Ҳамза сукундан сўнг келганда, баъзан учраб турадиган жуфт вовлик ҳолатда ҳамзанинг таянчи «ё» ҳарфи билан алмаштирилиши мумкин. Бироқ у нуқталарсиз ёзилади:

مَشْنُوم ёки **مَشْرُوم** (маш'у.мун) машъум

مَسْنُول ёки **مَسْرُول** (мас'у.лун) масъул

Ўртадаги фатҳалик ҳамза чўзиқ «а.» дан кейин келганда, ҳеч бир таянчсиз ёзилади:

تَفَال (тафа.'ала)

سَال (са.'ала)

Сўз охиридаги ҳамзанинг ёзилиши қуйидагича:

а) ҳамзадан олдинда чўзиқ унли ёки сукун бўлса, у таянчсиз ёзилади:

سُوْ (су.'ун), **مَجِيْ** (мажи.'ун), **شَيْْ** (шай'ун)

б) ҳамзадан олдинда қисқа унли бўлса, ўшанинг табиатига мувофиқ ҳарф унга таянч бўлиб ёзилади:

جَرُوْ (жару'а), **قَرَأْ** (қара'а), **بَرِيْ** (бари'а)

114-машқ. Ҳамза белгисини ёзиб машқ қилинг. Уни таянч ҳарфлар устига ёзиб, машқингизни давом эттиринг.

115-машқ. Дафтарингизга кўчириб ёзинг ва ҳамзанинг турли ўринларда ёзилиш шаклларини таҳлил қилинг:

برى	فجا	سوئل	أبد
اقویا	بر	بئر	ابل
شا	برى	مؤخر	أخت

116-машқ. Араб алифбосида дафтарингига кўчиринг:

'абри.лу	'уммаҳа.тун	'имма.
'ажалун	'ус.лу.бун	'ибилун
'аби.	'улу.фун	'ист.аблун

117-машқ. «Харакатларнинг катталиги» қондаси асосида қуйидаги сўзларда ишлаталаётган ҳамзаларга таъинларни аниқлаиғ:

мута'аллиқун	жу'а.рун	би'са
ма'лу.фун	ру'у.сун	ра'и.сун
та'ли.фун	ру'йа.	с.а.'имун

118-машқ. Ҳамзанинг сўз охиридаги имлосини машқ қилинг:

ша.'а	гулу.'ун	фаши'а
мару'а	фа.жа'а	мари'а
фаса'а	вас'ун	васи'а

119-машқ. Кўчириб ёзинг ва транскрипциялаиғ:

جرؤتم، وأوا، ونام، وباء، منوى، مؤن، لاجى، هائب

120-машқ. Имло:

عسل، بديع، رعد، غرف، صفصاف، قنف، فريق، قيد، كعب، بكر
شى، ضاء، ابل، ام، ابن، اسم، فجا، سؤال، سال، مسنول

121-машқ. Едлаш учун сўзлар:

ابل	('ибилун) туя	شارع	(ша.ри'ун) кўча
راس	(ра'сун) бош	سكر	(суккарун) шакар
صوت	(с.автун) товуш	نوم	(навмун) уйқу
يوم	(йавмун) кун	بنت	(бинтун) қиз

Тўққизинчи дарс

ИККИЛАНИШНИНГ СЎЗ ЯСАШДАГИ АҲАМИЯТИ

Араб тилида ундощларнинг иккиланиши — қўшалоқ талаффуз қилиниши фонематик (маъно ташувчилик) хусусиятига эга; ундан янги сўз шакллари ясашда кенг қўлланилади:

Иккинчи ундощ иккиланган ҳолат:

دَرس	(дараса) ўрганмоқ	دَرَس	(дарраса) ўргатмоқ
ذَكر	(з:акара) эсламоқ	ذَكَّر	(з:аккара) эслатмоқ
ضرب	(д.араба) урмоқ	ضَرَب	(д.арраба) дўппосламоқ

Сўз охири иккиланган ҳолат:

سار (са.ра) юрмоқ	سار (са.рра) сирлашмоқ
جار (жа.рун) қўшни	جار (жа.ррун) тортувчи

Кўриниб турибдики, иккиланиш ҳодисаси таъсирида сўз шакллари янги маъно касб этади. Сўзларнинг бундай хусусияти фақат араб тилигагина хос бўлиб, ўзбекчада кузатилмайди.

УНЛИЛАРНИ ЧЎЗИҚ УҚИШНИНГ АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ

Ўзбек тилида бугун таркибидаги унлини истаганча чўзиб айтиш мумкин. Бу билан сўз маъносига ўзгариш кузатилмайди. Араб тилида эса унлиларни чўзиб талаффуз қилишнинг фонематик хусусияти бор — сўз янги маъно касб этади:

كتب (катаба) ёзмоқ	—	كاتب (ка.таба) ёзишмоқ
ذكر (з:акара) эсламоқ	—	ذاكر (з:ж.кара) музокара юритмоқ
مد (маддун) чўзиш	—	ماد (ма.ддун) чўзувчи
خفر (хафи.рун) уятчан	—	خفير (хафи.рун) соқчи

122-машқ. Унлиларнинг талаффуз олиш тарзига — чўзиқ ё қисқалигига аҳамият беринг:

хазала	—	ха.зала
'ас:ара	—	'а.с:ара
с.а'афа	—	с.а.'афа
масса	—	ма.сса

123-машқ. Қўш талаффуз қилинувчи қуйидаги ундошларнинг тўғри артикуляция олишига аҳамият беринг:

Мирри.ху, каттаба, Са.мирра., сурра, байъата, с.аббара, шавваҳа, шаббара, дарраса, аййана

124-машқ. Дафтарингизга араб алифбосида кўчиринг:

лаффиз., массид, зи.да, қаббид., дабдаба, саммид, фидсун, з:ахабна., гуффра.рун

125-машқ. Дарсхонада ўқинг; «ф» фонемасининг равшан ва аниқ артикуляция олишига эришинг:

فوق، رفع، حافظ، فقط، فرق، فلك، صف، صفاصفا

ИМЛОДАГИ ҚУШИМЧА ВОСИТА

«а.» унлиси алиф ёрдамида ёзув тизмасида қайд қилинишини биламиз. Шу билан бир қаторда, мазкур чўзиқ унли «ё» ҳарфи во-

ситасида ҳам ифодалангани мумкин. У ҳолда мазкур ҳарфдан олдинда фатҳа мавжуд деб фараз қилинади; бу ҳолат сўз охирида рўй беради:

كبرى (кубра.) энг катта (муан.)

بشري (бушра.) тўғри йўл

موسى (му.са) Мусо

«а.» ни ифодалашдаги турлиликни бир-биридан фарқлаш учун мазкур вазифадаги алифни **الف مدودة** «чўзиқ алиф», «ё» ни **الف مقصورة** «қисқа алиф» деб аташ расм бўлган.

126-машқ. Уқинг ва эслаб қолинг: сўзлардаги «ё» ҳарфи «қисқа алиф» вазифасида келган:

شبرى، وثى، جملى، حسنى قبرى، وسطى، اسطى

127-машқ. Араб алифбосида дафтариниғмага кўчириг. Сўзлардаги чўзиқ «а.» — «қисқа алиф» воситасида ёзилади:

Кисра., 'И.са., Мус.т.афа., суфла., қусра., фу'ла., мад.а., қала., т.ала., ҳада.

ҲАМЗАНИНГ ТУРЛАРИ

Сўз бошида келувчи ҳамза икки турли бўлади: бириктирувчи ва айирувчи.

Бириктирувчи ёки «васл» ҳамзаси — ўзи бошлаб келаётган сўзни олдинги сўз билан талаффузда бириктиради. Таркибида васл ҳамзаси бўлган бўгин мутлақ олдинда тўлиқ ўқилса ҳам, аслида, ёрдамчи хусусиятга эга. У икки ундоши бошланиш талаффузини осонлаштириш йўлидаги юз берган мураккаб узгаришлар натижасида вужудга келган:

بنى дан дастлаб: بن сўнг: ابن (ибну) ўғил

سمو дан дастлаб: سم сўнг: اسم (исмун) исм

ثنى дан дастлаб: ثنن сўнг: اثنان (ис:на.ни) икки

Бу турдаги ҳамзалик бўгиннинг сўнгги ундоши талаффузда олдинги сўзнинг сўнгги ундоши ва ҳаракати билан бирикиб бир ёпиқ бўгинни ташкил қилади. Ҳамза ва унинг ҳаракати бутунлай ўқилмайди, балки бўгинга сингиб кетади. Бундай ҳолатда васл ҳамзасининг ўзи ёзилмайди ҳам — унинг ўрнига ёзувда «васла» аломати қўйилади:

وَلَدَوِ اسْتَقْبَالَ (валадун ва-стиқба. лун) бола ва келажак

قَالَ اقْرَأْ (қала-қра') «Уқи!» деди.

أَنْتَ أَسْمَعُ ('анта-сма') «Сен тинглагил!»

Айирувчи ёки «қатъ» ҳамзаси сўзда ҳеч қачон сингиб кетмайди, балки доим тўлиқ ўқилади, аниқ талаффуз олади ва ёзувда сақланади. Айирувчи ҳамзалар икки турли бўлиши мумкин.

1. Ўзақ таркибига кирувчи ҳамзалар; бундай ҳамзалар сўзнинг исталган ўрнида — боши, ўртаси ва охирида келиши мумкин:

أَدَبٌ ('адабун) адаб; адабиёт

سَأَلْتُ (су'ила) сўралмоқ

قَرَأْتُ (қара'а) ёзмоқ

2. Грамматик шаклларнинг маъно ажратувчи бўлаклари вазифасини бажарувчи ҳамзалар; бундай ҳамзалар ўзларига юклатилган вазифаларига кўра, сўзларнинг турли ўринларида келиши мумкин:

а) кўшлик шакллари таркибида:

أَقْلَامٌ ('ақла.мун) қаламлар

أَشْهُرٌ ('ашҳурун) оёлар

б) айрим буйруқ шакллари таркибида:

أَكْتُبُ ('актиб) ёздири!

أَبْعُدُ ('аб'ид) узоқлат!

в) шахс шаклларида:

أَكْتُبُ ('актубу) ёзгилман

سَأْذِيبُ (са'аз:ҳабу) бораман

г) ранг-тус ва жисмоний камчиликларни билдирувчи сўзлар таркибида жинс кўрсаткичи сифатида:

أَسْوَدُ ('асваду), سَوْدًا (савда.'у) қора

أَطْرَشُ ('ат.рашу), طَرِشًا (т.арша.'у) гуяг

128-машқ. Сўзларни дафтарингизга кўчириг ва эсда тутинг — улардаги ҳамзалар васлдир:

استعمار، اختيار، اعتبار، استماع، انكسار، انقلاب

129-машқ. Сўзларни дафтарингизга кўчириг ва эсда тутинг — улардаги ҳамзалар қатъдир:

اكل، اشباه، اقرار، اصل، اعماق، اكبر، انوار، انور

ЛИГАТУРАЛАР

Алиф ҳарфи коф ёки лом ҳарфларидан кейин келганда, улар махсус бириктирилиб қўшалоқ тарада ёзилади. Буни фанда лигатура деб номлашади.

ل билан ك бирлашиб ك лигатурасини ташкил қилади:

کاتب، کاسب، مکاتب، مکالمات، امریکاء، کاف

ل билан ا бирлашиб لا лигатурасини ташкил қилади; ушбу лигатурани لا тарзида ҳам ёзиш мумкин:

لا، لام، لارم، ملازم، ملاکم، کر بلاء، لاز

130-машқ. Дафтарингизга кўчиринг, сўзлардаги мавжуд ك лигатурасининг тўғри шакл олишига эътибор беринг:

کاشف، کاغذ، کالم، مکالمات، سکاकिन، دکاکين، دکان

131-машқ. Дафтарингизга кўчиринг, сўзлардаги мавжуд لا (ل) лигатурасининг тўғри шакл олишига эътибор беринг:

لابس، لاح، لافح، ملابس، متلاکم، حامله، اصلا، سهلا

132-машқ. Араб алифбосида ёзинг:

сала.мун, така.фулун, така.сулун, кала.мун, ла.ми-сун, ка.фу.рун, ка.си.хун, така.си.ру, тала.ша.

ҲАРФЛАРНИНГ СОН ҚИЙМАТЛАРИ

Араб алифбосида ҳар бир ҳарфнинг рамзий сон маъноси бор. Улар қуйидагича:

ا	— 1	ى	— 10	ق	— 100
ب	— 2	ك	— 20	ر	— 200
ج	— 3	ل	— 30	س	— 300
د	— 4	م	— 40	ت	— 400
ه	— 5	ن	— 50	ث	— 500
و	— 6	س	— 60	ح	— 600
ز	— 7	ع	— 70	ذ	— 700
ح	— 8	ف	— 80	ض	— 800
ط	— 9	ص	— 90	ظ	— 900
				غ	— 1000

Қийматларни эслаб қолишни осонлаштириш мақсадида ҳарфларнинг қиймат тартиблари сақлангани ҳолда, қуйидаги сунъий сўзлар ясалган:

ابجد هوز حطي كلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ

(‘абжад ҳавваз х.ут.т.и. каламан са’фас. қарашат с:аххаз: д.аз.ағ). Бу таснифни сўзларнинг дастлабкиси номи билан «Абжад ҳисоби» деб юритилади.

Ҳарфларнинг сон қийматлари ўрта асрларда хронология, астрономия, математика каби фанларда кенг қўлланилган. Ҳар бир алоҳида сўзнинг сон маъносини билиш учун уни ташкил қилувчи ҳарфларнинг сон қийматларини жамлаш керак: «Абжад» сўзи, масалан, 10 ($1+2+3+4=$ абجد) га тенг. Нодир китобларда сон қийматига ишора қилинмаётган сўзнинг устига чизиқча тортилади:

خالد (ха.лидун) = $600 + 1 + 30 + 4 = 635$

عائش (‘али.шер) = $70 + 30 + 10 + 300 + 10 + 200 = 620$

133-машқ. Ушбу сўзларнинг сон қийматларини топинг:

استاذ، سلام، بشره، كتاب، طالب

134-машқ. Сўзларни араб алифбосида ёнинг ва сон қийматларини топинг:

с.а.дирун, бадрун, қадрун, қа.дирун, рафи.қун

135-машқ. Ҳарфлар бирикмасига айлантинг:

1870, 1917, 1941, 1945, 1990, 1991, 2001

136-машқ. Сўзлар ва сўз бирикмаларини араб алифбосида кўчиринг:

‘икра’ ва-клуб, қаламун ва-‘ақла.мун, ‘интиха.бун ва-нтиба.ҳун, ‘амалун ва-х.тима.лун, ‘алфун ва ‘а.ла.фун, ‘асра.рун, с:а.‘ирун ва-нқила. бун, тафа.‘улун, таша.‘умун

137-машқ. Имло:

لاعب، مائل، دلائل، استعمار، كبرى، صغرى، ابن،
اسم، ما اسمك؟ الفاظ، قراء، اكل، شى، انت اقرنى

138-машқ. Ёдлаш учун сўзлар:

ثائر	(с:а.‘ирун) инқилобчи	كتب	(катаба) ёзмоқ
اديب	(‘ади.бун) уқимчи	درس	(дараса) ўрганмоқ
انتباه	(‘интиба.ҳун) диққат	قرا	(қара‘а) уқимок

РАҚАМЛАР

Араб тилида «0» (нол)ни «сифр» صفر (с.ифрун) деб аталади.
 У бир нуқта шаклида ёзилади. Бирликлар қуйидагича:

1	—	۱	4	—	۴	7	—	۷
2	—	۲	5	—	۵	8	—	۸
3	—	۳	6	—	۶	9	—	۹

Ўнлик ва бошқа барча мураккаб рақамларни ясаш бизда ҳозир мавжуд бўлган тартибдан фарқ қилмайди. Арабча рақамлар унга қараб ёзилади. Мисоллар:

10	—	۱۰	100	—	۱۰۰	1000	—	۱۰۰۰
11	—	۱۱	200	—	۲۰۰	2000	—	۲۰۰۰
19	—	۱۹	900	—	۹۰۰	9000	—	۹۰۰۰
20	—	۲۰	921	—	۹۲۱	9213	—	۹۲۱۳
90	—	۹۰	999	—	۹۹۹	9546	—	۹۵۴۶

Биринчи дарс:

ЎЗАК ВА УНИ ТАШКИЛ ҚИЛУВЧИ УНДОШЛАР

Араб тилида ўзак ундошлардан иборат: у иш-ҳаракат, нарса, ҳодиса, белги тўғрисидаги умумий маънони аниқлатади. Ўзакни сўзнинг бирламчи скелети деса ҳам бўлади. Сўз ўзакни ташкил қилувчи ундошлар орасида увлиларни алмаштириш усули билан ясаллади. Илмий адабиётда «ички флексия» номи билан юритиладиган бу усул араб тилида кенг тарқалган бўлиб, уни бошқа тиллардан кескин фарқловчи морфологик кўрсаткич ҳам шудир.

Сўзларни таҳлил қилиш ва ўзагини топиш жуда жўн. Ўзак, асосан уч ундошли, қисман тўрт-беш ундошлидир. Мисол учун биз уч ундошли **علم** (бирламчи маъноси — «билмоқ») ўзагини олиб кўрсак, ундан шакллари турли-туман, маънолари ҳам турлича бўлган, бироқ шунга қарамай, умумий алоқадорликка эга бўлган қуйидаги сўзларни учратамиз:

علم	(‘илмун) билим	تعليم	(та‘ли.мун) билдириш
علم	(‘алима) у билди	معلوم	(ма‘лу.мун) билинган
عالم	(‘алимун) билувчи	معلم	(му‘аллимун) билдирувчи

Сўзларга назар ташласак, барчасида **علم** ўзагининг беистисно такрорланаётганини кўрамай.

Қуйидаги сўзлар тўрт ва беш ундошли ўзаклардан ясалган:

ترجم	(таржама) у угирди;	ўзаги:	ترجم
زلزل	(залзала) у қамирлатди;	ўзаги:	زلزل
عندليب	(‘андали.бун) булбул;	ўзаги:	عندلب
عنكبوت	(анкабу.тун) ўргимчак;	ўзаги:	عنكب

ЎЗАК УНДОШЛАРИНИ ТОПИШ. ЎЗАККА ТЕГИШЛИ БЎЛМАГАН УНДОШЛАР

Янги сўз шакллари ясаш жараёнида ўзакка ундошлар орттирилиши ҳам мумкин. Шунга кўра, маъноси бир-бирига мантқан яқин, бир умумий гуруҳга тегишли деб аташ мумкин бўлган сўзларнинг барчасида такрорланаётган ундошларгина сўзнинг ўзагига тегишли бўлади. Буни қийслаштириш усули билан топиш мумкин.

Маъноси яқин ва бир гуруҳга тегишли деб мантиқан айтиш мумкин бўлган сўзларнинг барчасида такрофланиши кузатилмайдиган ундошларни ўзакка тегишли бўлмаган ундошлар деб атаймиз. Бундай товушлар янги сўз шакллари ясашда ундошлар билан бир қаторда фаол иштирок этади. Булар, анъанавий араб грамматикасида таъкидланишича, 9 та:

ت س ل م ن و ي ة

Ўзакни адаштирмай аниқ белгилай олиш учун ҳосилалиги маълум бўлган икки-уч сўзни билиш кифоядир. Мисол учун,

قادر (қа.дирун) қудратли, белгиловчи
 تقدير (тақди.рун) баҳолаш
 مقدور (мақду.рун) қиймати белгиланган

сўзларини билишнинг ўзи, уларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий, у **كتب** ўзагидан ясалган сўзлар

Ўзак	Маъноси	Транскрипция	Сўз шакллари
كتب	китоб	(кита.бун)	كتاب
كتب	ёзув	(кита.батув)	كتابة
كتب	ёзмоқ; ёзди	(катаба)	كتب
كتب	ёзув столи	(мактабув)	مكتب
كتب	ёзилган	(макту.бун)	مكتوب
كتب	ёзувчи	(ка.тибув)	كاتب
كتب	ёзув...и	(кита.бийбув)	كتابي

قدر дан иборат эканлигини белгилашга ёрдам беради. Қолган ундошлар ўзакка тегишли бўлмаганлардир:

Ўзак турли ундошлардан иборат бўлса, тўғри топилган бўлади. Бироқ айрим ҳолларда ўзакнинг икки-сўнгги ундоши қўшалоқ (иккиланган) бўлиши ҳам мумкин:

سَر (سَرَر)، مَد (مَدَد)، مَر (مَرَر)

СЎЗ ҚОЛИПЛАРИ ТУШУНЧАСИ

Араб прагматикасида умумий морфологик ҳодисаларни шартли равишда қолип (модел)лар билан ифодалаш одатдир.

Ўзакни ифодаловчи биринчи ундошни **ف**, иккинчисини **ع** ва охиригисини **ل** билан шартли белгиласак, уч ундошли ўзакни **فعل**

қолипи (моделли) билан ифодалаш мумкин. Бува қолипи ундошларнинг қандай ҳаракат билан ўқилиши сўзнинг айнаи шу ўрнидаги ундошларнинг ҳаракатига боғлиқ бўлади. Мисол учун **قَدْر** (қадрун) сўзининг қолипи **فعل** (фа'лун) шаклида бўлади. Бинобарин, **خَيْر** (хайрун) ва **دَرَس** (дарсув) сўллари ҳам шу қолипдадир.

Ҳар бир сўзнинг қолишини тўғри аниқлаш учун унинг ўзак ундошини тўғри топа олиш муҳим аҳамиятга эга. Қолипи аниқланилаётган сўзда қўшимча ундошлар ёки чўзиқ ундошлар мавжуд бўлса,

فعل га орттирилади:

1. Турли ўзақлардан бир қолипда ясалган шакллар:

سليم - سليم	(сали.мун)		فعل	(фа'илун)
كرم - كريم	(кари.мун)			
قدم - قديم	(қадил.мун)			

2. Бир ўзақдан турли қолипларда ясалган шакллар:

جمع		جمع	(жама'а)	فعل	(фа'ала)
		جمع	(жам'ун)	فعل	(фа'лун)
		مجمع	(мажма'ун)	مفعول	(маф'алун)
		تجميع	(тажми.'ун)	تفعيل	(таф'илун)
		اجتماع	(ижтима.'ун)	افتعال	(ифти'алун)

Агар ўзақ тўрт ундошли бўлса **فعل** га яна бир лом орттирилади:

ترجم	(таржама)		فعل	(фа'лала)
زلزل	(залзала)			

СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

Араб тилида сўзлар ўз семантик белгилари ва грамматик хоссаларига кўра, туркумларга бўлиниб ўрганилади.

Сўзнинг семантик белгиси унинг нарса, ҳаракат, хосса каби маъноларнинг ифодалашидир. Грамматик хосса деганда эса сўзнинг морфологик ва синтактик хусусиятлари назарда тутилади. Сўзни таркиб нуқтаи назардан ўрганиш морфология — «сарф» (**الصرف** 'ас.-с.сарфу) нинг вазифаси. Гашнинг ўзи, маълумки, сўзлардан тuzилади. Сўзларнинг гапдаги вазифасини синтаксис — «наҳв» (**النحو** 'ан-наҳву) ўрганади.

Араб тилидаги барча сўзлар уч қисмга — «туркум»га бўлиниб ўрганилади; булар: **исм**, **феъл** ва **ҳарфлар**дир. Тил ҳақидаги билимда «туркум» — маъно ва лексик-грамматик хоссалари муштарак бўлган сўзларнинг мажмуасидир. Шу нуқтаи-назардан қараганда,

а, а) сарфидаги туркум тушунчаси нисбий характерга эга. Ҳамма гап шундаки, мазкур қисмларнинг ҳар бири ўз ичига бизнинг тушуш (таъриқ)даги бир неча туркумларни олади. Шунга кўра, уларни туркум гуруҳлари деб аташ мақсадга мувофиқдир.

Исм (**الاسم** 'ал-'исму) лар гуруҳига от, сифат, сон, олмош, сифатқош ва маъдари лар кирди. Сўнгги иккисиди феъллик хусусиятлари ҳам мавжуддир. Феъл (**الفعل** 'ал-фи'лу) лар гуруҳига барча мамон, маъл ва даража шакллари кирди. Ҳарф (**الحرف** 'ал-х.ар-фу) ларга эса ёрдамчи сўзлар — юлма, кўмакчи ва боғловчилар кирди.

ОТ

Араб тилида от нарса ва шахс маъносини ўзиди жамлайди. Нарсадаги умумлаштига, маъхум ҳамда алоҳида ажратилган белгиларни аташ, ёсталган ҳолисани нарса сифатида ифодалаб бериш отнинг вазифаи. Барча тиллардаги каби, араб тилида ҳам отларнинг аниқ (рекл) маънолари турли-туман. Улар шахс, нарса, ҳолисалардак таъқлари яна мавжудот, ҳаркат, ҳолат ва муносабатларга ҳам алоқли.

Отлар «сарфий» (морфологик) жиҳатдан турли келишиқ қўшимчалари, эгалиқ қўшимчалари, аниқлик аломати (артикли) олиши мумкин, отларга кўмакчи (предлог) лар орттирилиши мумкин. Отларнинг келишиқларда турланиши уларнинг «наҳвий» (синтактик) муносабатларини ҳам белгилайди. Бу жиҳатдан отлар таъда эга, кесим, аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳол бўлиб келиши мумкин.

Отлар яна атоқли, турдош ҳамда якка ва жамловчи бўлади.

АТОҚЛИ ВА ТУРДОШ ОТЛАР

Атоқли отлар айрим шахс, маълум нарса ёки ҳолисани бошқалардан айириш учун қўйилган махсус номлардир. Булар:

Атоқли отлар'	زيد	Зайд.	محمود	Маҳмуд.
Географик номлар:	ليبيا	Ливия,	عدن	Ада.
Қабилла номлари:	طي	Тай,	غطفان	Ғатафон.
Тарихий воқеалар:	الميلاد	Мелод.	الهجرة	Ҳижра.

Газета, журнал ва китобларнинг номлари: **الاهرام** «Ал-Аҳром».

الطريق «Ат-Тариқ», **الفلاح** «Ал-Фаллоҳ».

Турдош отлар жуда хилма-хил маъноларни ифодалашни мумкин

Ковзодни:	رجل	(ражулун) киши,	دب	(дуббун) айиқ.
Нарсани:	دفتر	(дафтарун) дафтар	قلم	(қаламун) қалам.
Воқеа-ҳолисани	درس	(дарсун) дарс,	عمل	('амалун) иш.

Ҳаракат, ҳолат, хосса, белги ва муносабат каби тушунчаларни:
سلم (силмун) тинчлик حرب (ҳ.арбун) уруш, نوم (навмун) уйқу
1-машқ. Ҳазак ундошларини топишг:

قاتل، قتل، مقول، مقاتل، قتال، قتيل، اقتتل، مقتل

2-машқ. Ҳазакники бўлмаган ҳарфларни ажратилг.

ذکر، ذاکر، ذکور، مذکور، اذکر، مذاکر، تذکر، تذکار

3-машқ. Ҳазак ундошларини ажратиб ёзинг:

عقل، عاقل، معقول، عقلا، اعتقال، عقال، معتقل

4-машқ. Ҳазакники бўлмаган ҳарфларни ажратиб ёзинг:

خرج، خراج، خروج، خارج، خراجات، اخراج، استخراج

5-машқ. Тўрт ундошли Ҳазакдан ясалган сўзлардан Ҳазак ундошларини ажратиб ёзинг:

شرشر، شرسور، شرشار، شراشير، مشرشر، تشرشر
صفف، صفصاف، صفاصيف، مصفف، تصفف، متصفف

6-машқ. Қолипларини аниқланг:

كبر	(кибрун),	كبر	(кибарун),	كبير	(каби.рун),
صغر	(с.ағура),	صغر	(с.иғарун),	صغير	(с.ағи.рун),
		كبار	(киба.рун)		
		صفر	(с.ағарун)		

7-машқ. Қуйидаги қолипларга мувофиқ келувчи қандай сўзларни биласиз?

فعل (фа'лун), فعل (фи'алун), فعل (фа'ала)

8-машқ. Араб алифбосида кўчиринг ва қолипларини аниқланг:

- а) с.адрун, с.а.дирун, мас.дарун, мас.ду.рун
- б) д.арбун, д.а.рибун, мид.рабун, мад.ру.бун
- в) фатх.ун, фа.тих.ун, мифта.х.ун, мафту.х.ун

9-машқ: Қуйидаги сўзларни атоқли ва турдош отларга ажратинг:

طشقند، بغداد، طالب، كبير، صغير، علي، حسن
لبنان، سمرقند، بخارا، شجر، مهندس

10-машқ. Тубандаги турдош отларни араб алифбосида кўчиринг:

шажарун, сайфун, фарқун, булбулун, фирақун, низ.амун

11-машқ. Тубандаги атоқли отларни араб алифбосида кўчиринг:

Зулайха., Мах.а.сину. Зайнабу, Дузайнийун, Сайидун,
'Ах.маду, Зайдун, С.адру-д-ди.ни, Сумафра.

من جد وجد
السلم بنا و الحرب خراب

СЎЗЛИК

من	(ман) ким?	وجد	(важада) топди
جد	(жадда) қидирди	بنا	(бина.'ун) қуриш
مدرس	(мударрисун) ўқитувчи	خراب	(хара.бун) бузиш
مفتاح	(мифта.х.ун) очқич, калит	سيف	(сайфун) қилич

Иккинчи дарс:

ОТЛАРДА ЖИНС

Араб тилида икки грамматик жинс мавжуд; булар — музаккар (مذكر) «муз:аккарун» эркаклик) ва муаннас (مؤنث) «му'аннас:ун» аёллик) жинслари.

Муаннас жинсларнинг асосий грамматик белгиси «о» (-атуи) (юмалоқ «т») бўлиб, у сўзнинг охирига қўйилади. Езувда сўзлар тизмасидан бу хилдаги отларни ажратиш олиш қийин эмас:

جريدة	(жари.датун) газета	سفرة	(суфратун) дастурхон
نافذة	(на.физ:атун) дераза	طاولة	(т.а.вилатун) стол

Музаккар жинсдаги отлар эса мазкур аффикс (қўшимчага) эга эмас:

قلم	(қаламун) қалам	كتاب	(кита.бун) китоб
-----	-----------------	------	------------------

Жуфт қўлланилиши мумкин бўлган ҳолларда, исталган музаккар шаклдаги отдан таввинини тушириб қолдириб, урнига ўша «о» қўшимчасини орттириб муаннас шакллар ясаш мумкин:

طالب	(т.а.либун) толиб	طالبة	(т.а.либатун) толиба
تلميذ	(тилми.з:ун) ўқувчи	تلميذة	(тилми.з:атун) ўқувчи қиз

ОТЛАРДА ҲОЛАТ

Араб тилида от ноаниқ ёки аниқ ҳолатлардан бирида қўлланилиши мумкин. Ноаниқлик деганимизда ҳали биз сўз юритмаган, бизга ҳали маълум бўлмаган нарса ёки ҳодиса тушунчасини назарда тутамиз. Ноаниқ отлар грамматик ноаниқ шаклда бўлади. Бу — сўзларнинг охири таввинга тугалланадиган шакли бўлиб, у

ҳолат катендсияси мавжуд бўлган барча тиллардаги воаниқлик артиклига тўғрисида мувофiqдир:

بيت (бай уз) (қандайдир, нотаниш) уй
باب (баб араб) (қандайдир, нотаниш) эшик

Бир ил ари сўз юритган, барчага таниш ёхуд ҳаммага маълум нарсаларнинг номлари аниқ ҳолатда бўлади. Шунингдек, бу гуруҳга аниқ ҳолатда бўлиши грамматик талаб қилинган исмлар ҳам киради. Аниқ ҳолатдаги исмлар аниқлик артикли билан айтилади. Бу артикл араб тилида II ('ал-)дир. У сўз бошига срттирилади. Аниқ ҳолатдаги сўзнинг охири таъвинсиз ўқилади:

معلم (ал-му'аллиму) (таниш, маълум) ўқитувчи
المجلة (ал-мажаллату) (таниш, маълум) журнал
اميلاد (ал-миладу) (ҳаммага маълум янги эра ҳисоби)

Масъул

Аниқлик артикли исмнинг жинси, сон ва келишигидан қатъи назар бариктир лаверади. Артиклининг вазифаси қуйидагиче:

Грамматик воаниқ исмларни грамматик аниқ ҳолатга кучиради:

كتاب (кита.бун) — الكتاب ('ал-кита.бу) китоб
فلاح (фалла.х.ун) — الفلاح ('ал-фалла.х.у) деҳқон
عامل ('а.милун) — العامل ('ал-'а.милу) ишчи

Барчага маълум ва таниш нарсаларнинг алоҳида қайд қилади:

القمر ('ал-қамару) Ой, العرب ('ал-'арабу) араблар.

Мавжуд маънодаги айрим тушунчаларни таъкидлайди:

المجد ('ал-мажду) галаба, الخير ('ал-хайру) яхшилик

Бир турга кирувчи нарсаларга шунингдек қилувчи жамловчи отларни ёки умумий тушунчаларни ифодалайди:

الفواكه ('ал-фава.киҳу) мевалар, الحديد ('ал-х.ади.ду) темир.

Аниқлик мазмунини артикلسиз ҳам ифодалаш мумкин. Баъзи сўзлар артикلسиз ҳам аниқ ҳисобланади:

а) киши номлари:

مريم (марйаму) Марям, علي ('алийун) Али

б) шаҳар номлари, географик бирикмалар:

بغداد (багда.ду) Бағдод, مكة (маккату) Макка

в) олмошлар (кўрсатиш, кишилик каби)

هذا، هذه (ҳа.з:а., ҳа.з:ихи) бу, هو، هي (ҳийа, ҳува) у

Аниқлик артиклининг ҳамзаси бириктирувчидир.

АНИҚЛИК АРТИКЛИНИНГ АССИМИЛЯЦИЯЛАШУВИ

Барча араб ундошларида шартли равишда «ой» ва «қуёш» ҳарфлари номи билан аталувчи икки гуруҳга бўлишади. Ҳар гуруҳда 14 тадан ҳарф бор.

«Ой ҳарфлари»:

«Қуёш ҳарфлари».

ا ب ج ح خ ع غ ف ق ك م و ه ي
ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن

Сўз «ой ҳарфлари»дан бирортасидан бошланганда, аниқлик артикли унинг олдига қўшилганч, тўла ўқилаверади. Бироқ олдинда бошқа сўз бўлса, артиклининг ҳамзаси бириктирилувчилиги туфайли унинг охириги бўғинига васлланади. Ёзувда аниқлик артиклининг ундоши сукун олади:

الارض و القمر ('ал-'ар.у ва-л-қамару) Ер ва Ой

الكتب و الجريدة ('ал-кита.бу ва-л-жари.дату) китоб ва газета

Агар сўз «қуёш ҳарфлари» нинг биридан бошланса, унга артикл ортириш жараёнида ассимиляция ҳодисаси рўй беради — артиклдаги лом ўз талаффузини йўқотиб, таркибга «сингиб» кетади. Унинг бадалига «қуёш ҳарфи» иккилантрилиб талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, артикл таркибидаги сирғалувчи сонант «л» ўзидан кейин келаётган қуёш ҳарфининг товушдаги ифодасига ўхшаб қолади — ассимиляциялашади. Ёзувда аниқлик артикли устига васла аломати қўйилади. Аниқлик ҳолатига кучирилган сўзнинг ўша дастлабки «қуёш ҳарфи» устига шадда аломати тортилади. Шундай қилиб, олдиндаги сўзнинг сўнгги бўғини шу дастлабки ундош билан бириштириб бир чўзиқ ёниқ бўғинни ташкил қилади:

التلميد و الدفتري ('ат-тилми.з:у ва-д-дафтари) ўқувчи ва дафтар

الشارع و الطريق ('аш-ша.ри'у ва-т.-т.ари.қу) куча ва йул

ОТЛАРДА ТУРЛАНИШ КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида грамматик мувосабатлар ўчта келишик ёрдамида амалга оширилади; булар — бош, қаратқич ва тушум келишиклари. Ушбу уч келишик ноаниқ ва аниқ ҳолатлардаги исмлар учун алоҳида-алоҳида қўшимчаларга эга.

Отлар араб тилида уч келишликли (туғри) ва икки келишликли (нотуғри) турланишларга эгадир.

Уч келишликли турланишдаги отларнинг келишик қўшимчалари мана бундай:

17-машқ. Қуйидағы отлардан музаккар шакллар ясаш мумкинми?

قدرة، قوة، جريدة، مكتبة، جامعة، حادثة

18-машқ. Аниқ ҳолатга келтиринг ва ҳаракатлантинг:

صنف، صف، طالبة، تيار، لغة، مهندس، سلم

19-машқ. Ноаниқ ҳолатга келтиринг ва ҳаракатлантинг:

الصدقة، الطير، النهاية، البداية، الكلمة

20-машқ. Дафтарингизга кўчириг ва ҳолатларини белгиланг:

سَمَرْقَنْد، خوارزم، بخارا، دمشق، سوريا، يمن

21-машқ. Аниқ ва ноаниқ ҳолатларда турланг:

مدينة، شارع، طريق، نافذة، قاموس، لغة

22-машқ. Араб алифбосида дафтарингизга кўчириг, ҳаракатларини қўйинг ва келишикларини белгиланг:

ба.бин, 'ат.-т.а.виплату, жа.ми'атан, 'ал-мактабати, хай-рун, 'ат.-т.айра, хубзун, дафтаран, қа.му.син, 'ас-си.ну

23-машқ. Имло:

Камал, клам, الرقم, درسا، خبراء، المكتبة، كتاب

24-машқ. Таржима қилинг ва ёз олинг.

جمال الخلق من جمال التربية.

СЎЗЛИК

بيت	(байтун) уй	غرفة	(ғурфатун) хона
رجل	(ражулун) киши	مرأة	(мар'атун) аёл
جمال	(жама.лун) гўзаллик	جريدة	(жари.датун) газета, рўзнома

Учинчи дарс:

СИФАТ

Араб тилида сифатлар нарса, шахс ёки ҳодисанинг турли белгиларини кўрсатади:

بيت كبير	(байтун каби.рун) катта уй
غرفة جميلة	(ғурфатун жа.ми.латун) чиройли хона
فلاح عربى	(фалла.х.ун 'арабиййун) араб деҳқони
علم احضر	('аламу.ун 'аҳд.ару) яшил байроқ

Сифат — ҳолат, жинс ва келишик шаклларига эга бўлса-да, тобе

хусусиятга эга. Ҳамма гап шундаки, сифатнинг ўзи алоҳида равишда ҳеч бир ҳолат, жинс ёки келишикда бўла олмайди, балки уларни ўзи мослашаётган отдан олади — қабул қилади. Худди шу хусусиятлари унинг синтактик вазифасини белгилайди: сифат гапда мослашган аниқловчи бўлиб келади. Айрим ҳолларда у исмий кесимни ёки қўшма кесимнинг исмий бўлагини ташкил қилиши ҳам мумкин.

Нарса ёки шахснинг сифат ифодалаган белгиси бевосита унинг ўзигагина хос бўлиши ёки бошқа нарсага муносабатига қўра тушинилиши мумкин. Шунга мувофиқ равишда сифатлар аслий ва нисбий бўлади.

АСЛИЙ СИФАТЛАР

Нарсанинг ранг-туси, инсон ва жониворларнинг физик ва ички хусусиятлари, хуллас, сезги аъзолари билан билиб бўладиган белгилар аслий сифатда ифодаланади. Аслий сифатнинг гапдаги вазифалари мана бундай:

1. Жонзод ёки нарсанинг физик хусусиятларини ифодалаш:

كبير	(каби.рун) катта	صغير	(с.ағи.рун) кичик
طويل	(т.ави.лун) узун	قصير	(қас.ғ.рун) қисқа

2. Инсон ва жонворларнинг ички характерларини ифодалаш:

قوي	(қавиййун) кучли	ضعيف	(д.а'и.фун) кучсиз
جسور	(жасу.рун) ботир	خواف	(хавва.фун) қўрқоқ

3. Инсон ва жонворларнинг сиртқи характерини ифодалаш:

سمين	(сами.нун) семиз	هزيل	(ҳази.лун) озғин
------	------------------	------	------------------

4. Сифатларнинг аслий турлари яна ранг-тус ва сиртқи хосса каби кўпгина мазмунларни ҳам ифодалаш мумкин.

Аслий сифатларнинг кўп тарқалганлари қуйидаги қолиплардадир:

فعليل	(фа'и.лун)	—	كبير	(кас.и.рун) кўп
			قليل	(қали.лун) оз
فعل	(фа'алун)	—	حسن	(х.асанун) яхши, чиройли
			عذب	('азабун) сўққабош
فعل	(фа'илун)	—	فرح	(фарих.ун) қувноқ
			عدل	('адилун) адолатли
فعلول	(фа'у.лун)	—	كسول	(касу.лун) ялқов
			صبور	(с.абу.рун) бардошли

فعل (фа'лул,	--	صعب (с.а'бун) қийин
		سهل (сахлул) осон, жўн
فعال (фа'а'лч,	--	طيار (т.аййа.рун) учқир
		عدار (гадда.рун) еотқин

СИФАТЛАРДА ЖИНС

Аслий сифатлардан муаннас шакллар ясаш отлардаги каби сўз хирга «ё» ортлавиш билан амалга оширилади:

حسنة → حسنة	كبير → كبيرة
ضخمة → ضخمة	عدل → عدلة

فعل (фа'лул) туридаги сифатлардан муаннас шакллар ясалмайди. Мазкур қолишнинг ўзи ҳар икки жинс учун яроқлидир:

عجوز ('ажу.зун) қари киши ёки аёл
غفور (гафу.рун) раҳмдил киши ёки аёл

СИФАТЛАРДА ҲОЛАТ

Сифатлар ҳам отлар каби турли ҳолатларда бўла олади. Бунда сифатлар отларнинг ҳолат олиш тартибларига риоя қилади:

الكبير → كبير	العرب → عذب
الصغيرين → صغير	القلق → قلق

Сифатларнинг маълум ўринда қандай ҳолатда келиши уларнинг таъдаги вазифаси ва бошқа гап булаклари билан муносабатларига боғлиқдир.

АСЛИЙ СИФАТЛАРНИНГ ТУРЛАНИШИ

Сифатлар ҳам отлар каби турланади. Бошқача айтганда, барча сифатлар келишиқ қўшимчаларини отлар каби қабул қилади.

Келишиқ	Ноаниқ		Аниқ	
	музаккар	муаннас	музаккар	муаннас
Бош	كبير (каби.рун)	كبيرة (каби.ратун)	الكبير ('ал-каби.ру)	الكبيرة ('ал-каби.рату)
Қарат.	كبير (каби.рин)	كبيرة (каби.ратин)	الكبير ('ал-каби.ри)	الكبيرة ('ал-каби.рати)
Тушум	كبيراً (каби.ран)	كبيرة (каби.ратан)	الكبير ('ал-каби.ра)	الكبيرة ('ал-каби.рата)

Сифатнинг маълум уринда қайси келишикда келиши унинг гапдаги вазифаси ва бошқа сўзлар билан муносабатига боғлиқдир.

ГАП. СОДДА ЙИГИҚ ИСМИЙ ГАП

Кесимнинг ифодаланишига кўра гаплар икки турли бўлади: исмий ва феълий.

Исмий гапларда кесим исм (от, сифат, сон, олмош) ларнинг бирортасидан ифодаланиб келади. Бу турдаги гапларда эга ва кесим муносабати (предикативлик) қуйидагилар билан белгиланади:

Сўз тартиби билан — эга олдинда, кесим ундан кейин келади.

Ҳолатнинг турлилиги билан — эга аниқ, кесим ноаниқ бўлади.

Оҳанг билан — эга юқори, кесим сустроқ овозда айтилади.

Исмий гапнинг кесими эга билан қуйидагича мослашади:

а) грамматик жинсда — эга вазифасини бажараётган исм кесим вазифасидаги исми ўз жинсида келишга мажбур этади;

б) грамматик сон билан — эга кесимнинг ададини ўзига мутаво-сиб бўлишга мажбур қилади;

в) келишик билан — эганинг ўзи бош келишикда келгани ҳолда, кесимни ҳам мазкур келишикда бўлишини талаб этади.

هذا طالب	Бу толибдир.
الطالب نشيط.	Толиб фаолдир.
هذه طالبة.	Бу толибадир.
الطالبة نشيطة.	Толиба фаолдир.
المدرس عالم.	Ўқитувчи олимдир.
المدرسة عالمة.	Ўқитувчи аёл олимпиадир.

МУАНАСЛИК БЕЛГИСИ ОЛГАН СЎЗЛАРДА УРҒУНИНГ КЎЧИШИ

Маълумки, музаккир сўзлардан муаннас шакллар ясалганда сўз охирида янги бўғин пайдо бўлади. Демак, бўғинлар муносабатида ўзгариш вужудга келади. Ана шу янги прамматик муносабат кўп сўзларда бўғиннинг кўчишига сабаб бўлади:

са.кинун — са.кинатун, катибун — катибатун

Урғулар барча ҳолларда ҳам кўчавермайди. Уч ва ундан ортиқ бўғинли музаккар шакллардан муаннас сўзлар ясалгандагина урғу кўчиши мумкин. Яна шарт шуки, орқадан иккинчи бўғин урғусиз қоладиган ҳолат мавжуд бўлиши керак.

мударрисун — мударрисатун
муҳандисун — муҳандисатун

Қуйидаги ҳолатларда урғу кўчмайди:

а) икки бўғинли сўзлардан муаннас шакллар ясалганда:

'ибнун — 'ибнатун, завжун — завжатун

б) уч бўғинли сўзларнинг иккинчи бўғини чўзиқ бўлганда:

х.амма.лун — х.амма.латун, сахиййун — сахиййатун .

Биринчи мати

هذا بيت. هذه جامعة. البيت صغير. الجامعة كبيرة. هو طالب.
هي طالبة. الطالب نشيط. الطالبة نشيطة. هذا كرسي. هذه طاولة.
الكرسي قصير. الطاولة طويلة. هو مدرس. هي مدرسة. المدرس
جالس. المدرسة قائمة. هذا كتاب. هذه مجلة. الكتاب قديم و المجلة
جديدة.

25-машқ. Муаннас шакллар ясанг, ургуларини қўйинг:

صغير، قصير، فرح، قوي، شديد، حزين

26-машқ. Музаққар шакллар ясанг, ургуларини қўйинг:

كبيرة، نشيطة، طويلة، قديمة، جديدة، قائمة

27-машқ. Нуқталар ўрнига сўзларни мослаб қўйинг:

هو . . . (толибдир) . . . هي . . . (ўқитувчидир) . . . الطالب . . .
الطالبة . . . (ўтирибди) . . . (бу) جامعة . . . التلميذة . . . (ўтирибди) . . .
الطالبة . . . (турибди) هذا . . . (киتاب) كبير . . . المدرسة . . .
(фаолдир) المعلم . . . (фаолдир) . . . (дорилфунун) كبيرة
(журнал) صغيرة . . .

28-машқ. Қолипларини топинг:

صبور، غفور، نشيط، غفار، دراس

29-машқ. Оғзаки таржима қилинг:

Бу уйдир. Уй кичикдир. У кичикдир. Бу дорулфунундир. Дорул-
фунун каттадир. У каттадир. Бу столдир. Стол янгидир. У янгидир.
Бу курсидир. Курси эскидир. У эскидир.

30-машқ. Езма таржима қилинг:

Бу толибдир. Толиб фаолдир. У фаолдир. Бу толибадир. Толиба
фаолдир. У фаолдир. Бу ўқувчидир. Ўқувчи будир. Бу ўқитувчидир.
Ўқитувчи ўтирибди. Толиб турибди. Толиба ҳам ўтирибди.

31-машқ. Ўзбекчага ўгиринг:

البيت جديد. الجامعة قديمة. الطالب جالس. المعلم قائم.

32-машқ. Оғзаки бажаринг. Муаннас шакллар ясанг:

صعب، سهل، عرب، فرح، ضعيف، دراس، عزيز، جميل

33-машқ. Қолиплари муштарак гуруҳларга ажратинг:

صادق، مندوب، غدیر، مکتوب، قادر، سبیل، مظلوم، خبیر، نادر

34-машқ. Сифатлар қандай ўзаклардан ясалган?

عجیب، قبیح، سیار، صبیح، طیار، علیم، مکار، عکیر

35-машқ. Ушбу қолипларнинг ҳир бирига иккитадан сифат ёзинг:

فعلیل، فعل، فعل، فعول

36-машқ. Ҳар икки ҳолатда турланг:

عزب، عزبة، سیار، سیارة، طیار، طيارة

37-машқ. Таржима қилинг:

Бу столдир. Стол узундир. Бу курсидир. Курси насадир. Стол тозадир. Курси чиройлидир. Қалам узундир. Дафтар кичикдир. Китоб каттадир. Устоз қаридир. Толиб ёшдир. Мударрис одилдир.

38-машқ. Ургулар билан таъминланг. Ургуларнинг кўчиш сабабларини тушунтиринг:

тилми.з:ун — тилми.з:атун

манду.бун — манду.батун

мустаҳдимун — мустаҳдиматун

мутакаббирун — мутакаббиратун

39-машқ. Ургу кўчиши қондасига амал қилиб талаффуз ёзинг:

رابع — رابعة، طالب — طالبة، مفصل — مفصلة

40-машқ. Унгдан эга, чапдан кесим таялаб тўртта гап тузинг:

مدرس، طالب، مهندس // نشیط، جالس، قائم،
مهندسة، معلم، مدرسة // جسور، عجوز، خواف

41-машқ. Имло:

ا — كبير، صغير، ضعيف، قوي، طويل، قصير، جسور، عادل،
صبور، حسن. ب — هو طالب. هي مدرسة. المدرس عالم. هي عاملة.
البيت كبير. الجامعة جديدة.

Иккинчи матн

هذه مدينة. المدينة كبيرة و جميلة. هي نظيفة ايضا.
هذا شارع. الشارع عريض. هو طويل ايضا. ذلك ترام و تلك
سيارة. الترام سريع. السيارة سريعة ايضا. هذا باص. الباص واقف.
هنا رفان الزقاق ضيق. هو قصير ايضا. هذه مكتبة و تلك مدرسة.
المكتبة صغيرة والمدرسة كبيرة.
هذه بنت و ذلك ولد. البنت لاعبة و الولد لاعب. هي لاعبة و هو
لاعب. تلك ساحة. الساحة عريضة. هي ضخمة ايضا. هذا تذكار.
التذكار ضخم و جميل.

42-машқ. Арабчага таржима қилинг:

Бу кутубхонадир. Кутубхона катта ва кенгдир. Бу кўчадир. Кўча тозадир. У кенг ҳамдир. Тор кўча узундир. Бу ўқувчидир. Ўқувчи турибди. Ўқувчи қиз ўтирибди.

43-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

العلم شجرة و العمل ثمرة
الكلام سهل و العمل صعب

СЎЗЛИК

ايضا	(‘аидан) ҳам, яна	باص	(ба.с.ун) автобус
جالس	(жалисун) ўтирувчи	تذكار	(таз:ка.рун) ёдгорлик
زقاق	(зуқа.қун) тор кўча	ثمرة	(с:амаратун) мева
ساحة	(са.х.атун) майдон	سريع	(сари.‘ун) тез
سيارة	(саййа.ратун) автомашина	ضخم	(д.ихмун) улкан
قائم	(қа.‘имун) турувчи	قنوع	(қану.‘ун) қаноатли
نص	(нас.с.ун) текст	مستقبل	(муствақбалун) келгуси
ولد	(валадун) бола	واقف	(ва.қифун) тўхтовчи

Тўртинчи дарс:

ИСМЛАРДА ГРАММАТИК СОН КАТЕГОРИЯСИ. ИККИЛИК

Араб тилида сон категорияси яхши ривожланган. У уч шаклда намоён бўлади: бирлик, иккилик ва кўплик.

Бошқа тиллардан кескин фарқли равишда, араб тилида иккилик мавжуд. Бу имтиёз тилнинг ифода қувватини ниҳоятда оширади. Иккилик — икки шахс ёки нарсанинг ифода қилиниши учун махсус шаклдир. У бирликдаги сўзларнинг ҳар икки шаклларида келишиқ қўшимчаларини тушириб қолдириб, ўрнига «ان» (-а.ни) қўшимчаси орттириш билан ясалади:

طالبان → طالب   عاملان → عامل

Муаннасадаги сўзларга иккилик қўшимчаси орттиришдан олдин жинс кўрсаткичи «о» оддий   ت га айлантириб ёзилади:

طالبان → طالبة   عاملان → عاملة

Иккиликдаги от аниқлик артикли олганда сон қўшимчаси ўзгаршиқсиз қолади:

الطالبان → طالبان   العاملان → عاملان

Иккиликдаги исмлар турланганда қўйидаги қўшимчаларга эга бўлади: бош келишиқда «ان» (-а.ни), қаратқич ва тушум келишиқларида «ین» (-айни). Мазкур қўшимчалар ҳар икки жинс ва ҳолат учун умумийдир.

Иккиликдаги отларнинг турланиш жадвали

Келишиқ	Музаккардаги отлар		Муаннасадаги отлар	
Бош	القلمان (‘ал-қалама.ни)	قلمان (қалама.ни)	اللغتان (‘ал-луғата.ни)	لغتان (луғата.ни)
Қарат.	القلمین	قلمین	اللغتين	لغتين
Тушум	(‘ал-қаламайни)	(қаламайни)	(‘ал-луғатайни)	(луғатайни)

КўПЛИК, ТўҒРИ КўПЛИК

Грамматик кўплик тушунчаси араб тилида анча мураккаб ва ранг-барангдир. Одатда кўплик шакли уч ёки ундан ортиқ шахс-нарсга ё ҳодиса борасида сўз юритилаётганида ишлатилади.

Кўплик ясагининг икки тури мавжуд: тўғри кўплик ва **синиқ** кўплик ясаш усуллари.

Тўғри кўплик бирликдаги сўзининг келишиқ қўшимчаси тушириб қолдирилгач, унга бевосита кўплик қўшимчаси қўшиш йўли билан ясалади. Тўғри кўпликларнинг ўзи икки турлидир.

1. Музаккардаги исмлардан тўғри кўплик шакл турловчи қўшимча туширилгач, ўрнига «ون» (-у.на) кўплик қўшимчаси улаш билан ясалади:

مهندسون → مهندس، فلاحون → فلاح

Исмлар аниқлик артикли олганида ҳам қўшимча ўзгармайди:

المهندسون → مهندسون، الفلاحون → فلاحون

2. Муаннасадаги исмлардан тўғри кўплик шакллари жинс ифодаси тушириб қолдирилгач, ўрнига «ات» (-а.тун) кўплик қўшимчаси орттириш билан ясалади:

مهندسات → مهندسة، فلاحات → فلاحه

Муаннасадаги кўплик исмлар аниқлик артикли олганда, таъвини туширилади:

مهندسات (муҳандиса.тун) — المهندسات (‘ал-муҳандиса.ту)

	Келиши	Қўшимча	Исмларнинг турланиши	
			аниқ	ноаниқ
Муяллийини	Боп	ون (уна)	الفلاحون (‘ал-фалла.х.уна)	فلاحون (фалла.х.уна)
	Қарат Тушум	ين (-ина)	الفلاحين (‘ал-фалла.х.ина)	فلاحين (фалла.х.ина)
Муяллийине	Боп	ات، ات (а.тув) (а.ту)	الفلاحات (‘ал-фалла.х.ату)	فلاحات (фалла.х.ату)
	Қарат. Тушум	ات، ات (а.тин) (а.ти)	الفلاحات (‘ал-фалла.-х.ати)	فلاحات (фалла.х.а.тин)

Кўмакчилар ҳақида бошланғич маълумот

Кўмакчилар араб тилида жуда ривожланган ва турли грамматик вазибаларни бажаради. Энг кўп қўлланиладиган кўмакчилар қўшидагилардир:

في	(фи.) ... (ичи) да	مع	(ма‘а) билан, бирга
من	(мин) ...дан	بـ	(би-) билан, бирга
على	(‘ала.) ... (устн) да	لـ	(ли-) ...нинг, ...ники
الى	(ила.) ...га	بعد	(ба‘да) кейин

Кўмакчилар алоҳида $\left\{ \begin{array}{l} \text{فى، الى، بعد} \\ \text{من، مع، لـ} \end{array} \right.$ ўки ўзлари бошқараётг. сўзга қўшилиб $\left\{ \begin{array}{l} \text{الى، الى، الى} \\ \text{من، مع، لـ} \end{array} \right.$ ёзилиши мумкин. Отлар кўмакчилардан кейин аниқ ёки ноаниқ ҳолларда келиши мумкин. Кўмакчи ўзидан кейинги исми қаратғич келишигида келишга мажбур этади:

فى الجامعة، فى معلم، الى المعلم، الى السبورة، على السبورة، لطالب، لطالب	дорулфунунда муаллимга ёзув тахтаси устида толибнинг, толибники
---	--

РАНГ-ТУС ВА ХОССА БИЛДИРУВЧИ СИФАТЛАР

Ранг-тус билдирувчи сифатлар ўзига хос шаклга эга бўлиб, қолиплари қуйидагича:

музакналар учун:	أفعل	(аф'алу)
муаннаслар учун:	فعلا	(фа'ла.у)

Ҳар икки жинс шаклидан кўплик ясаш учун: **فعل** (фу'лун)
 Бу турдаги сифатларнинг энг кўп қўлланиладиганлари:

қора	سود	، سودا	، اسود
оқ	بيض	، بيضاء	، ابيض
қизил	حمر	، حمرا	، احمر
сарик	صفر	، صفرا	، اصفر
кўк	زرق	، زرقا	، ازرق
яшил	خضر	، خضرا	، اخضر

Ташқи хоссани ифодаловчи сифатлар ҳам шу қолипда ясалади:

чўлоқ	عرج	عرجا	اعرج
кар	طرش	، طرشا	، اطرش
соқов	بكم	، بكماء	، ابكم
қийшиқ	عور	، عورا	، اعور

Ўриниб турибдики, ранг-тус ва хосса билдирувчи сифатларнинг ҳар икки жинс шакллари ҳам ноаниқ шаклда танвинсиз тугалланишга эга. Бундай истиснолар араб тилида кўпдир. Бундан ташқари, айрим ўзақлардан кўплик ясашда талаффуз талаби билан фонетик ўзгаришлар рўй беради:

ابيض، بيضا	дан	بيض	(буйд.ун) эмас,	(би.д.ун)
اسود، سودا	дан	سود	(судун) эмас,	(су.дун)

КЕСИМИ КЎМАКЧИЛИ ИСМДАН ИФОДАЛАНГАН ИСМИЙ ГАПЛАР

Исмий гапларнинг кесимлари баъзан кўмакчи бошқарувидаги исмда ифодаланиши ҳам мумкин:

الطالب في الجامعة	Талиб дорулфунундадир.
الدفتري على الطاولة	Дафтар стол устидадир.

Бу турдаги гапларни тузишда қуйидагиларга амал қилинади:

1) кесими кўмакчили бошқарувдаги исмдан ифодаланган гапларда эга прагматик аниқ бўлганда, кесимдан олдинга қўйилади:

المعلم في المكتبة	Ўқитувчи кутубхонададир.
الطيشورة على السبورة	Бўр тахта устидадир.

2) эга грамматик ноаниқ бўлса, кўмакчили бошқарувдаги кесимдан орқага қўйилади. Бунинг устига, бундай гаплар олдинги турдагилардан мазмунан фарқ қилади ҳам — ўзбекчага таржимада «бор» сўзи орттирилади:

للتلميذ كتاب.
 فى المكتبة مجلة ممتعة.

Ўқувчининг китоби бор.

Кутубхонада қизларли журнал бор.

ОЛМОШ

Олмошлар араб тилида ўз хоссаларига кўра, шахс-нарсa ё белгини англатса-да, уларни конкрет кўрсатиб бермайди. Олмошлар асосан от, сифат ва сонлар ўрнида қўлланилиб, улар оладиган сўроқларга жавоб бўлиб келади. Олмошларнинг маълум ўринда қайси сўз туркумини алмаштираётгани фақат гпl давомидагина аниқланиши мумкин. Олмошлар алоҳида ёки бирикма тарзида учрайди. Олмошлар маъноларига кўра, қўйидаги гуруҳларга бўлинади: кишилик, кўрсатиш, ажратувчи, сўроқ, нисбий, ноаниқлик ва бирикма (эгаллик).

КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Кишилик олмошлари шахслар ўрнида қўлланилади. Улар икки жинс ва уч шахсда бўла олади. Кишилик олмошлари яна уч грамматик сонга ҳам эгадир. Араб тилида кишилик олмошлари ўзбекчадагидан анча ривожлангандир.

Кишилик олмошлари жадвали

Шахс	Жинс	Кўплик	Иккилик	Бирлик
1	умум.	نحن (нах.ну) биз	—	انا ('ана.) мен
2	музак.	انتم ('антум) сиз	اتما ('антум.) икковиянга	انت ('анта) сен
	муан.	انتن ('антунна) сиз		انت ('анти) сен
3	музак.	هم (хум) улар	هما (ҳума.) улар иккови	هو (ҳува) у
	муан.	هن (хунна) улар		هي (ҳийа) у

Изоҳлар:

1. Кўрсатиб ўтилганидек, уч шахсдаги кишилик олмошларида иккита жинс ажратилади. Ўзбек тилида эса жинслар учун алоҳида олмош ажратилмайди. Улар бир умумий жинсни ташкил қилади.

2. Араб тилидаги кишилик олмошларида уч грамматик сон мавжудлигини кўрамыз. Ўзбек тилида мазкур тушунча икки шаклдагина намоён бўлади: бирлик ва кўплик. Хуллас, иккилик араб тилининг ифода қувватини бениҳоя оширади. Иккилик шаклидаги

сўзларни ўзбекчага ўгиришда қўшимча воситаларга мурожаат қилинади.

3. Кишилик олмошлари бош келишиқда ҳисобланади. Бошқа келишиқларда улар эғалик (бирикма) олмошларига айланади.

КўРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Кўрсатиш олмошлари кишилик олмошларига нисбатан анча умумийдир. Улар нарса мазмунида кенг қўлланилади. Кишилик олмошларининг бундай вазифаси тор. Бундан ташқари, от-эға вазифасида кўпроқ кишилик олмошлари келса, кўрсатиш олмошлари асосан сифат — аниқловчи вазифасини уддалайди. Сифат предметни ранг-тус, ҳажм томонидан аниқлаб тасаввуримизга келтирса, кўрсатиш олмошлари таъкид ва конкретлаш йўли билан шу вазифани бажаради:

1 Кўп қўлланиладиган кўрсатиш олмошлари

Жнс	Куплик	Иккилик	Бирлик
му- зак.	هۇلا (ҳа.'ула.'и) булар (инсонга)	هذان (ҳа.за.пи) булар иккови	هذا (ҳа.за:а) бу
муан.	هذه (ҳа.з:иҳи) булар (бошқалар)	هاتان (ҳа.та.ни) булар иккови	هذه (ҳа.з:иҳи) бу
му- зак.	اولئك ('ула.'ика) ўшалар (инсонга)	ذانك (за.ника) ўшалар иккови	ذلك (за.алика) ўша
муан.	تلك (тилка) ўшалар (бошқалар)	تانك (та.ника) ўшалар иккови	تلك (тилка) ўша

Изоҳлар:

1. Атрибутивлик вазифасини бажараётган кўрсатиш олмоши асосан аниқланмишдан олдинга қўйилади. Бунда у аниқ шаклда ҳамда аниқлик артикли билан таъминланган бўлиши шарт. Акс ҳолда олмош орқага ўтказилади.

2. هذان ва هاتان кўрсатиш олмошлари муносабат англатувчи келишиқларда турланади: هذين (ҳаз:айни) ва هاتين (ҳа.тайни).

1 КўМАКЧИСИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 (ли-) кўмакчиси турли маъноларни англатиши мумкин. У тегишлиликни, эғалиқни, мақсадни билдириш билан бирга, қаратқич ва ҳатто жўналиш келишиқлари вазифаларни ҳам бажариши мумкин:

كتاب لمعلم ўқитувчининг китоби
 دفتر لمراسلات ёзишмалар дафтари, ёзишмалар учун дафтар
 ملعقة لشاي чой қошиғи
 قلم لكتابة ёзиш учун қалам, ёзишга мўлжалланган қалам
 قال لمهندس У инженерга айтди.

Қўмақчининг ёзилиш баъзи ўзига хосликларга эга. Дастлабки таъкид қилишга молик нарса шуки, мазкур қўмақчи ўзи бошқараётган исмга қўшилиб ёзилади. Бунда исм аниқлик артикliga эга бўлмаса, бевосита унга қўшилиб ёзилади:

للمعلم (ли-му'аллимин),   لطالب (ли-т.а. либин)

Агар исм аниқлик артикliga эга бўлса, артиклинг алифи тушириб қолдирилиб қўмақчи уланади:

للمعلم (ли-л-му'аллими),   للين (ли-л-лабини)

Агар исм лом ҳарфи билан бошланса, бунинг устига яна аниқлик артикliga эга ҳам бўлса, унга қўмақчи қўшишдан олдин ёзув «соддалаштирилади» — аниқлик артикли тушириб қолдирилади. Унинг бадалига ўзак «лом»и таандидланади:

للغة (ли-л-луғати),   للطالب (ли-т.-т.а.либин)

Биринчи матн

هذا فلاح. أولئك فلاحون. الفلاح في المزرعة. الفلاحون في المزرعة
 أيضا. هم في المزرعة. هذه فلاحة. أولئك فلاحات. الفلاحات في الحقل
 أيضا. هن في الحقل. ذلك غامل و هؤلاء عمال. العامل في المصنع. العمال في المصنع
 أيضا. هم في المصنع. تلك عاملة و هؤلاء عاملات. العاملة في المعمل. العاملات في المعمل
 أيضا. هن في المعمل.

للعامل مطرقة و للفلاح منجل. هما نشيطان. هما صديقان.
 هو مهندس و هي مهندسة زراعية. هما مجتهدان. هما رفيقان.
 هذا قلم و ذلك دفتر. هما للمهندسة الزراعية.
 هذه مسطرة و تلك مساحة. هما للمهندس.

44-машқ. Нуқталар ўрнига сўзларни мослаб қўйинг:

هو ... (ишчидир). هي ... (ишчи аёлдир). هذا ... (деҳқондир).

... هي ... (ишчи аёлдир) ... هما ... (дўстлардир) ... هما ... (ўртоқлардир) ...
والفلاحة ... (дугоналардир) ... العامل و الفلاح ... (фаоллардир) ...
هو ... (фаолдир) ... رفيقتان. العاملة (ишчи ва деҳқон аёл)

45-машқ. Арабчага ўғиринг:

У уйдадир. У (муан.) дорулфунундадир. Деҳқон ва агроном да-
лададир. Деҳқон аёллар экинзордадирлар. Ишчилар заводдадирлар.
Ўқитувчи ва ўқувчи қизлар мактабдадирлар. Ўқитувчи аёл ва ўқув-
чилар кутубхонададирлар. Бу дорулфунундир. Бу кутубхонадир. Ку-
тубхона будир. Ановилар (иккови) инженерлардир. Фабрика ки-
чикдир. Завод каттадир. Мактаб кичикдир. Дорулфунун каттадир.
Улар инженерлардир. Булар агрономлардир.

46-машқ. Таржима қилинг. Матни дафтарингизга кўчириб транскрип-
цияланг:

هذان قلمان. هؤلاء مهندسون. اولئك مهندسات. ذلك دفتر وتلك
مجلة. المهندسون ماهررون و المهندسات ماهرات. انت فلاح. انا
طالب. هي تلميذة. انت عاملة. انتما مهندستان زراعتان. انتم عمال
و انتن فلاحات. نحن طلاب.

47-машқ. Ўзингизга таниш сўزلардан фойдаланиб «Деҳқон» мавзусида
кичик ҳикоя тайёрланг ва сўзлаб беринг.

48-машқ. Иккиликдаги сўзларни турланг:

کتابان، دفتران، مجتهدان، ماهرتان، نشيطان

49-машқ. Кўплик шакллари ясанг:

مهندسة، مدرس، طيار، مساحة، خوفة

50-машқ. Ҳар икки ҳолатда турланг:

طيارون، طيارات، خوفون، خوافات

51-машқ. Ўқинг ва таржима қилинг:

المدرس في الغرفة. المعلمة في المدرسة. الكاتبة في المكتبة.
الكاتب في البيت. الجريدة في المحفظة. المجلة للطالب. القلم على
الدفتر. الصورة في الكتاب.
في الغرفة مدرس. في المحفظة جريدة. للطالب مجلة. في الكتاب
صورة.

52-машқ. Таржима қилинг: исмий кесимларнинг ўрин олишларига эъти-
бор беринг:

Дафтар стол устидадир. Стол устида дафтар бор. Ўқитувчи хо-
нададир. Хонада ўқитувчи бор. Қалам портфель ичидадир. Порт-

دفتر ايضاً قلام بۇر. بايرۇق ەشيك ۇستىدادىر. ەشيك ۇستىدا بايرۇق بۇر.

53-ماشق. ۇقىنغ. رانغ-تۇس ۋا ھۇسسا بىلدىرۇۋىچى سىفات-كەسىملارنىڭ ەزا بىلەن مۇسلاشۇۋىغا ەلۇقىدا ەخامىيات بەرىنغ:

الدفترا ابيض. العلم احمر. النافذة زرقاء. الشجرة خضراء.
الطاولة سوداء. الكرسي اصفر. الرجل اطرش. الامرأة طرشاء.

54-ماشق. ۋرەبچەغا ۇغىرىنغ:

ستول قۇرادىر. ۋ قۇرادىر. پۇرتفەل ۋىزىلدىر. ۋ ۋىزىلدىر. قۇلام كۇكىدىر. ۋ كۇكىدىر. دافتر ەقۇدىر. ۋ ەقۇدىر. ەدام چۇلۇقۇدىر. ۋ چۇلۇقۇدىر. ىت كۇردىر. ۋ كۇردىر.

55-ماشق. ىملا:

فلاح، فلاحه، فلاحون، فلاحات، عامل، عاملة، عمال، عاملات، هذه مسطرة. هذه سبورة. المهندس عاقل. المهندسة الزراعية مجتهدة. هو عاقل و هي مجتهدة. العامل و العاملة فى المعمل. الفلاح و الفلاحه فى المزرعة.

ىككىنچى ماتن

يارقن و يالقن صدىقان. ھما تلمىذان فى الصف الاول للمدرسة. ھما جالسان فى كرسيين متجاورين. ھما نشيطان. ھما مجتهدان ايضاً. ليارقن و يالقن اھتمام كبير فى المدرسة. للصدىقين معلمون و معلمات. للصدىقين محفظتان كبيرتان و قلمان و مسطرتان. لھما كتابان و مجلات. ھما فرحان.

56-ماشق. قۇيىداغى سۇزلار ەرەمىدا ۇزىنغىز ىستاغان مەۋزۇدا ەلتىتا گەپ تۇزىنغ:

طالب، انا، اولئك، صديق، تلميذتان، جالسون

57-ماشق. تارجمە قىلىنغ:

فوتىما ۋا فارىدا دۇگونالاردىر. مۇھامماد ۋا فارىد ۇرتۇقلاردىر. ىككى ۇرتۇق تۇرىشىبدى. ىككى دۇгона ۇتىرىشىبدى. دۇگونالار ىككىتا كۇرسىدا ۇتىرىشىبدى. ماكتابدا دۇگونالارغا ەئتىبۇر كاتتادىر. ىككى دۇگونانىڭ ىككىتا ەكالىرى بۇر.

58-ماشق. دەۋم ەتتىرىنغ:

انا طالب. فاطمة طالبة. نحن تلميذان فى ...

59-ماشق. تارجمە قىلىنغ ۋا ەد ەلىنغ:

قطرة بقطرة اصبحت غديراً.
الشر قليله كثير.

اهتمام	(ихтима.мун) диққат	صدیقه	(с.ади.қатун) дугона
زراعة	(зира. 'атун) қишлоқ хўжалиги	رفیق	(рафи.қун) ўртоқ
متجاور	(мутажа.вирун) қўшни	صف	(с.аффуи) курс, сифф
مساحة	(масса.х.атуи) ўчирғич	حقل	(х.ақлун) дала
مجتهد	(мужтахидун) интилувчан	مزرعة	(мазра'атуи) экинзор
مهندس	(муҳандисун) инженер	غدير	(ғадилрун) жилға
مصنع	(мас.на'ун) завод	معمل	(ма'мадун) фабрика
مسطرة	(мист.аратун) чизғич	اول	('аввалу) биринчи
مطرفة	(мит.рақатун) болға	منجل	(минжалун) ўроқ

Бешикчи дарс:

АНИҚЛОВЧИ

Шахс-нарсa ёки ҳодисанинг белгисини билдирган иккинчи даражали гап бўлаги аниқловчидир. Унинг белги англатиши атрибутивлик билан рўй беради ва нарсанинг сифати, хусусияти, миқдори ёки қарашлигини ифодалашдан иборат бўлади. Бундай хусусиятларидан келиб чиқиб, араб тилидаги аниқловчиларни икки турга ажратиш мумкин:

1. Сифатловчи аниқловчилар — улар нарсанинг қандайлигини, хусусиятини, шаклини, тусини ва ясалишга кўра белгисини кўрсатади.

2. Қаратқичдаги аниқловчилар — улар бир шахс ёки нарсанинг бошқа бирига тобе муносабатини, қарашли эканлигини кўрсатади.

Маъно турларига кўра аниқловчиларнинг ифодаланиши ҳам турличадир.

МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Араб тилидаги мослашган аниқловчилар вазифасини сифатловчи аниқловчилар бажаради. У сифат, сифатдош, тартиб сон ва кўрсатиш олмошларидан ифодаланади.

Мослашган аниқловчи гапда аниқланмишдан сўнг қўйилади ва у билан жинс, сон, ҳолат ва келишиқда мослашади. Мисоллар:

طالب مجتهد	ҳаракатчан толиб
طالبان مجتهدان	ҳаракатчан икки толиб
طلاب مجتهدون	ҳаракатчан толиблар

Кўрсатиш олмошлари ифодалаган аниқловчилар мослашганларнинг махсус турларидир. Улар грамматик аниқ ҳисоблангани учун

фақат аниқ шаклдаги аниқланмишлар билангина қўлланилади. Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар ҳам барча мослашган аниқловчилар каби аниқланмиш билан жинс, сон ва келишкларда мосланади:

هذا الكتاب бу китоб   هؤلاء الفلاحون бу деҳқонлар
 هذه المجلة бу журнал   هؤلاء الفلاحات бу деҳқон аёллар

Аниқланмиш аниқлик артикliga эга бўлмаган ҳолат бундан мустасно. Маскур ҳолатда кўрсатиш олмошидан ифодаланган мослашган аниқловчи аниқланмишдан кейинга ўтказилади, бироқ мослашув талаблари ўзгармайди.

مكة تلك واقعة بين الجبال. Уша Макка тоғлар орасига жойлашгандир.

Унутмаслик керакки, кўрсатиш олмошидан кейин келаётган от грамматик ноаниқ ҳолатда турган бўлса, улар ўртасидаги муносабат предикативликдир. Демак, уша гапда от фақат кесим бўлибгина келиши мумкин.

هذا كتاب. Бу китобдир.
 هؤلاء فلاحون. Булар деҳқонлардир.

ИЗОФА

Қаратқич ва қаралмиш муносабати (бошқарув)даги икки отнинг ўзаро грамматик алоқадорлиги — изофадир.

Изофа (الإضافة 'ал-'ид.а.фату) «бириктириш, ортириш» воситасида кенг маънодаги алоқадорлик — тегишлилик, мансублик, праматик қарамлилик тушунчаси ифодаланади. Изофа талабига мувофиқ, дастлаб қаралмиш аниқлик артиклисиз, бироқ танвинсиз қўйилади. Унинг ортидан қаратқичдаги от маълумлик даражасига қараб ноаниқ (танвинли) ёки аниқ (артикл билан) қўйилади:

كتاب طالب (кита.бу т.а.либин) (қандайдир) толибнинг китоби
 كتاب الطالب (кита.бу-т.-т.алиби) (таниш) толибнинг китоби

Аниқлик тушунчаси изофада унинг иккинчи бўлаги (қаратқич) билан боғлиқдир. Агар қаратқичдаги сўз аниқ бўлса, биринчи бўлак (қаралмиш) аниқ бўлади. Акс ҳолда қаралмиш грамматик ноаниқдир.

Изофа бирикмасининг гапдаги алоқаси қаралмиш орқали бўлади. Шунга кўра, у уч келишикнинг исталган бирида келиши мумкин.

«инженернинг чизгичи» изофа
 бирикмасининг турланиши

Келишик	Қаратқичдаги сўз ноаниқ ҳолатда	Қаратқичдаги сўз аниқ ҳолатда
Бош	مسطرة مهندس (мист.арату муҳандисин)	مسطرة المهندس (мист.арату-л-муҳандиси)
Қарат.	مسطرة مهندس (мист.арати муҳандисин)	مسطرة المهندس (мист.арати-л-муҳандиси)
Тушум	مسطرة مهندس (мист.арата муҳандисин)	مسطرة المهندس (мист.арата-л-муҳандиси)

Изофа содда ва мураккаб бўлади. Содда изофа деганда бошқарув муносабатидаги икки отдан тузилган бирикма тушунилади.

Мураккаб изофада эса қаратқичдаги от яна бир от билан изофага кириши мумкин. Бошқача айтганда, ўзи қаралмиш сифатида бошқа от билан изофага кириши мумкин. Қаратқичдаги отнинг ўзи қаралмиш сифатида бошқа бир отни қаратқичда келтириши мумкин. Бу «изофа занжири» деб юритилади:

رسومات فنى الورشة	(русум.мату фаннийи-л-варшати)
مرسوم رئيس الجمهورية	цех технигининг чизмаси (марсу.му ра'и.си-л-жумҳуриййати) жумҳурият президентининг фармойиши

Изофа занжирини ташкил этган отлар сафини давом қилиш мумкин. Изофа бўлақларининг келиш тартиби муқим ва ўзгармасдир. Изофа ажралмайдиган синтактик жуфтликдир. Бироқ шуви айтиш керакки, изофа занжирининг чўзиқ келиши тилда ноқулайлик туғдиради, унинг изофа қувватини сусайтиради. Шунга кўра, изофа занжирини кўмакчилар ёрдамида бўлиб юбориш мақсадга мувофиқдир. Бунда иккита кўмакчи воситачилик қилади.

а) ل (ли-) кўмакчиси:

بطاقة العضو لحزب العمال	} Лейбористлар фирқаси аъзосининг билети
بطاقة عضو حزب العمال	

б) قى (фи.) кўмакчиси:

حزب اوزبكستان الاشتراكي	} Ўзбекистон Социалистик партияси
الحزب الاشتراكي فى اوزبكستان	

МОСЛАШМАГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашмаган аниқловчи қаратқич келишигига қўйилган отдир. У гапда изофа таркибдаги қаратқичдир:

باب البيت مفتوح. Уйнинг эшиги очикдир.
محفظة المدرس على الطاولة. Мударриснинг портфели стол устидадир.

Изофа занжиридаги қаратқичлар, аслида, мослашмаган аниқловчилар занжиридир:

قوات ثورة فلسطين واقعة بالقرب من حدود دولة اسرائيل. Фаластин инқилоби кучлари Исроил давлати чегаралари яқинида жойлангандир.

АНИҚЛОВЧИЛАРНИНГ ГАПДАГИ ТАРТИБИ ✓

Араб тилидаги аниқловчиларнинг гапдаги ўзаро тартиби ўзбек тилидагидан бир мунча фарқлидир. Мантиқан ўйлаганда, аниқланмиш бир вақтнинг ўзида бир неча аниқловчига эга бўлиши мумкин. Барча ҳолатда ҳам қаратқичдаги аниқловчи мослашгандан олдинда келади:

دفتر الطالبة الجديد (дафтару-т.-т.а.либати-л-жади.ду) толибанинг янги дафтари
محفظة التلميذ السودا (мих.фаз.ату-т-тилми.з:и-с-сав-да.'у) ўқувчининг қора портфели

Мослашмаган аниқловчи вазифасини бажараётган от ҳам ўз аниқловчиларига эга бўлиши мумкин. У ҳолда қаратқичдаги отнинг аниқловчилари бевосита унинг ёнига қўйилади. Сўнг аниқланмишнинг мослашган аниқловчиси қўйилади. Мослашган аниқловчиларнинг келишик, жинс ва ҳолатлари ўз аниқланмишларигагина боғлиқ бўлишини унутманг:

مجلة الطالب المجتهد الجديدة (мажаллату-т.-т.а.либи-л-мухтаҳиди-л-жади.дату) ҳаракатчан толибнинг янги журнали
مشروع المهندسة الشيطنة الممتع (машру'у-л-муҳандисати-н-наши. тати.л-мумти'у) инженер аёлнинг қизиқарли лойиҳаси

Агар аниқланмиш кўрсатиш олмошидан ифодаланган мослашган аниқловчига ҳам эга бўлса, у бошқа турдаги аниқловчилардан орқага сурилади. Бу умумий қоидадан келиб чиқади: кўрсатиш олмоши фақат аниқлик артиклига эга бўлган аниқланмишдангина олдинга қўйилиши мумкин:

خريطة معلم التاريخ الجديد (хари.т.ату му'аллими-т-та'ри-хи-л-жади.ди-л-каби.рату ҳ.з.ихи-янги тарих ўқитувчисининг бу катта харитаси)

Агар қаратқичдаги аниқловчи ноаниқ шаклда бўлса, қаралмиш грамматик ноаниқ бирлик сифатида талқин қилинади. Шунга кўра, қаралмишнинг мослашган аниқловчиси ҳам ноаниқ шаклда қўйилади:

منجل فلاح صغير (минжалу фалла.х.ин с.ағи.рун)

Қиёсланг:

منجل الفلاح الصغير (минжалу-л-фалла.х.и-с.с.ағи.ру)

Яна:

مطرقة عامل ثقيلة (мит.рақату'а.милини с:ақи.латун) ишчининг оғир болгаси

Қиёсланг:

مطرقة العامل الثقيلة (мит.рақату-л-'а.мили-с:-с:ақи.лату) деҳқоннинг кичик ўроғи

СОДДА ЁЙИҚ ГАП

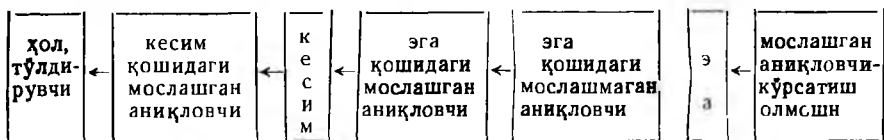
Таркибида бош бўлақлардан ташқари яна иккинчи даражали (тўлдирувчи, ҳол, аниқловчи) бўлақлар ҳам бўлган гаплар ёйиқдир. Содда ёйиқ исмий гаплардаги бўлақлар ўзларига хос тартибга эга.

Гап бошида эга ва унинг гуруҳи, ортидан исмий кесим ва гуруҳи келади. «Гуруҳ» атамаси билан бу ўринда аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳоллар назарда тутилади:

هذا الرجل المجتهد عامل نشيط (Бу ҳаракатчан киши заводда жуда илғор ишчидир.)

هذه الامراة النشيطة مهندسة ماهرة في المعمل الآن. (Бу фаол аёл ҳозир фабрикада моҳир инженердир.)

Шундай қилиб, содда ёйиқ исмий гапларнинг нисбий схемаси қуйидагича:

Кесими кўмакчи бошқарувидаги исмдан иборат бўлган гаплардаги бўлақларнинг тартиби эганинг характериға боғлиқ бўлади. Бундай гапларда эга аниқ бўлса, ўз ўрнида қолади:

Аксинча, агар эга ноаниқ шаклдаги сўздан ифодаланган бўлса, кўмакчилик кесимдан орқага кўчирилади. Айни ҳолда исмий гап янги тартибдаги бўлакларга эга бўлади:

فِي صَالَةِ الْقِرَاءَةِ تَلَامِيذٌ مَجْتَهِدُونَ. ўқув залида мактабнинг илгор ўқувчилари бор

Мисоллардан кўриб турибмизки, гап бўлақларининг тартиби мутлақ эмас, у нисбий. Чунончи, гапдаги мантиқий ургунинг нисбатига қараб бўлақлар тартибига ўзгартишлар киритилади.

ГАПЛАРНИНГ ТУРЛАРИ. ДАРАК ГАП ✓

Гапларнинг турларга ажратишда уларнинг таркибларига ёки гапдан кузатишга мақсадга эътибор бериш керак.

Араб тилида гаплар таркиб жиҳатидан содда ёки қўшма бўлиши мумкин. Кузатишга мақсаднинг йўналишига қараб эса гаплар дарак, сўроқ ва ундовларга бўлинади. Шунингдек, гаплар турлари мақсад, оҳанг, таркибдаги сўзларнинг туркуми ва тартибларига қараб ҳам тасниф қилиниши мумкин.

Дарак гаплар араб тилида бирор ҳодиса ҳақида хабар бериши, бирор факт ёки воқеъликни тасдиқлаши ёки таъкидлаши мумкин:

انا طالب. Мэн толибман.

مدرس الجامعة في المكتبة العامة. Дорулфунун ўқитувчиси оммавий кутубхонададир.

Маълумки, тилдаги талаффузнинг ўзига хос хусусиятларини яхши билиш уни ўрганишни жўнлаштиради. Араб тилидаги исмий гапларда овоз (тон) сусаювчидир. Бунинг маъноси шуки, исмий дарак гапларда тахминан портлаш тарзида бошланган юқори тон жумла охирига томон сусайиб боради:

تلك المدرسة في جنب الجامعة. Ўша мактаб дорулфунуннинг ёнгинасидадир.

Дарак гап мазмунга кўра тасдиқ ёки инкор бўлиши мумкин. Тасдиқ билдирувчи гапнинг бошида тасдиқ юкламаси نعم (на'ам) «ҳа», инкор гапнинг бошида эса инкор юкламаси لا (ла.) «йўқ» келади.

نعم، هذا المهندس من تلك المدينة. Ҳа, бу инженер ўша шаҳардандир.

لا، هذا المهندس من القرية البعيدة. Йўқ, бу инженер узоқ қишлоқдандир.

Жонли тилда тасдиқ ва инкор юкламалари ўзлари бошлаб келадиган жумлалардан узоқ тўхтама (пауза) билан ажралади. Ёзувда ўртага «،» (الفاصلة) «ал-фа.с.илату» «фосила» аломати қўйилади.

Сўроқ гаплар сўзловчига номаълум бирор нарса ёки ҳодиса ҳақида маълумот олиш мақсадида қўлланилади. Араб тилида сўроқ гапларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Умумий сўроқ билдирувчи гаплар; бундай гапларда сўроқ мазмуни оҳанг (интонация) воситасида англатилади:

انت طالب؟ Сен толибмисан?
 بيت الفلاح فى تلك القرية؟ Деҳқоннинг уйи анови қишлоқ-дами?

Бундан ташқари сўроқ мазмуни умумий бўлганда яна **هل** (ҳал) «-ми» ёки **أ** ('а) «-ми» сўроқ юкламалари ёрдамида ҳам англатилади. Умумий сўроқ яшашнинг бу тури адабий тилда жуда кенг қўлланилади:

اهو فلاح؟ У деҳқонми?
 هل انتم مهندسون فى هذا الصنع؟ Сизлар бу заводда инженерлар-мисиз?

Умумий сўроқ гаплардаги интонацияга келсак, у кучайиб бо-
 рувчидир. Бошқача айтганда, сушт ёки анча кучсиз бошланган оҳанг
 гап охирига томон кучайиб, борган сари кўтарилиб боради:

انلك القرية بعيدة؟ Уша қишлоқ узоқми?

Альтернатив сўроқ гаплар; бундай мазмун мураккаб альтерна-
 тив юклама **هل** [а] ... [а] (ҳал [а] ... ..
 .. 'ав [ам] «-ми. ... ёки [ёки]...» воситасида англатилади.
 Таркибнинг биринчи қисми /هل/ бошда келса, иккинчи қисм
 /او/ қарама-қарши қўйилаётган сўз олдига жойлаштири-
 лади:

اهذا الرجل عامل فى المصنع او مهندس؟ Бу киши заводда ишчими ёки инженерми?

هل دار السينما قريبة ام بعيدة؟ Кинотеатр яқинми ё узоқми?

Альтернатив сўроқ гаплардаги интонациянинг характери ўзгача.
 Унда сушт бошланган овоз гап ўртасида — дастлабки альтернатива-
 да бирдан кўтарилади ва иккинчи альтернатива бошланиши билан
 кучини йўқотиб сусаяди:

هل هذا المهندس من المصنع او المعمل؟ Бу инженер заводданми ёки фабрикаданми?

Махсус сўроқ гаплар; бундай гапларда сўроқ мазмуни гап боши-
 га қўйилувчи махсус сўроқ сўзлар ёрдамида англатилади. Сўроқ
 сўзлар турли сўз туркумларидан ифодаланиши мумкин:

а) сўроқ олмошлари: من (ман) «ким?», ما (ма.) ёки ماذا

(ма.з:а.) «нима?» ва мазкур икки сўроқ олмошининг ҳосилалари:

لمن (ли-ман) «кимнинг?, ким учун?», لما (ли-ма.) ёки

لمادا (ли-ма.з:а.) «нима учун?, ниманинг?», مع من (ма'а ман?) «ким билан?», مع ما (ма'а ма.) «нима билан?» ва шу кабилар.

Шунингдек, اى ('аййуч) «қайси?» (муаннас шакли ҳам мавжуд) ва унинг ҳосилалари. Мисоллар:

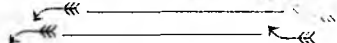
من هذا الرفيق؟ Бу ўртоқ ким?
لمن ذلك الكتاب؟ Анови китоб кимники?
لماذا جالس انت؟ Нима учун ўтирибсан?

б) сўроқ равишлари: متى (мата.) «қачон?», كيف (кайфа) «қандай?», أين ('айна) «қаерда?» ва унинг ҳосилалари: الى أين ('ила. 'айна) «қаерга?», من أين (мин 'айна) «қачердан?» кабилар:

أين المدرسة؟ Мактаб қаерда
متى ذاهب؟ Қачон борасан?

Махсус сўроқ гаплар аниқ жавоб талаб қилади. Бу турдаги гапларда товуш тарзи кўтарилиб сусановчидир:

الى أين ذاهب هذا المسافر؟ Бу йўловчи қаерга кетишти?

Биринчи моти

ما هذا؟ هذا قلم اسود. ما هذه؟ هذه محفظة سوداء.

من هو؟ هو مدرس في الجامعة. من هي؟ هي مدرسة في المعهد.
هذا الرجل القويّ عاملٌ تشييط في مصنع السيارات. هذه المرأة الجميلة عاملةٌ محتهدة في معمل النسيج. مصنع السيارات كبيرٌ ومعمل النسيج صغير. للعامل شقة كبيرة وهي في بيت ضخم. للعاملة شقة صغيرة وهي في بيت ضخم أيضًا.

هذان البيتان واقعان في الشارع العريض لهذه المدينة.

بيت الفلاح كبير وهو واقع في وسط قرية بعيدة. دار الفلاحة صغيرة وهي في وسط هذه القرية أيضًا. هما جاران.

العامل والعاملة جاران أيضًا. هما مشهوران في المدينة. هما الآن مشغولان. الفلاح و الفلاحة مشهوران أيضًا. هما مشغولان نهارًا في المزرعة.

العامل و العاملة و الفلاح و الفلاحة مشهورون. هم مشهورون في البلاد. انا مهندس في الورشة. انا مشغول مساءً. انا نائم ليلاً.

این الفلاح؟ این الفلاح مشغول؟ امشغول هو؟ انتم مشغولون؟ متى
الفلاح مشغول؟ هل هن مشغولات؟ هل هی نشیطة؟ من نشیط؟

61-машқ. Езма жавоб бѳринг:

لمن الشقة؟ هل للعاملة شقة؟ اهی كبیرة؟ هل هذه الشقة فی بیت
ضخم؟ للفلاح شقة ایضا؟ این البیت الضخم؟ هل هو بعید؟ این الشارع؟
هل العامل و الفلاح مشهوران؟ این هما الآن؟ این هما مشهوران؟

62-машқ. Матндаги сўзлардан фойдаланиб, қишлоқ мавзуйга оид тўртта
махсус ва тўртта альтернатив гап тувинг.

63-машқ. Сўз ва бирикмаларни нуқталар ўрнига мослаб қўйинг:

فی وسط ... (яқин қишлоқнинг) . بیت العامل فی وسط ... (шаҳарнинг)
(шаҳарнинг) . شقة العامل ... (жаттадир) . شقة المهندسة ... دار الفلاح
(кичикдир) . ذلك ... (деҳқон) . من تلك القرية . اولئك ... (ипчилар) ...
من هذا المصنع . (цеҳда) ... مهندس نشیط . بیت الفلاصة
... (қишлоқдадир) ...

64-машқ. Арабчага ўғиринг:

Ипчи ва инженер аёлнинг уйи бу шаҳарнинг ўртасидадир. Аг-
ропомнинг уйи қишлоқнинг ўртасидадир. Бу дераза деҳқон-
нинг уйиникидир. Деҳқоннинг ҳовлисида иккита дарахт бор.

65-машқ. Таржима қилинг:

هذا القلم للتمیذ. هؤلاء المهندسون فی العمل. ذلك الدفتر فی
المحفظة اولئك المهندسات مشغولات. المهندسون المشهورون مشغولون
فی معمل النسیج. تلك المحفظة و هذا الدفتر للطالبة المجتهدة.

66-машқ. «Ипчи» мавзусида ҳикоя тайѳрланг ва сўзлаб бѳринг.

67-машқ. Бирикмаларни ўзбекчага ўғиринг ва ѳд олинг:

بیت جدید، شقة كبیرة، غرفة صغيرة، لغة سهلة، عبارة صعبة، شارع
قریب، جامعة بعیده، مهندسة ماهرة، مهندسة زراعية ماهرة

68-машқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ҳар икки ҳолатда дафтарин-
гизга кўчиринг:

узун дарахт, қисқа қалам, қора тахта, оқ дафтар, катта
журнал, кичик газета, ботир йигит, қўрқоқ қиши, кучли
ипчи, қийин масала, осон вазифа, қизил байроқ

69-машқ. Дафтарингизга кўчиринг, ҳаракатлантинг ва ўқинг:

عامل ماهر، عاملة ماهرة، جامعة بعیده، شارع ضخم، كلمة صعبة،
شاب قوي، شابة قوية، طالب جامعة، قلم تلمیذة، دفتر مدرس

70-машқ. Аниқловчиларни турларга ажратинг:

باب بيت قديم، باب البيت القديم، نافذة شقة كبيرة، نافذة الشقة الكبيرة، قلم تلميذة احمر، قلم التلميذة الاحمر، دفتر طالب ابيض

71-машқ. Сўроқ гапларга оғзаки жавоб беринг:

هذه الطالبة نشيطة؟ هل هذا الطالب مجتهد؟ اهو نشيط. ايضاً؟
هل هذان الطالبان نشيطان او مجتهدان؟ اهذا الرجل من المدينة ام من القرية؟

72-машқ. Ўзинг ёқдама таржима учун материал:

У (музак.) кимдир? У (муан.) нимадир? Бу (музак.) кимдир. Бу (муан.) нимадир? Толиб қани? Толиба қизлар қаерда? Қим бу? Нима бу? Дедқон қаерда? Заводнинг ишчи абллари қаерга кетишяпти? У ўқувчими? Бу йигит доружфунун толибими? У инженерми ёки ўқитувчими? Бу абл ўқитувчими ёки ишкешерми?

73-машқ. Имло:

وسط المدينة، ليلاً و نهاراً، مجلات المكتبة، مدرسة قرية كبيرة،
الطالب قائم، الفلاح نائم. المدرسة جالسة على الكرسي الصغير.
ذلك الفلاح ذاهب الى المدينة.

Иккинчи матн

غرفة الدرس كبيرة. هي نظيفة و نيرة. في غرفة الدرس طاولات و مقاعد للجلوس. هذا كرسي و ذلك منبر، هما للمدرس. على الحائط سبورة. الحائط ابيض و السبورة سوداء. على السبورة خريطة العالم الكبيرة. لغرفة الدرس نافذتان. هنا زهراء في المزهرية. هناك كرة الارض الصغيرة. في اليمين واليسار من الباب خزانتان. الباب مفتوح و النافذتان مقفلتان. هذه الخزانة الكبيرة للكتب. تلك الخزانة الصغيرة للدفاتر و المجلات. هناك اقلام و ريشات. كتاب الطالب على الطاولة. دفتر الطالبة على الطاولة ايضاً. هما مفتوحان. محفظة المدرس على المنبر في المحفظة مسطرة و مساحة. عند السبورة طاولة صغيرة. على تلك الطاولة طبشورة و ممسحة. و الدفتر للمدرس هناك ايضاً. نحن طلاب الصف الاول. الطلاب الآن في غرفة الدرس. الطالبات في غرفة الدرس ايضاً. الطلاب الآن مشغولون بقراءة النص. الطالبات مشغولات بقراءة النص ايضاً. المدرس في المنبر. هو مشغول بقراءة المحاضرة.

- السؤال: هل غرفة الدرس كبيرة؟
 الجواب: نعم، غرفة الدرس كبيرة.
 س: هل هي نظيفة و نيرة
 ج: نعم، هي نظيفة و نيرة.
 س: ما في غرفة الدرس؟
 ج: فيها مقاعد و طاولات.
 س: اين كرسي و اين منبر؟
 ج: هما عند السبورة.
 س: اين خريطة العالم الكبيرة؟
 ج: هي على السبورة.
 س: افي غرفة الدرس نافذة؟
 ج: بل النافذتان.
 س: اين الخزانتان؟
 ج: الخزانان في الطرفين من الباب.

75-ماشق. Матн асосида оғзаки жавоб бериңг:

- هل دفتر الطالبة على الطاولة؟ اين كتاب الطالب؟ اين خزانة للمجلات؟ اين الخزانة للكتب؟ محفظة المدرس مقلقة؟ و ما في المحفظة؟ ماذا عند السبورة؟ من مشغول بالقراءة؟ الطلاب مشغولون؟

76-ماشق. Унигда эга ва сўлдаң кесим таълаб олтига гап тузинг:

- خزانة، غرفة الدرس، باب. مزهرية، ابيض، مقفل، هناك، هنا، حائط، كرسي، قلم، كتاب. صغيرة، كبير، احمر، في وسط الغرفة زهرة

77-ماشق. Таржима қилиңг:

Дарسخона кенгдир. У чиройли ва тозадир. Дарسخонада тахта, столлар ва кичик харита бор. Тахта кичикдир. Бу ерда курси бор. У ўқитувчи учундир. Дарسخонанинг эшиги очиқдир. Чаңдаги жавоннинг эшиги ёпиқдир. Китоблар толибларникидир. Журнал ва дафтар толибаникидир. Портфель мударрисникидир.

78-ماشق. «Дарسخона» мавзусида уй ившоси ҳозирланг.

79-ماشق. Таржима қилиңг ва ёд олиңг:

كلب حى خير من اسد ميت.
 جبل الكذب قيسير.

СҮЗЛИК

ارض	(ардун) ер	الان	(ал-ана) ҳозир
جار	(жарун) қўшни	جلوس	(жулу.сун) ўтириш
دار	(дарун) ҳовли	حائط	(х.а.ит.ун) девор
ذاهب	(з.а.ҳибун) борувчи	خزانة	(хиза.натун) жавон
ريشة	(ри.шатун) қаламۇч	زهرة	(захратун) гул
سبورة	(саббу.ратун) тахта	طبشورة	(т.абшу.ратун) бўр

قرية (қарйатун) қишлоқ	مدينة (мади.патун) шаҳар
كرة (куратун) кура; копток	مزهريه (мазҳариййатун) тувак
ليل (лайлуи) тун	نهار (наҳа.рун) кундуз
مفتوح (мафту.х.ун) очиқ	مقفل (муқфалун) ёпиқ
محاضرة (мух.ад.аратун) маъруза	نائم (на.'имун) ухловчи
قائم (қа.'имун) турувчи	نير (наййирун) ёрут
يسار (йаса.рун) чап	يمين (йами.нун) ўнг
مصحة (мимса.х.атун) ўчирғич латта	مساحة (масса.х.атун) ўчирғич
حبل (ха.балун) ип, арқон	كذب (киз:бун) алдамчилик
كلب (калбуи) ит	حي (х.айиун) тирик

Олтинчи дарс:

НИСБИЙ СИФАТ

Араб тилида нисбий сифатлар нарсадаги белгиси унинг бошқа бир нарсага бўлган турлича муносабатига кўра билдиради. Бошқача айтганда, нисбий сифатлар тааллуқлиликни, тегишлиликни ифодалайди ҳамда нарса ясалган моддага ишора қилади.

Нисбий сифат сўз охиридаги таввин тушириб қолдирилгач, унга

ي (-ийун) қўшимчаси орттириш билан ясалади:

صبح (с.убх.ун) тонг	- صبحي (с.убх.ийун) тонгги
صيف (с.айфун) ёз	- صيفي (с.айфийун) ёзги
وطن (ват.анун) ватан	- وطني (ват.анийун) миллий
لباسي (либа.сун) кийим	- لباسي (либа.сийун) кийимли

Муаннасадаги отлардан нисбий сифатлар ясалаётганда, уларнинг исми белгиси юмалоқ «т» тушириб қолдирилади:

سياسة (сийа.сатун) сиёсат	- سياسي (сийа.сийун) спёсий
صناعة (с.ина.'атун) саноат	- صناعي (с.ина.'ийун) саноат ...и
دراسة (дира.сатун) ўрганиш	- دراسي (дира.сийун) ўқини ...и

Сўзлар «а.»га тугалланганда, унинг ёзувдаги ифодаси «вов» га, айлантирилади ва қўшимча уланади:

آسيا ('а.сийа.) Осиё	- آسيوي ('а.сийавийун) осиели
معنى (ма'нан) маъно	- معنوي (ма'नावийун) манавий

Айрим ҳолларда айни шу турдаги сўзлардан икки тилда сифат ясалиши мумкин:

فرنسا (фаранса.) Франция	فرنسوي (фарансавийун) францияли
	فرنسي (фарансийун) француз ...и

«-йа.» қўшимчасига тугалланувчи араблашган сўзлардан аксар ҳолларда мазкур қўшимчани тушириб қолдириб ўрнига ясовчи қўшимча орттириш орқали нисбий сифат ясалади:

سيكولوجيا (сайку.лужиа.) — سيكولوجى — психологик
 جغرافيا (жугра.фийа.) — جغرافى — географик, жугрофий

Агар сўз икки ундошдан иборат бўлса, ўзакнинг илгари тушиб қолган учинчи ундоши ўз ўрнига «қайтарилади». Сўнг нисбий сифат ясовчиси орттирилади:

اخ ('ахун) ака-ука — اخى ('ахлиййун) қардошларча
 اب ('абун) ота — ابى ('абвиййун) оталарча

Агар икки ундошлик сўзлар муаннаслик белгисига тугаса, тушириб қолдирилиб ўзакнинг учинчиси қайтарилгач, ясовчи қўшимча қўйилади:

لغة (лугатун) тил — لغوى (лугавиййун) тил ...и
 سنة (санатун) йил — سنوى (санавиййун) йиллик

Баъзи сўзлардан нисбий сифат ўзига хос шаклда ясалади:

مدينة (мади.натун) шаҳар — مدنى (маданиййун) шаҳарли
 قرية (қарйатун) қишлоқ — قروي (қуравиййун) қишлоқли
 قرايش (қурайшун) Қурайш — قرشى (қарашиййун) қурайшли
 مرو (марвун) Марв — مروزى (марвазиййун) марвли

Кўриниб турибдики, бундай нисбий сифатлар маълум қойдадан холидир. Шунга кўра, уларни эслаб қолиш мақсадга мувофиқдир.

Нисбий сифатлардан муаннас шакллар музаккарлардан охирига юмалоқ «т» орттириш усули билан ясалади:

عربى ('арабиййун) — عربية ('арабиййатун)
 مدنى (маданиййун) — مدنية (маданиййатун)
 سنوى (санавиййун) — سنوية (санавиййатун)

Нисбий сифатлар отлашган маъноларда жуда кенг қўлланилади:

قروي (қуравиййун) қишлоқли — قروي (қуравиййун) қишлоқли
 سياسى (сийа.сиййун) сиёсий — سياسى (сийа.сиййун) сиёсатчи

НИСБИЙ СИФАТЛАРНИНГ ТАРЖИМАСИГА ДОИР

Ўзбек тилида нисбий сифатларнинг шакл доираси анча кенглиги туфайли, араб тилидан айни шундай сифатларнинг ўгирлигида турлилик бор:

а) «-ги» қўшимчаси билан:

محصول خريفى кузги ҳосил   فيضان ربيعى баҳорги тошқин

б) «-ли» қўшимчаси билан:

ضيف دمشقى дамашқли   مترجم طشقندى тошкентли
меҳмон,   таржимон

в) қаратқичда:

مواطن اوزبكي ўзбек фуқароси,   شعار جمهورى жумҳурият тамғаси

г) «ки (-қи)» қўшимчаси билан:

سياسة خارجية тапқи сиёсат,   قضية داخلية ички муаммо

д) «-и» қўшимчаси билан:

كلام كتابى китоби ган

е) ҳеч қандай сарфий (морфологик) кўрсаткичсиз:

فنجان فضى кумуш пиёла   سوار ذهبى олтин билагузук

МАВҲУМ ОТЛАР

Мавҳум (абстракт) от нисбий сифатдан охирига «ё» (-атун) орттириш билан ясалади. Маълумки, ясовчи қўшимча орттиришдан олдин келишικларга оид турловчи қўшимчалар тушириб қолдирилади:

راسمالي	(ра'смалийун)	—	راسمالية	(ра'смалийатун)
	капиталистик			капитализм
وطنى	(ват.анийун)	—	وطنية	(ват.анийатун)
	миллий			ватаншарварлик

СИНИҚ КўПЛИК

Тўпри кўплик ясаш усули жуда кўп бўлса-да, тилда жуда кам қўлланилади. Аксар ҳолларда кўплик ички флексия усули билан ясалади. Ички флексия усулида кўплик ясашнинг ўзига хос хусусияти шуки, унда кўплик формаси, биз илгари кўрганимиздек, бирликдаги сўз охирига бевосита қўшимчалар қўшиш ҳисобига эмас, балки унинг таркиби (структураси)ни ўзгартириш — «синдириш» ҳисобига ясалади. Шунинг учун ҳам бу турдаги кўпликларни «синиқ» деб аташ расмдир.

عامل ('амилун) ишчи — عمال ('уммалун) ишчелар

Синиқ кўплик шакллари махсус қоидага бўйсунмайди. Айтайлик, бирлиги айни бир қолипга тоғишли бўлган сўзларнинг синиқ

кўшлик шакллари ҳамма вақт ҳам муштарак қолишда бўлавермайди.
 Чунончи. **فعل** (фа'и.лун) қолишидаги сўзларнинг кўшликларига аҳамият беринг:

янги	—	جدد	(жудудун)	—	(фу'улун)	—	فعل
узок	—	بعدا	(бу'ада'у)	—	(фу'ала'у)	—	فعلا
яқин	—	اقربا	('ақриба'у)	—	('аф'ила'у)	—	افعلا
суҳбат	—	احاديث	('ах.ади.с:у)	—	('афа'и.лу)	—	افاعيل

Турли қолишларда ясалган birlikлардан ҳамтур синиқ кўшлик шакллари кўплаб учратиш мумкин. Чунончи, турли қолишдаги қуйида келтирилган уч сўзнинг кўшлиги — — **فعاثل** (фа'а'илу) дир:

فعلية	(фа'и.латун)	—	حديقة	(х.ди.қатун)	боғ	—	حدائق
فعالة	(фи'а.латун)	—	رسالة	(риса.латун)	хат	—	رسائل
فعل	(фа'у.лун)	—	عجوز	('ажу.зун)	қари	—	عجائز

Шуни таъкидлаш керакки, жуда оз ҳолларда бир турдаги бир неча сўздан бир қолишдаги кўшликларни учратиш мумкин:

فعل		صغير	кичик	—	صغار		فعال
(фа'и.лун)		كبير	катта	—	كبار		(фи'а.лун)
тури		طويل	узун	—	طوال		тури

Дастлабки тажрибалардан келиб чиқиб, кўшликдаги шакллари маълум тартибга келтириш мумкин. Қуйида кўн қўлланиладиган баъзи сўзлар ва уларнинг умумлаштирилган кўшлик шакллари таснифи келтирилади:

فعل	(фа'а.лун)	افعال	('аф'а.лун):
خبر	(хабарун)	хабар	— اخبار ('ахба.рун)
قدم	(қадамун)	қадам	— اقدام ('ақда.мун)
فعل	(фа'у.лун)	فعل	(фу'у.лун):
بيت	(байтун)	уй	— بيوت (буйу.тун)
قلب	(қалбун)	юрақ	— قلوب (қулу.бун)
فعل	(фа'и.лун)	فعل	(фу'у.лун):
سبيل	(саби.лун)	йўл	— سبل (субу.лун)
عريس	('ари.сун)	куёв	— عرس ('урусун)
فعل	(фа'и.лун)	فعلا	(фу'ала'у):

وزير (вазирун) вазир — وزراء (вузара.'у)
 ظريف (з.ари.фун) доно — ظرفا (з.урафа.'у)

فاعلة (фа.'илатун) فواعل (фава.'илу):

نافذة (на.физ:атун) дераза — نوافذ (нава.физ:у)
 عاصمة ('а.с.иматун) пойтахт — عواصم ('ава.с.иму)

فاعل (фа.'илун) — فعال (фу'а.лун):

كاتب (ка.тибан) ёзувчи — كتاب (кутта.бун)
 عامل ('а.милун) ишчи — عمال ('умма.лун)

فعال (фи'а.лун) — افعله ('аф'илатун):

جناح (жина.х.ун) қанот — اجنحة (ажн:их.атун)
 سجاد (сима.дун) ўғит — اسجدة ('с.мидатун)

فعيلة (фа.'илатун) — فعائل (фа'а.'илу):

حقيبة (х.ақи.батун) чамбон — حقائب (х.ақа.'ибу)
 جريدة (жари.датун) газета — جرائد (жара.'иду)

فعل (фа'алун) — فعال (фи'а.лун):

جمل (жама.лун) туя — جمال (жима.лун)
 جبل (жабалун) тоғ — جبال (жиба.лун)

Синиқ кўплик қомусда сўзнинг бирлик шакли ёнига ёзиб қўйилади. Уларни эсда сақлаш лозим.

ИККИ КЕЛИШИКЛИ ТУРЛАНИШ

Араб сарфи (морфологияси)да биз илгари кўриб ўтган уч келишикли турланишдан бошқа яна икки келишикли турланиш ҳам мавжуд. Икки келишикли исмларнинг уч келишикли турланишдагилардан фарқи шуки, улар ноаниқ ҳолатда танвин билан тугалланмайди. Жаъвалда икки келишикли турланишдаги исмлар олади-ган қушимчалар келтирилган:

Келишик	Белгиси	Ўқилиши
Бош	' (дамма)	«у»
Қарат.	' (фатҳа)	«а»
Тушум		

Исмларнинг қуйидаги турлари икки келишикли турланишдадир:

1) ранг-тус ва хосса билдирувчи сифатларнинг ҳар икки жинс шакллари:

احمر، حمرا (‘ах.мару, х.амра.’у) қизил
 اطرش، طرشا (‘ат.рану, т.арша.’у) тер

2) бош келишик ва ноаниқ шаклда даммага тугалланувчи барча кўплик шакллар; масалан:

قواصل (фава.’илу) — عواصل (‘ава.с.иму) пойтахтлар
 فعاصل (фа’а.’илу) — جرائد (жаара.’иду) газеталар
 فعلا (фу’ала.’у) — نشطات (нуншат.’а.у) фаоллар
 مفاعل (мафа.’илу) — مصانع (мас.а.ни’у) заводлар
 مفاعيل (мафа.’илу) — مفاتيح (мафа.ти.х.у) очқичлар

3) танвинга тугалланмаган, аниқлик артикliga эга бўлмаган отлар ва географик номлар:

بغداد (багдаду) Бағдод   مصر (мис.ру) Миср
 هند (хинду) Хиндистон   عمر (‘умару) Умар

Икки келишикли турланишдак намуналар:

Келишик	Исмларнинг турланиши			
Бош	عواصل	بغداد	اسود	سودا
Қарат.	(‘ава.с.иму)	(багдаду)	(‘асваду)	(савда.’у)
Тушум	عواصل	بغداد	اسود	سودا
	(‘ава.с.има)	(багда.да)	(‘асвада)	(савда.а’)

Икки келишикли турланишдаги исмлар аниқлик артикliga эга бўлса ёки аниқ шаклга кучирилса, оддий уч келишикли турланишда бўлади.

Тўғри кўпликдаги исмлар ҳам аслида ўзига хос икки (кўп) келишикли турланишдадир.

КўПЛИКДАГИ МОСЛАШУВ

Атрибутивлик муносабатида кўплик (синий ва тўғри) ҳамда иккиликдаги аниқланмишларнинг аниқловчилар билан алоқасида қуйидагиларга амал қилинади:

Аниқланмиш иккиликда бўлса, нимани англатишидан қатъи назар, мослашув дўдиг бўлади:

مهندسان مجتهدان ҳаракатчан икки инженер
 مهندسان مجتهدان ҳаракатчан икки инженер аёл

Агар кўplikдаги аниқланмиш инсонларни ифодаласа, мослашув тўлиқ бўлади:

عمال نشطا фаол ишчилар
 عاملات نشيطات фаол ишчи аёллар

Кўplikдаги аниқланмиш инсонларни ифодаламаса, бирлик ва муаннас жинсдаги жамловчи от каби талқин қилинади. Бошқача айтганда, мажкур турдаги аниқланмишлар билан аниқловчи бирлик ва муаннасда мослашади:

بيوت كبيرة катта уйлар
 مجلات ممتعة қизиқарли ойнамалар

Инсонни ифода этмаган аниқланмишлар билан баъзан аниқловчиларнинг тўлиқ мослашган ҳолатларини ҳам кўриши мумкин:

اعلام خضر ишил байроқлар
 سيارات سريعة тез машиналар

Бироқ бундай мослашув жуда кам қўлланилади. Грамматик бирлик ифода қувватини ошириш зарур бўлганда ёки бирикма мантқиқий ургу олганда унга мурожаат қилинади.

КўPLИКЛАРДА ПРЕДИКАТИВЛИК МУНОСАБАТИ

Кўplikлардаги предикативлик муносабатида ҳам юқорида қайд қилинган ҳодаларга амал қилинади.

Иккиликдаги эгалар билан исмий кесимлар, улар қандай мазмун ифода этишларидан қатъи назар, тўлиқ битишади:

المهندسان مجتهدان Икки инженер ҳаракатчандир.
 هذان القلمان اسودان. Бу икки қалам қорадир.

Эга вазифасини бажараётган кўplikдаги исм инсонни билдирганда исмий кесим у билан тўлиқ битишади:

العمال نشطا. Ишчилар фаолдирлар.
 المهندسات مجتهدات. Инженер аёллар ҳаракатчандирлар.

Эга вазифасини бажараётган кўplikдаги исм инсонни ифодаламаса, у бирликдаги муаннас жамловчи исм сифатида талқин қилинади. Демак, кесим у билан бирлик ва муаннасда битишади:

البيوت كبيرة. Уйлар каттадир.
 المجلات ممتعة. Журналлар қизиқарлидир.

Биринчи матн

هذا الرجل العربي مدرس اللغة العربية في الجامعة. هو ظريف. هذه الامراة الاوزبكية مدرسة اللغة الازبكية في المعهد. المدرس العربي والمدرسة الاوزبكية عالمان مشهوران في العالم. هما عالمان مشهوران.

اولئك الرجال العربيون علما و هؤلاء النساء الاوزبكيات عالمات. هم علما مشهورون و هن عالمات مشهورات.

الطلاب النشطاء و الطالبات المجتهدات في المكتبة. في هذه المكتبة كتب عربية و مجلات فرنسوية و انجليزية. الكتب الاوزبكية ممتعة جدا. المجلات الفرنسية مزيانة بالصور. نحن طلاب في كلية اللغات الشرقية للجامعة. هنى الخزانة مملوءة بالكتب العربية و الاوزبكية و الفارسية و الهندية و الاجنبية. الكتب العربية ممتعة جدا. الاقلام و الاوراق في تلك الخزانة. الاقلام سودا و الاوراق بيضا.

80-машқ. Мати асосида жавоб беринг:

هذا الرجل مدرس اللغة العربية في الجامعة؟ هو مدرس مشهور في البلاد؟ هل هذه الامراة روسية؟ هي مدرسة في الجامعة او المعهد؟

81-машқ. Нуқталар уршига суз ва бирикмаларни мослаб қўйинг:

هذا الرجل مدرس ... (араб тили) في الجامعة. هذا المدرس ... (Ўзбекдир) . تلك الامراة مدرسة ... (форс тили) في المعهد. ذلك المعلم ... (тожикдир) . هذا العالم مشهور ... (дубёда) . هم طلاب في ... (институт) . اللغات الشرقية في هذه الخزانة (катта) وفي تلك الخزانة الصغيرة مجلات (арабча, немисча) .

82-машқ. Оғзаки таржима қилинг:

Бу ўртоқ толибдир. Тожик дўстимиз ҳам толибдир. Булар ким? Булар африкали толиблардир. Улар Тошкент дорулфунунининг толибларидир. Бу ўзбек йигити донодир. У дорулфунун толибдир.

83 машқ. Ёзма таржима қилинг:

Бу дўстлар проқликлардир. Бу дугоналарчи? Улар ўзбек толибларидир. Анови аёллар мисерликлардир. Улар Қоҳира дорулфунуни мударрисаларидир. Бу толиблар оснеликларми? Ҳа улар вьетнамликлар ва лаосликлардир. Улар шарқ факультети толибларидир. Бу қиз яманликдир.

84-машқ. Таржима қилинг:

هذا الشاب الاوزبكي ظريف. هو طالب في معهد التجارة. هذه

الشباب الطريفة تاجكية. هي طالبة في معهد الالسن. هما صديقان.
هؤلاء المهندسون العربيون المشهورون من مصنع كبير. اما اولئك
العمال الاوزبكيون من معمل النسيج في طشقند.

85-ماشق. Иккилик ва кўплик шакллари ясанг, сўнг уларни оғзаки турланг:

کتابى، وطنى، سياسى، معنوى، جغرافى، کيماوى

86-ماشق. Қўйидаги сўزلардан аввал нисбий сифатлар, сўнг мавҳум отлар ясанг ва маъноларини белгиланг:

اقطاع، اب، دين، استبدال، استعمال، تجارة

87-ماشق. Бирикмаларни арабчага уйиринг ва ёд олинг:

Ўзбек қишлоғи, проқ шаҳари, миср фабрикаси, судон фуқароси, ливия нефти, ливанли врач, сурияли инженер, фаластинли ўқитувчи, марокашли доҳқон

88-ماشق. Сўзларнинг кўплик шаклларини ёзинг:

درس، جديد، شعار، ساحل، شاعر، معلم، دفتر

89-ماشق. Кўпликдаги сўзларнинг бирлик шаклларини ёзинг:

شوارع، نوافذ، طلاب، كتب، مكاتب، مكاتيب، مدارس

90-ماشق. Турланг:

اخضر، خضراء، لبنان، شوارع، قبائل، اعور، عورا

91-ماشق. Ўнгдан аниқланмиш, чапдан аниқловчи тавлаб мослашган бирикмалар тузинг:

اسود، ابيض، ممتع، عجب
نشيط، طويل، عريض، مجتهد

علماء، طلاب، اقلام، اوراق
طرق، شوارع، سبل، كتب

92-ماشق. Ўнгдан қаратқич ва чапдан қаралмиш тавлаб изофали бирикмалар тузинг:

بلاد، شوارع، حكما، ظرفاء، طيور،
امراض، جمهوريات، عرائس

اسباب، عواصم، اجنحة، عرس
مدن، بيوت، اقدام، اولاد

93-ماشق. Имло:

مدرس، دراسى، آسيوى، افريقى، مكاتب، علماء، جرائد، اخبار،
احرار. طرق طويلة، الطرق الطويلة، بيوت قديمة، البيوت القديمة،
دروس مفيدة، الدروس المفيدة.

اليوم عيد «نوروز». الطقس اليوم جميل و الشمس لامعة. اما الحرارة فهي الآن معتدلة. الاولاد لاعبون في الحدائق. هم مسرورون. هم لاعبون العابا مختلفة. شوارع مدينة طشقند مزينة بالاعلام و اللوافت الجميلة.

في الميادين جماهير للشعوب. هناك جوقات موسيقية شعبية. حول الجوقة شبان و شبابات. الشابات راقصات و الشبان مصنفون. بين الجماهير طلاب اوزبكيون و ضيوف اجنيون.

هؤلاء الطلاب من كلية اللغات الشرقية لمعهد الاستشراق. اولئك الطالبات من معهد الطب لهذه المدينة. هذا الضيف سوري و ذلك الضيف عراقي. هما طالبان في معهد التربية. هذه الضيفة جزائرية و تلك يمنية. هما مشغولتان عند الاستاذ المشهور الاوزبكي.

Бирикма ва иборалар

معهد التربية	педагогика институти
جوقة موسيقية	музикачилар труппаси
لغات شرقية	шарқ тиллари
مملوؤ بـ	• • • билан тўлдирилган
اما ... فـ	• • • га келсак, у • • •
جامعة طشقند	Тошкент дорулфунуни
معهد اللغات الشرقية	шарқ тиллари институти

94-машқ. Жавоб беринг:

من هو؟ اهو ضيف عراقي او سوري؟ اين الضيوف مصريون و يمنيون؟ اين الضيفة اليمنية؟ هل هي راقصة ايضا؟ من هاتان الاجنبيتان؟ هل هذا الطالب من معهد الطب؟ اهذه الطالبة من معهد التربية؟ اين الاستاذ؟

95-машқ. Таржима қилинг:

Бу толиб Аҳмаддир. У суриялидир. У сурияли толибдир. Бу толиба Ҳусниядир. У ўзбекдир. У шарқ тиллари институти толибасидир. Ҳусния Ўзбекистон пойтахтида яшайди. Аҳмад ва Ҳусния дўстдирлар. Улар дўстдирлар.

هذه الجوقة الموسيقية شعبية. حول هذه الجوقة جمهور شعبي. بين الجمهور عجوزان و شابات. هذا الطالب من لبنان و تلك الطالبة من تونس. ذاك الطالبان من معهد اللغات الشرقية. هما طالبا قسم اللغة العربية.

97-машқ. Грамматик таҳлил қилинг:

اليوم عيد كبير بمناسبة الذكرى السنوية الجديده لثورة الشعب الليبي. بين الجماهير الشعبية طلاب سوفياتيون و لبنانيون و جزائريون و كذلك ضيوف من البلدان الصديقة المختلفة. هم جالسون على المقاعد. العيد في الدوام.

98-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

العلم في الصغر كالنقش في الحجر.
اليوم سلام و غدا كلام

СЎЗЛИК

استاذ	(’уста.з:ун) устоз, профессор	تجارة	(тижа.ратун) савдо
جمهور	(жумхурун) тўда	حجر	(х.ажарун) тош
جوقة	(жавқатун) труппа	شبان	(шубба.нун) ёшлар
عيد	(’и.дун) байрам	ذكري	(з:икра.) эслаш, юбилей
طقس	(т.ақсун) об-ҳаво	كلية	(куллиййатун) факультет
لامع	(ла.ми’ун) порлаб турувчи	لافتة	(ла.фитатун) пештоқ бозаги, алвон
لعب	(ла’бун) ўйин	مختلف	(мухталифун) турли
مسرووق	(масру.рун) шод, хур рам	مزين	(музаййанун) безатилган
مصفق	(мус.аффиқун) қарсақбоз	ممتع	(мумти’ун) қизиқарли
نساء	(ниса.’ун) хотинлар	ضيف	(д.айфун) меҳмон
دوام	(давомун) давом этиш	ثورة	(с:авратун) инқилоб

Etтинчи дарс:

ФЕЪЛ

Араб тилида феъл нарса (шахс)нинг ҳаракат ё ҳолатини ифодалайди:

كتب الطالب. Толиб ёзди.
ضحك الولد. Бола кулди.

Бу хусусиятларга мувофиқ, феълларни икки турга ажратиш мумкин: ҳаракат билдирувчи феъллар ва ҳолат билдирувчи феъллар.

Феълни аташда бош шакл сифатида 3 шахс, бифлик ва музаккардаги ўтган замон формаси олинади. Араб феълларининг ўзагида уч-тўрт ундош бўлиши мумкин. Феълларнинг катта қисми уч ундошли ўзақдан иборат бўлиб, уларнинг умумий қолипи қуйидагича:

فعل (фа'ала, фа'ила, фа'ула)

Қолиплардан кўриниб турибдики, ўзакнинг биринчи ва учинчиси ўзгармас ҳаракатлидир. Иккинчи ундошдаги ҳаракат эса, қолип ифодаляётган феъл табиатига мованд равишда, дамма, фатҳа ва касралардан бирида ўқилади. Мисоллар:

فعل (фа'ала) — كتب (катаба) у ёди; ёзмоқ
 فعل (фа'ила) — شرب (шариба) у ичди; ичмоқ
 فـرح (фарих.а) у қувонди, қувонмоқ

Феъллар араб тилида ўтимли ва ўтимсиз бўлиши мумкин. Феъл замон шаклларида тусланиши, шахс, сон, **живс** ва турли замон қўшимчалари қабул қилиши мумкин. Шунингдек, араб тилида феъллар даража ва майл шаклларига эгадир.

Араб тилида феъл жуда муҳим сўз туркуми бўлиб, кенг қўлланилади ва турли шаклларга бойлиги билан ажралиб туради. Исмларнинг кўвчилиги феъллардан ясалади.

ЎТИМЛИ ВА ЎТИМСИЗ ФЕЪЛЛАР

Бирор нарса ёки шахсга ўтадиган ҳаракат — «ўтимлилик» — араб тилида «фа'ала» туридаги феълларда мужассамланган. Ўтимсиз феъллар «фа'ула» турида бўлади. «Фа'ила» туридагилар бўлса, қисман ўтимли ва қисман ўтимсиз бўлиши мумкин. Мисоллар:

درس (дараса) ўрганмоқ; у ўрганди — ўтимли
 كـبر (кабура) катта бўлмоқ; катта бўлди — ўтимсиз
 ضحك (дах.ика) кулмоқ; у кулди — ўтимсиз
 فهم (фаҳима) тушунмоқ; у тушунди. — ўтимли

ФЕЪЛ ЗАМОНЛАРИ. ЎТГАН ЗАМОН

Маълумки, ҳар бир феъл шаклида мужассамланган замон ундан англашилган ми-ҳаракат ёки ҳолатнинг нутқ лаҳзасига муносабатини кўрсатади. Араб тилида икки асосий замон шакли мавжуд: ўтган ва ҳозирги-келаси. Ҳозирги-келаси замон шаклига аниқлик киритилса, икки кўрсаткичга ажралади. Булар — ҳозирги ва келаси замонлардир. Мазкур икки замон / мазмуни бир морфологик шаклда намойён бўлса-да, лексик воситалар ёрдамида ўзаро фарқланади.

Араб тилидаги феълнинг ўтган замони нутқ лаҳзасигача бўлган иш-ҳаракатни ифодалайди. Ўтган замоннинг кўрсаткичлари шахсон қўшимчаларидир. Қўшимчалар феъл шакли охирига қўшилади:

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	نا (-на.)	—	ت (-ту)
2	музаан.	نايم (-тум)	توما (тума.)	تتا (-та)
	муан.	ناينما (-туниа)		
3	музак.	وا (-у.)	ا (а.)	تا (-та)
	муан.	نا (-на)	تا (та)	تا (-ат)

Жадвалдан кўриниб турибдики, араб феъллари шахс кўрсаткичларига жуда бой. Чунончи, учинчи шахсда у барча сон ва жинс шаклларига эгадир. Иккинчи шахсда иккилик ҳар икки жинс учун умумий. Биринчи шахсда эса маъқур иккилик шакл сифатида йўқолиб кетган. Унинг ўрнида кўплик шакл қўлланилади. Айни пайтда биринчи шахснинг бирлик ва кўплик шакллари ҳар икки жинс учун умумийдир.

كتب (катаба) «ёзмоқ» феълининг ўтган замонда тусланиши

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	كتبنا (катабна.)	—	كتبت (катабту)
2	музак.	كتبنايم (катабтум)	كتبتما (катаб-тума.)	كتبتا (катабта)
	муан.	كتبناينما (катаб-тунна)		كتبتتا (катабти)
3	музак.	كتبوا (катабу.)	كتبيا (катаба.)	كتبتا (катаба)
	муан.	كتبنا (катабна)	كتبنا (катабата.)	كتبتتا (катабат)

Араб тилидаги феъллар тусланганда кишилик олмошлари шахс шакллари ёнида туриши шарт эмас. Чунки замон шаклларининг ўзидан олмош мазмуни англашилади:

كتبنا Биз ёздик.
 كتبتما Сиз (икковингиз) ёздингиз.

Иш-ҳаракатнинг бажарувчисини олмош тарзида такрорлаш у мантиқийа ургу олгандагина зарурдир. Бу ҳолда олмош кўпинча феъл шаклидан олдиди келади. Бироқ у орқага қўйилиши ҳам мумкин:

كتب هو هذه الرسالة. Бу хатни у ёзди.

هو كتب هذه الرسالة. У бу хатни ёзди.

Утган замон феъл шакли ҳеч қандай тус (вид)га ишора қилмайди. Шунга кўра, бошқа тилларга, жумладан ўзбекчага ҳам, таркима қилишда ҳар бир шаклнинг матъда бажарган мазмунига айтиб қилинган ҳолда, тугалланган ёки тугалланмаган тарзда ўтирилади:

درس هذا النص. Бу матни ўрғанди.

Бу матни ўрганиб чиқди.

Утган замон феълнинг инкор шакли ما (ма.) инкор юкламаси ёрдамида ясалади. Юклама бевосита феълнинг олдига алоҳида қўйилади:

ما كتب هذه الرسالة. У бу хатни ёзмади.

ما درس هذا النص. У бу матни ўрганмади.

1. КўПЛИКДАГИ АНИҚЛАНМИШНИНГ ИЗОФАДА ҚУЛЛАНИЛИШИ

Кўплик ва иккиликдаги исмлар гапда изофа таркибида аниқланмиш (қаралмиш) вазифасини бажараётганда қуйидагича расмийлаштирилади:

1. Қайси иккига тааллуқли бўлишидан қатъи назар, иккиликдаги сўз изофа таркибида қаралмиш вазифасини бажарса, охиридаги «нун» тушириб қолдирилади:

فلاحة قرية، فلاحا القرية қишлоқнинг икки деҳқони

عاملتا معمل، عاملتا المعمل фабриканинг икки ишчи аёли

2. Тўри кўпликдаги музаккар сўз ҳам изофа таркибида қаралмиш вазифасини бажарса, охиридаги «нун»идан айрилади:

فلاحو قرية، فلاحو القرية қишлоқнинг деҳқонлари

مهندسو مصنع، مهندسو المعصنع заводнинг инженерлари

3. Спийк кўпликдаги ва муаннас кўпликдаги сўзлар шундай вазифани бажарганда, фавқулодда ўзгаришлар кузатилмайди; таннин мавжуд бўлса, у умумий қойдага мувофиқ тушиб қолади, таннини шакллар бевосита аниқловчи (қаратқич)га бириктирилади:

فلاحات قرية، فلاحات القرية қишлоқнинг деҳқон аёллари

عمال مصنع، عمال المعصنع заводнинг ишчилари

معامل مدينة، معامل المدينة шаҳарнинг фабрикалари

Иккилик ва кўпликдаги аниқланмиш (қаралмиш), изофа бирикмалари таркибидаги барча аниқланмишлар каби, гапдаги турли бўлақлар вазифасини бажаради, албатта. Бошқача айтганда, улар келишикларда турланиши мумкин.

Иккилик ва кўпликдаги сўзларнинг изофа таркибида турланиши

Сон	Жинс	Келишик		
		бош	қаратқич	тушум
И к к и л и к	музак.	فلاحة قرية (фалла.х.а. қарйатин)	فلاحة قرية (фалла.х.ай қарйатин)	
	муан.	فلاحة قرية (фалла.х.ата. қарйатин)	فلاحة قرية (фалла.х.атай қарйатин)	
К ў п л и к	музак.	فلاحة قرية (фалла.х.у. қарйатин)	فلاحة قرية (фалла.х.и. қарйатин)	
	муан.	فلاحة قرية (фалла.х.а.ту қарйатин)	فلاحة قرية (фалла.х.а.ти қарйатин)	
Синг кўлик		عمال مصنع (‘умма.лу мас.на’ин)	عمال مصنع (умма-ли мас.на’ин)	عمال مصنع (‘умма.ла мас.на’ин)

КўПЛИК ҚўШИМЧАЛАРИНИНГ ИЗОФАДА ЎҚИЛИШИ

Иккиликлар ва музаккардаги тўғри кўпликлар изофа таркибида аниқланмиш бўлиб келганда ўқилиш тартиби қуйидагича:

Агар қаратқич васлалик бошланишда бўлса, иккиликдаги ва тўғри кўпликдаги қаралмишларнинг желишик қўшимчалари билан биригиб бир ўта чўзиқ бўғинни ташкил қилади:

كتابا ابن العامل ишчи ўғлининг иккита китоби

(жита.-ба.б.-нил.-‘а.мили)

مجلة ابنة الفلاح деҳқон қизининг иккита журнали

(мажалла-та.б.-натил.-фалла.х.и)

مهندسو اتحاد المؤسسات муассасалар бирлашмаси-
нинг инженерлари

(муҳанди-су.т.-тих.а.дил-му’ассаса.ти)

Мазкур ҳолат, шаксия, қаратқич аниқлик артиклига эга бўлган пайтда ҳам рўй беради:

- فلاحة القرية (фалла.-х.а.л.-қарйати) қишлоқнинг икки деҳқони
 فلاحتا القرية (фалла.х.а.-та.л.-қарйати) қишлоқнинг икки деҳқон
 аёли
 فلاحو القرية (фалла.-х.у.л.-қарйати) қишлоқнинг деҳқонлари

ИСМЛАРНИНГ ҲОЛАТГА КЎРА МАЪНОЛАРИ

Биз биламизки, грамматик «ноаниқлик» сўзловчига нотаниш ва номаълум нарса-шахсни, «аниқлик» эса унга таниш ва маълум бўлган нарса-шахсни ифодалашда қўлланади. Баъзи ҳолларда «аниқлик» тушунчаси айрим сўзларга басталанган бўлиши мумкин. Бундай сўзларнинг мазмуни унинг ноаниқ шаклидагидан кўра бир оз тор, бироқ аниқдир:

يوم (йавмун) кун	–	اليوم ('ал-йавму) бугун, аниқ бир кун
عراق ('ира.қун) қирғоқ	–	العراق ('ал-'ира.қу) Ироқ; аниқ бир қирғоқ
يمن (йаманун) ўнг	–	اليمن ('ал-йаману) Яман; аниқ бир ўнглик
مدينة (мади.натун) шаҳар	–	المدينة ('ал-мади.нату) Мадина; Шаҳар

АЙИРУВЧИ ОЛМОШЛАР

Амалиётда маълумки, исмий гапларнинг кесими ҳамма вақт ҳам ноаниқ шаклда бўлавермайди. Кесим аниқ шаклда ҳам келиши мумкин. Бундай ҳолларда гапда эга ва кесим ўртасига ажратувчи грамматик ифода — айирувчи олмошлар орттирилади. Улар учинчи шахсдаги кишилик олмошларига шаклан мосдир.

Аниқ шаклдаги от-кесимнинг ифодаланиши қуйидагича:

От-кесим грамматик аниқлик мазмунан бириктирилган исмдан иборат:

هذا هو اليمن. Бу Ямандир.

هذه البلاد هي فلسطين الثورة. Бу ўлка — қўзғалган Фаластиндир.

От-кесим қаратқичдаги аниқловчи ёрдамида аниқланган:

هذه الطالبة هي بنت المهندس. Бу толиба — инженернинг қизидир.

От-кесим сўзловчига таниш ва маълум бўлган шахс-нарсани ифодалайди:

هؤلاء الطلاب هم العرب. Бу толиблар араблардир.

هذه هي القرية. Бу (ўша) қишлоқдир.

ف . . . اما (amma . . . fa . . .) мураккаб боғловчиси гапнинг исмдан иборат бирор бўлагини — кўпинча эгани — алоҳида ажратиб кўрсатиш вазифасини бажарувчи таъкид юкламасидир.

Қоидага мувофиқ, اما дан кейин келаётган ва таъкидланаётган сўз мураккаб боғловчининг иккинчи қисми ف дан сўнг қайтувчи олмоштарзида такрорланади. Ёзувда ف унга бириктириб ёзилади.

Мураккаб ف . . . اما боғловчиси ўзидан кейин келаётган ва у билан грамматик ва маънавий боғланган сўзларнинг келишиклариغا ҳеч бир таъсир қилмайди. Маъқур боғловчи одатда ўзбек тилига «... га келсак, у...» ёки «... бўлса, у...» тарзларида ўгирилади. Ми. соллар:

اما ذلك الطالب فهو مجتهد جدا. Аюви толибга келсак, у жуда ҳаракатчандир.

اما هذان الضيفان فهما مصريان. Бу икки моҳмон бўлса, (улар) мисрликлардир.

Биринчи матн

كتبت هذا النص على السبورة. ثم قرأنا النص بانتباه. ذهب الطالب الى الجامعة. دخلت المدرسة غرفة الدرس. هل ذهبت الى النادي؟ نعم، نحن طلاب الصف الاول ذهبنا الى النادي بعد الدرس. ماذا عملتم اليوم في النادي؟ قرأنا الجرائد العربية الجديدة و المجلات الانجليزية القديمة. اذهبتن الى المكتبة ايضا؟ نعم، نحن دخلنا قاعة المطالعة و جلسنا على الكراسي. هما جلسا على الكرسيين الامامين. انا جلست خلف محمود و بخيار. مدرس الجامعة هناك. اما مدرستا معهد اللغات الشرقية فهما هناك ايضا. هما جالسان مع المدرسات الاجنبية. درس هذا الصديق اللغة العربية في العراق. هذا اليوم هو العيد. هذه الجمهورية هي اوزبكستان. الجمهورية هي الوطن لنا. طشقند هي عاصمة جمهورية اوزبكستان الحبيبة.

99-машқ. Саволларга ёзма жавоб беринг:

اكتب هذا النص على السبورة؟ من قرأ النص؟ الى اين ذهبت الطالبة؟ من دخل غرفة الدرس؟ اين المدرس؟ الى اين و متى ذهب المدرس؟ هل ذهبتن الى النادي؟ اقراتن الجرائد العربية هناك؟ قراتن مجلات اجنبية ايضا؟ من قرأ؟

100-машқ. Матн асосида бешта альтернатив сўроқ гап тузинг.

101-машқ. Сўз ва бирикмаларни мослаб нуқталар ўрнига қўйинг:

... (ўқитувчилар) المدرسة الابتدائية . . . (бу ердадир) . . . هم . . .

... مع الطالبين الشيطانيين والمجتهدتين و (Ўтирибдилар)
 (Бу толиб ва мударрис) ... (Икки ўқитувчи аёл)
 (Мен бўлсам,) ... فى مصر. فى اللغة العربية (Ўрганди)
 درست اللغة فى ليبيا ثم فى السودان.

102-машқ. Ўқинг ва давом эттиринг:

درست المدرسة نصيبة اللغة العربية فى تونس هى ...

103-машқ. Оғзаки таржима қилинг:

Бу дугонам Ироқ республикасидадир. У ўзбек тилини Тошкент дорулфунунида ўрганди. Мен рус тилини мактабда ўргандим. Булар ўша арабларми? Йўқ, булар ўзбеклардир. Улар араб тилини қаерда ўргандилар? Биз араб тилини Шарқ тиллари институтида ўргандик.

104-машқ. Таржима қилинг. Сўнг дафтарингизга кўчириб ҳаракатлан-тиринг:

من هؤلاء الشبان الاذكياء؟ هؤلاء الشبان الاذكياء طلاب فى معهد اللغات الاجنبية. هل اتم درستم اللغات الاجنبية؟ نعم، نحن درسنا اللغات الاجنبية فى المدارس الثانوية. اما نحن درسنا اللغات الاجنبية فى المدارس الابتدائية. اية لغات؟ درسنا اللغات المختلفة كاللغة الانجليزية و اللغة الالمانية و اللغة الفرنسية و اللغة الاسبانية. اما هم فدرسوا اللغات الشرقية فى المدارس الخاصة.

105-машқ. Тусланг:

درس، ذهب، دخل، خرج، رجع

106-машқ. Бирикмаларни турланг:

مهندسو معمل، مدرسو جامعة، معلما مدرسة، تلميذتا صف

Иккинчи матн

فى شقة العامل

شقة عامل مصنع السيارات فى بيت ضخم. و هذا البيت واقع فى وسط المدينة فى الشارع العريض باسم نوائى. هذه هى شقة العامل. هذه الشقة كبيرة و نيرة. فى الشقة صالة و عدة غرف. و هى غرفة النوم و غرفة للاولاد و مطعم. فى الشقة مرافق عصرية: حمام و مغسلة و مطبخ و فيه قرن للغاز. للشقة شرفة واسعة.

الصالة كبيرة جدا. سقف الصالة عال و هناك قنديل ذهبى بعدة مصابيح كهربائية. ارض الصالة مفروشة ببساط ملون جميل. للصالة نافذتان كبيرتان.

فتح العامل النافذة و دخل الصالة الهواء الصافى و سطع نور الشمس على الاثاثات الاثانات. فى الشقة جديدة وثمانية. فى ركنى الصالة اريكتان. اريكتا الصالة كبيرتان.

دق العامل التلفون و تكلم بالتلفون مدة طويلة. اما زوجة العامل فهى جلست على الكرسي القائم حول الطاولة و شاهدت التلفزيون الشغال فى الركن البعيد. فتحت زوجة العامل الدولاب المنقش فى الركن القريب و اخذت الاشياء اللازمة لاکرام الضيف.

دخلت الصالة ابنة العامل بابر يق الشاى. ثم شربوا الشاى الذى الازبكى بالفناجين.

Бирикма ва иборалар

بساط ملون	ранг-баранг гилам
اکرام ضيف	меҳмон қилмоқ
غرفة لنوم	ухлаш учун хона
مصباح كهربائى	электр лампаси
قنديل ذهبى	тилларанг қандил
دولاب منقش	нақшинкор жавон
فرن للغاز	газ ўчоғи
باسم، باسم	номидаги
ابريق الشاى	чайнак

107-машқ. Матн асосида ёзма жавоб беринг:

هل فتح العامل باب الدولاب المنقش؟ ماذا اخذ العامل منه؟ ماذا فى ركنى الصالة؟ بما دخلت ابنة العامل؟ اين ابن العامل؟ من جلس على الكرسي؟ اين الكرسي قائم؟ من دخل ايضا؟ ما هو طعم الشاى الازبكى. ما هو لون الشاى؟

108-машқ. Фаъл шаклларида фойдаланиб бешта гап тузинг:

سطح، اخذ، فتح، عمل، شرب، دخل

109-машқ. Таржима қилинг:

Бу ўзбек деҳқонининг уйидир. Ўзбек деҳқонининг уйи қаттадир. У қишлоқнинг ўртасидадир. Уйда ухлаш учун хона, ошхона ва

меҳмонхона бор. Ювинишхонага келсак, у боғнинг ўртасидадир. Ҳар бир хонада дераза бор. Меҳмонхонада иккита кресло, битта узун стол ва курсилар бор.

110-машқ. «Деҳқоннинг уйи» мавзусида уй ишоси ёзиш.

111-машқ. Таржима қилиш ва ёд олиш:

من زرع المعرفة حصد الشكر.
من كثرة الملاحين غرقت السفينة.

СЎЗЛИК

اثاث	(ас:а.с:ун) жиҳоз	ابريق	(‘ибри.қун) чойпақ
انتباه	(‘интиба.хун) диққат	اريكة	(‘ари.катун) кресло
امامي	(‘ама.миййун) олдинги	جرس	(жарасун) қўнгироқ
دولاب	(ду.ла.бун) жавон	رکن	(рукнун) бурчак
سطح	(сат.а’а) порламоқ	حول	(х.авла) атрофида
دق	(даққа) чалмоқ	سقف	(сақфун) шифт
شرفة	(шурфатун) болохона	شاهد	(ша.ҳада) тамоша қилмоқ
شرب	(шариба) ичмоқ	شيء	(шай’ун) нарса
شغال	(шағгалун) ишлаётган	ابنة	(‘ибнатун) қиз
قندیل	(қиндилун) қандил	سالة	(с.а.латун) зал
لون	(лавнун) ранг	مرافق	(мара.фику) қулайликлар
مطعم	(мат.амун) ошхона	مطبخ	(мат.бахун) учоқ боши
مغسلة	(магсалатун) ювиниш хонаси	مغروش	(мағрушун) тўшанган
ناد	(на.дин) клуб	ذكي	(з.акиййун) заковатли
عال	(‘а.лин) баланд	كثرة	(кас:ратун) кўплик
ملاح	(маллах.ун) денгизчи	سفينة	(сафи.натун) кема
زرع	(зара’а) экмoқ	حصد	(х.ас.ада) йиғмоқ
غرقت	(ғариқа) чўкмоқ	عمل	(‘амила) ишламоқ

Саккизинчи дарс:

Бирикма олмошлар

Ҳақ таркибидаги бошқа бўлақларга муносабатига кўра, олмошлар алоҳида ва бирикма тарзида бўлишини биламиз. Бирикма олмошлар гапда қайси бўлақ билан грамматик муносабатда бўлса, унинг қошида келади ва ёзувда ўшанга бириктириб ёзилади. Бундай сўз одатда от, феъл ёки кўмакчи бўлиши мумкин. Бирикма олмошлар қуйидагилардир:

Шабо	Жинс	Кўплик	Иккилик	Бирлик
1	умумий	نا (-на.)		ى (-и.)
2	музак.	كوما (-кум)	كما (-кума.)	ك (-ка)
	муан.	كومنا (-кунна)		ك (-ки)
3	музак.	ھم (ҳум)	ھما (-ҳума.)	ھ (-ҳу)
	муан.	ھن (-ҳунна)		ھا (-ҳа.)

Бирикма олмошлар ўзлари бириккан сўз туркумига алоқадор равишда гапда турли вазифаларни бажаради.

ОТ ҚОШИДАГИ БИРИКМА ОЛМОШ

Бирикма олмошлар отга бирикиб келганда эгалик олмошлари вазифасини бажаради. Бириктириш қуйидаги асосда бўлади: от, худди изофа таркибидаги аниқлаштиришдек, аниқ ҳолатда, бироқ аниқлик артиклисиз қўйилади; унинг орқасидан нарсанинг жинси, сони ва шахсига мувофиқлаштирилган бирикма олмош қўшиб бўлади. Бунда бирикма олмош расмий равишда қаратқичдаги аниқловчи вазифасини ўтайди:

کتابه (кита.буху) унинг китоби
رفیقنا (рафи.қуна.) бизнинг ўртоғимиз

Агар от муаннаслик белгисига тугалланса, у оддий муқобил ҳарф билан алмаштирилади:

جريدتنا бизнинг газетамиз
مجلتكم сизнинг журналингиз

Бирикма олмошлар синиқ ёки муаннас кўпликлар билан келганда, бевосита уларга бириктирилади:

کتابها улар (иккови)нинг китоблари
مجلاتكن سизлар (муан.)нинг журналларингиз

Бироқ бирикма олмошлари ҳар икки жинсдаги иккилик ва муаннаслардаги тўғри кўшликларга бириктирилганида, улардаги сўнгги олунарлар, худди изофаларда кўрганимиздек, тушириб қолдирилади:

مدرساکم сизларнинг икки ўқитувчингиз
مدرستاکم сизларнинг икки аёл ўқитувчингиз
مدرسوکم сизларнинг ўқитувчиларингиз

Маълумки, бирикма олмошлари турланмайди. Улар билан бири-киб келаётган отлар эса, гапдаги вазифаларига кўра, исталган келишида бўлиши мумкин:

Ўқувчилик	Ўқувчилик	Ўқувчилик	Ўқувчилик
Бош	معلموك (му'аллиму.ка)	معلماك (му'аллима.ка)	معلمك (му'аллимука)
Қарат.	معلميك (му'аллими.ка)	معلميك (му'аллимайка)	معلمك (му'аллимика)
Тушум			معلمك (му'аллимака)

Бирикма олмошлар отлар билан бир таркибни ҳосил қилганда қуйидаги ўзига хосликларга риоя қилинади:

1. Биринчи шахс бирикмадаги олмош бириктирилаётганида, у бевосита отнинг сўнгги ундошига қўшилиб ўзилади ва ўқилади:

کتابی (кита.би.) менинг китобим
دفتری (дафтари.) менинг дафтарим

2. Мазкур олмош бириктирилаётган сўз чўзиқ унлига тугалланса, у «-йа» тарзида талаффуз қилинади:

معلموی (му'аллиму.йа) менинг ўқитувчиларим
دفترای (дафтара.йа) менинг икки дафтарим

Юқоридаги бирикмаларнинг от қисми турланганда, муносабат билдирувчи келишикларда ўша «-йа» таъдид билан ўқилади:

	Ўқувчилик	Ўқувчилик
Бош к.	معلموی (му'аллиму.йа)	معلمایا (му'аллима.йа)
Қарат. к.	معلمی (му'аллими.йа)	معلمی (му'аллимай.йа)
Тушум к.		

3. От касрага ёки чўзиқ «и.» ва «ай» қўшимчаларидан бирига тугалланганда, унга бирикаётган учинчи шахс олмошлари касралади ҳаракат олади (бундан бирикмадаги муаннас шакл мустасно):

معلمه (му'аллимиҳи), معلمیها (му'аллимайҳима.),
معلمیهم (му'аллимиҳим), معلمهم (му'аллимиҳим)

КҰМАКЧИЛАР ҚОШИДАГИ БИРИКМА ОЛМОШ

Бирикма олмошлар кўмакчилар қошида келганда қўйидаги ўқиш ва имло қоидаларига амал қилинади:

Бирикма олмошлар қисқа унлига тугалланувчи кўмакчиларга бевосита бириктириглаверади:

قبلنا (қаблана.), بعدك (ба'дака), عنده ('индаҳу)

Шу турдаги кўмакчиларга биринчи шахс бирикма олмоши бириктирилганда, «нун» орттирилади ёки сўнгги ҳаракати тушириб қолдирилади:

عندنى ('индани.) ёки عندى ('инди.)

1 (ли-) кўмакчисига бирикма олмоши бириктирилганда, ҳаракати фатҳага айлантирилади: لك (лака), له (лаҳу)

Таркибан ўхшаш ! (би-) кўмакчисида бу ҳолат кузатилмайди:

به (биҳи), بك (бияка)

Юқорида қайд қилинган ҳар икки кўмакчига биринчи шахс бирлик олмоши бириктирилганда, ҳаракатлари тушириб қолдирилади:

بى (би.), لى (ли.)

Сукувга тугалланувчи кўмакчиларга бирикма олмоши бевосита уланади:

منك (минка), عنه ('анҳу)

Бироқ биринчи шахс бирлик кўрсаткичи бириктирилганда, ўртага бир нун орттирилади:

منى (минни.), عنى ('анни.)

الى туридаги кўмакчиларга бирикма олмоши қўшиқдан олдин уларнинг охири сукувланиб «дифтонглаштирилади»:

الينا ('илайна.), عليكم ('алайкум)

فى кўмакчисига барча олмошлар бевосита бириктирилгани ҳолда, биринчи шахс бирлик кўрсаткичи орттирилганда, ёзувда у шаддаланиб икки бора (дубора) ўқилади ва фатҳали ҳаракат олади:

فى (фиййа)

فى ва على туридаги кўмакчиларга учинчи шахс олмошлари орт-

тирилганда, иккинчи мавзунинг ёрдамчилар касрали ҳаракатлантирилади:

عليه (‘алайҳим)

Бундан бундан мустақиллик барикма олмоши мустаснодир.
Қўмақларнинг биринчи бўлими олимошлари гапда тўлдирувчи ёки
ҳол бўлиб қолган.
а) тўлдирувчи —

منه في الجريدة مقالة عنك. Ундага сенинг ҳақингда ма-
қола ўқидим.

أخذت الجريدة، فيها مقالات عن أصدقائي. Мен газетани олдим; унда
дўстларим ҳақида мақола-
лар бор.

ФЕЪЛЛАР

Ғарпнинг келими феълдан ифодаланса, феълий гап бўлади. Араб
тилида феълий ғарпнинг келими ёздан олдинда ҳам, орқада ҳам
келади. Эга олдинда келганда феъл-кесим тўлиқ мослашади:

كتب الطالب. Толиб ёзди.
كتب الطالبان. Икки толиб ёзди.
كتب الطلاب. Толиблар ёздилар.

Бирок бу тюркий тилларда феъллар эмалда жуда оз қўлланилади. Кенг
қўлланиш тонгадирки, феъл-кесим эгадан олдинда келади. Бундай
гапларда феъл бўлишига эътибор муносабати айрим ўзига хослик-
ларга эгадир.

Ғарпнинг келими феълдан ифодаланганда, ол-
динда келганда феъл-кесим эга билан бирликда бўлади ва унинг жин-
сига мос жинсга кўйилади:

كتب الطالب. Толиб ёзди.
كتب الطالبان. Икки толиба ёзди.
كتب الطلاب. Толиблар ёздилар.

Феъл-кесим эътибор келганда, орқадагиси эга билан тўлиқ мос-
лашади:

كتب الطالب وقرأ. Толиб ёзди ва ўқиди.
كتب الطالبان وقرأنا. Икки толиба ёзди ва ўқиди.
كتب الطلاب وقرأوا. Толиблар ёздилар ва ўқидилар.

Эта ивсондан унга жонивларини ва нарсаларини англутувчи сўздан
ясалганда, феъл-кесимнинг ивсондагича мослашишга мажбур этади:
Биринчи ва иккинчидан эгадан олдинда келаётган феъл-кесим доим
бирликда бўлгани ҳақда эга билан жинсий монандлик олади:

وصل الكلب. Ит етиб келди.
 وصل الكلبان. Икки ит етиб келди.
 وصلت السيارة. Машина етиб келди.
 وصلت السيارتان. Иккита машина етиб келди.

Кўпликдаги эгалар билан эса феъл-кесим бирликда ва муаннасада мослашади:

وصلت الكلاب. Итлар етиб келди.
 وصلت السيارات. Машиналар етиб келди.

Феъл-кесимлар уюшиб келганда, орқадаги феъл-кесим эга билан бирлик ва иккиликда тўлиқ мослангани ҳолда, кўпликдагиси билан бирлик ва муаннасада мослик олади:

وصل الحصان و وقف. От етиб келди ва тўхтади.
 وصل الحصانان و وقفا. Икки от етиб келди ва тўхтади.
 وصلت الاحصنة و وقفت. Отлар етиб келди ва тўхтади.

ҚўЛЛАНИЛИШИ БЎЙИЧА МАЪЛУМ ЖИНСГА ТЕГИШЛИ ОТЛАР

Маълумки, жонивни ифодалаган отнинг жинсий ҳолати мазмун муайянлигидан келиб чиқади, жинс қўшимчаларининг бор-йўқлиги ҳал қилувчи рол ўйнамайди. Турдош отларда чи? Уларга юқорида баён этилган хулоса мантиқи билан назар ташласак, анчагина отлар муаннас кўрсаткичлари **أ، ي، ة** га эга эмаслигига қарамай, айни шу жинсга тааллуқли экаллигили кўради. Бу турдаги отлар «қўлланилишига мувофиқ муаннасадаги отлар» деб помланади. Булар:

а) муаннаслик белгиси бўлмаса-да, маъно нуқтаи назаридан муаннас туркумига кирувчи отлар:

عروس ('ару.сун) келин   أم ('уммун) она

б) жонзотнинг жуфт аъзолари номлари:

يد (йадун) қўл   رجل (римлун) оёқ
 عين ('айпун) кўз   اذن ('уз.нун) қулоқ

в) халқлар, ўлкалар, қабилалар ва шаҳарларнинг номлари:

العرب ('ал-'арабу-) араблар   مصر (мис.ру) Миср
 قريش (қурайшун) қурайш   الشام ('ан-шаму) Суррия

г) шабадаларнинг номлари:

ريح (ри.х.ун) шамол   سموم (самумун) гармосел

д) сайёра ва ёритқичларнинг номлари:

الارض ('ал-'ард.у) Ер   الشمس ('аш-шамсу) Қуёш

е) ўт, дўзах ёки жаннат мазмунларини ифодаловчи сўзлар:

نار (на.рун) ўт   سقر (сақарун) дўзах ўти
فردوس (фирдавсун) жаннат   جهنم (жаҳаннамун) дўзах

ж) юқоридаги турларнинг ҳеч бирига кирмайдиган ва турли мазмунларни ифодаловчи сўзлар:

حرب (х.арбун) уруш   نفس (нафсун) жоп
روح (ру.х.ун) руҳ   بئر (би'рун) ҳудуқ
نعل (на'лун) бошмоқ   دار (да.рун) турар жой
سن (синнун) тиш   كاس (ка'сун) қадаҳ

Баъзи отларда муаннаслик кўрсаткичлари билан тугалланишига қарамай, амалда музаккарда бўлиши мумкин. Бундай отларни қўлланилиши бўйича музаккарда деб тушунамиз. Булар унчалик кўп эмас:

خليفة (хали.фатун) халифа   علامة ('алла.матун) билагон
عمدة ('умдатун) оқсоқол   رحالة (рах.х.а.латун) сайёҳ

УМУМИЙ ЖИНСЛИ ОТЛАР

Баъзи отлар ҳар икки жинсда ҳам қўлланилиши мумкин. Бундай отлар умумий жинсли отлар деб аталади; булар:

а) ҳарфларнинг номлари:

الف ('алифун) «алиф»   با' (ба.'ун) «бо»

б) баъзи жонлиларнинг номлари:

نحل (нах.лун) болари   حمام (х.ама.мун) каптар
تعلب (с:а'лабун) тулки   فرس (ф'арасун) от
ارنب ('арнабун) қуён   بط (бат.т.ун) урдак

в) турли турдош отлар:

حل (нах.лун) ҳурмо   اصبع ('ис.ба'ун) бармоқ
قوس (қавсун) камон   ابهام ('ибҳа.мун) бош бармоқ
بشر (башарун) одамзот   طريق (т.ари.қун) йўл
عسل ('асалун) бол   خمر (х.амрун) шароб

ЯККАЛИК ОТЛАРИ ЯСАШ

Яккалик отлари жамловчи отлардан ясалади. Бунда жамловчи от охирига «ё» (-атув) «юмалоқ» «т» орттирилади:

شجر (шажарун) дарахт, умуман дарахт	—	شجرة (шажаратун) дарахт, бир тун дарахт
حفر (х.уфрун) чуқур, уму- ман чуқур	—	حفرة (х.уфратун) чуқур, бир чуқур
بصل (бас.алун) пиёз, уму- ман пиёз	—	بصلة (бас.алатун) пиёз, бир бош пиёз
جزر (жазарун) сабзи, уму- ман сабзи	—	جزرة (жазаратун) сабзи, бир бош сабзи

Яккалик отларидан тўғри кўплик шакллариғина ясалади:

بصلات . بصله شجرات → شجرة

АЙРИМ КЎМАКЧИЛИ БИРИКМАЛАРИНИНГ ИМЛОСИ

«ма» ('амма.) «нима ҳақида» бирикмаси аслида **عن** кўмакчи-
си билан **ما** сўроқ олмошидан ясалган. Бу ўринда танглай олди
ундошларидан тил олди сованти «и» лаб-лаб совант «м»нинг таъ-
сирида ассимиляциялашади ва натижада ўшанга ўхшатиб талаффуз
қилинади. Тилда бундай ҳоллар кўи учраб турса-да, уларнинг баъ-
зиларигина ёзувда ўз ифодасини топган, холос. Илова қилинаётган
жадвалда **من** кўмакчиси интирокида учрайдиган ҳолларни кўра-
миз:

Ёзувда	Талаффузда	Аслида
ما	(мим-ма.)	ما من
من	(мим-мап)	من من
من مكره	(мим-макрихи)	من مكره
من محفظه	(мим-мих.фаз.атин)	من محفظه

МУРОЖААТНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Мурожаат араб тилида кўпинча **يا** (йа,) «ҳой, эй» юклама-ун-
дови билан ифодаланади:

يا انتم (йа.'антум) Эй, сизлар!

يا بني (йа.-бни.) Ҳой, ўғилчам!

Мазкур юкламадан сўнг келаётган ва у билан грамматик алоқадор сўз ёлғиз бўлса, бош келишмада ва аниқ ҳолатда, бироқ аниқлик артиклисиз қўйилади:

يا رفيق (йарафиқу) Эй, ўртоқ!

يا عمال (йа. уммалу) Ҳой, ишчилар!

КўМАҚЧИЛИ БИРИКМА ТАРКИМАСИГА ДОИР

كتاب من الكتب бирикмасининг бирликдаги дастлабки қисми ноаниқ ҳолатда, кўмақчидан сўнг келаётган куплик шакл эса аниқ ҳолатда қўйилади. Бу турдаги кўмақчили бирикмаларни ўзбекчага ўгиришда «...лардан бири» ёки «...ларнинг бири» каби таркибларга мурожаат қилинади:

يوم من الايام кунларнинг бири, кунлардан бири
صديق من الاصدقاء дўстларнинг бири, дўстлардан бири

Биринчи матн

عادل صنع طائرة من الورق. قالت المعلمة: - هذه الطائرة جميلة،
يا عادل. قال محمد: - عندي سيارة في البيت صنعتها انا و اختي.
- كيف صنعتماها؟

- اخذنا علبة من الورق. عملنا لها شبك و عملنا لها عجلات. قال
الاطفال: - نحن صانعو طائرات و سيارات مثل عادل و محمد.
بفكرة من معلمتنا جمعنا العلب و الورق و الخشب و السلك و الطين.
عمل الاطفال سيارات من العلب و صنعت البنات سفينة من الورق. و
الاطفال عملوا طائرات من الخشب و البنات صنعن حيوانات من الطين.
ثم الاطفال رسموا قطارات و دراجات و البنات رسمن سيارات
طائرات.

المعلمة جمعت الصور: صور دراجات و صور طائرات و صورسيارات
و صور قطارات. هي جمعت الصور في كتاب واحد.

112-машқ. Матн асосида жавоб беринг:

ماذا صنع عادل؟ هل هو صنع عجلة (دراجة)؟ من صنع سيارة؟ مع
من صنع محمد سيارة؟ ماذا عملوا بفكرة من معلمتهم؟ ماذا صنعوا؟ ماذا
صنعن؟ اصنع الاولاد و البنات شيء واحدا؟ هل رسمت البنات؟ ماذا
صنعن من الطين؟

113-машқ. Арабчага ўгиринг:

Одил мактабга борди. Одила ҳам мактабга борди. Одил дарсда
ёғочдан тайёра ясади. Одила эса лойдан машина ясади. Болалар

лойдан поезд ясадилар. Қизлар қозовдан ҳайвонлар ясадилар. Поезд юриб кетди. Поездлар юриб кетди. Поезд эсиб кетди ва тўхтади.

114-машқ. Мавзуни давом өттиришти:

انا رسمت حماما على الورق. احدى صنعت لعبة من السلك و الخشب. اما هو ف ...

115-машқ. Унгдаги отларга қараганда, қорини томондан муқоссаб ашиқловчи-лар таълағ ва мослаштириб бирикма:

ام، عروس، بقر، يده، ... ساطع، عزيز، حار، شمالي،
عين، مصر، شمال، ربيع، ... جميل، قديم، طويل، عالمي

116-машқ. Қуйидаги бирикмаларни тарқат:

خليفة عربي، علامة عجوز، عذابة، ربيع شديدة

117-машқ. Суз ва бирикмаларни қўшиб пуқталар ўрнига қўйлағ:

الطفل . . . (ясад) . . . طائرة من . . . (варак) . . . لى . . . (жавон)
صنعها . . . (масина) . . . من الخشب . . . (ясад) . . . البنت
لعبة عجيبة من . . . (пакет) . . . البنت . . . (ясад) حيوانات من . . .
ثم رسم . . . (бир бола) . . . قطارا رسمت . . . (бир қиз) دراجة.

Иккичи маъна

العدة و احفادها

رجع الاحفاد من المدرسة و سالت الجدة منهم:
— كيف درستم في المدرسة؟

قال الحفيد الكبير: — انا الاول في الحساب.
قالت الجدة: — احسنت، يا ابني!

قال الحفيد المتوسط: — انا الاول في القراءة.

قالت الجدة: — احسنت انت ايضا، يا ابني!

قال الحفيد الصغير: انا الاول في الخروج من المدرسة بعد الجرس.

ضحكت الجدة من جواب حفيدها الصغير و قالت: — انت شاطر، يا ابني.
و شتمته.

غرس التين

في يوم من ايام اليتمة ذهبت مع جدى الى الحقل. حفر جدى فيه
عددا من العثر. ثم قطع اغصانا من شجرة التين و وضع حفرة غصنا.
ثم وضع عليها ترابا و ترك منها جزءا صغيرا.

و فى الربيع ذهب مع جدى الى الحقل. وجدنا تلك الاغصان. نبت
منها ورق عريض اخضر كورق شجرة التين الكبير. هكذا تعلمت من
جدى طريق غرس شجرة التين.
ثمر التين لذيذ.

Бирикма ва иборалар

حفيد كبير (متوسط، صغير) тўнғич (ўртанча, кичик) набира
جزء صغير кичик бўлак
احسنت қойил сенга! яхши қилибсан!
عدد من الحفر бир неча чуқур

118-машқ. Жавоб беринг:

من اين رجع الاحفاد؟ عما سألت الجدة بعد رجوع الاحفاد من
المدرسة؟ كيف درس الحفيدان الكبير و المتوسط؟ ماذا قالت الجدة
لهما؟ وكيف درس حفيدها الصغير؟ من هو شاطر؟ من هو الاول و فيما؟

119-машқ. Таржима қилинг:

Ўтган куз кунларининг бирида дўстим Йигитали билан боғимиз-
га чиқдим. Йигитали бир неча чуқур қазиди. Мен ҳам бир неча
чуқур қазидим. Йигитали анордан бир неча шох кесди. Мен гулдан
бир неча шох кесдим. Икковимиз уларни чуқурларга ташладик. Ба-
ҳорда улардан япроқлар унди. Анор меваси қизил ва шириндир.

120-машқ. Ўтган замонда тусланг:

حفر، نبت، وجد، شتم

121-машқ. Қуйидаги феъллардан фойдаланган ҳолда, «Мен гул эқдим»
мавзусида бешта гап тузинг:

غرس، نبت، قطع، حفر، وضع

122-машқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олинг:

яхши қилибсиз, бувининг набираси, бувининг набиралари, тўн-
ғич набира, ўртанча набира, кенжа набира, ўқишда, чиқишда, ки-
ришда, ҳисобда, шўх набира.

123-машқ. «Биз набиралармиз» деган мавзуда уй ишоси ёзинг.

124-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

من ما صبر على كلمة سمع كلمات.

СЎЗЛИК

اخ (ахув) ака, ука	اخت (ухтун) она, сингил
ترك (тарака) қолдирмоқ	تراب (тура.бун) тупроқ

جد	(жаддун) бобо, бува	جدة	(жаддатун) буви
جز	(жуз'ун) бўлак	حفيد	(х.афи.дун) набира
تين	(ти.нун) анжир	رمان	(румма.нун) анор
حفر	(х.афара) уймоқ	حفرة	(х.уфратун) чуқур
دراجة	(дарра.жатун) велосипед	خشب	(хашабун) ёғоч
سلك	(силкун) сим	سفينة	(сафи.натун) кема
شاطر	(ша.т.ирун) шўх	سمع	(сами'а) эшитмоқ
شاء	(шита.'ун) қиш	شتم	(шатама) уришиб қўймоқ
صانع	(с.а.ни'ун) ясовчи	طين	(т.и.нун) лой
عجلة	('ажалатун) ғилдирак	علبه	('улбатун) пакет
عدد	('ададун) бир неча	عميد	('ами.дун) декан
فكرة	(фикратун) бир фикр; ғоя	قطار	(қит.а.рун) поезд
قال	(қала) демоқ	وقور	(вақу.рун) виқорли
نبت	(набата) унмоқ	غصن	(гус.нун) новда
غرس	(ғарасун) тикиш, экин	صبر	(са.бири) сабр қилмоқ
ناس	(на.сун) одамлар	طيارة	(таййа.ратун) тайёра

Тўққизинчи дарс:

ФЕЪЛНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

Феълнинг ҳозирги-келаси замон шакли туғилганмиган иш-ҳаракатни билдиради. У сўзланаётган лаҳзада ёки сўзловчи ишора қилаётган ҳаракат билан бир пайтда рўй бераётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Шунингдек, ҳозирги-келаси замон феъли бирор лаҳзага боғлиқ бўлмаган, доимо такрорланиб турадиган иш-ҳаракатни кўрсатиши ҳам мумкин.

Феълнинг ҳозирги-келаси замон шакли ўтган замондан ўзакнинг биринчи ундошини сукунлаштириш ва охиригисини дамма ўқиш билан ясалади. Ўзакнинг иккинчи ундоши уч ҳаракат (фатҳа, дамма ва касра)лардан бири билан ўқилиши мумкин:

يفعل (йаф'алу, йаф'илу, йаф'улу)

Алоҳида феъл ўзагининг иккинчи ундоши ҳозирги-келаси замонда қандай ўқилиши қомусларда ўтган замон шакли ёнига ёзиб қўйилади. Ҳозирги-келаси замон феълида шахс кўрсаткичлари олдинда, прамматик сонга ишора қилувчи қўшимчалар ортда келади. Жинслар сон кўрсаткичлари воситасида англатилади (жадвалларга қарабг).

Ҳозирги-келаси замоннинг шахс-сон қўшимчалари

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	... ة (на...)	—	... ا (а...)
2	музак.	ن ... ة (та...на)	—	... ة (та...)
	муан.	ون ... ة (та...на)	ان ... ة (та...ани)	ين ... ة (та...ина)
3	музак.	ون ... ي (йа...на)	ان ... ي (йа...ани)	... ي (йа...)
	муан.	ن ... ي (йа...на)	ان ... ة (та...ани)	... ة (та...)

Ҳозирги-келаси замон феълларида инкор шакл **لا** (ла.) юкламаси билан ифодаланади. Юклама феълдан олдинга алоҳида қўйилади.

... لا تذهب. Сен бормаяпсан.

... لا يسمع. У тингламаяпти.

كتب (у) феълининг ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Грамматик жинс		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	كتب (нактубу)	—	اكتب (актубу)
2	музак.	تكتبون (тактубу.на)	تكتبان (тактуба.ни)	تكتب (тактубу)
	муан.	تكتبين (тактубна)	—	تكتبين (тактубина)
3	музак.	يكتبون (йактубу.на)	يكتبان (йактуба.ни)	يكتب (йактубу)
	муан.	يكتبين (йактубна)	يكتبان (тактуба.ни)	تكتب (тактубу)

ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОН ФЕЪЛИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Ҳозирги-келаси замон феъли қўидаги ҳолларда қўлланилади:

1) нутқ лаҳзасида рўй бераётган иш-ҳаракатни ифодалашда; бу унинг ҳозирги замонни ифодалаш функцияси:

... الطالبات يسمعن محاضرة الأستاذ. Толиблар устознинг маърузасини тинглаяптилар.

Дўстимга хат ёзаяпман. اكتب رسالة الى صديقى.

2) нутқ пайтида бошлашиб, сўнг давом этадиган иш-ҳаракатни ифодалашда; бу унинг ҳозирги-кекеси замонни ифодалаш функцияси:

اذهب اليوم الى المكتبة وارجع الى البيت متأخرا. Мен бугун кутубхонага бораман ва уйга кеч қайтаман.
تهض الطلاب من النوم باكرا و يذهبون لمساعدة البنائين. Толиблар уйқудан барвақт уй-тонадилар ва қурувчиларга ерданга борадилар.

3) сўзловчи ишора этаётган иш ҳаракат билан бир пайтда рўй бераётган ёки давом этаётган бошқа бир иш-ҳаракатни ифодалашда:

سمعت كيف يقرأ هذا النص. Бу мағини у қандай ўқиётганини эшитдим.
رايته يلعب بالشطرنج. Унинг шахмат ўйнаётганини кўрдим.

4) доимо такрорланиб турувчи, субъект хусусиятига мованд иш-ҳаракат ёки ҳолатни ифодалашда:

تدور الارض حول الشمس. Ер Қўёни атрофида айланади.

ТЎЛДИРУВЧИ

Араб тилида тўлдирувчи кесимдан аниқлашаётган иш-ҳаракат йўналган, шу иш-ҳаракатни ўзига қабул қилган ёки у билан боғланган нарсани ифодаловчи гап бўлагидир.

كتب الطالب رسالة الى امه. Толиб онасига мактуб (ни) ёзди.

Тўлдирувчи кесим билан бошқарув орқали боғланади. Тўлдирувчи эга билан айрим мутаносибликка эга — ҳар иккови ҳам шахс-нарсани ифодалайди. Бироқ уларни ажратиб турувчи принципал фарқ ҳам мавжуд. Эга гапдаги бошқарувчи шахс нарсани ифодаласа, тўлдирувчи бошқарилувчини кўрсатади.

Қондага мувофиқ, гапда тўлдирувчи эгадан кейинга қўйилади. Бу юқоридаги мисоллардан равшан. Бироқ таъкид талаби билан у эгадан олдинга қўйилиши ҳам мумкин:

كتب هذا الكتاب ذلك الكاتب. Бу китобни ўша ёзувчи ёзди.

Араб тилида тўлдирувчи воситали ёки воситасиз бўлиши мумкин.

Воситасиз тўлдирувчи ҳаракат бевосита йўналтирилган нарсани ифодалайди. У утимли феъл билан бошқарилгани ҳолда, гапда зарурият талаби билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда бўлиши мумкин:

يسألون خبرا. Нон (ни) сўрашяпти.
 قرا المعلم النص. Ўқитувчи (бу) матнни ўқиди.

Воситали тўлдирувчиларда восита вазифасини кўмакчи бажаради. Бундай тўлдирувчи кўмакчи талаб қилувчи феълдан кейин келади:

في يتكلمون في Arab бўлими толиблари араб
 اللغة العربية. тилида гапирадилар.

حصلت على الشهادة. Шаҳодатнома (ни) олдим.

ГАПДА УТИМЛИЛИКНИ ИФОДАЛАШ. БОШҚАРУВ

Феъллар араб тилида ўз тўлдирувчиларини икки турли бошқариши мумкин: воситасиз, воситали.

Воситасиз бошқарув деб феълларнинг ўз тўлдирувчиларини бевосита — тушум келишигида бошқарувни айтилади:

تقرأ التلميذتان مجلة. Икки ўқувчи қиз журнал
 أخذت هذا القلم من الدكان. ўқиняпти.
 олдим.

Бошқарув кўмакчи ёрдамида рўй берса, у воситали бўлади:

كتب المعلم بالقلم. Ўқитувчи қалам билан ёзди.
 يحصل العمال على الرتبة اليوم. Ишчилар маошни бугун оладилар.

Айрим феъллар ўз тўлдирувчиларини бир вақтнинг ўзида ҳам воситасиз, ҳам воситали бошқарув хусусиятига эга бўлади:

شربت الشاي بالسكر. Чойни қанд билан ичдим.
 غسلت وجهي بالصابون. Юзимни совун билан ювдим.

ФЕЪЛЛАР ҚОШИДАГИ БИРИКМА ОЛМОШ

Феъллар билан таркибида келувчи бирикма олмошлар гапда мувосабат билдирувчи (қаратқич, тушум) келишиклардаги кишилик олмош вазифасини билдириб келади:

سالك. У сени сўради.
 رأيتهم. Мен уларни кўрдим.

Биринчи шахс бирлик олмошини феълларга бириктиришда ўртага «нун» орттирилади:

سالتنى. У (аёл) мени сўради.
 ارايتنى افس فى الحديقة. Кеча мени боғда кўрдингми?

Музаккардаги иккинчи шахс кўшлик феълларига бириктирилган олмошдан олдинга «вов» орттирилади:

سالتموه؟ Сизлар уви сўрадингизми?
 رايتونى Сизлар мени кўрдингиз.

Учинчи шахсдаги бирикма олмошлар феълнинг «и», «и.» унлилари ҳамда «ай» дифтонги билан тугалланувчи исталган замон, майл ва даража шаклларига бириктирилганда, улардаги белги ажратувчи ҳаракат касра ўқилади (бириктилгандаги муаннас шакл бундан мустасно).

ИККИ УНДОШЛИ ОТЛАРИНИНГ ТУРЛАНИШИ

Таркиби икки ундодан иборат от (**اب** каби) ларнинг турланиши, аслида, оддий отларникидан фарқ қилмайди:

	Турланиш	
	воаниқ	аниқ
Бош	اخ (аху)	الاخ (ал'аху)
Қарат.	اخ (аху)	الاخ (ал'аху)
Тушум	اخا (аху)	الاخ (ал'аху)

Бироқ бу туркумдаги отлар бошқа сўзлар билан жузъий муносабатга киришганида — изофа таркибида аниқланмиш бўлиб келганида ёки бирикма олмош билан бир таркибни ташкил қилганида, уларга келишик қўшимчасига муқобил чўлиқ унли орттирилади — тадрижий тушиб қолган товуш ўз ўрнига қайтарилади:

Келишик	Турланиш		
	изофа таркибид		олмош билан
Бош	ابو طالب	بر " الاب	ابوه
	('абу.т.алибин)	(абу.т.-т.алиби)	('абу.ху)
Қарат.	ابو طالب	ابى الطالب	اييه
	('аби.т.алибин)	('аби.т.-т.алиби)	('аби.ҳи)
Тушум	ابا طالب	ابا الطالب	اباه
	('аба.т.алибин)	('аба.т.-т.алиби)	('аба.ху)

ОТНИ ОЛМОШ БИЛАН АЛМАШТИРИШ ҚОЙДАЛАРИ

Отлар инсонни ифодалаганда, уларни бевосита сони ва жинсига қараб, мос олмошлар билан алмаштириш мумкин:

а) кишилик олмошлари билан:

الطالب نشيط - Толиб фаолдир. → هو نشيط. U фаолдир.
العمال ذهبوا. - Ишчилар кетдилар. → هم ذهبوا. Uлар кетдилар.

б) бирикма олмошлар билан:

كتاب التلميذة ўқувчи қизнинг китоби → كتابها унинг китоби
مجلات الطالبين икки толибанинг журналлари → مجلاتهما улар икковининг журналлари

Агар отда англашилган мазмун инсондан ўзга жонворларни ва барча нарсаларни ифодаласа, уларни олмошлар билан алмаштиришда қуйидаги қоидаларга амал қилинади:

1. Бирлик ва иккиликдаги отлар сон ва жинсда ўзларига мос келувчи олмошлар билан бевосита алмаштирилаверади;

а) кишилик олмошлари билан:

التذكار قائم. Ёдгорлик турибди. → هو قائم. U турибди.
البقرتان رجعتا من السرج. Икки сиғир ўтлоқдан қайтди. → هما رجعتا. Uлар иккови ўтлоқдан қайтди.
من السرج.

б) бирикма олмошлари билан:

قۇйнинг боши رأس الغنم → رأسه унинг боши
икки дафтарнинг варақлари اوراق الدفتر → اوراقهما улар иккисининг варақлари

2. Агар жонвор ва нарсаларни ифодаловчи отлар кўпликда бўлса, қайси жинсга тааллуқлилигидан қатъи назар, бирлик ва муаннасадаги олмошлар билан алмаштирилади:

а) кишилик олмошлари билан:

العجول وقفت. Бузоқлар тўхтади. → هي وقفت. Uлар тўхтади.
السيارات سريعة. Машина тез юради. → هي سريعة. Uлар тез юради.

б) бирикма олмошлари билан:

صامولات الجرارات тракторларнинг гайкалари → صامولاتها уларнинг гайкалари
مستودعات الغلات довларнинг омборлари → مستودعاتها уларнинг омборлари

НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР ҲАҚИДА

Феъл таркибида ҳамза ёки муқим бўлмаган و، ва ي лардан бири мавжуд бўлса ё ўзагининг иккинчи ва учинчи ундоши бир турли бўлса, уни нотўғри феъл деб атаيمиз.

Нотўғри феъллар қуйидагича туркумларга ажратилади:

1. Ҳамзалик феъллар — ўзакнинг уч ундошидан бири ҳамзадан иборат: **قرا** (қара'а) ўқимоқ, **أخذ** ('ахаз:а) олмақ.

2. Иккиланган феъллар — ўзакнинг иккинчи ва учинчиси бир турли ундошлар такроридан иборат: **مادد** (мадда) чўзмоқ, аслида:

مدد

3. Иллатли феъллар; бундайлар уч турлидир:

а) тўтрига ўхшаш феъллар — ўзакнинг биринчи ундоши муқим бўлмаган товушдан иборат: **وجد** (важда) топмоқ; **يقط** (йақиза)

сергак бўлмоқ;

б) бўш феъллар — ўзакнинг иккинчиси муқим бўлмаган товушдан иборат: **كان** (ка.на) «бўлмоқ», аслида: **كون** (кавуна);

سار (са.ра) «юрмоқ», аслида: **سبر** (са.бира); **خاف** (ха.фа) «қўрқмоқ», аслида: **خوف** (хави.фа).

в) етишмовчи феъллар — ўзакнинг учинчиси муқим бўлмаган товушдан иборат: **غزا** (га.за) ҳужум қилмоқ; аслида: **غزو** (га.зу.ва); **رمى** (ра.ма.) отмоқ; аслида: **رمي** (ра.майя).

كان феълли

كان (ка.на) (у) «бўлмоқ» феълли иллатлиларнинг «бўи» туркумига мансуб бўлиб, тусланишида бир қатор алоҳида хусусиятларга эга. У ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	كنا (кун.на.)		كنت (кун.ту)
2	музак.	كنتم (кун.тум)	كنتما (кун.тума.)	كنت (кун.та)
	муан.	كنتن (кун.тун.на)	كانا (ка.на.)	كنت (кун.ты)
3	музак.	كانوا (ка.ну.)		كان (ка.на)
	муан.	كن (кун.на)	كانتا (ка.ната.)	كانت (ка.нат)

Изоҳ: Феъл таркибидаги «аву» иллатли бирикмаси (эсланг: кавуна) ўртада келганда шакл ўзгартиришга муқобил бўлади; чунончи, бу номуқим таркиб ҳаракатли ундошдан олдинда келганда, «а.» га айланади:

(кавуна) — (ка.на); (кавунат) — (ка.нат)

Номуқим таркиб сукунли ундондан олдинда келганда, узак иккинчиси ҳаракати «у»га қисқаради:

(кавунта) — (кунта); (кавунна) — (кунна)

Мазкур феълнинг асосий вазифаси тўлиқ феъл «булмоқ» мазмунини ифодалашдир:

كنا في السنة الماضية في 8-تراڭ يىل بىز توپكەنتدا بۇلدىك.

طشقىندى. كانوا في التعتيل في القرية. ۈلەر تەتئىلدا قىشلوқта بۇلدىلار.

У ёрдамчи феъл мазмунига ҳам эна бўлиб, у тўлиқсиз «эди» ва унинг барча нусхаларига мөсдир. Бундай мазмунда ишлатилганда, бу феъл мураккаб кесимнинг феълни булагини ташкил этади. Исмиий бўлак эса тушум келишигида ва ноаниқ шаклда орқага қўйилади:

كان صديقى عضوا في تلك ۈمنىڭ دۇستىم ۇشا جامىياتدا اءزو
الجامعة. اءدى.

كانا مهندسين في المصنع. ۇلار ئىككىنچى زىۋاتدا ئىنژىنەر اءدىلار.

Биринчи матн

يجلس الطلاب مقاعدهم و يقرئون جرائد عربية. يكتب المدرس على اللوح بالطباشير. اذهب الى الجامعة مع صديقى. لبست يوم العيد لباسا نظيفا. يقطع الاولاد الشارع من جهة الى اخرى، قطعنا الساحة من طرف الى آخر. كان ابى في هذه المدينة الكبيرة منذ زمن غير بعيد. الطالبات كن في المتحف قبل الظهر. كانت مباركة طالبة مجتهدة في الجامعة. كان ابوى (ابى) عاملا في ورشة القرية البعيدة. قال لاخته عن هذه الحادثة. يكتب الطلاب رسالات الى اباؤهم. اخونا كان في هذه السوق؟ لا، ما كان اخونا في هذه السوق الكبيرة. الطالبان قالا هم عن حياة الجامعة. هما ذهبتا الى كليتهما و ترجعان قبل الظهر. يرجع الفلاحون من جنى القطن. هم يرجعون من جنى القطن. تذهب الاغنام الى المرج. هي تذهب الى المرج سريعة. اما البقرتان فهما تذهبان الى المرج ببطء.

Бирикмалар ва иборалар

منذ زمن غير بعيد	ياقىنгинада, ياقىن پايتلاردا
من طرف الى آخر	} بىر اءقدان بوشقۇا تومونغا
من جهة الى اخرى	
جنى قطن	пахتا تەرىش

سريعا   тезда
ببطء   аста

125-машқ. Матн асосида бешта махсус сўроқ гап тузинг.

126-машқ. Таржима қилинг:

Биз дарсдан сўнг кутубхонага борамиз. Одил дарсдан сўнг уйга қайтади. Бу толибалар ҳозир дорулфунундан чиқадилар ва ошхонага кирадилар. Толиблар тарих ўқитувчимиз билан музейга борадилар. Улар дарсхонадан чиқдилар. Мен Фарида билан газета ва журналлар ўқийман.

127-машқ. Ҳозирги-келаси замонда туслани:

لبس (а), قطع (а), جمع (а), دخل (y)

128-машқ. Арабчага ўғиринг. كان феълнинг вазифаларини белгиланг:

Мен бугун мактабда бўлдим. Отам бу мактабда ўқитувчи эди. Бу ўқитувчи ва ўқувчилар дарсхонада эдилар. Сен Одила билан бугун фабрикада бўлдинг. Кеча тушдан сўнг қорда бўлдингиз? Бозорда.

129-машқ Уқинг. Тўлдирувчиларни аниқтиб кўчиринг:

هذا الرفيق قرا كتابا مهما في احد مكاتب الجامعة الواقعة في شارع البيروني. قرا اخي مقالة من الصفحة الاخيرة لهذه الجريدة. قال المدرس للمطالب عن طريق حل المشكلة السياسية. طلبت الام استقبال عضو اللجنة لحفظ السلام. ذهبت الطالبات الى المطار لاستقبال اعضاء الوفد من البلدان العربية.

130-машқ. Феълларнинг ҳозирги-келаси замон шаклларида фойдаланиб олтига гап тузинг. Гапда тўлдирувчилар иштирок этсан:

حصل على، سمع، سأل، لبس، قال، طلب

131-машқ. Таржима қилинг ва давом эттиринг:

Бу ироқликлар бизнинг факультетимизда бўлишди. Улар...

Иккинчи матн

كليتنا

كلية اللغات الشرقية مؤلفة من عدة اقسام و هي قسم اللغة العربية و قسم اللغة الفارسية و قسم اللغة الافغانية و قسم اللغة الهندية و قسم اللغة الصينية. في كليتنا كثير من الكراسي لتدريس اللغات و هي كراسي لتدريس اللغات العربية و الفارسية و الافغانية و الهندية و الصينية. و في هذه الكلية كراسي خاص لتدريس الادب الفنى الشرقى. غرفة الآلات للتسجيل في خدمة الطلاب و الطالبات.

في الكلية عدد كبير من الغرف للتدريس و كذلك غرفة للمدرسين و غرفة للعميد و قاعة للاجتماع و قاعة للمطالعة و مكتبة علمية. في

المكتبة العلمية كثير من الكتب المدرسية والفنية و الجرائد و المجلات في مختلف اللغات الشرقية و الغربية.

نحن طلاب في الصف الاول للقسم العربي ندرس اللغة العربية الفصحى واللغة العامية. و ما عدا هاتين المادتين الاساسيتين ندرس الادب العربي و تاريخ البلدان العربية من القديم الى يومنا هذا و اللغة الانجليزية. نعرف الآن تاريخ وطننا و جغرافيا البلدان العربية و اقتصادها.

Бирикма ва иборалар

لغة فصحي ، لغة عامية	адабий тил, авом тили (лаҳжа)
ادب فنى	бадий адабиёт
كتاب دراسى	дарслик
من القديم الى يومنا هذا	қадимдан то шу кунимизгача
تمرين لغوى	грамматик машқ
غرفة التسجيل	фоно кабинет
قاعة للاجتماعات	йиғин зали
تمرين كتابى	ёзма машқ
تمرين شفاهى	оғзаки машқ
ما عدا	ҳисобламәганда

132-машқ. Жавоб беринг:

فى اى صف انت؟ هل انتم طلاب فى القسم العربى؟ اية مادة تدرسونها؟ هل تدرسون مواد اخرى ما عدا مادتين اساسيتين؟ وما هي؟ هل تدرسون اقتصاد البلدان العربية ايضا؟ ماذا تقرئون من النصوص فى درس القراءة؟

133-машқ. Уқинг:

طلاب القسم العربى الآن فى غرفة التدريس. فيها الآن درس اللغة العربية الفصحى. ندرس فى هذا الدرس القواعد نحوا و صرفا و نقوم بتمارين لغوية شفاهيا و كتابيا. و كذلك نقرأ كتباً مطبوعة و مخطوطة.

134-машқ. Ўзбекчадан арабчага ўғиринг:

Бу дорулфунун қошидаги шарқ тиллар институтидир. Унда тиллар ва тарих факультетлари бор. Тиллар факультетида толиблар турли шарқ тилларини ўрганадилар. Булар — араб, афгон, форс, ҳинд ва хитой тилларидир.

Шухрат шу институтнинг тарих факультетида ўқийди. У шарқ ва араб тарихидан бошқа яна араб тилини ҳам яхши ўрганади. Бундан ташқари у лаҳжада ҳам гапиради.

135-машқ. «Бизнинг араб бўлимимиз» мавзусида уй ишоси ёзинг.

اجتماع	(‘ижтима.‘ун) йиғин	قبل	(қабла) олдин
صيني	(с.и.ниййун) хитой...и	قطن	(қут.нун) нахта
ظهر	(з.ухрун) туш	متحف	(матх.афун) музей
آخر	(‘а.хару) бошқа	لجنة	(лажнатун) қўмита
حفظ	(х.ифз.ун) сақлаш	مطار	(мат.а.рун) аэропорт
عضو	(‘уд.вун) аъзо	فنى	(фанийийун) бадий, нафис

Унинг дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ КЕЛАСИ ЗАМОНИ

Келаси замонда нутқ лаҳзасидан сўнг рўй бераётган иш-ҳаракат ифодаланади. У ҳозирги-келаси замон феъл шаклига سوف (савфа) юкламасини орттириш билан ясалади. Шунингдек, юкламанинг тўлиқсиз шакли سه (са-) ҳам орттирилиши мумкин. Уларнинг ҳар иккиси ҳам феъл шаклидан олдинга, биринчиси алоҳида ва иккинчиси қўшиб ёзилади.

فتح (фатах а) (и) «очмоқ» феъли

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	سوف نفتح (савфа нафтах.у)	—	سوف افتح (савфа афтах.у)
2	музак.	سوف تفتحون (савфа тафтах.у-на)		سوف تفتح (савфа тафтах.у)
	муан.	سوف تفتحن (савфа тафтах.на)	سوف تفتحان (савфа тафтах.ани)	سوف تفتحين (савфа тафтах.ина)
3	музак.	سوف يفتحون (савфа йафтах.у.на)	سوف يفتحان (савфа йафтах.ани)	سوف يفتح (савфа йафтах.у)
	муан.	سوف يفتحن (савфа йафтах.на)	سوف يفتحان (савфа тафтах.ани)	سوف تفتح (савфа тафтх.у)

Таъкидлаганимиздек, келаси замон феълидан фақат келаси замонга тааллуқли бўлган ва ҳозирги замон билан алоқаси бўлмаган иш-ҳаракат англашилади:

سوف اكتب رسالة الى صديقي. Дўстимга хат ёзаман.

Келаси замон феълидан инкор замон кўрсаткичи ва шахс шакллари орасига ل (ла.) орттириш билан ясалади:

سوف لا اقرا هذا النص. Бу матни ўқимайман.
 سوف لا يذهبون الى السينما. Улар кинотеатрга бормайдилар.

Агар келаси замон маъмуни (са-) воситасида ифодаланган бўлса, бундай шаклдан инкор ясаб бўлмайди. Шунинг учун мазкур тўлиқсиз юклама тўлиқ шакл билан алмаштирилади.

СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Араб тилида сифатларнинг уч даражаси мавжуд. Булар — ижобий (оддий), чоғиштирама ва орттирма.

Сифатнинг ижобий (оддий) даражаси нарсадаги хоссани қайд қилиши маълум:

غرفة كبيرة   катта хона
 لباس جميل   чиройли кийим

Чоғиштирама даражадаги сифат бир нарсага хос белгини бошқа нарсадаги айни шу белги билан чоғиштиради, қиёслайди. Бошқача айтганда, сифатнинг чоғиштирама даражаси нарсалардаги бир турли белгиларни миқдорга кўра бир-бирларидан фарқлаш заруриятидан тузилади. Бундай сифатлар араб тилида *افعل من* ('аф'алу мин) қолишида ясалди:

المدينة اكبر من القرية.   Шаҳар қишлоқдан каттароқдир.
 هذا العامل انشط من ذلك الفلاح.   Бу ишчи анови деҳқондан фаолроқдир.

Араб тилида сифатларнинг чоғиштирама даражаси чоғиштирилаётган нарсаларнинг сони ва жинсидан қатъи назар, доимо бир шаклда — бирлик ва музаккарда бўлади. Агар бир нарсанинг турли хоссаси турли даврларда ёки турли ҳолатларда қиёслаштирилаётган бўлса, ортиқча қайтариқдан қочиб, ўша нарса номини мос тушувчи олмош билан алмаштирилиши мумкин:

عاصمتنا في هذه السنة اجمل   Пойтахтимиз бу йил ўтган йилда-
 منها في السنة الماضية.   гидан чиройлироқдир.

Агар чоғиштирама даража сифатларидан кейин гапда бевосита феъл келиши керак бўлса, *من* (мин) кўмақчисига қушимча равишда нисбий олмош *ما* (ма.) орттирилиб, сўнг феъл шакли қўйилади. Бунда нисбий олмош махсус ажратувчи вазифасини ўтайди:

عدد العمال في هذه السنة في ذلك المصنع اكثر مما كان في السنوات الماضية.   Нариги заводда ишчилар сони бу йил ўтган йиллардагидан кўпроқдир.

Сифатларнинг орттирма даражаси ҳар икки жинсда алоҳида шаклга эга бўлиб, улар оддий сифатлардан қуйидаги қолинларда ясалади: музаккарлар — **افعل** ('аф'алу), муаннаслар — **فعلى** (фу'ла.):

بيت كبير катта уй — **بيت اكبر** энг катта уй
مدرسة صغيرة кичик мактаб — **مدرسة صغيرة** энг кичик мактаб

Орттирма даража сифатлари гапда мослашган аниқловчи бўлиб келади ва умумий қоида асосида аниқланмишдан кейинга қўйилади. Ҳар икки жинсдаги орттирма сифатлар кўнлик шаклига эга:

افاعل ('афа.'илу), **فعليات** (фу'лайа.тун):
البنات الحسنيات энг чиройли қизалоқлар
الطلاب الاناشط энг фаол толиблар

قوى (қавиййун) «кучли» туридаги оддий сифатлардан орттирма даража ясашда махсус қолинлардан фойдаланилади: **افعى** ('аф'а.) **فعيا** (фу'йа.). Мисоллар:

ملاكم قوى кучли боксчи **ملاكم اقوى** энг кучли боксчи
سيارة قوية кучли машина **سيارة قويا** энг кучли машина

Орттирма даража сифатлари яна бир усулда расмийлаштирилиши мумкин. Бу усул жонли тилда жуда кенг тарқалган. Унга мувофиқ, ҳар икки жинс учун **افعل** ('аф'алу) шакли олинади ва уни изофаланаётган қаратқичдаги исм билан таркибга киритилади. Бунда икки тур кузатилади:

а) қаратқичдаги орттирилаётган исм кўллик ва аниқ шаклга қўйилган; бунда у оддий аниқловчи каби ёки «...нинг энг ...и» мураккаб таркиб сифатида ўгирилади:

اصغر الاولاد энг кичик бола, болаларнинг энг кичиги
اجمل البنات энг чиройли қиз, қизларнинг энг чиройлиси

б) қаратқичдаги орттирилаётган исм бирлик ва ноаниқ шаклда қўйилган; бунда бирикмани «энг ...дан бири» шаклида ўгириш маъқул:

اصغر ولد энг кичик болалардан бири
انشط طالبة энг фаол толибалардан бири

ИЗОҲЛОВЧИ

Изоҳловчилар отдан ифодаланган аниқловчилар бўлиб, араб тилида бу вазифани фахрли номлар, уивонлар, ҳунармандларнинг номлари, лақаблар уйдалайди. Изоҳловчи изоҳ талаб қилаётган сўздан олдинга қўйилади ва у билан ҳолат, жинс, сон ва келишикларида маълум қоидалар асосида мосланади. Изоҳловчи одатда аниқ шаклдаги сўзнигина аниқлайди (изоҳлайди):

الرفيق الطالب ўртоқ толиб, العامل محمد ишчи Муҳаммад,
الاخت تاشتلا ҳамшира Тоштилла, الانسة منذورمخان ойимқиз Манзураҳон

Шунингдек, араб тилида бадал изоҳловчилар кенг қўлланиш топган. Улар шахс-нарсга номини тулиқ ё қисман алмаштиради ва шу тариха изоҳлайди:

ذهب اخوك احمد. Аканг Аҳмад кетди.
قرأ سليم نفسه. Салимнинг ўзи ўқиди (: Салим, унинг ўзи ўқиди).
اكل الخبز نصفه. У воннинг ярмини еди (: У нонни, унинг ярмини еди).

Рус тилида газета ва журнал номлари, адабий асарларнинг сарлавҳалари, географик тушунчалар ҳам изоҳловчилардир. Араб тилида улар, худди ўзбек тилидагидек, оддий қаратқичлар сифатида изофада расмийлаштирилади:

نهر النيل Нил дарёси, مجلة الطريق «Ат-Тарих»
جريدة الاهرام «Ал-Аҳром» журнали
مدينة طشقند Ташкент шаҳри, газетаси,

СОНЛАР

Араб тилида сонлар маъноларига кўра саноқ ва тартиб, таркибларига кўра эса содда ва мураккаб бўлади.

Оддий сонлар бир сўздан иборат:

تاسع тўққизинчи   تسع тўққиз

Мураккаб сонлар икки ёки ундан ортиқ сўздан ташкил топади:

خمسة عشر ўн беш   الخامسة عشر ўн бешинчи

Сонлар яна каср, тақсим, чама ва жамловчи ҳам бўлади.

СОДДА САНОҚ СОНЛАР

Биринчи ўликка кирувчи сонлар содда бўлиб, қуйидагилардир:

Рақамлар	Таржимаси	Сонлар	
		муаннас	музаккар
۱	бир	واحدة (ва.х.ида'ун) احدى ('их.да.)	واحد ('ва.х.идун) احد ('ах.адун)
۲	икки	اثنان ('ис:на:ан)	اثنان ('ис:на:ни)
۳	уч	ثلاثة (с:ала:са:ун)	ثلاث (с:ала:с:ун)
۴	тўрт	اربعة ('арба'атун)	اربع ('арба'ун)
۵	беш	خمس (хамса'ун)	خمس (хамсун)
۶	олти	سنة (ситта'ун)	ست (ситту'ун)
۷	етти	سبعة (саб'атун)	سبع (саб'ун)
۸	саккиз	ثمانية (сама:ни'атун)	ثمان (с:ама:ни)
۹	туққиз	تسعة (тис'атун)	تسع (тис'ун)
۱۰	ўн	عشرة ('ашра'атун)	عشر ('ашрун)

Юқоридаги саноқ сонларнинг саналмиш билан синтактик алоқа-си турли шаклларда бўлиб, қуйидагича намоён бўлади:

1. «Бир» саноқ сопи худди сифатлардек, саналаётган исмдан орқага қўйилади ва у билан ҳолат, кинос ва келишиқда мослашади:

قلم واحد، القلم الواحد   битта қалам
محفظة واحدة، المحفظة الواحدة   битта портфель

Тилда бирликдаги отнинг ўзи шакл орқали ягона нарсага бевосита ишора қилгани учун, «бир» мазмундаги сўз, одатда таъкид зарурати билангина қўлланилади. Аксар ҳолларда у айтилмайди.

2. «Икки» мазмунини ифодаловчи сановчи сон ҳам сифатлардек, орқага қўйилади ва саналмиш билан тўлиқ мослашади. Бинобарин, саналмиш ҳам иккиликда бўлиши кераклигини унутмаслик керак:

قلمان اثنان، القلمان الاثنان   икки қалам
محفظتان اثنان، المحفظتان الاثنان   икки портфель

Тилда иккилик шаклидаги отнинг ўзи бевосита қўш нарсага ишора қилгани учун сановчини қайтариш, шубҳа йўққи, ортиқча-дир. Бироқ «икки» мантиқий ургу олганида, таъкид талаби билан айтилиши мумкин.

3. Учдан ўнгача бўлган сонлар саналмишнинг бирликдаги жинсига тескари жинсда қўйилади. Саналмишлар эса сановчидан орқага, кўпликда, ноаниқ шаклда ва қаратқичда қўйилади:

عمل خمسة бешта ишчи   خمس عاملات бешта ишчи аёл
 عشرة بيوت ўнта уй   عشر غرف ўнта хона

3 дан 10 гача бўлган саноқ сонларни синтактик расмиёлаштиришнинг яна бир кенг тарқалган тури мавжуд. Унда саналмиш кўпликда ва **من** (мин) кўмакчисидан орқада жойлаштирилади. Сановчи эса олдинда ва саналмишнинг жинсига тескари жинсда қўйилади:

اربعة من الطلاب тўртта толиб, толибларнинг тўрттаси
 ثمان من الطالبات саккизта толиба, толибаларнинг саккизтаси

Гапда бажарган вазифасига тааллуқли равишда, саноқ сон турли келишик қўшимчаларини қабул қилади; бу ҳолда саналмиш ўзгаришсиз қолади. Маълум гап бўлаги вазифасини бажарган алоҳида саноқ сон аниқлик артиклига эга бўлиши ҳам мумкин:

هذا الرقم هو الخمس   Бу рақам — «беш»дир.

СОДДА ТАРТИБ СОНЛАР

Биринчи ўнликка кирувчи тартиб сонлар **فاعل** (фа.'илун) қолишидадир. Бундан «биринчи» тартиб сони мустасно, у алоҳида ўзақдан ясалди. Шунингдек, «олтинчи» тартиб сонининг ўзаги ҳам маълум фонетик ўзгаришларга учрайди:

Тартиб сон	Жинс	
	муаннас	музаккар
биринчи	اولى ('у.ла)	اول ('аввалу)
иккинчи	ثانية (с:а.нийатун)	ثان (с:а.нин)
учинчи	ثالثة (с:а.лис:атун)	ثالث (с:а.лис:ун)
тўртинчи	رابعة (ра.би'атун)	رابع (ра.би'ун)
бешинчи	خامسة (ха.мисатун)	خامس (ха.мисун)
олтинчи	سادسة (са.дисатун)	سادس (са.дисун)
еттинчи	سابعة (са.би'атун)	سابع (са.би'ун)
саккизинчи	ثامنة (с:а.минатун)	ثامن (с:а.минун)
тўққизинчи	تاسعة (та.си'атун)	تاسع (та.си'ун)
ўнинчи	عاشرة ('а.ширатун)	عاشر ('а.ширун)

Тартиб сонлар гапда мослашган аниқловчи бўлиб келади. Шунга кўра, улар тартибланаётган сондан кейин қўйилади ва у билан ҳолат, жинс ва келишиқда бизга маълум қоидалар асосида мослашади:

صف اول، الصف الاول   биринчи курс
غرفة رابعة، الغرفة الرابعة   тўртинчи хона

ليس   ФЕЪЛ

ليس (лайса) феълл бўлишсезлик маъносини англатади. Уни ўзбекчага «йўқ», «эмас» лар воситаси билан ўғирини тавсия этилади. У фақат ўтган замон шаклигагина эга:

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	шакллик	бирлик
1	умумий	لَسْنَا (ласна.)		لَسْتُ (ласту)
2	музак.	لَسْتُمْ (ластум)	لَسْتُمَا (ластума.)	لَسْتَ (ласта)
	муан.	لَسْتُنَّ (ластунна)		لَسْتِ (ласти)
3	музак.	لَيْسُوا (лайсу.)	لَيْسَا (лайса.)	لَيْسَ (лайса)
	муан.	لَيْسْنَ (ласна)	لَيْسَتَا (лайсата)	لَيْسَتْ (лайсат)

Мазкур феъл, ўз шаклига зид равишда, ҳозирги-келаси замон мазмунини англатади:

لَيْسُوا فِي الْمَكْتَبَةِ.   Улар кутубхонада йўқлар.
لَسْنَا مِهْنَدِسِينَ   Биз инженерлар эмасмиз.

ليس феъли ҳам كان феълидек, икки вазифани бажаради:

1) у тўлиқ мазмунни ифодалаганда, гапдаги кесим вазифасини ўтайди:

لَيْسَ فِي الْكَلِيَةِ الْمَتَاخِرُونَ   Бу факультетда қолоқлар йўқ.
لَسْنَا فِي الْمَتَحَفِ بَلْ فِي الْمَعْرُضِ.   Биз музейда эмас, балки кўргазмадамиз.

2) у тўлиқсиз мазмунни ифодалаганда, мураккаб кесимнинг феълий бўлагини ташкил қилади. Шунингдек, гапда у ўзидан сўнгушум келишиқдаги исмий бўлак келишини талаб қилади. Мазкур исмий бўлак ноаниқ ҳолатда бўлади:

ليس هذا الطالب مريضاً. Бу тоғлиб бемор эмас.
 هؤلاء العاملات لسن نشيطات. Бу ишчи аёллар фаол эмаслар.

Исмий бўлакни (би-) кўмакчиси бошқарувидаги бирикма билан алмаштириши мумкин:

ليس هذا الطالب مريض، هؤلاء العاملات لسن نشيطات.

КҮН УЧРАЙДИГАН СЎЗ ВА БИРИКМАЛАРНИНГ ИЗОҲЛАРИ

1. عدة (иддатун) «бир неча» сўзи ўзидан кейин келаётган ва миқдорига инонра қилинаётган отнинг ноаниқ шаклда, кўпликда ва қаратқич келишигида келишини талаб қилади:

بىر نەچە كىتوب عدة اشخاص

2. عبارة (ибаратун) «иборат» ва مؤلف (му'аллафун) «тузилган» сўзлари ўзаро синонимлардир;

а) عن сўзидан кейин (ан) кўмакчиси талаб қилинади:

بىرنىڭ كۋارتىرامىز بىر نەچە
 خونا نىن بىرەتدۇر. شقتنا عبارة عن عدة غرف.

б) من сўзи эса фақат (мин) кўмакчисидан олдингина ишлатилади. Бундан ташқари, талқин қилинаётган сўз аслида сифатдош; у жинс, ҳолат ва прагматик сонда шакл ўзгартириши мумкин:

تۇرت خونا، بىر زال ۋە ۋىنەۋادان
 بىرەتدۇر. الەيت المۆلف من اربعة غرف
 ۋە صالة ۋە مطبخ هنا.

3. حاجة (ха.жагун) «ҳожат, зарурият» сўзи оғзаки адабий араб тилида жуда кенг муомалададир. У икки кўмакчи билан қўлланилади (ب... الى):

ئەرتالابدان بۇەن مەنگە كەراكسان.
 نومزود سايىلۋىچىلارنىڭ ۋەزىگە
 مۇھتۇجدۇر. انا بحاجة اليك منذ الصباح.
 المرشح بحاجة الى اصوات
 المنتخبين.

4. مزود (музаввадун) сифатдоши (би-) кўмакчиси билан келганда, «таъминланган» мазмунида қўлланилади. У ўз табиатига кўра, жинс, сон ва ҳолатда шакл ўзгартириши мумкин:

Жамоа хўжалиги ишлаб чиқариш
 қуввати билан буткул таъмин-
 ланган.
 Ўзбек дехқонининг уйи янги жи-
 ҳозлар билан таъминланган.
 المزرعة التعاونية مزودة بالقوة
 الانتاجية تماما.
 بيت الفلاح الاوزبكي مزود
 بأحدث الاتات.

5. بعض (ба'дун) «баъзи» такрор ишлатилганда, «бир-бири» эф-
фектига эришилади. Қўлланиш усулига аҳамият беринг:

تسابق الاولاد بعضهم ببعض. Болалар бир-бирлари билан ўзи-
ниву қилишди.
نبحت الكلاب بعضها ببعض. Итлар бир-бирларига узоқ фурсат
ақиллаб туришди.

6. Араб тилида инверсия ҳолатларини жуда кўп учратиш мум-
кин:

قدمنا تجاه قرية غير معروفة لنا. Бизга нотаниш қишлоқ томон
қадам отдик.

Юқоридаги гапдаги تجاه (тужаҳ) «...га қараб», «...га томон»-
сўзи аслида «وجه» ўзагидандир. Яна бир мисол:

استلمنا من اجدادنا ترانا ضخما. Ўтмишдошларимиздан улкан ме-
рос олдик.

تراث (тура:с:ун) «мерос» сўзи аслида «ورث» ўзагидандир.

7. والى آخر ... қисқартмаси (wa'ila, 'ilxari...) «ва бош-
қалар; ва б.қалар» тарзида ўқилиди. Бунда юқоридаги уч нуқта
ўрнига муқояса этилаётган исмга мос келувчи бирикма олмош қў-
йиб ўқини унитмаслик керак:

فى مكتبتنا مجلات علمية فى كутубхонамида ўзбек, араб, форс
اللغات الاوزبكية و العربية و ва бошқа тилларга илмий жур-
الفارسية و الخ. наллалар бор.

Бу ўринда الى آخرها тарзида ўқини керак.

جمع مهرجان الشبية مندوبى Ёшлар анекуман ишчи, деҳқон,
العمال و الفلاحين و الحرفيين ҳунарман, толиб ва бошқалар-
و الطلاب و الخ. ning вакилларини тўплади.

Бу ўринда الى اخرهم тарзида ўқини керак.

Шунингдек, هكذا (ҳаказ:а.) ва كذلك (ка-
з:алика) лардан ҳам фойдаланиши мумкин.

САЛОМЛАШУВ ВА ХАЙРЛАШУВНИНГ ФОЙДАЛАНИШИ

Илтифот кишилар ўртасидаги ўзаро муносабатнинг ўзига хос
муҳим шакли бўлиб арабларда жуда хизма-хил ва кенг қўллани-
лади.

Саломлашувнинг жуда кенг тарқалган шакли мана бу: السلام
عليكم Унга жавоб қуйидагича: وعليكم السلام

Бу бэрикмалардан кеча-кундузнинг исталган пайтида фойдаланиш мумкин. Бундан ташқари, христиан арабларида худди шу мазмунда **السلامات** ('ас-саламату) «саломлар (бўлсин)!» қўлланади. Унинг жавоби: **سعيدا** (са'идан) «бахтли (бўлинг)!»

Яна махсус саломлашув турлари мавжуд бўлиб улар кеча-кундузнинг айрим пайтларида фойдаланиш имкониятлари билан чегараланган.

а) эрталабки:	صباح الخير.	Хайрли тонг!
жавоби:	صباح النور.	Тонгингиз нурли бўлсин!
б) кундузги:	نهاركم سعيد.	Кунингиз бахтли бўлсин!
жавоби:	نهاركم مبارك.	Кунингиз муборак бўлсин!
в) оқшомги:	مساء الخير.	Хайрли оқшом!
жавоби:	مساء النور.	Оқшомингиз нурли бўлсин!
г) тунги:	ليلة سعيدة	Тунингиз бахтли бўлсин!
жавоби:	و انت من اهلهم.	Сен ҳам уша (бахтли)лардан бўл!

Хайрлашув икки мазмунга алоқадор:

а) қайта учрашув аниқ ёки эҳтимолдан холи бўлмаганда:

مع السلامة.	Саломат қолинг!
الى اللقاء (او الى الملتقى).	Учрашгунча хайр!

б) яна учрашиш эҳтимоли йўқ ёки фараз қилинмаганда:

الوداع، وداعا! Алвидо!

Жавоби ҳам айна шу тарзда бўлади.

Биринчи матн

سوف اذهب الى المحطة و ساركب على الترام السابع و سانزل بعد اربع محطات عند عمارة عظمى لعشرة طوابق. كلية اللغات لمعهدنا واقعة في هذه العمارة. قسمنا العربي في الطابق الخامس. اما القسمان الفارسي و الهندي فهما واقعان في الطابق السادس. ثلاثة اقسام اخرى واقعة كمايلي: القسم الصيني في الطابق الثامن و القسم الافغانى في الطابق التاسع و القسم التركي في الطابق الاعلى و هي العاشر.

اما الطوابق السفلى ففيها كراسى مختلفة لكليتنا. كرسينا واقع في غرفة صغرى في العمارة. اما غرفة التدريس لنا اكبر الغرف و افخمها. لهذه الغرفة اربع نوافذ كبيرة. اما لغرفة كرسينا فنافتان صغيرتان فقط.

طلاب قسمنا اناشط و الطالبات نشيطات.

136-машқ. Қуйдаги саволларга келаси замон феъл шаклларидан фойдаланиб жавоб бериңг:

الى اين ستهذب؟ استركب على الترام؟ اين سوف تنزل؟ اين واقع معهدكم؟ اين واقعة كليتيكم؟ اين واقع قسمكم؟ اين واقع صفكم؟ كم نافذة لغرفة تدرّس صفكم؟ لاية غرفة نافذتان فقط؟ الهذه العمارة غرفة بثلاث نوافذ؟

137-машқ. Келаси замонда тусланг:

نزل (n), درس (y), بحث (a), خرج (y).

138-машқ. Таржима қилиңг:

Дўстим Шухрат институтимизнинг шарқ тарихи бўлимида ўқийди. У энг кичик бўлимдир. Шарқ тарихи бўлимининг толиблари ҳинд бўлимидагидан озоқдир. Шарқ тарихи бўлими қўшни бионининг биринчи ва иккинчи қаватида жонланган. Шарқ тарихи кафедрасининг мудири машҳур олимдир.

139-машқ. Келаси замон феълларини илоҳиди икратиб дафтарингизга кучиринг ва барча шаклларда тусланг:

سأذهب الى السينما مع الرفيق رستم. سوف تكتب رسالة الى أخيها عبدالعافظ باللغة العربية. سوف تقرأ الطالبات قصص الكاتبة المشهور الاوزبكي. سيبحث العميد مع مديري الكرسيين عن مسائل مهمة. سوف نسمع محاضرة الاستاذ المعروف عن الحالة السياسية والاقتصادية والاجتماعية في البلدان العربية.

140-машқ. Утган замон феълларини келаси замонга айлантириб ўқинг ва таржима қилиңг:

دخل المعلم الشقة. ذهبوا الى حديقة النباتات. كان عند الباب حارسان. كتبت مكاتيب الى رفيقاتهن. قرأنا جريدة جديدة. دخلنا المدرسة الابتدائية الواقعة في حينا و رأينا مدرستا العجوز.

141-машқ. Арабчага ўгириңг:

1) тўртта китоб, бешта журнал, учта қалам, саккизта чизғич, ўнча стол, олтида дафтар, еттита шаҳар

2) биринчи ўқитувчи, бешинчи синф, тўққизинчи ўтиргич, тўрттинчи хона, еттинчи уй, иккинчи эшик, саккизинчи эшик

142-машқ. Инкор шакллар ясанг ва шарҳланг:

سيخرجن، سوف تدخاون، ساجلس، سوف يكتبان، سوف يركب

143-машқ. Озгакки бажаринг: арабчага ўгириңг ва ҳар бирикма учун биттадан гап айтиңг:

катта журнал, энг катта журнал, каттароқ журнал, тез юрар машина, энг тез юрар машина, кучли курашчи, энг кучли курашчи, кучлироқ курашчи.

«Ўзбекистон» газетаси, «Гулистон» журнали, «Эски шаҳар» ошхонаси, Олмос қишлоғи, Фарғона шаҳри, «Олга» маҳалласи.

Иккинчи матн

السماء اليوم صافية و الجو معتدل. خرجت من غرفتي و ذهبت الى ناحية مركز المدينة سريعا. ساذهب الى المكتبة العمومية لقراءة بعض الكتب الضرورية. هذه المكتبة واقعة في بناية عالية في الساحة المركزية لمدينتنا. في المكتبة عدد من الأقسام كقسم المطالبات وقسم الجذاذات و قسم التوضيح و قسم الادب الفنى و قسم الكتب العلمية. اما الكتب القيمة و العتيقة لها قسم خاص.

في المكتبة قاعتان: القاعة الكبيرة للقراء عامة. اما القاعة الصغيرة فهي للباحثين و العلماء. المكتبة غنية بالكتب و المجلات و الجرائد في لغات الشعوب المختلفة شرقا و غربا. في قسم الكتب القيمة و العتيقة مخطوطات و مطبوعات ثمينة في اللغات العربية و الفارسية و الاوزبكية و الخ.

سادخل بعد حين المكتبة و سوف اجلس وراء الطاولة في قسم توزيع الكتب و ساكتب طلبى على الورقة. و بعد هذا ساقصد نحو خادمة قسم التوزيع وهي ستأخذ طلبى. اما انا فسأدخل القاعة. و بعد قليل من الزمن سأأخذ طلبى من الخادمة و سوف ابدأ في القراءة.

Бирикма ва иборалар

مخطوطات (مطبوعات)	қўлёзма (боёма) китоблар
قسم المطالبات	буюртмалар бўлими
قسم الجذاذات	карточкалар бўлими
كتب قيمة و عتيقة	қимматбаҳо ва ноқир китоблар
قاعة للقراء	ўқув зали
قاعة للباحثين و العلماء	илмий ходимлар ва олимлар зали
قسم التوزيع	тарқаткиш бўлими
حديقة النباتات	ботаника боғи
«الى الامام»	олга!

145-машқ. Арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

оммавий кутубхона, илмий китоблар бўлими, нафис адабиёт бўлими, карточкалар бўлими, ўқув зали, ноёб (нодир) китоблар бўлими, қўлёзмалар бўлими, китоблар тарқатиш бўлими

146-машқ. Оғзаки таржима қилинг:

Кутубхонада учта зал бор. Дорулфунунининг оммавий кутубхонаси шаҳардаги кутубхоналарининг энг катталаридандир. Унинг заллари жуда кенгдир. Нодир китоблар ўқини учун махсус зал бор. Мен кутубхонага арабча қўлёзмаларини ўқини учун бораман.

147-машқ. Дарсхонада таҳлиг қилинг:

١ - طلاب القسم العربي بحاجة الى الحديث بعضهم ببعض في اللغة العربية. ٢ - تجاه دار الاوبرا في شارع نوائي فندق جديد ضخم. ٣ - عرف التلامذة اول مرة عن هذا التراث الشعبي ماقديم وقت زيارة المتحف.

148-машқ. Феълларни беласи замон шаклларида туслинг, сўнг чапдаги сўзлардан фойдаланиб бешта гап тузинг:

دخّل، ذهب، خرج || ادم، كتاب، مكتبة، قاعة، طلب، قصد، سأل || مرار المدينة، قسم الجذازات

149-машқ. «Биэнинг кутубхонамига» мавзусида уй ишиси ёзинг.

150-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

ادب المرء افضل من ذهبه
العلم اقوى اساس و افضل لباس.

СЎЗЛИК

غنى	(гашийун) бой	مر	(мар'ун) эр, йигит
اسفل	(асфалу) энг паст	اعلى	(а'ла.) энг юқори
افخم	(афхаму) энг улуғвор	بجات	(бах.х.а.с:ун) қидирувчи
بلدان	(булданун) ўлкалар	حى	(хайийун) квартал
رفع	(рафа'а) (а) кўтармоқ	توزيع	(тавзи'ун) тарқатиш
طلب	(галабуи) буюртма	فندق	(финдиқун) меҳмонхона
عمومي	(умумийийун) оммавий	قارى	(қарй'ун) ўқувчи
ناحية	(нахлийатун) томон	نبات	(наба.тун) ўсимлик
كرسى	(курсийийун) кафедра	نزل	(назапа) (п) тушмоқ
طابق	(та.бикун) қават	محطة	(мах.ат.т.атун) бекаг
مصارع	(мус.арй'ун) курашчи	طباخ	(та.бба.хун) ошпаз

МАСДАРЛАР

Араб тилида феъллардан ясалган ҳаракат номлари — масдарлар кенг қўлланади. Масдарлар барча феъл шаклларининг дастлабки ўзаги деб тушунилади.

Масдар, ўзи ифодалаган мазмунга кўра, иш-ҳаракатнинг мавҳум (абстракт) помини атайди. Масдар билан феълни боғлаб турадиган ягона умумийлик — мазмундир. Масдарлар феълларнинг на замон ва на даражасига ишора қилмайди, уларни атайди холос. Бошқача айтганда, масдарлар иш-ҳаракатни ҳар қандай замон ва бажарувчидан ҳоли равишда англатади. Масдарларнинг ўзларига хос хусусияти шуки, улар ҳам худди феъллар каби ўтимлик ва ўтимсизликни англатиши, тушум келишиги кўмакчили қаратқич келишиги ёрдамида бошқариши мумкин. Масдар шакл нуқтаи назаридан исм. Уни от билан боғлаб турувчи қатор умумийлик мавжуд; чунончи; масдар —

- а) ҳолатлардан бирида бўлиши мумкин;
- б) келишикларда турланади;
- в) аниқ (конкрет) маъно қабул қилиши мумкин; бу ҳолда масдар отлашади.

Масдарлар феъллардан махсус қилинлар асосида ясалади. Феълларнинг ҳар бир алоҳида боби бир ёки бир неча масдар шаклларига эга.

БИРИНЧИ БОЪ ФЕЪЛЛАРИНИНГ МАСДАРЛАРИ

Биринчи боб (бош шакл) феълларидан ясаладиган масдарлар жуда хилма-хил. Ҳаммаси бўлиб 47 қолипда масдар ясаш мумкинлиги кузатишган. Ҳар бир алоҳида феълдан бир ёки бир неча турда масдар ясаш мумкин. «Ўқимоқ» мазмунидаги **قرأ** (қара'а) феълдан, масалан, **قراءة** (қира'атун) ўқиш шаклида биргина масдар ясаш мумкин. «Бормоқ» мазмунидаги **ذهب** (з:аҳаба) феълдан эса, **ذهب** (з:иҳа.бун) ва **ذهوب** (з:уху.бун) «бориш» шаклларидан иккита масдар ясаш мумкин. Ҳар бир феъл махсус шаклига эга, бироқ уларнинг ясалиш шакллари алоҳида қонуниятга бўйсунмайди. Шунга кўра, уларни умумийлаштириш мушкул. Биз қуйида таениф қонуниятларига маълум даражада бўйсунувчи масдарларни тўртинчи кўрсаткичда кўрсатишимиз:

Ҳаракат ё ҳолатни ифодаловчи **فعل** (фа'ала) ва **فعل** (фа'ила) турларидаги феъллардан кўпинча **فعل** (фа'алун) қолипида масдар ясалиши:

- ضرب** (д.араба) (и) урмоқ — **ضرب** (д.арбун) уриш
- فهم** (фаҳима) (а) англамоқ — **فهم** (фаҳмун) англаш

Ҳаракатларни ифодаловчи **فعل** (фа'ала) туридаги ўтимсиз феъллардан масдар кўпинча **فعلول** (фу'улун) қолипида ясалади:

دخل (дахала) (у) кирмоқ — **دخول** (духу.лун) кириш

Ҳолатни ифодаловчи **فعل** (фа'ила) туридаги феълларнинг маълум бир қисмидан масдарлар **فعل** (фи'алун) қолипида ясалади:

حزن (х.азина) (а) гам тортмоқ — **حزن** (х.азанун) гам тортиш
مرض (марид.а) (а) беморланмоқ — **مرض** (марад.ун) беморланиш

Собит ҳолатни ифодаловчи **فعل** (фа'ула) туридаги феъллардан кўпинча масдар **فعله** (фу'улатун) қолипида ясалади:

صعب (с.а'уба) (у) қийин бўлмоқ — **صعوبة** (с.у'у. батун) қийин бўлиш
سهل (саҳула) (у) осон бўлмоқ — **سهولة** (суҳу.латун) осон бўлиш

Ҳажмни ифодаловчи **فعل** (фи'ули) туридаги феъллардан (фи'алун) қолипида масдар ясалади:

كبير (кабура) (у) катта бўлмоқ — **كبير** (кибарун) катта бўлиш
صغير (с.ағура) (у) кичик бўлмоқ — **صغير** (с.шарун) кичик бўлиш

Масдарлар таркибида «м»нинг шитировига қараб ҳам тасниф қилинади:

جاء (жа.'а) (и) келмоқ — **مجيئة** (мажи.'атун) келиш
سأل (са'ала) (а) сўрамоқ — **مسألة** (мас'алатун) сўраш

Бу турдаги масдарларни **مصدر ميمي** (мас.дарун ми.мий'ун) «**имми** масдар»лар деб юритилади. Масдар «т»лик ҳам бўлади:

ذكر (з:акара) (у) эсламоқ — **تذكار** (таз:ка.рун) эшлаш
لقى (лақийа) (а) учратмоқ — **تلقاء** (тилқа.'ун) учратиш

Масдар қомусларда феълга илова қилиниб ёнига ёзиб қўйилади.

СИФАТДОШЛАР

Сифатдошлар феъллик ҳамда исмлиқ хусусиятига эга бўлган сўзлардир. Араб тилида сифатдошлар феълларнинг замонларига ҳеч бир иғора қилмайди. Улар фақат даража мазмунининггина

лайди. Бундай хусусияти билан араб тилидаги сифатдош ҳаракатнинг замонига ишора қиладиган ўзбек тилидаги сифатдошлардан фарқ қилади. Ўзи ифодалаган мазмунга кўра, араб сифатдошлари аниқ ва мажҳул даражага ажратилади. Ҳар бир даража сифатдоши ўз шаклига эга:

Аниқ даража сифатдоши **فاعل** (фа.илун) қолипида ясалади:

جلس (жаласа) (и) ўтирмақ — **جالس** (жалисун) ўтирувчи
دخل (дахала) (у) кирмоқ — **داخل** (дахилун) кирувчи

Мажҳул даража сифатдоши **مفعول** (маф'у.лун) қолипида ясалади:

فتح (фатах.а) (а) очмоқ — **مفتوح** (мафту.х.ун) очилган
قطع (қат.а'а) (а) кесмоқ — **مقتاوع** (мақт.у.'ун) кесилган

Феъл предметнинг ҳаракатини ҳукм йўли билан англатса, сифатдош аниқлаш йўли билан англатади. Шунга кўра, сифатдошлар ганда мослашган аниқловчи бўлиб келади. Қиёсанг:

كتب التلميذ ўқувчи ёзди (феъл).
التلميذ الكاتب ёзаётган ўқувчи (сифатдош)

Бироқ ўз исмий хусусиятларидан келиб чиқиб сифатдошлар гашда ясталган бўлак вазифасини бажаради. Сифатдошнинг исмий кесим ёки мураккаб кесимнинг исмий бўлаги вазифасида келиши кўп учрайди. Дастлабки ҳолатда аниқ даража сифатдошини ўзбекчага феълнинг замон шакли билан ўтврган маъқулдир:

هو ذاهب У борувчидир — у боряпти.
النص مكتوب Текст ёзилгандир.
كان ابوه ناظرا في هذا المصنع Унинг отаси бу заводда бошқарувчи эди.

Сифатдошлар ҳар икки даражада ҳам муаннас ҳамда кўплик шаклларига эга. Муаннас шакллар юмалоқ «т» воситасида, кўпликлар эса тўғри ясалади.

МАКОН ВА ЗАМОН ОТЛАРИ ЯСАШ

Макон ва замон отлари араб тилида махсус шаклга эга. Улар, масалан, биринчи бобдан куйидаги қолипларда ясалади:

ما فعل (маф'илун) қолипида:

نزل (назала) (и) тушмоқ — منزل (манзилун) тушаржой,
манзил
وعد (ва'ада) (и) ваъда — موعد (мав'идун) белгилан-
бермоқ ган пайт, муддат

2. مفعول (маф'алун) қолишида:

عمل ('амила) (а) ишламоқ — معمل (ма'малун) иш жойи,
корхона; фабрика
طبخ (т.аббах.а) (а) пиширмоқ — مطبخ (мат.бахун) пишириш
жойи, ошхона

3. Ҳар икки қолишнинг орқасига «т» орттириб ҳам ма-
кон ва замон отлари яшаш мумкин. Бу турдаги отлар доимий ёки
ўқтин-ўқтин иш-ҳаракат йўналган ўрини ишора қилади:

كتب (катаба) (у) ёзмоқ — مكتبة (мактабатун) кутубхона
درس (дараса) (у) ўрганимоқ — مدرسة (мадрисатун) мактаб
جزر (жазара) (и) суймоқ — محجرة (микжиритун) кушхона
نزل (назала) (и) тушмоқ — منزله (манзилатун) мартаба

Барча макон ва замон отлари учун бир кўнлик қолиши мавжуд.
У ҳам бўлса, مفاعل (мафа.илу) джр:

موقف (мавқифун) тўхтар жой — مواقف (мавқифу)
مخرج (махражун) чиқар жой — مخارج (махриджу)
مطبعة (мат.ба'атун) босмахона — مطابع (мат.л.би'у)

МУРАККАБ САНОҚ СОҢЛАР

11 дан 99 гача

11 дан 99 гача бўлган саноқ соңлар عشر ('ашрун) «ўн» ва
бирликлар йиғиндиси бўлиб таркибланиш қондаси қўйилганча:

а) мавқеъда — бирлик ўнликдан олдинга қўйилади;

б) жинсда — бирликлар саналмишникига тескари, ўнлик мос
қўйилади; 11 ва 12 ифодалари бундан мустасно — жинсда мувофиқ-
лашув уларда тўлиқ бўлади;

в) таркибнинг ҳар икки бўлаги тушум келишигида, бироқ тан-
винсиз қўйилади; 12 ифодаси бундан мустасно — унинг таркибидаги
«2» бош келишикда қўйилади ва у қаралмиш мавқеъни ағаллайди;

г) бу мураккаб таркибли соңлар келишикларда турланмайди ва
ўзгаришсиз қолади; 12 ифодаси бундан мустасно — у келишикларда
шакл ўзгартириши мумкин;

д) мазкур соң бирикмалари гаңда ягона таркиб сифатида талқин
қилинади.

Рақам	Сон	Талаффузи ва ёзилиши	
		муаннас	музаккар
11	ўн бир	احدى ('их.да.'ашрата)	احد ('ах.ада.'ашара)
12	ўн икки	عشرة ('ис:ната. »)	عشر اثنا ('ис:на »)
13	ўн уч	عشرة (с:ала:са »)	عشر ثلاثة (с:ала:сата »)
14	ўн тўрт	عشرة اربع ('арба'а »)	عشر اربعة ('арба'ата »)
15	ўн беш	عشرة خمس (хамса »)	عشر خمسة ('хамсата »)
16	ўн олти	عشرة ست (ситта »)	عشر ستة (ситтата »)
17	ўн етти	عشرة سبع (саб'а »)	عشر سبعة (саб'ата »)
18	ўн саккиз	عشرة ثمانى (с:ама.нийа »)	عشر ثمانية (с:ама.нийата »)
19	ўн тўққиз	عشرة تسع (тис'а »)	عشر تسعة (тис'ата »)
		عشرة	عشر

Ўзликлар бирликлар ифодасига **ون** (-у.на) қўшлик қўшимчаси орттириб ясаллади. Бунда «20» ва «80» ларнинг ифодалари жузъий ўзгаришларга учрайди: «20» ўзгачароқ талаффуз қилинувчи «ўн» ифодасидан ясалса, «80» таркибига кирувчи «саккиз» рақами ифодаси охиридаги иллатли ҳарфий бирикма бутунлай тушиб қолади:

عشرون ('ишру.на) йигирма	ستون (ситту.на) олтмиш
ثلاثون (с:ала:с.у.на) ўттиз	سبعون (саб'у.на) етмиш
اربعون ('арба'у.на) қирқ	ثمانون (с:ама.ну.на) саксон
خمسون (хамсу.на) эллик	تسعون (тис'у.на) тўқсон

Шунча ўзликлар жинида ўзгармайди. Улар қоидага мувофиқ келишикларида шакл ўзгарттириши, аниқлик артикли қабул қилиши мумкин.

21 дан 100 гача бўлган мураккаб сонлар олдинда турувчи бир-бирининг сўрақдаги ўзликларга «ва» боғловчиси ёрдамида бири-

жуви орқали ясалади. Таркибидаги «бир» ва «икки» ифодалари саналмишнинг жинсига мос, қолганлари тескари жинсда қўйилади:

Рақам	Сонлар	Талаффузи ва ёзилиши	
		муанпас	музаккар
۲۱	йигирма бир	واحدة (احدى) و عشرون (ва.х.идатун ('их.да.) ва 'ишру.на)	واحد (احد) و عشرون (ва.х.идун ('ах.адун) ва 'ишру.на)
۲۲	йигирма икки	اثنان و عشرون ('ис:ната.ни ва 'ишру.на)	اثنان و عشرون ('ис:на.ми ва 'ишру.на)
۲۳	йигирма уч	ثلاث و عشرون (с:ала:с:ун ва 'ишру.на)	ثلاثة و عشرون (с:ла:с:атун ва 'ишру.на)
۹۸	тўқсон саккиз	ثمان و تسعون (с:ама.нин ва тис'у.на)	ثمانية و تسعون (с:амма.нийтун ва тис'у.на)
۹۹	тўқсон тўққиз	تسع و تسعون (тис'ун ва тис'у.на)	تسعة و تسعون (тис'атун ва тис'у.на)

21—99 сонлари келишикларда турланади. Бунда таркибининг ҳар бир қисми алоҳида равишда қолишиқ қўшимчалари қабул қилади.

11-99 саноқ сонларидан кейин саналмиш номнинг шаклда, тушум келишигида ва бирликда қўйилади:

احد عشر كتابا	ўн битта китоб
ثلاثة و ثلاثون دفترًا	ўттиз учта دفتر
ثمانية و تسعون طالبا	тўқсон саккизта талаба
تسع و تسعون طالبة	тўқсон тўққизта талаба

Бу саноқ сонлар, барча исмлар каби аниқлик артиклига эга бўлиши мумкин. У ҳолда сонлар саналмиш билан таркибининг ташкил қилмай, гапда алоҳида келади:

الواحد والعشرون رقم ينقسم الى ثلاثة اجزاء متساوية. «Йигирма бир» сони учта тенг бўлакка бўлинувчи рақамдир.

МУРАККАБ ТАРТИБ СОНЛАР

(11-дан 99-гача)

11-дан 99-гача бўлган тартиб сонларни ясашда қуйидагиларга амал қилинади: бирликлар тартиб қолишида қўйилади; ўнликлар эса ўзгаринсиз қолади. Шунингдек; 11—19- мураккаб тартиб

сонларининг ҳар икки қисми ҳам танвинсиз тушум келишигида қўйилади; бунда «11-» ифодасининг бирлик компоненти сифатида фақат حاد (х.а.-дин) ва حادية (х.а. дийатун) иштирок этади:

Тартиб сон	Айтилиши ва ёзилиши	
	муаннас	музаккар
ўн бирибчи	حادية عشرة (х.а.дийата 'ашрата)	حادى عشر (х.а.дийа 'ашара)
ўн иккинчи	ثانية عشرة (с:а.нийата 'ашрата)	ثانى عشر (с:а.нийа 'ашара)
ўн учинчи	ثالثة عشرة (с:а.лис:ата 'ашрата)	ثالث عشر (с:а.лис:а 'ашара)
ўн тўққизинчи	تاسعة عشرة (та.си'ата 'ашрата)	تاسع عشر (та.си'а 'ашара)

11—19-мураккаб тартиб сонлари тартибланмиш билан ҳолатда бирлик қисм ҳисобига мослашса, жинсдаги мослашувда унинг ҳар икки компоненти ҳам иштирок этади:

ўн бешинчи уй بيت حادى عشر، البيت الحادى عشر
ўн тўққизинчи хона غرفة تاسعة عشرة، الغرفة التاسعة عشرة

Мазкур сонлар бирикмалари келишикларда собит қолади; тартибланмиш эса гаптаги вазифасига қараб турли келишикларда бўла олади.

Соф. ўнликлардан ифодаланган тартиб сонлар тартиб қолипни қабул қилмайди, жинсларда ҳам ўзгаришсиз қолади. Бундай тартиб сон фақат ҳолатдагина ўзгаради:

сене тлатун, السنة الثلاثون ўттизинчи йил
йом ешرون, اليوم العشرون йигирманчи кун

21—99-тартиб сонларида ўзаро боғланиш «ва» боғловчиси ёрдамида бўлади. Улар жинсда фақат бирлиги ҳисобига мослашади, келишик ва ҳолатда эса тўлиқ мослашувга эгадир:

درس سادس و اربعون қирқ олтинчи дарс

Мазкур феъл ҳозирги-келаси замонда қуйидагича гусланади:

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		кўплик	шаклилик	бирлик
1	умумий	نكون (наку.ну)	—	اكون ('аку.ну)
2	музак.	تكونون (таку.ну.на)	تكونان (таку.на.ни)	تكون (таку.ну)
	муан.	تكن (такунна)		تكونين (таку.ни.на)
3	музак.	يكونون (йаку.ну.на)	يكونان (йаку.на.ни)	يكون (йаку.ну)
	муан.	يكن (йакунна)	تكونان (таку.на.ни)	تكون (таку.ну)

كان феълнинг ҳозирги-келаси замон шакли аслида **يكون** (йак-вуну) тарзда талқин қилинади. «у» иллатли бирикмаси сукунли ундошдан олдинда турганда метатеза рўй беради: **يكون** (йакув-ну). Бундан сўнг сукунли иллатлининг тушиб қолиши натижасида мазкур бирикма чўзиқ унли «у.»га айланади ва сўз шакли **يكون** (йаку.ну) ўқила бошлайди.

Энди **يكن** (йакунна) шаклини олсак, у аслида **يكون** (йаквунна) эди. Аввало метатеза ўзгариши «**يكون** (йакувна)», сўнг редукция **يكن** «(йакунна)» содир бўлади.

Биринчи матн

كان جرجى زيدان بطلا من ابطال الجهد والهمة و النشاط يكتب احسن المقالات و افضل الكتب و اجمل الروايات (المنفلوطي). ففقد الزارع العزم على كتمان السر من الجميع ما عدا زوجته. فسلكا مساء طريق العودة و كانت الريح تصفر بشدة و كان الجو باردا (اسطورة). ما الذ من وقع حوافر القطيع و هوراجع عند الغروب. الموكب صامت: الكرازاماه و الراعى خلفه و الكلب يذهب و يرجع بينهما (مارون عبود). تلاميذ المدرسة مشغولون بحفلة عيدالام. مجموع منهم راقص فى الحفلة و مجموع آخر حاضر لخدمة الضيفات المحترمات (الصديق). اخى شاغل فى مصنع الطائرات. اما اختى و هى تعمل فى معمل النسيج الواقع فى مدينتنا.

151-машқ. Узингизга маълум феълий ўзаклардан олтига масдар ва олтига сифатдош ясанг:

152-машқ. Арвочига ўгириш. Масдарларнинг тўғри шакл олишига эътибор беринг:

1. Тўғри ўқини ва ёзишни ўрганиш ҳар бир толибнинг вазифасидир. 2. Хонани кириш манъ қилинган. 3. Уқитувчининг талаби билан дарсхонага кирдик ва ўриндиқларга ўтирдик. 4. Бизнинг вазифамиз араб тилини ўрганишдир.

153-машқ. Арабчага ўтириш. Сифатдошларнинг тўғри шакл олишига аҳднинг беринг:

1. Китоб менинг содиқ дўстимдир. 2. Араб тилида ёзилган китоб ва журналларни ўқийман. 3. Бу китобда нималар ҳақида ёзилган? 4. Бу қўлёзма китобнинг (нуска) кўчирувчиси ким? 5. Ҳозир классик мусиқо тингловчилари нодир (камёб)дирлар.

154-машқ. Ўқинг, макон ва замон отларини ажратиб кўчиринг ва қолипларини топинг:

اكلت فطوري في المطعم الواقع في مغرب المدينة. الخريف هو موسم الفواكه و جمع المحاصيل. نشرت المطبعة كتابا جديدا عن ابي علي بن سينا. رجعنا من المكتبة مساء و دخلنا المقهى. مساحة موطننا من المغرب الى المشرق مسافة كبيرة جدا.

155-машқ. Ушбу масдар ва сифатдошларга мос жумлалар ёзинг:

كتابة، دراسة، طلب، دخول، رجوع، كاتب، طالب، داخل، راجع

156-машқ. Масдарларнинг қолипларини топинг:

نشاط، عرفان، معرفة، شغل

157-машқ. Кўрсатилган қолипларда масдарлар ясанг:

فعل (фа'луи) қолипида:	منع (мана'а) (а) таъқиқламоқ
	نشأ (наша'а) (а) келиб чиқмоқ
فعل (фу'улун) қолипида:	حضر (х.ад.ара) (у) қатнашмоқ
	سر (сарра) (у) хурсанд бўлмоқ
فعل (фа'алун) қолипида:	كرم (карума) (у) сахий бўлмоқ
	سرب (сариба) (а) сизгимоқ

158-машқ. Аниқ ва мажҳул даража сифатдошлари ясанг:

نشأ، نبت، طرد، حضر، سرب،

159-машқ. Қуйидаги ўзаклардан макон ва замон отлари ясанг:

سقط، زرع، رقص، شرب، شهد

160-машқ. Кўплик шакллар ясанг:

مدرسة، مجلس، مقبرة، موقف، موقع

161-машқ. Овоз чиқариб ўқинг, сўнг тушунгавларингизни араб тилида
сўзлаб беринг:

۱ - حصل خمسة و ثلاثون تلميذا على شهادات السائقين باستخدام
الآلات الزراعية. ۲ - أقصر أشهر السنة هو شباط وفيه ۲۸ او ۲۹
يوما. ۳ - في هذا الشارع الكبير ۹۹ بيتا. ۴ - درست اليوم في
الدرس ۱۸ كلمة عربية. ۵ - قرأت من هذا الكتاب المدرسي الدرس
(۱۵ فقط).

162-машқ. Саноқ сонли мураккаб бориқчаларни арабчага ўтиринг:

11 та журнал, 17 та китоб, 28 та ўчирғич, 32 та чизғич, 44 та
дафтар, 50 та портфель, 69 та курси, 74 та стол, 88 та қалам, 97 та
уй.

163-машқ. Тартиб сонли мураккаб бориқчаларни арабчага ўтиринг, сўнг
ҳар икки ҳолатда дафтарингизга кучиринг.

12-қалам, 18-китоб, 29-ўчирғич, 33 чизғич, 47-журнал, 51-порт-
фель, 74 стол, 83-дафтар, 98-хона, 98 уй.

164-машқ. 11 дан 30 гача ва 80 дан 99 гача бўлган мураккаб тартиб ва
саноқ сонларни дафтарингизга ёзини сўнг уларни уш на тосқаря тартиб
билан ўқиб чиқинг. Машқни яна бир бор тасвирлаинг.

Иккинчи моти

لمحة من التاريخ

منذ قديم الزمان سكن اسلاف الشعوب الحديثة - الاوزبكيين
والتاجيكيين و التركمانيين و غيرهم اراضي آسيا الوسطى العريضة.
فقد ظهرت بؤر الحضارة الزراعية القديمة في الواديين الخصيبين
لتهري سيردريا و امودريا لقرون عديدة قبل الميلاد. و عاشت قبائل
الرعاة الرحال في السهوب و الاراضي الرملية. و كانت شبكات الري
انجازا بارزا لشعوب آسيا الوسطى. و زرع الفلاحون الحبوب مثل القمح
و الدخن و الشعير و النباتات. ولدت صناعة الحرير و زراعة القطن هنا
في ازمان قديمة. كانت خضرة الحقول و البساتين تبرز من الرمال
الصفراء المحيطة بالواحات المزروعة.

في اواسط الالف الاول قبل الميلاد ظهرت الدول و هي باقتريا و
سوغديان و خوارزم و ظهرت مكان البلدات العشائرية القديمة مدن
كبيرة: مراكنده (سمرقند) و باقتريا و مرو (ماري). كانت مصنوعات
آسيا الوسطى من الصوف و القطن و الفخار و الحديد.

كانت شعوب آسيا الوسطى طوال القرون السادس و الرابع قبل
الميلاد تناضل من اجل استقلالها ضد جيوش ملوك الفرس و الاسكندر
المقدوني.

Бирикма ва иборалар

منذ قديم الزمان	қадимги замонда
بؤر الحضارة	маданият ўчоғи
آسيا الوسطى	Ўрта Осиё
شبهات الرى	суғориш тармоқлари
واحات مزروعة	гуркираган воҳалар
عقد العزم	қатъий қарор қилмоқ
ما الذ من	...дан кўра лаазатлироқ нарса
حفلة عيد الام	опалар байрами тантанаси
انوار الشمس	қуёш нурлари

165-машқ. Мати асосида ёзма жавоб бering:

متى ظهرت الدول فى اراضى آسيا الوسطى؟ ماهى الدول؟ هل تعرف اسماء المدن الكبيرة الظاهرة على مكان العشائرية؟ ماهى المصنوعات لآسيا الوسطى فى القديم؟ سم مما صنعوا المصنوعات فى القديم؟

166-машқ. Ўнгдан эга ва сўлдан кесим танлаб бешта гап тузинг:

حبوب، قبيلة، راع || مزرعة، مساحة، اوزبيك
حقل، خضرة، برز || زرع، آسيا الوسطى، صحرا

167-машқ. Ифодали ўқинг:

بلغت حضارة الشعوب فى خوارزم فى العصور القديمة مرحلة عليا فى التطور و تحدث عنها نقوش الجدر العديدة الالوان و رسوم مشاهد الصيد و عشرات التماثيل الفخارية عن الفن البديع. فقد تركها فنانو و نحاتو خوارزم ذلك العصر. كان انشاء الرى قدولد حساب مقاييس الطول و المساحة.

168-машқ. Арабчага ўғиринг:

Қадим замонда ўзбекларнинг аجدод (бобокалон)лари Ўрта Осиёда ишаганлар. Тожиқлар, туркманлар, қирғизлар ва қорақалпоқлар шу ерда ўзбеклар билан қўшни бўлиб яшардилар. Иккита буюк дарё Ўрта Осиёдан оқиб ўтарди. Дарё бўйидаги текисликларда доҳқонлар яшардилар. Атрофдаги саҳрода эса чорвадор кўчманчи қабилалар кўчиб яшарди. Эрамиздан олдинги биринчи мингйилликда нулли Хоразм давлати вужудга келди.

169-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

Ўрта Осиё, гуркираган дала, ҳосилдор ер, майда қабилалар, иккита маҳсулотлари, чорвадорлар қабиласи, суғориш тармоқлари, мадминт ўчоғи, кичик воҳалар.

ذهب الارنب يوما مع اسد. وقفا عند بئر ماء و قال الارنب للاسد:
- رأيت في البئر اسدا غيرك و لا يرغب اطاعتك و معه ارنب
غيري.

نظر الاسد الى البئر و معه ارنب. و رأى صورته و صورة الارنب
جنبه. و الاسد فكره اسدا آخر و معه ارنب آخر. و غضب و رمى نفسه
الى البئر و غرق.

171-машиқ. «Фарғона тарихидан лавҳалар» деган мавзуда уй ишноси
езилг.

172-машиқ. Таржима қилинг ва ёд олини

اول العلم هو الصمت ثم السمع ثم العمل.
آفة العلم نسيان.

СУЗЛИК

انجاز (инжа.зун) ютуқ	شبكة (шибакатун) тармоқ
بارز (ба.ризуи) атоқли	صافر (сафара) (и) эвие солмоқ
بطل (бат.алун) ботир	صوف (сафун) жуң, юңг
جدار (жида.рун) девор	عاش (аша) (и) ишамоқ
بلغ (балага) (а) етмоқ	عاش (аша) қарорга балинмоқ
حادث (х.ади.с:ун) яни	عودة (идитун) қайтиш
حضارة (х.ид.а.ратун) ма дашият	فن (фанун) санъат, техника
دخن (духнун) оқ жухори	قطيع (қат.и.ун) нода
راجل (ра.х.илун) кучманчи	كتمان (катманун) сиртуши
استطورة (уст.у.ратун) афсона	لمحة (ламхатун) лаҳза, он
برز (бараза) ажралиб турмоқ	مشهد (маншадун) кўриниш
بلدة (балдатун) шаҳарча	متياس (миқйа.сун) ўлчов
تمثال (тимс:алун) ҳайкал	وقع (вақун) тушини
بؤر (бу'рун) ўчоқ	رى (раййун) сугориш
حافر (х.а.фирун) туёк	سكن (сақна) (у) яшамоқ
حرير (х.ари.рун) ипак	زرع (зари'а) (а) экмoқ
خصب (хасибун) серҳосия	سهب (саҳбун) текислик
راع (ра'ин) чўпон	شعير (ша'и.рун) арпа
رواية (рива.йатун) роман	صيد (с.айдун) ов
سلف (салафун) ўтмишдош	

ظهر (з.аҳара) (а) пайдо
 бўлмоқ
 عشيرون (аширатун) уруғ
 فخار (фахларун) сопол
 قمح (қамх.ун) бугдой
 كراز (карра зуи) кучқор

مرحلة (марх.алатун) давр
 مصنوعات (мас.пу. а.тун) ҳу
 нармандчилик маҳ-
 сулотлари
 ولد (шалада) (п) яратмоқ

Ўн иккинчи дарс

ФЕЪЛЛАРНИНГ МАЙЛ КАТЕГОРИЯСИ. АНИҚЛИК МАЙЛИ

Майл категорияси, маълумки, феълдан аниқлашган иш-ҳаракат ёки ҳолат билан объект ўртасидан алоқавинг реал воқеликка муносабатини кўрсатади. Бу грамматик категория феъл таркибидаги турли формативлар орқали ифодаланади.

Араб тилидаги феълларнинг бешта майли бор: булар — аниқлик, шарт, буйруқ, истак, кучайтирма.

Аниқлик майли ҳаракат ёки ҳолатни бирор замонга боғлиқ реал ҳодиса сифатида кўрсатади. Боникча айтганда, аниқлик майлида ифодаланган иш-ҳаракат ёки ҳолат ўтган, ҳозирги-келаси ва келгуси замонлардан бирида содир бўлади:

قرأ الطالب هذا الكتاب. Тоғиб бу китобни ўқиди.
 يقرأ الطالب هذا الكتاب. Тоғиб бу китобни ўқияпти.
 سوف يقرأ الطالب هذا الكتاب. Тоғиб бу китобни ўқийди.

Аниқлик майли иш-ҳаракат ёки ҳолатни замонга боғлиқ равишда инкор этиши ҳам мумкин. Бунда ўтган замон феъли шакли олдида ما (ма.) инкор юкламаси, ҳозирги-келаси ва келаси замон феъли шакллари олдида эса لا (ла.) юкламаси келиши талаб этилади.

Аниқлик майли замонга бевосита алоқадор, у феълларнинг шахс шаклларидагина намоён бўлиши мумкин.

БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майли шакли араб тилида буйруқ мазмунини ифодалаш учун қўланилади. Бу майл шакли билан ифодаланган буйруқ мазмуни фақат иккинчи шахсга қаратилган бўлади.

Буйруқ майли шакли аниқлик майлининг ҳозирги-келаси замон шаклидан (иккинчи шахс) ўзакнинг учинчи ундоши ҳаракатини сукуллаш ва олдиндаги шахс кўрсаткичинини васлалик ҳамза билан алмаштириш орқали ясалади. Мазкур васлалик ҳамзанинг қандай ҳаракат олиши феъл ўзагининг ўрта ундоши ҳаракатига боғлиқ бўлади. Агар мазкур ундош дамма билан талаффуз қилинган бўлса, олдиндаги васлалик ҳамза ҳам дамма билан талаффуз қилинади:

تدرس (тадрусу) — تدرس (тадрус) — ادرس ('удрус) «ўрган!»
تكتب (тактубу) — تكتب (тактуб) — اكتب ('уктуб) «ёз!»

Агар феъл ўзгарининг ўрта ундоши қолган икки ҳаракат (фатҳа ёки ҳамза) лардан бири билан айтилса, олдиндаги вассалаж ҳамза фақат касра олади:

افتح (ифтах.) «оч!» — تفتح (тафтах) — تفتح (тафтах.у)
اتزل (инзил) «туш!» — تنزل (танзил) — تنزل (танзил.у)

Иккинчи шахснинг бошқа шаклларига қондани татбиқ қилишда қуйидагиларни амал қилинади:

Агар феъл шаклида чўзиқ унлардан сўнг «нун» турса, сукуллаши ўшанинг тушиб қолишига теги бўлади:

ادرسى ('удрус.) — تدرسى (тадрус.) — تدرسىنا (тадрус.на)

Кўпلىкнинг музаккар шаклидан буйруқ ясашда, чунончи, чўзиқ унлардан сўнги «нун» тушириш, ийфақб олинши жўнлаштириш мақсадида битта қўшимча «валиф» ортирилади. У талаффузда иштирок этмайди:

افتحوا ('ифтах.у.) — تفتحوا (тафтах.у.) — تفتحونا (тафтах.у.на)
اكتبوا ('уктуб.у.) — تكتبوا (тактуб.у.) — تكتبونا (тактуб.у.на)

Аксинча, «нун» сукулли унлардан орада бўлса, ўзгарин содир бўлмайди:

ادرسنا ('удрусна) — تدرسنا (тадрусна) — تدرسنا (тадрусна)
انزلنا ('инзилна) — تنزلنا (танзилна) — تنزلنا (танзилна)

Биз баён қилган буйруқ шакли, айтганимиздек, фақат иккинчи шахста йўналтирилган. Биринчи ва учинчи шахсларга буйруқ мавзунини тилда ل (ли-) юкласин ва шарт майли шакли ёрдамида ясаллади:

ليكتب (ли йактуб) ёзин! لنذهب (ли назҳаб) борайлик!

Илкор буйруқларнинг барчасини ясашда ҳам буйруқ майли шаклидан эмас, балки шарт майли шаклидан фойдаланилади:

لا تكتب (ла. тактуб) ёлма! لا تفتح (ла. тафтах.) очма!

Булар ҳақида кейинчалик батафсил сўзлаймиз.

Жинс	Грамматик сон		
	кўплик	ичкилик	бирлик
музак.	اعملوا (и'малу.)	اعملا (и'мала.)	اعمل (и'мал)
муан.	اعملن (и'малина)		اعملى (и'мали.)

ҚУРОЛ-АСБОВ ОТЛАРИ ЯСАШ

Қурол-асбоб отлари биринчи боб феълни ўзагидан қушидаги қолипларда ясалади:

1. مفعال (миф'алун) қолипида:

فتح (фатаха) (а) очмоқ — مفتاح (мифтах.ун) очкич, калит
 غلق (ғалақа) (и) ёпмоқ — مغلاق (мигла.қув) ёпирич, қулф

2. مفعلة (миф'алатун) қолипида:

برد (барада) (у) қир-тишиламоқ — مبرد (мибрадун) эгов
 قاد (қада) (у) бошқармоқ — مقود (миқвадун) жиялов, юган
 راح (раха) (у) асмоқ — مرواح (мирвах.ун) елпирит

3. مفعلة (миф'алатун) қолипида:

سطر (сатара) (у) чизмоқ — مسطرة (мистаратун) чизғич
 كنس (канаса) (у) сунурмоқ — مكنسة (микнасатун) сунурги
 غرق (ғарақа) (а) ботирмоқ — مغرقة (миғрақатун) чўмич

Кўпликлар مفاعل (миф'алун) қолипидагилардан مفاعيل (мафа.илу) ва қолганларидан مفاعل (мафа.илу) шаклида ясалади:

مفتاح — مفايح (мафати.х.у) калитлар
 مبرد — مبارد (мабариду) эговлар
 مكنسة — مكانس (макан.ису) сунурғилар

КАСБ-ХУНАР ОТЛАРИ ЯСАШ

Касб-ҳунар отлари биринчи боб ўзакларидан فعالة (фа.алатун) қолипида ясалади:

نَسَج (насажа) (у) тўқим-моқ	–	نَسَاجَة (ниса.жатуи) тўқимачилик
خَاط (ха.т.а) (и) тикмоқ	–	خِياطة (хийа.т.атуи) тикувчилик
فَلَح (фалах.а) (а) ишлов бермоқ	–	فِلاحة (фила.х.атуи) деҳқончилик

Хунарағасини атовчи отлар **فَعَال** (фа'а.лун) қолпидадир:

خَرَط (харат.а) (у) қирмоқ	–	خَرَّاط (харра.т.уи) токаръ
نَسَج (насажа) (у) тўқимок	–	نَسَاج (насса.жун) тўқувчи
طَار (т.а.ра) (и) учмоқ	–	طَيَّار (т.аййа.руи) учувчи

МУРАККАБ САНОҚ СОНЛАР

«Юз» мазмуни مائة ёки مئة (иккиси ҳам «ми'атуи») сўзи билан ифодаланади. Унинг иккита кўнлик шакли бўлиб, дастлабкиси مئات (ми'атуи) бевосита кўнликдаги «юзлар» маъносини англатади, иккинчиси مئون (ми'уна) «юзлаб» мазмунида қўлланилади:

وضع على الطاولة عدة مئات خالصة من الفلوس.	У стол устига бир неча юз сўмлик яхлит пул қўйди.
مئون من الطلاب الفدائيين وصلوا الى بناء هذا المصنع الجبار.	Юзлаб фидойи томиблар бу улкан завод қурилишига етиб келдилар.

Мазкур сон юзликлар таркибида шакл ўзгартирмайди ва доим бирлик шаклида ишлатилади.

«Икки юз»нинг ифодаси مئتان (ми'ата.ли) сўзидир.

«Уч юз»дан «тўққиз юз»гача бўлган соф юзликларни ифодалашда бирликлар ва «юз» ифодасидан фойдаланилади. Чунончи, бирликдан сон қаратиқдаги ва бошқ шаклдаги «юз» ифодасидан олдинга ва тескари жинсда қўйилади. Бу ўзига хос изофа бирлиги қўшма сўз сифатида бирга ёзилиши ҳам мумкин:

ثلاث مائة ёки ثلاثمائة	(с:ала.с:у-ми'атин) уч юз
اربع مائة ёки اربعمائة	(арба'у-ми'атин) тўрт юз
ثمانى مائة ёки ثمانيمائة	(с:ама.ли.-ми'атин) саккиз юз
تسع مائة ёки تسعمائة	(тис'у-ми'атин) тўққиз юз

Бу бирликларнинг қандаги муносабати таркибининг биринчи қисми келишиқ қўшимчасининг ўзгариши ҳисобига бўлади. Таркибдаги иккинчи қисм собитдир. Шунга қарамай бирликма мураккаб сўздир:

Келишик	Ҳолат	
	ноаниқ	аниқ
Бош	تسعائة (тис'у-ми'атин)	التسعائة ('ат-тис'у-ми'атин)
Қарат.	تسعائة (тис'и-ми'атин)	التسعائة ('ат-тис'и-ми'атин)
Тушум	تسعائة (тис'а-ми'атин)	التسعائة ('ат-тис'а-ми'атин)

«Минг» мазмуни الف ('алифун) сўзи билан ифодаланади. Унинг иккита кўплик шакли бор: бири آلاف ('алафун) бевосита кўпликдаги «минг» мазмунини ифодаласа, иккинчиси الروف (удуфун) «минглаб» маъносидagi абстракт тушунчани англатади. «Икки минг» тушунчаси шакл ёрдамида ифода этилади: الفان ('алфани). «Уч минг»дан «ўн минг»гача бўлган сонлар «минг»нинг кўплик шаклига изофа қилинган birlikлар таркиби билан англатилади:

تسعة آلاف (тис'ату'алафин) тўққиз минг

«Миллион» мазмуни икки шаклда англатилади:

а) сўз билан: مليون (малйунун); кўплиги — ملايين (малайи. ну);

б) тавсифли изофа билан: الف الف ('алфу'алфин) «мингта минглик».

Юзликлар ва мингликлар жинсда ўзгармайди. Бу сонлардан сўнг саналмиш birlik, ноаниқ шакл ва қаратқич келишигида қўйилади:

مائة كتاب (ми'ату кита.бин) юзта китоб
 مائتا كتاب (ми'ата. кита.бин) икки юзта китоб
 ستمانة كتاب (ситтуми'ати кита.бин) олти юзта китоб
 الف كتاب ('алфу кита.бин) мингта китоб

Юзлик ва мингликлар билан birlik ва ўнликлар ҳам келса, саналмишнинг энг охири сановчи бошқаради:

مائة و ثلاث طاوولات 103 та стол
 الف و خمسمائة و اربعة عشر كرسيا 1544 та курси

Миллатимки, мантиқий зарурат бўлмаса, «бир» ёки «икки» сонлари ифодалари ўзлари алоҳида ҳам (биз буни кўргандик), юзлик ва мингликлар билан таркибда ҳам айтилмайди. Мазкур мазмун икки ёрдамида англатилади.

مائة فلاح و فلاح	401	دهқон
مائتا فلاحة و فلاحتان	202	دهқон аёл
الف ليل و ليلة	1001	кеча
الف ليل و ليلتان	2002	кеча

МУРАККАБ ТАРТИБ СОНЛАР

(«юзинчи» ва ундан ортиқ)

«Юзинчи» ва ундан ортиқ тартиб сонларининг ясалиши ҳанузгача ўрганилган тартиб сонлар ясагандаги фарқ қилмайди.

Соф юзлик ва мингликлар махсус тартиб шаклига эга эмас. Бинобарин, санок шакллардан тартиб мақсадларида ҳам фойдаланилади. Улар жинсида ўзгармайди, зерки бинаётган сўз билан ҳолат ва келишида мослашади ҳамда бинаи мослашган аниқловчи бўлиб келади:

المائة	юзинчи бет	الطن	мининчи тонна
البیت الخمسة	бешюзинчи	الصالب	беш мингинчи
		الاف	толиб

Тартиб сонлар таркибиде биринчи ва ўзинлар бўлса тартибланувчилар билан мослашув билан маълум ҳудудий қондалар асосида бўлади; чунончи:

1001	кача	الألف و الأولى
111	мактаб	المائة و المائتان و الرابعة و العشرون

ТЕГИШЛИЛИКНИНГ ИФОДАЛИНИШИ

Араб тилида тегинлилик, маъносини алоқаворлик мазмунларни қуйидаги грамматик усуллар ёрдамида ифода этилади:

Изофа ёрдамида:

كتاب الطالب	китоби	كتاب الطالب	китоби
يسكن صديقى في غرفة البيت الثامنة	Дўстим (бу) уйнинг саккизинчи хонасида яшайди.	تولىب	толибга

Кўмакчи воситасида:

а) тегинлилик ва мансублик аниқ (кўнкрет) бўлганда (ли-) кўмакчиси воситасида:

كتاب الطالب	ўқитувчининг китоби
أوليف مسعود مدرس كبير للجامعة	Ўзини Масعود дорулмуаллимнинг катта ўқитувчисида.

б) умумий тегишлилиқ мазмуни عند ('инда) кўмакчиси билан:

наш:

عند التلميذ كتاب عربي.	} Ушувчининг арабча китоби бор. Ушувчида арабча китоб бор.
عند الشعب قوة و ايمان.	

в) айни лаҳзадаги алоқадорлик مع (ма'а) кўмакчиси билан:

مع الطالب كتاب.	Тоғжоннинг (бинда, ҳозир) китоби бор.
مع السائقين رجل.	Измачеришнинг (айни лаҳзада) циркули бор.

г) في (фи) кўмакчиси воситасида умумий алоқадорлик ва тегишлилик англатилади. Бу усул жонли тилда кенг қўлланилади; мисол:

الحزب الشيوعي في الاتحاد السوفياتي	Сов. Иттифоқи Коммунистик партияси.
------------------------------------	-------------------------------------

Тегишлилик мазмунини англатибган кўмакчилар бирикма олмошлари билан ларкибда кенг қўлланилади. Утган замонга тегишли Мачерубатнинг англатилишида كان (ка.на) феълидан фойдаланилади:

كان له كتاب.	Ушунинг китоби бор эди.
كان مع الجد اربعة قطاير.	Бобонинг тўртта патири бор эди.

КўМАКЧИНИ ҚЎЛЛАНИШИНИ

Кем (кам) «нечча? қанча?» сўроқ сўзи ўз мазмуни ва гапдаги вазифасига кўра, сўроқ олмошларига яқин туради. У нарсанинг аниқ соғиниши билан келишига ҳолда, саноқ ҳақидаги умумий мазмунини ифодалайди. У илоҳи талаб қилинаётган отдан олдинга қўйилади. От аса исбилық шаклда, бирликда ва тушум келишигида бўлади:

كم كتابا لك؟	Сенинг қанча китобинг бор?
كم طالبا في القسم العربي؟	Араб бўлимида неча толиб бор?

Ушбу сўроқ сўз кўмакчи билан келса, от муносабат билдирувчи ҳар икки келтиришнинг ветаган бирида қўйилиши мумкин:

بكم دينارا هذه البذلة؟ بكم دينارا هذه البذلة؟	} Бу костюм неча дивор (туради)?
--	----------------------------------

Сўроқ сўз дарак ёки ундов гап таркибда иштирок этса, у билан синтактик боғланган сўз қаратқич келишида ва бирликда қўйилади:

كم كريم في هذه الدنيا؟   Бу дунёда сажўлар саноқсан!
 لا اعرف كم طالب في هذه الجامعة؟   Бу дорулфунунда қанча талаб боришини бинамабман.

Муносабатдаги сўзнинг аниқ ҳолатга келиши талаб қилinsa, ёки грамматик зарурийлик бўлса, у бош келишида қўйилади. Шунингдек, бундай сўз олдида келгани ҳам мумкин:

كم الساعة؟   ёки   ساعت الساعة كم؟
 كم عمرك؟   ёки   عمرك كم؟

Бирликдаги

صديقي العزيز! انفض من مسيرك صباحا باكرا. اخرج بعد الرياضة و الفطور من البيت و اركب علي الترام و المترو و اذهب الي الجامعة سريعا. قال معلمنا: افتحوا النافذة قبل النوم. نظر الرئيس الي الجمهور و امر علي الاثنين: اجلسا علي المقعدين و اکتبا العريضة ببيان القضية و ليستکتوا الاخرون. لفظت اليوم في مطعم الكلية. لا تدخلوا غرفة الدرس من غير اذن المعلم.

يلتزم عدد سكان العالم عام ١٩٥٤ مليارين و ٦٥٥ مليون نسمة موزعة كما ياتي: امريكا - ٢١٤ مليون و اسيا - مليار و ٤٥١ مليون و امريكا الشمالية - ٢٢٦ مليون و امريكا الجنوبية - ١٣١ مليون و اوروبا - ٤٠٧ ملايين و اوقيانيا - ١٤ مليون.
 اعرف رجلا و هو عامل في مصنع السيارات. تلك الجريدة للمهندسين.
 مع من قلم؟ القلم مع الطالب؟ عند الشاعر الهام و عند الموسيقار الحان.

173-ماشқ. Буйруқ майли шавллари ясаг:

ذهب، جلس، خرج، دخل، رجع

174-ماشқ. نظر (пазара) (у) ва (ража'а) (и) феълларидан биринчи ва учинчи шахсларга буйруқ ясаг.

175-ماشқ. Қўйидаги феъллардан швор буйруқ шавллари ясаг:

ركب، نزل، غرق، عرف

176-ماشқ. Таржима қилиг:

113 та митоб, 342 та журнал, 301 та элик, 1018 та ўчирғич, 18964 та дафтэр, 20044 та портфель, 204-ашик, 568-масала, 115803-қалам, 2 миллиончиче тошкентлик, 1991-йил.

تم خلال سنتي ١٩٨٩ - ١٩٩٠ بنا حوالي ٥ ملايين شقة سكنية في المدن والقرى للاتحاد السوفياتي. خلال عشر سنوات اخيرة اخذ حوالي ١١٠ ملايين مواطن سوفياتي مفاتيح من الشقق السكنية الجديدة.

178-ماشق. Касб хунар номлари ясагг, маълумларни белгилагг:

زرع (зара'а) экмoқ, سبج (сабажа) сузмoқ, نجر (нажара) рандаламoқ, خلق (х.алақа) тараннамoқ, دخل (дахала) кирмoқ.

179-ماشق. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олигг:

Дeҳқoнлар фирқаси, тўқувчининг уйи, ўқитувчининг циркули, ўқувчининг чизгичи, унинг қалами, улар (муан.)нинг дафтарлари, менинг газетам, улар (иккови)нинг икки китоби.

180-ماشق. Хунар эгаси отлари ясагг:

حرث (канаса) суғурмoқ, سطر (саг.ара) ўчирмoқ. كس (х. а-раса) ер ҳайдамoқ, رزق (разақа) ризқ улашмoқ.

181-ماشق. Таржима қилинг, كم нинг маъноси кўра тўғри шакл олишига аҳамият берилг.

1. Сeвнинг неча қаламинг бор? 2. Факультетнинг ҳинд бўлимида қанча толиб бор? 3. Кутубхонада неча ўқувчи ўтирибди? 4. Дўкoвдан неча дафтар олдинг? 5. Бу дорулфунунда ўқиш қандай яхши!

182-ماشق. «Юз» дан то «Ўн»гача барча юзликларнинг ҳар бирига биттадан бирикма ёзинг.

Иккинчи моти

الشبيبة في الحرب الوطنية

كانت الشبيبة في سنوات الحرب العالمية الثانية متفانية كل التفاني. في نهاية عام ١٩٤٣ عمل في مؤخرة الفاشست الالمان اكثر من مليون فدائي مسلح. وشكل الشباب نحو ٦٠ بالمائة من مجموعهم. و عمل في صفوف فرق الشبيبة المخصصة للجهاد و العاملة في بناء المصانع والمعامل ملايين من الشبان و الشابات. و درست في مدارس التدريب المهني و مدارس التدريب الحرفي في سنوات الحرب نحو مليون و ٢٥٠ الف عامل و عاملة من الشباب في المجالات الصناعية و في النقل.

كونت الشبيبة القروية في سنوات الحرب فرق المحصول الوفير وبلغ عددها نحو ٩٦ الف فرقة و بلغ عدد اعضائها مليوناً و ٧١٥ الف زارع و زراعة من فلاحي المزارع الجماعية للشباب.

منحت الحكومة شبيبة جمهوريتي اوكرانيا و بيلاروسيا و المدن موسكو و فولغوغراد و سيفاستوپول و اوديسا اوسمة العلم الاحمر تقديراً لاعمالها البطولية في سنوات الحرب. حصل ٧ آلاف من المحاربين الشبان على لقب البطل.

Бирикма ва исералар

متفان كل النفاني	ўта жонфидо
منح وساما	орден билан мукофотламоқ
وسام العلم الاحمر	Қизил Байроқ ордени
مزرعة تعاونية	жамоа хўжалиги, колхоз
فرقة مخصصة للجبهة	жабда учун махсус отряд
مواطن اوزبكي	Ўзбек фуқароси (граждани)
شقق سكنية	квартира жойлар
وزن نوعي	солнитирма оғирлик
نصف قطر	радиус
تدور الارض حول محورها	Бир ўз ўқи атрофида айланади.
نتائج بارزة	юқори натижалар

183-ماشқ. Саволларга ёзма жавоб беринг:

كم عاملا درس في مدارس التدريب الحرفي؟ هل كان بينهم شبان و شابات؟ و في اي مجال عملوا؟ هل منحت الحكومة الشبان ميداليات ايضا؟ كم من القاتلين حصل على لقب البطل؟

184-ماشқ. Сўзлар йиғиндисидан фойдаланиб гаплар тузинг:

١ - حصل على، مليون، عضو، ٢- مسلح، فدائي، مؤخره، ٣ - كان، شعب، ممثل، ٤ - منح، وسام، اب، ٥ - بلغ، عدد، اعضاء ٦ - شبان، فلاح، عامل

185-ماشқ. مавزۇنى داۋام эттиринг:

١ - درس في مدارس التدريب المهني لمدينتنا ...
ب - منحتة الحكومة ...

186-ماشқ. Грамматик взоҳланг:

حصل ٣ ملايين و خمسمائة الف عضولفرق الشباب على اوسمة و ميداليات يبلغ عدد سكان اوزبكستان في بداية سنة ١٩٩٥ حوالي ٢٢ مليون نسمة.

1. Топиб дўстим! Стулга утар ва ўртоқ Иванга хат ёз! 2. Бу мақолаби сиз ўқингиз ўқингиз! 3. Бугун хайвонот боғига бор-майлик, ботаника боғига борайлик! 4. Эртага соат саккизга факультетга бор! 5. Ўрғокларнига эртага соат тўққизга дорулфунунга боринсин!

188-машқ. Дугат устида ишлан. Дархонада таржима қилинг:

كان البيروني (٩٧٢ - ١٠٤٨) عالما بارزا من خوارزم. قام البيروني بتعيين الوزن النوعي لكثير من المبادئ لأول مرة. هو عرف ان الارض تدور حول محورها و تتحرك حول الشمس و بذلك سبق نظرية كوبرنيك. كما عين البيروني نصف قطر الارض الآخر. نتاجات البيروني البارزة فخر و مجد للشعب الاوزبكي الوارث.

189-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғратинг ва ёд олинг:

Миллионларча жангчилар, хувар ўргатиш мактаби, медаль ва орден билан мукофотлан, даҳшатан уруш йиллари, жанговар отряд, солиштирма оғирлик, юқори натижа

190-машқ. Озбеки таржима қилинг:

Ўзбекистон ёшлари жабҳада қаҳрамон, жабҳа орқасида жонфидо бўлдилар. Ўзбекистон қишлоқларидаги минглаб зарбдор бригадаларга юз минглаб фаол ёшлар кирдилар. Мўл ҳосилли бригадаларни ҳўвуман орден ва медаллар билан мукофотлади. Душман орқасидаги партиячилар орасида ўзбек йигитлари ҳам бор эди. Ўзбекистонлик йигитлардан юзтаси қаҳрамон бўлди.

191-машқ. «Ўзбекистон ёшлари уруш йилларида» мавзусида иншо ёзинг.

192-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

العلم في الصدر لا في السطر.
قليل من المرارة افسد كثيرا من الحلاوة

СЎЗЛИК

جبهة	(жабҳатун) жабҳа, фронт	مهني	(миҳаниййун) меҳнат...и
برجل	(баржалун) циркуль	قيادة	(қийа.датун) раҳбарлик
متقان	(мутафанин) жонфидо	لقب	(лақабун) унвон
حوالي	(х.ава.лаб) ...ча	فطور	(фут.у.рун) понушта
شبيبة	(шаби.батун) ёшлар	تدريب	(тадри.бун) ўргатиш
دار	(да ра) (у) айланмоқ	حرفي	(х.ирафиййун) ҳунар...и
فطير	(фат.и.рун) патир	رياضة	(рийа.датун) гимнастика
قضية	(қад.иййатун) муаммо	شباب	(шаба.бун) ёшлик; ёшлар
مجد	(маждун) талаба		

كون (каввана) тузмоқ
 شكل (шаккала) ташкил
 қилмоқ
 عين ('аййана) аниқламоқ
 منح (манаха) (а) тақдир-
 ламоқ
 قاس (қасин) ёвуз
 لحن (лахнув) оҳанг
 مجال (мажалув) соҳа
 مجال (мусаллаҳун) қурол-
 данган
 موزع (мувазза'ун) тақсим-
 данган

نتاج (нита.жув) натижа
 ҳосил
 وافر (ва.фирув) мўн
 وسال (висса.мун) ишонқ
 (орден)
 مؤخره (му'аххаратун) орқа
 موسيقار (му.си.қаруа) мусиқа-
 чи
 نتاج (нақдун) уюм тараф-
 лети
 محور (мив.варуи) ўн
 قطر (қут.рун) диаметр

Ун учинчи дарс

ТҮРТ УНДОШЛИК ФЕЪЛЛАР

Ўзақда ундошлар сони тўртга булган феъллар ун ундошларга нисбатан оздир. Улар **فعل** (фа'лала), **فعل** (фу'фалилу) қолипида деб тушунтирилади:

ترجم (таржама) ўғирмоқ, таржима қилмоқ
 زلزل (залзала) қийинлашмоқ

Бундай феъллар бош (биринчи) бобда кўрсатилган ўтими мазмунни англатади. Бироқ ўтимибилари ҳам учраб туради. Ясаллиши:

1. Редупликация (қайтариш) усули билан, бунда икки ундошли товуш бирикмаси тақрорланади:

لول (валвала) увламоқ   ككشش (кашкаша) вишилламоқ

2. Истеъмолдаги исм ундошларини қолин асосида тақрорлаш билан:

مسمار (мисма.рун) мих — مسمر (масмара) қокмоқ
 (михив)
 مدينة (мади.натун) шаҳар — مدين (мадйана) шаҳарлик
 бўлмоқ
 مركز (марказун) марказ — مركز (марказ) марказлаш-
 тирмоқ

Бу турдаги тўрт ундошлилар четдан кирган сўзлардан кўп ясалади:

فهرس (фиҳрисун) каталог, феҳрист — فهرس (фаҳраса) каталог
 (фаҳрист) тузмоқ
 كهربا (қаҳраба.) электр — كهرب (қаҳраба) электрлаш-
 тирмоқ

3. Сўз бирикмалари, маталлашиб қолган ибора ва жумлаларни қисқартириб олиш; бунда айрим-айрағандор ва таъсирли ундешлар такрорланади:

رأس مال (ра'су малив) кани- жамғармоқ رسمال (расмала) —
 مر جبا يكم (маржабаан бикум) — مر جبا (маржаба) «хуш келибсиз!»
 хуш келибсиз!

4. Уч ундешли ўзатка қўйилган бир ундеш орттириш билан; бунда қўйилган бўғиз ундешни қўйилган ўришга орттирилади:

بارك (барак) тиз чўқмоқ — بر كع (барка'а) тиз чўқтирмоқ
 زلق (залика) сурмоқ — زلق (захлақа) сурмоқ, судрамоқ
 بهل (бахала) «оқ» қилимоқ — عهل (абҳала) ҳайдаб юбормоқ

ТҮРТ УНДЕШЛИ ФЕЪЛЛАРДА ЗАМОН

Тўрт ундешли феълларнинг замон, шахс ва сон кўрсаткичлари уч ундешлилариникидан фарқсиз. Ўтган замон шакллари, масалан, феъл охирига шахс қўйилганларининг бизга маълум усул билан бириктирилиши орқали ясалади: ترجمت (таржамту) «таржима қилдим».

Ҳозирги-келаси замон шакллари ўтган замондан учинчи ундеш ҳаракатини касра ўқини билан ясалади. Охириги ундеш қойдага мувофиқ даммали айтади, биринчи ва иккинчи ундешлар ўзгаришсиз қолади.

ترجم (таржима) «ўтирмоқ» феълининг ҳозирги-келаси замонда тусланиши

Шахс	Жинс	Грамматик сон		
		ўқиллик	иккилик	бирлик
1	жумлий	ترجم (тутар-жиму)	—	ترجم (туларжи-му)
2	музак	ترجمون (тутар-жимуна)	ترجمان (тутаржи-мани)	ترجم (тутаржи-му)
муан.	ترجمين (тутар-жимина)	ترجمين (тутаржи-мина)		
3	музак	يترجمون (йутар-жимуна)	يترجمان (йутаржи-мани)	يترجم (йутаржи-му)
муан.	يترجمين (йутар-жимина)	يترجمان (йутаржи-мани)	يترجم (тутаржи-му)	

Тўрт ундешли феъллар учун буйруқ қолишлари:

فعللوا (фа'лилу.)   فعلل (фа'лила).   فعللى (фа'лили.)
 فعللن (фа'лилна)

ТҮРТ УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРДАН МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Түрт ундошли феъллардан масдар ва сифатдошлар махсус қоллиқлар кескирида ясалади:

Масдарлар **فعللة** (фа'лалатун) ва **فعال** (фи'лалун) қоллиқларида ясалади. Ҳар бир феълдан кўпинча бир, аҳёнда эса ҳар икки қоллиқда ҳам масдар шакллари ясаш мумкин:

ترجم (таржима)	ўғирмоқ	—	ترجمة (таржаматун)	ўғирини	} қимматлемиги
رفرف (рафрар)	қанот қоқмоқ	—	رفراف (рифрафун)	қанот қоқини	
زلزل (заълаъ)	қимирлатмоқ	—	زلزلة (замзалатун)	қимирлатини	
			زلزال (зилзалун)		

Алиқ дарожи сифатдошлари **فعلال** (фа'лалун) ёки **مفعلال** (муфа'лилув) қоллиқларидан бирида, баъзан ҳар иккисид ҳам ясалади:

ترثر (тартар)	вайсамоқ	—	ترثار (тарсарун)	} вайсағи
			مثرثر (мусарсарун)	
دردش (дардаша)	эзмаланмоқ	—	درداش (дардашун)	} эзма.
			مدردش (мудардишун)	
بردخ (бардаха)	пардозламоқ	—	مبردخ (мубардахун)	} пардозловчи
			пардозловчи	

Мажхул дарожи сифатдошлари **مفعلال** (муфа'лалун) қоллиқдадир:

مبردخ (мубардахун)	пардозланган	مترجم (мутаржиму)	ўғирилган
---------------------------	--------------	--------------------------	-----------

РАВИШ

Равишлар — бошқа сўзлар билан бирга алоқада ўзгармайдиган сўзлардир. Улар иш-ҳаракатнинг белгисини, баъзида белги (сифат, сифатдош)нинг белгисини ифодалайди.

Араб тилида тўлиқ мазмундаги равишлар — ўзгармас сўз шакллари жуда аз. Булар: **هنا** (ҳуна.) бу ерда, **هناك** (ҳунака.) анови ерда, **كذا** (каз:а.) шундай, **قط** (қат:ту) ҳеч қачон, **امس** ('амси) кеча, шунингдек, сўроқ мазмунидаги **كيف** (кайфа) қандай? **متى** (мата.) қачон? **اين** ('айна) қаерда? каби сўзлардир.

Юқордагиларга қўшимча қилиб кўмакчи ёрдамида ясалган ҳосилаларни ҳам олиш мумкин: **من اين** қаердан?, **الى اين** қаердан?, **من اين** қаердан? **من هنا** бу ердан ва шу қабилар.

Араб тилида жуда кўп исм (от, сифат, сон, сифатдош ва масдар)лар борки, улар турли ҳолатларда бўла туриб, тунгум ёки қаратқич қоллиқни (кўмакчили)да равиш мазмунини ифодалайди. Бошқача айтганда, аслида равиш бўлмаган сўзлар равиш вазифасини бажаради:

от:

يوم (йавмун) кун

— يوما (йавман) бир кун
اليوم ('ал-йавма) бугун

сифатдош:

حامل (х.а.милун) кўтарувчи

— حاملا (х.амилан) кўтариб

ماش (ма.шин) пиёда, яёв

— ماشيا (ма.шийан) яёв (ланиб)

сифат:

سريع (сари'ун) тез

— سريعاً (сари'ан) тезда

سفاهى (шифа.ҳиййун) оғзаки

— شفاهياً (шифа.ҳиййан) ёддан

сон:

اول ('аввалу) биринчи

— اولاً ('аввалан) биринчидан

ثان (с:а.нин) иккинчи

— ثانياً (с:а.нийан) қайтадан

масдар:

جد (жиддун) ийтилиш

— جداً (жиддан) жуда, роса

سرعة (сур'атун) тезлик

— بسرعة (би-сур'атин) тезлик билан

Кўриниб турибдики, сўзлар синтактик вазифаларига кўра равиш муайянлиги олган. Морфологик нуқтаи назардан қараганда эса сўзлар қайси туркумдан ясалган бўлса, ўшанга алоқадордир. Соф равишлар ва равиш мазмунидаги сўзлар кесимнинг қайси туркумдан ифодаланганига қараб матнда мазмун касб этади:

قرأت هذه الرواية سريعاً.

Мен бу романи тез ўқидим (ҳаракат равиши).

ذهب الطلاب اليوم الى المكتبة ببطء.

Бугун толиблар оммавий кутубхонага аста кетдилар (ҳаракат равиши).

نظر يميناً و شمالاً ضاحكاً.

У ўнг-у сўлга илжайиб қаради (ҳаракат равиши).

Кўриниб турибдики, феъл-кесим билан битишаётган равиш ёки равиш муайянлиги олган сўз ҳаракатнинг белгисини англатади. Сифат-кесим билан битишувда равиш даражага ишора қилади.

ҲОЛ

Ҳол ҳаракатнинг амалга ошишидаги турли ҳолатларга ишора қиладиган, ҳаракат-белгини ифодалайдиган гап бўлагидир. Унинг бу вазифаси мақсад, сабаб, ўрин, пайт, ҳолат, миқдор-даража англатиш шаклларида намён бўлади. Ҳоллар — равишлар, равиш муайянлигидаги сўзлар, тушум ва қаратқичдаги от, сифат, сон, сифатдош ва масдарлардан ясалиши мумкин.

1. Ўрин ҳоли иш-ҳаракатнинг амалга ошишидаги ўрин-макон мазмунига ишора қилади ва «این» «қаерда?» ва унинг ҳосилалари «الی این» «қаерга?», «من این» «қаердан?» каби сўроқларга жавоб бўлиб келади. Ўрин-макон мазмуни иш-ҳаракатнинг бўлиш ўрни, йўналиш ўрни, бошланиш-чиқиб ўрни кабиларда намоён бўлади:

تقرأ ماهرة كتابا في المكتبة. Мохира кутубхонада китоб ўқияпти.
ذهب الاستاذ بغشى الى الجامعة. Устоз Бахши дорулфунунга кетди.

2. Пайт ҳоллари иш-ҳаракатнинг содир бўлиш пайтига ишора қилади. Улар «متى» «қачон?» сўроғига жавоб бўлади:

صديقتي انابت رجعت من الشغل في الساعة السادسة بعد الظهر. Дусонам Ивобат кечки соат олтида шидан қайтди.

خرج عبد الجبار من بيته صباحا ووصل الجامعة بعد ١٥ دقيقة. Абду л-Жаббор уйидан эрталаб чиқди ва 15 дақиқадав сўнг дорулфунунга етиб келди.

3. Равиш ҳоллари иш ҳаракатнинг қандай тарзда содир бўлишига ишора қилади, унинг бажарилиши сифатини аниқлайди. Равиш ҳоли «كيف» «қандай?» сўроғига жавоб бўлиб келади:

رجع الطلاب من المدرسة سريعا. Толиблар ўқишдан тез қайтдилар.

ملكت هذه الحرفة تماما. Бу ҳунарни буткул эгалладим.

4. Сабаб ва мақсад ҳоллари иш-ҳаракатнинг содир бўлиши сабаби ва ундан кузатилган мақсадга ишора қилади:

درسته دقيقا تعليما له. Билимдон бўлиши учун роса ўқитдим.

5. Миқдор ҳоллари ҳаракатнинг амалга ошишини миқдор жиҳатидан характерлайди, давом этиш даражасига, такрорланишининг сонига ишора қилади:

قلت له عنه ثلاث مرات. Бу ҳақда унга уч марта айтдим.
سار طويلا. Узоқ юрди у.

Ҳоллар араб тилида одатда гапнинг бош бўлақларидан ёки ўалари грамматик боғлиқ бўлган бўлақлардан кейин келади. Бундан пайт ҳоллари мустаснодир. Улар мантиқий уруғнинг нисбий кучига боғлиқ равишда, гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин:

جئت الى الكلية في الساعة التاسعة صباحا. Факультетга эрталаб соат тўққизда келдим.

في السنة الماضية قمنا بالنزهة الى مدينة «نواي». Ўтган йили Навоий шаҳрига саёҳатга бордик.

قد (қад) юкламаси феъл олдида келади. У асосан ўтган замон феъллари билан қўлланилади. Бунда у тасдиқ мазмунини ифодақилади ва феъл ифодаллаган иш ҳаракатнинг тугалланганлигига ишора қилади. Одатда бу юклама ўзбек тилига алоҳида сўз ё юклама билан таржима қилинмайди, унинг мазмунини аниқлаш бенига қўшимча воситалар зиммасига тушади. Бироқ уни «аллақачон» тарзида ўтиришни тавсия этиш мумкин:

قد وصل الى المدينة. У шаҳарга аллақачон тиб келди.
 قد كتبت المتن على السبورة. Тахтага матини аллақачон ёзиб бўлдим.

قد га қўшимча равишда ف (фа) ёки ل (ла-) юкламалари ортириб ҳам қўлланиш мумкин. У ҳолда юкламанинг мазмуни яққоллашади, аниқлик касб этади. Таржимада қўшимча восита талаб этилмайди.

فقد قرأ الطلاب هذه القصة. Толиблар бу қиссани ўқиб бўлдилар.
 لقد تأخرنا من المحاضرة. Маърузага аллақачон кечикиб бўлдик.

قد юкламаси ҳозирги-келаси замон феъли олдида ҳам келиши мумкин. У ҳолда феъл шакли гумон, ишончсизлик, эҳтимоллик каби мадал-чекгаралаш каби грамматик вазифани бажаришга киришади:

قد يكتب رسالة الى ابيه. У отасига мактуб ёзса керак.
 ان الجواد قد يعثر. Тулпор ҳам қоқилади-ку!

АЖНАБИЙ СЎЗЛАР АРАБ ЕЗУВИДА

Ажнабий сўзлар баъзан бевосита араблаштирилади, яъни араб фонологиясига мос фонетик шакл ва келишлик қўшимчалари олади:

سوفيات (су.фйа.тун) совет
 ميداليات (ми.далиийатун) медаль

Бундай сўзлар тўлиқ турланиши ва аниқлик артикли олиши мумкин. Яна бир мажмуадаги сўзлар, айниқса атоқли отлар, танвин билан таъминланмайди ва қўш келишликли турланишда бўлади:

بترسبورغ (бут.русбу.рғу) Петербург
 سيمبيرسك (си.мби.рску) Симбирск

Араб фонологиясида мавжуд бўлмаган баъзи товушларни хатга туширишида ёрдамчи воситаларга мурожаат қилинади: а) қўшалок ҳарфлар билан ёзиш:

اليتش (или.чу) Ильич
تسيتين (ци.ци.ну) Цицин

б) мавжуд ҳарфларга ёрдамчи вазифалар юклаш:

بطرس (бут.рус) Петр
بينزا (би.иза.) Пенза

Қуйида баъзи кўп қўлланувчи сўзларнинг арабча ёзилиш шаклларини келтирамыз:

اوزبكيستان	Ўзбекистон	سلاف	славянлар
اوكرانيا	Украина	اوديسا	Одесса
ليتفانيا	Литва	توشقند	Тошкент
موسكو	Москва	فرغانة	Фарғона

Биринчи мати

قد حدث مدرسنا في الدرس الاخير عن دستور جمهورية اوزبكيستان مدة طويلة. يعمل في جمهوريتنا اكثر المهندسين في مجالات مكننة و كهربية الزراعة و تحسين الانتاج. ستحصل القرى خلال الخطة الخمسية الاخيرة ٨٩ الف جرارة و ٤٤ الف من مختلف المكاين و الآلات لاجل مكننة زراعة القطن و ٥٥٠٠ حصادة دراسة و ١٤٦٠ حفارة و بولدوزر و ٣٥٣٠٠ سيارة شاحنة.

قد ترجم هذا المترجم الاوزبكي اكثر قصص الكاتب المشهور العربي المطبوعة في لغتنا. ارضنا تترجرج و تسجل محطات رصد الزلازل في العالم حوالى مليون زلزلة ارضية في كل سنة. طرقت الباب مرتين. هنا عشر علماء معهدنا على ابريق معدنى اثناء الحفريات بالقرب من وىكستان بسمرقند.

193-ماشқ. Масдарлар ясанг ва маъноларини белгиланг:

فنىسى، كهربى، مكنن، هندس

194-ماشқ. Ҳар икки даража сифатдошлари ясанг ва маъноларини белгиланг.

فلسف، كهربى، مكنن، هندس

195-ماشқ. Арабчага ўтиринг:

1. Кеч соат 9 да ер икки марта силкивди. 2. Акам ўзбек араб жамиятида таржимон бўлиб ишлайди. 3. Темир — металлдир. 4. Қишлоқларни тўлиқ электрлаштириш Иман Араб Республикаси ҳукуматининг галдаги вазифасидир. 5. Бу тоғлиб география имтиҳонидан муваффақиятли ўтди. 6. Ўқитувчимиз шаҳримиз марказида яшайди.

196-машқ. Қуйидаги равишлардан фойдаланиб 6 та гап тузинг:

هنا، هناك، اين؟ كيف،، قط،

197-машқ. Холларни тошинг, гуруҳларга ажратинг:

هي تعمل في المزرعة التعاونية في إحدى قرى محافظة فرغانة المعروفة. وهي سائقة للمكائن الزراعية. قد جمعت هذه السائقة خلال الموسم الاخير ٣٥٠ طنا من القطن. قد اقتربت ماكتتها من حقل القطن سريعا.

198-машқ. Уч замонда тусланг:

رفرف، زحلق، هندس

199-машқ. Озбеки дарсхона машқи. Жавоб беринг, жавобингизни толиблардан бири таржиме қилиб турсин:

متى رأيتَه اليوم؟ متى جاءَ صديقك؟ متى ترجع الى البيت من الحفلة؟ كيف تقرأ هذه الطالبه النص الاخير؟ اين كنت يوم الراحة؟ كيف يتكلم هذا الطالب في اللغة العربية؟ اين الجامعة؟ اين الكلية؟

200-машқ. Таржима қилинг:

1. Толиба дорулфунулга эрталаб соат саккизда етиб келди. 2. Апови икки араб инженери тайёрасолик заводи устахонасини зиёрат қилиб бўлиди. 3. Совет қўшини уруш йилларида фашистларни савалади. 4. Шерзод дарсага аллақачон кечикди. 5. Мен вазифаларни аллақачон ёзиб бўлдим.

201-машқ. Берингаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

Ўзбек таржимони, тожик ёзувчилари, босма китоб, қўлёзма китоб, хонадон эгаси, тўлиқ икки ҳафта, зилзилаларни кузатиш маркази, қозоқ театри, украин пардозчи, колхозчи йигит.

Иккинчи матн

في صقيع موسكو

مررت بنهر «موسكو» و رأيت على صفحة النهر الجاهد بضعة رجال يجلسون القرفصاء بلا حركة و بين الواحد و الآخر بضعة امتار. فسالت في ذلك سائقي الروسي:

قال: - هم صيادو السمك، يا سيدي!

قلت: - لننزل اليهم و لننظر الى ما يصنعون.

نزلت الى النهر و رأيت احد هم ثقب جليد النهر و فتح فيه ثغرة بعرض الكف و غمس فيه سلكا في طرفه صنارة و اما طرفه الآخر قد

ويطه الصياد يعود على حافتي الثغرة و جلس في مكانه ساكنا جامدا
و يداه غارقتان في جيوب المعطف.

فهمت ان السمك تحت الجليد. يري السمك في النهر ثغرة للنور
و الهواء ويجي هناك فعلق بالصنارة. قلت بروسية ركيكة:

— ماذا تصنع ايها الرفيق «تافاريش»!

قال: — اصيد السمك.

وقفت و انا انظر اليه و الى صنارته العجيبة. بعد هنيهة قلت:

— هل صدت شيئا؟

: — كلا.

كان البرد شديدا و رجعت الى السيارة و ثم الى المنزل و لكن
الصياد شغل فكري تماما. فخرجت بعد ثلاث ساعات من البيت مرة ثانية
و رجعت الى حيث تركت رفيقي الصياد. قلت:

— تافاريش! صدت شيئا؟

قال: — كلا.

قلت: — ماذا تفعل اذا؟

قال: — اصيد السمك.

قلت: — متى يجي؟

قال: — سوف يجي السمك.

و رجعت هذه المرة الى غير رجوع و انا معجب من رجل ليس مهما
له متى يجي السمك و لكنه يعرف انه سيجي.

(خليل تقى الدين، كاتب عربي)

Бирикма ва иборалар

مر بنهر	дарё олдидан ўтмоқ
يوم الراحة	дам олиш куни
جلس على القرفصاء	чўккаламоқ.
اصدت شيئا؟	Бирорта тутдингми?
ثغرة بعرض الكف	кафт кенглигидаги чуқур
على مرورى بهم	уларнинг олдидан ўтганимда
بضعة رجال	бир неча киши
بروسية ركيكة	бузуқ русча лаҳжада
الى غير رجوع	қайтиб келмасликка
جيب معطف	пўстиннинг чўнтаги
مكائن زراعية	қишлоқ хўжалиги
حقل القطن	машиналари
	пахта даласи

202-мәшқ. «Қубр ови» мавзусида олтита ган тузинг. Тапларда қуйдаги сўзлардан фойдаланинг:

أرتب، صيد، حقل، مزرعة، جبل، بندقية، رشاشة

203-мәшқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олинг:

Мавзунда изиришич, бири билан: еккичясиниште ораси, бир неча метр, музни тешиш, улкан дўстин, қармоққа илинмоқ, чўксаламоқ

204-мәшқ. Икки ёқлама таржима қилинг:

— Утган йили қишда мен Москвага бордим. Ҳаво совуқ эди.
— ارايت هناك الشتاءين على النهر؟

— Ҳа! Мен ҳам араб дўстим билан дарё музи устига тушдим ва балиқ овчилари олдига бордим.

— هل صادوا سمكا فى حضورك؟

— Ҳа! Мен улар ҳузурига борганимда улар бир неча балиқ тутган эдилар. Қандай ажойиб!

205-мәшқ. Таржима қилинг:

Руслар қиш изиришида жуда қадим замондак балиқ овлайдилар. Улар музни тешиб қармоқ ташланади. Музлаган дарё ёнидан ўтаётган араб ёзувчиси унда балиқ овловчиларни кўрди. Балиқ овловчилар кучли совуқда ҳаракатсиз, муз устида жимгина ўтирдилар. Муз тагидаги балиқлар нур ва ҳаво йўлагини билади ва унинг олдига келади. Балиқни олдига келдик ва унга одоб билан салом бердик. У жавоб бермади.

206-мәшқ. «Анҳорда балиқ ови» мавзусида ишро ёзинг.

207-мәшқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

البغل لا تقرعه الجلاجل.
من افضل العلوم العمل بالمعلوم.

СЎЗЛИК

برد (бардуи) совуқ	علق ('алиқа) (а) илинмоқ
ترجرج (таражража) титрамоқ	غمس (ғамаса) (и) ботирмоқ
ثغرة (с:уғратун) тешик	مر ب (марра би-) ўтмоқ
جلجل (жулжунун) қўнғи-роқча	نحو (наҳ.ва) ...на
جاء (жа.'а) (и) келмоқ	لباد (лубба.дуи) дамат
حفارة (х.аффа.ратун) экс-кавагор	جيب (жайбуи) чўнтак, кисса
دستور (дусту.руи) конституция	مهم (муҳиммуи) муҳим
شاحن (ша.хинуи) юкланган; юк ташувчи	سائق (са.'иқун) хайдовчи
ظيارة (ё.уна.ратун) қармоқ	ظن

بغل (бағлун) хачир
 ثقب (с:агаба) (у) тешмоқ
 جليد (жаалдун) муз
 حافة (ха.ф.ф.стун) чекка
 ربط (рабат.а) (у) боғламоқ
 رصد (рас.дун) кузатиш
 سائق (саақун) шофер
 صقيع (с:аир'ун) изгирик

عود ('у.дун) поя, чўи
 كَفّ (каффун) кафт
 مضى (мад.а) (и) ўтмоқ,
 вақт
 نهر (нахрун) дарё
 قرع (қара'а) (а) бонг урмоқ;
 хуркитмоқ
 سمك (самагун) балиқ
 معجب (му'жибун) ажаблан-
 тирувчи
 عجيب ('ажибун) ажойиб

Ўн тўртинчи дарс

ФЕЪЛ БОБЛАРИ ҲАҚИДА

Биз ҳозиргача ўрганаётган феъллар асосан бирламчи бўлиб ҳар бири алоҳида маъно англатиши ва айрим қўлланиши устига яна ҳосилалар — қариндош негизлар ясаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан уларни туб ёки бирламчи (биринчи) боб феъллари деб аташ маъналикан тўғридир. Ҳосилалар ясашда аффиксация усулидан кенг ва ўзига хос фойдаланилади. Бундан ташқари яна фонологик воситалар ҳам мавжуд:

1. Ўзакни ўстириш йўли билан:

а) ўзакнинг бирор унвеси чўзиб талаффуз қилинади:

كتب (катаба) ёзмоқ	—	كاتب (катаба) ёзишмоқ
سبق (субиқа) ошиб ўтилмоқ	—	سابق (субиқа) мусобақалашилмоқ

б) ўзакнинг бирор ундоши иккилантирилади:

درس (дараса) ўрганмоқ	—	درس (дарраса) ўргатмоқ
زرق (зариқа) кўк бўлмоқ	—	ازرق ('израққа) кўкармоқ

2. Ўзакка қўшимчалар орттириш йўли билан:

كتب (катаба) ёзмоқ	—	اكتب ('актаба) ёздирмоқ
خرج (хаража) чиқмоқ	—	استخرج ('истахража) чиқармоқ
فتح (фатах.а) очмоқ	—	افتتح ('ифтатах.а) очилмоқ

3. Бир вақтнинг ўзига бир неча усуллар иштирок этиши мумкин:

ساد (са.ба) (у) қора бўлмоқ	—	اسود ('исвадда) қораймоқ
باض (ба.д.а) (и) оқ бўлмоқ	—	ابيض ('ибйад.д.а) оқармоқ

Кўриниб турибдики, ҳар бир усулда қўшимча амаллар мавжуд. Булар — сукунлаштириш, қўшимча ҳарф орттириш, ҳарф бирик-

малари орғириши ва шу қабилар. Ҳқишдаги қийинчиликларни бартараф қилиш учун муваққат воситалар ҳам қўлланилиши мумкин.

Феъллар таркибидаги ҳар бир ўзгариш, барча тилларда ҳам бўлганидек, шубҳасиз, янги мазмун олиб келади. Шунга қарамай, янги шаклда ифодаланган мазмун дастлабки шакл мазмуни билан у ёки бу даражада боғлашган бўлади. Ҳар бир боб маълум лексик вазифини бажаришга мўлжаллангандир. Уч ундошли феълларнинг 15 та (бир бирламчи ва 14 та ҳосил) боби бор. 10 таси кенг ишлатилади.

ФЕЪЛЛАРНИНГ ИККИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг иккинчи боби ўзакнинг иккинчи ундошини иккилаш ва фатҳали ўқини олган ясалади. Ҳзақдаги бошича ундошлар ҳаракати ўзгаришсиз қолади. Қолини: **فَعَلَّ** (фа“ала).

Ҳозирги-келаси замон шакли ўзакнинг дастлабки ундоши олдида даммали шахс ясовчи қўшимчалар орттириш иккиланган иккиликсининг ҳаракатини касра Ҳқиш билан ясалади. Бунда ўзакнинг биринчиси ўз қолада қолдирилади. Учичиси даммали талаффуз қилинади. Қолини: **يُفَعِّلُ** (йуфа“илу).

Иккинчи боб феъллари қўидаги мазмунларни ифода этади:

1. Ҳтимсиз феълни Ҳтимлига айлантиради:

جلس (жаласа) (и) ўтирмақ	—	جلس (жаласа) ўтиргизмақ
ضحك (д.ах.ика) (а) кулмақ	—	دخل (д.ах.х.ака) кулдирмақ

2. Ҳтимли феълларга мажбурлаш (каузативлик) мазмуни беради:

علم (‘алима) (а) билмақ	—	علم (‘аллама) билдирмақ
حمل (х.амила) (и) кўтармақ	—	حمل (х.аммала) юкламақ

3. Иш-ҳаракатни кучайтиради, унга ўта интенсивлик ёки такрорийлик мазмунини беради:

ضرب (д.араба) (и) урмақ	—	ضرب (д.араба) дўшносламақ
قطع (қат.а‘а) (а) кесмақ	—	قطع (қат.т.аа) кесиб ташламақ, бурдаламақ

4. Баъзи Ҳтимли феъллар иккинчи бобда эълон этиш (декларативлик) мазмуни касб этади:

كذب (каз:аба) (и) алдамақ	—	كذب (каз:з:аба) ёлгонга чиқармақ
صدق (с.адақа) (у) тўғри сўзламақ	—	صدق (с.аддақа) тасдиқламақ, «тўғри» демоқ

5. Исмлрдан ясалган иккинчи боб феъллари уларда ифодаланган мазмунни касб этиш, ўшанга айлантириш маъноларини ифодалайди:

ذهب (з:аҳабун) олтин — ذهب (з:аҳҳаба) олтинга айлантирмоқ, зарҳал-ламоқ
 خبز (хубзун) нон — خبز (хаббаза) нонга айлантирмоқ, нон ёпмоқ

درس (дарраса) «ўргатмоқ» феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси вақон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	ندرس (нударрису)	ندرسان (нударрисани)	ادرس (ударрису)
2	музак.	تدرسون (тударрисуна)	تدرسان (тударрисани)	تدرس (тударрису)
	муан.	تدرسن (тударрисна)	تدرسان (тударрисани)	تدرسين (тударрисина)
3	музак.	يدرسون (йударрисуна)	يدرسان (йударрисани)	يدرس (йударрису)
	муан.	يدرسن (йударрисна)	يدرسان (йударрисани)	يدرسن (йударрису)

Иккинчи боб феълларидан буйруқ ясалган усули:

صدق (с:аддиқ) — تصدق (тус:аддиқ) — تصدق (тус:аддиқу) тасдиқла!

Барча шакллари учун қолиплар:

فعلوا (фа“илу.)   فعل (фа“ил)
 فعلن (фа“илна)   فعلا (фа“ила.)   فعلى (фа“или.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Иккинчи боб феълларидаи масдар икки қолижда ясалади: **تفعيل** (таф‘илун) ва **تفعلة** (таф‘илатун). Кейингиси нисбатан кам қўлланилади:

درس (дарраса) ўргатмоқ — تدریس (тадри:сун) ўргатиш
 علم (‘аллама) ўргатмоқ — تعلیم (та‘ли:мун) ўргатиш
 ذکر (з:аккара) эслатмоқ — تذكرة (таз:киратун) эслатиш

Сифатдошлар аниқ даражада **مفعول** (муфа“илун) ва мажҳул даражада **مفعول** (муфа“алун) қолипларида ясалади. Мажҳул дара-

жа шаклларидаг мақон ва замон отлари ясашда ҳам фойдаланилади:

قنع (қанна'а) буркамоқ	—	مقنع (муқанни'ун) бурковчи
		مقنع (муқанна'ун) бурканган
سلم (саллама) топпирмоқ	—	مسلم (мусаллимун) топпирувчи
		مسلم (мусалламун) топпирилган

ФЕЪЛЛАРИНИҲ МАЎЖУЛ ДАРАЖАСИ

Уш уйдоники феълларнинг маъжул даражаси махсус қолишга эга. Биринчи боблар учун ўтган замонда у فعل (фу'ила), ҳозиргикелеси замонда يفعل (йуф'алу) ташкилади:

علم ('алима) билмоқ	→	علم (улима),	يعلم (йу'ламу) биленимоқ
كتب (катаба) ёзмоқ	→	كتب (кутиба),	يكتب (йуктабу) ёзилмоқ

Мисолларга қаранг:

يعرض في النادي فلم جديد. Клубда янги фильм кўрсатилади.
 كتبت هذه الرسالة أمس. Бу хат кеча ёзилди.

Маъжул даража феъллари одатда من قبل (мин қибали) «томонидан» ва من طرف (мин т.арафи) «тарафидан» бирикмалари билан ишлатилади. Улар гапда реал бажарувчидан олдинга қўйилади:

تدرس هذه القضية من قبل الادارة. Бу жумбоқ идора томонидан ўрғанилади.
 قرئت هذه المحاضرة من طرف الاستاذ المشهور. Бу маъруза маъжур устоз томонидан ўқилди.

Маъжул даража феъллари барча замонларда тусланади. Шунингдек, улар шахс, сон ва жансларда аниқ даражадаги феъллар каби ясовчи қўшемчалар олади.

КЎМАКЧИЛАР

Кўмакчилар отларнинг бошқа сўзлар билан грамматик муносабатларига ишора қилувчи ёрдамчи сўзлардир. Араб тилида келишчилар оз; уларнинг маълум маъно ифодалаш, аниқлаб бериш, конкретлаштириш каби вазифаларини кўмакчилар бажаради. Араб тилидаги кўмакчиларни ўзбекчага у ёки бу келишлик қўшимчалари билан ўтирилади. Барча кўмакчилар учув умумий хусусият шуки,

- عن ('ан) — ҳақида:
 لقد سمعت عن هذا المدرس كثيرا. Бу ўқитувчи ҳақида кўп эшитдим.
- حول (х.авла) — атрофида, борасида, ҳақида:
 دخلت مكتب المدير حول هذه القضية مرتين. Бу жумбоқ борасида ректор кабинетига икки марта кирдим.
- قرب (қурба) — яқинида:
 قرب الجامعة مكتبة كبيرة. Дорулфунун яқинида кутубхона бор.
- بعد (ба'да) — сўнг:
 اكل بعد الدرس في مطعم الجامعة. Дарсдан сўнг дорулфунун ошхонасида овқатланди.
- قبل (қабла) — олдин:
 نسخت نسخة من هذا النص قبل ذهابي الى الدرس. Дарсга кетишимдан олдин бу матндан нусха кўчирдим.

ЭГАНИ ТУШУМ КЕЛИШИГИДА КЕЛИШГА МАЖБУР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Гапларда эга ҳамма вақт ҳам бош келишикда бўлавермайди. Хусусан, у «**ان** ('инна) ва унинг ҳамроҳлари» номи билан аталувчи юкламалар туркумидан сўнг келганида тушум келишигида талаффуз бўлади.

Бу юкламалар қуйидагилар:

ان ('инна) дарҳақиқат	لكن (ла.кинна) лекин
ان ('анна) қайсики	لعل (ла'алла) эҳтимол
ليت (лайта) қани энди...	كان (ка'анна) худди, гўё

ان ЮКЛАМАСИ

ان ('инна) «дарҳақиқат, ҳақиқатда» — таъкид маъносини аниқлатувчи иншонтирув юкламасидир. У гапнинг бошида келади ва эга, гап исмийми ё феълийлигидан қатъи назар, мавкур юклама таъсирида тушум келишигида ўқилади. Бундай қурилмаларда эга одатда юкламадан сўнг қўйилади:

ان الموقف الودى الاوزبكي
 يساعد في حل عادل لازمة
 الشرق الاوسط.

Дарҳақиқат, дўстона ўзбек мавқеи
 Урта Шарқ танглигини одилона
 ҳал этишда ёрдам беражак.

Айрим ҳолларда эга бевосита юкламадан сўнг келмаслиги ҳам мумкин. Бу гапнинг қурилишига боғлиқ албатта. Эганинг бошқа гап бўлаклари билан ажратилиши унга юклама таъсирини сусайтирмайди:

ان لهذا الطالب كتابا ممتعا. Дарҳақиқат, бу толибнинг қизиқарли китоби бор.
 ان للحيطان اذانان. Дарҳақиқат, девор кулоқона бўлмади!

Эга юкламадан ما (ма) чекловини билан ажратилган бўлсагина, унинг келиши қўшимчаси тавардан холи бўлиши мумкин. Бироқ бу ерда юкламанинг бирламчи маъноси тахрирга ундошли, у «бу ора, фақатгина, ...-ку» каби қўшимча маъно (оттенок) қабул қилади:

انما المهندس دخل المصنع. Дарҳақиқат, шу аснода янжевор аснода кириб келди.
 انما الدنيا بلا كلها. Бу дунё буткул синов-ку!

ان тежласи кишилик олмонлари билан келганда, уларни оддий бирикма олмошларига айлантирилади:

انه قوي جدا. Дарҳақиқат, у анқошда кучли!
 انهم طلاب في الجامعة. Ҳақиқатда, улар дорулфунун толибларидир.

وجد (важада) «етимок» феълларининг тусланиши

Шакл	Жанс	Ҳозирги-келаси замон		
		кўшиқ	кишиллик	бирлик
1	умумий	تجد (важиду)	—	اجد (аажиду)
2	музак.	تجدون (тажиду.на)		تجدوا (тажиду)
	муан.	تجدنا (тажидна)	تجدان (тажидан-ни)	تجدان (тажидан-на)
3	музак.	يجدون (йаажиду.на)	يجدان (йаажидан-ни)	يجد (йаажиду)
	муан.	يجدن (йаажидна)	تجدان (тажидан-ни)	تجدوا (тажиду)

Изоҳ: а) тўғрига ўхшаш феълларнинг ҳозирги-келаси замон шаклларида дастлабки бўғиндаги мавжуд иллатли «ав» бирикмасининг «в» си тушиб қолади;

б) барча тўғрига ўхшаш феъллар ўтган замонда уч ундошли оддий тусланишга эгадир: وجدت (важадту), وجدت (важадта) ва шу каби.

Биринчи матн

انى افضل الاسم الاصلى لهذا النهر على اسمه الحاضر. رددوا الاسم هذا النهر الاصلى فى الهياكل و فى الشعر و فى الاساطير. هو نفس نهر متدس فى العالم (الريحاني). حرم على نفسه من الوان الذهب و الصبث كل شىء الا ما يكلفه عناء، و لا يعرضه للضحك (طه حسين) و رفوفه و سطهم و هو رقص على نعمة تصفيقهم و هم يصفقون (علي بن ابي طالب). ان الانسان ميال فى طبيعته الى تائيس الحيوانات (زكى ميسرة) و برهن كوبرنيك على دوران الكرة الارضية حول الشمس قغير النظريات القديمة. ان بلدا ساسعا كالاتحاد السوفياتى يطلب شبكة واسعة من الطرق (الاتحاد السوفياتى).

208-машиқ. Қуйидаги иккинчи боб феълларини замон шаклларида тус-ланг:

خرج، شرح علم، كتب

209-машиқ. Барча шахслар учун иккинчи бобуруқ ва иккинчи шахс учун буйруқ шакллари ясанг:

دخل، جلس، ذهب، لبس

210-машиқ. Иккинчи боб масдарлари ва сифатдошлари ясанг:

كذب، صدق، ضحك، فصل

211- машиқ. Арабчага ўғиринг:

1. Дарҳақиқат, Совет Иттифоқи дунёда энг буюк давлатдир.
2. Ҳақиқатда, қайд қилиш марказлари дунёда йилига миллиондак камроқ ер сиклинишларини қайд қилади. 3. Дарҳақиқат, Тошкент Ўзбекистоннинг пойтахтидир. 4. Олтин — металл-ку!

212-машиқ. Тушариб қолдирилган кўмакларни ўз жойига ёзинг:

رجع ملا نصر الدين برطل ... اللحم و قال ... زوجته: — لاي شىء يصلح هذا اللحم؟ قالت زوجته: — ... كل شىء. فقال: — طبخى منه كل شىء. سوف نأكله ... النساء. و الباقي نأكله ... الفطور.

213-машиқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

Энг катта муқаддас шаҳар, кенг тармоқлар, жой топмоқ, қар-сиклар мароми, мутахассислик шаҳодатномаси, колхоз.

Иккинчи матн

معهد الاستشراق

نحن طلاب في معهد الاستشراق بطشقند، ندرس في الصف الاول.

معهدنا واقع في عمارة متواضعة في شمال المدينة و هي عبارة عن ثمانية طوابق فيه ثلاث كليات و هي كلية اللغات الشرقية و كلية تاريخ البلدان الشرقية الخارجية و كلية اقتصاد البلدان الشرقية الخارجية.

ان الدراسة في معهد الاستشراق صعبة ولكنها ممتعة. نحن مشغولون طول النهار في غرف الدروس النيرة والكبيرة بدراسات اللغات المتعددة الشرقية و الغربية و المواد الدراسية الاخرى كالآداب و التاريخ و الجغرافيا و الاقتصاد و فن الخط و الخ. نذهب الى المحاضرات و نحضر في الدروس التطبيقية و نشتغل في المختبر.

يدرسنا الاساتذة المشهورون و مساعدوهم و المدرسون الاكفاء يمكنك ان ترى بينهم المدرسين الاجانب. هم وصلوا من جامعات البلدان الشرقية الخارجية ليساهموا في التدريس الشفاهي (الحوار). و تمر ساعاتهم في قاعة التدريس شيقة ممتعة. نجيب فيها على الاسئلة المطروحة من قبلهم او نلقى التقارير حول المواضيع او نقوم بالحوار في لغة ندرسها.

وبعد بضعة اسابيع تبدأ دورة الامتحانات. يجب علينا ان نقدم اربعة امتحانات من المواد الاساسية كاللغة و الاداب و التاريخ و الاقتصاد. اما المواد الاخرى فمنها الاجتياز فقط. قبل الامتحانات سيكون الاستعداد. نكتب فيه الملخصات و نراجع المواضيع السالفة. و بعد انتهاء الامتحانات سناخذ العطلة الصيفية لمدة شهرين سوف نساغر فيها الى النواحي.

Бирикма ва иборалар

استاذ مشهور	манҳур устоз (профессор)
كتاب نقرأه	биз ўқийдиган китоб
نذهب الى المحاضرات	маърузаларга борамиз
مدرسون اجانب	чет эллик ўқитувчилар
اساتذة و مساعدوهم	профессорлар ва доцентлар
قاعة التدريس	акт зали
يكون استعداد	тайёргарлик бўлади
لغة ندرسها	биз ўрганадиган тил
سؤال مطروح	ташланган савол
دروس تطبيقية	татбиқий (практик) дарслар

مواضيع سالفه ўтган мавзулар
مساهمة في التدريس ўқитишда қатнашиш

214-машқ. Матн асосида олтига сўроқ гап тузиш.

215-машқ. Бирикмаларни таржима қилиб, ҳар бирига биттадан жумла ёзинг:

шарқшунослик олийгоҳи, биринчи курс (саф), учта куллия, ўлкалар иқтисоди, хорижий Шарқ, оддийгина иморат

216-машқ. Бирикмаларни ўзбекчага ўғиринг:

تاريخ البلدان، قام بالحوار، انتهاء الامتحان، عطلة صيفية، اسئلة مطروحة

217-машқ. Арабчага ўғиринг.

1. Шарқшунослик билимгоҳи дорулфунун ёнидаги кичик бинога жойлашган. 2. Биз кун бўйи билимгоҳда маърузалар тинглаймиз. 3. Мен жўрофияни шарқшунослар учун асосий фан ҳисоблайман. 4. Чет эллик ўқитувчининг дарс соатлари жуда қизиқ кечади. 5. Бу йил тўрт фандан имтиҳон, бештасидан синов бўлади.

218-машқ. Ўқинг, матннинг мазмунини арабчада қайта сўзланг:

فتش ذئب عن طعام. و رأى غنما تركها الراعى و نام. فكر الذئب بحيلة. لبس ثياب الراعى و حمل عصاه و قلده تقليدا في الحركة. قلد الذئب في صوت ابيضاء، فما قدر. فعرفت الكلاب من الصوت انه ذئب ماكر و هجمت عليه. فقتلت الكلاب الذئب.

219-машқ. «Акам — толиб» мавзусида уй ишюси ёзинг.

220-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг.

قدر ثم اقطع.
اطلب الصديق قبل الطريق والجار قبل الدار.

СЎЗЛИК

اشترك	(‘иштарака) қатнашмоқ	سافر	(са.фирун) очиқ, легал
برهن	(барҳана) исботламоқ	طبق	(т.аббақа) татбиқ
تحالف	(тах.а.луфун) блок	عرض	(‘аррада.а.ли-) кулги қилмоқ
تصفيق	(таф.фи.қун) қарсак	فتش	(фатташа) қидирмоқ
حارب	(х.а.раба) курашмоқ	فضل	(фад.д.ала) афзал билмоқ
حائز	(х.а.‘изун) сазовор; тақдирланувчи	نيسان	(ни.са.ну) апрель, савр
حرم	(х. аррама) маҳрум қилмоқ	تنظيم	(танз.и. мун) тузиш
دور	(даврун) рол	اضراب	(ид.ра.бун) иш ташлаш
ربط	(рабт.ун) боғлаш		

بداية (бида. йатун) бошланиш	ردد (раддада) қайтармоқ
تخرج (тахарража) битирмоқ	صفق (с.аффақа) қарсак чалмоқ
تأسيس (та'ни.сун) қўлга ўргатиш	طرد (т.аррада) ҳайдамоқ
توحيد (тавх.и.дун) бирлашти- риш	عبث ('абас:ун) эрмак
حاسم (х.а.симун) ҳал қилувчи	غير (гаййара) ўзгартирмоқ
حدث (х.адас.а) (у) юз бермоқ	قاد (қа.да) (у) бошқармоқ
ذات (з:а.тун) ўз	واصل (ва.с.ала) уламоқ
	عميق ('ами.қун) чуқур

Ўн бешинчи дарс

ФЕЪЛЛАРНИНГ БЕШИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг бешинчи боби иккинчи боб феъли олдига **ت** (та-) ясовчи қўшимчаси орттириш билан ясалади. Қолипи: **تَفَعَّل** (тафа“ала). Ҳозирги-келаси замон шакли ўтган замондан унинг олдига фатҳали шахс ясовчилари орттириш билан ясалади. Бунда ўзакнинг учинчиси қоидага мувофиқ дамма ўқилади; бошқа ўзгаришлар кузатилмайди. Қолипи: **يَتَفَعَّل** (йатафа“алу).

Бешинчи боб феъллари иккинчи боблар билан фақат шаклдагина эмас, балки мазмунда ҳам боғлиқдир. Бешинчи бобнинг вази-фаси — иккинчи боблар ифодалаган мазмунни ўзлик-мажҳул даражага айлантиришдир.

قطع (қат.т.а'а) бурдаламоқ	–	تقطع (тақат.т.а'а) бурдаланмоқ, парча-парча бўлмоқ
علم ('аллама) ўргатмоқ	–	تعلم (та'аллама) ўрганмоқ
عرب ('арабба) араблаштир- моқ	–	تعرب (та'арраба) араблашмоқ

Иккинчи бобнинг кузативлик мазмунидан бешинчи бобдаги феъл «ўзни кимдир ёки нимадир ҳисоблаш» мазмуни касб этади:

كبر (каббара) катта деб билмсқ	–	تكبر (такаббара) ўзни кат- та ҳисобламоқ, калон- димоғлик қилмоқ
عظم ('аз.зама) буюк деб билмоқ	–	تعظم (та'аз.зама) ўзни бую- к ҳисобламоқ, мақ- танмоқ

Бешинчи боб феъллари яна ўз устига қандайдир масъулият олиш, кимдир, нимадир бўлишга интилиш мазмунини ифодалаш мумкин:

شجع (шажжа'а) шижо-
атлантирмоқ
صبر (с.аббара) сабрли
қилмоқ
كلف (каллафа) топшир-
моқ, масъулиятига
ҳавола этмоқ

تشجع - (ташажжа'а) ошиғич
журъат кўрсатмоқ
تصبر - (тас.аббара) ошиғич
сабр кўрсатмоқ
تكلف (такаллафа) ўз зим-
масига масъулият
олмоқ

تكلم (такаллама) «гаплашмоқ» феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	تكلم (натакалла- ламу)	—	تكلم (атакалла- му)
2	музак.	تكلمون (татакалла- му.на)	تكلمان (татакалла- лама.ни)	تكلم (татакалла- му)
	муан.	تكلمن (татакал- ламна)		تكلمين (татакалла- ми.на)
3	музак.	يتكلمون (йатакалла- му.на)	يتكلمان (йатакалла- лама.ни)	يتكلم (йатакалла- му)
	муан.	يتكلمن (йатакал- ламна)	يتكلمان (татакалла- ма.ни)	تكلم (татакалла- му)

Бешинчи боб феълдан буйруқ ҳозирги-келаси замон (иккинчи шахс) шаклининг охирини сукунлаш ва шахс ясовчисини тушириб қолдириш орқали ясалади:

تكلم (татакалламу) — تتكلم (татакаллама) — تكلم (такаллама)

Барча шакллар учун қолишлар:

تفعلوا (тафа"алу.)   تفعل (тафа"ал)
تفعلن (тафа"ална)   تفعلان (тафа"ала.)   تفعلين (тафа"али.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Бешинчи боб феълларидан масдар تفعل (тафа"улун) қолишида ясалади:

تكسر (такассурун) парчалануш, تعلم (та"аллумун) ўрганиш

Сифатдошларнинг аниқ даражаси متفعل (мутафа"илун), мажҳул даражаси متفعل (мутафа"алун) қолишларида ясалади:

تشجع дан: متشجع (муташажжи'ун) шижоатланувчи
متشجع (муташажжа'ун) шижоатлангирилган

تعليم (мута'аллимун) ўрганувчи (шогирд)
 متعلم (мута'алламун) ўрганилган (наrsa)

НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИККИНЧИ ВА БЕШИНЧИ БОБЛАРИ

Нотуғри феълларнинг иккинчи ва бешинчи боб шакллари оддий феълларники каби ясалади. Демак, таркибдаги иллатли бирикмалар собитлик касб этади:

Ҳамзали:	سأل (са'ала) (а)	—	سأل (са"ала) сўратмоқ
			تسأل (таса"ала) сўранмоқ
Иккиланган:	رد (радда) (у)	—	ردد (раддада) такрорламоқ
			تردد (тараддада) такрорланмоқ
Туғрига ўхшаш:	وصل (вас.ала) (и) етмоқ	—	وصل (вас.с.ала) еткизмоқ
			توصل (тавас.с.ала) еткизилмоқ, зришмоқ
Бўш:	طور (таврун) боқич, палла	—	طور (таввара) ўстирмоқ, ривожлантирмоқ
			تطور (та.аввара) ривожланмоқ

Етишмовчи феъллар истиснога эга:

а) ўтган замон шаклларидаги мавжуд «ава» ёки «айа» иллатли бирикмалари чўзиқ «а.»га айланиб кетади:

قضى (қад.а(и) ўтмоқ — قضى (қад.д.а.) ўтказмоқ
 تقضى (тақад.д.а.) ўтказил(ин)моқ

б) ҳозирги-келаси замон шаклларидаги мавжуд «иву» ва «ийу» иллатли бирикмалари чўзиқ «и.»га айланади (иккинчи бобда):

يفضى (йуфад.ди.), يقضى (йуқад.ди.)

Шунингдек, мавжуд «айу» бирикмаси «а.»га айланади (бешинчи бобда):

يتفضى (йатақад.д.а.)

ان ЮКЛАМАСИ

ان ('анна) «...ки» юкламаси бундан илгариги дарсда қайд қилинган «ҳамроҳлар» туркумидан; бинобарин, у ўзидан кейин келаётган эга вазифасидаги сўзни тушум келишигида келишга мажбур этади. У мазмуни билан эргаштирувчи боғловчи бўлганлиги учун, гапдаги вазифаси тўлдирувчи эргаш гапларни, қисман эга эргаш

гапларни ҳам, бош гапга эргаштириб келишдир. Мазкур эргаштирувчи боғловчи бошқа кўмакчилар ва ҳатто сўзлар билан бирикиб ҳосилалар ташкил қилиши мумкин: **ان** (ли-'анна) «негаки», **بما** (би-ма.) «...са-да», **الا ان** ('илла. 'анна) ва **بما ان** (би-ма.-'анна) «биноқ», **ان على** ('ала.'анна) «... устига» ва шу кабилар.

Тўлдирувчи эргаш гап

Тўлдирувчи эргаш гап деб тобе гап шаклида расмийлаштирилган ёйиқ тўлдирувчини айтамыз. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапнинг кесимига **ان** ('анна) ва **ان** ('ан) «...ки» эргаштирувчи боғловчилари воситасида эргашиб келади ва унинг мазмувини тўлдиради.

Бош гапга **ان** ('анна) воситасида эргашиб келган тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси гап бошида қўйилади ва тушумда ўқилади:

قد فهمت ان هذا العامل يدرس
في الجامعة المسائية.
عرف الوزير ان قانون تأميم هذه
الشركة يحسب نافذامنذ صدوره
امس.

Тушундимки, бу ишчи кечки дорулфунунда ўқийди.

Вазир англандики, бу компанияни миллийлаштириш ҳақидаги қонун кеча чиққан пайтидан кучга кирган ҳисобланади.

Тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бевосита юкламадан сўнг келмаса, ўртага «грамматик эга» қўйилади ва шу тариқа юклама кесимдан ажратилади. Грамматик эга — учинчи шахс, бирлик ва музақкардаги бирикма олмошидан иборат. У юкламага қўшиб ёзилади:

بلغ الجانب السوري خلال
المفاوضات انه سيشتيد على
نهر الفرات سدا ومحطة كهربائية.
يعرف انه سوف يعمل في هذا
المعمل الكبير.

Музокаралар пайтида Сурия томони хабар бердики, у Фирот дарёсига тўғон ва электр станцияси қуради.

У биладики, келгусида мана шу катта заводда ишлайди.

Тўлдирувчи эргаш гапларни ўзбекчага тўлдирувчи эргаш гап тарзида ёки тўлдирувчи гуруҳи сифатида ўтириш мумкин:

اعلن الرئيس رسميا ان كمية
الاقطان بلغت حوالي ٥٧١ الف
بالة في الفترة الحالية نفسها.

Президент расмий эълон қилдики, пахтанинг миқдори ҳозироқ 571 тойга етди.

Президент пахтанинг миқдори ҳозироқ 517 тойга етганини эълон қилди.

Тўлдирувчи эргаш гапни **ان** ('ан) боғловчиси бошлаб келганда, ундан кейин истак майли шаклига туширилган феъл келади.

СҮРОҚ ОЛМОШЛАРИ

Сўроқ олмошлари араб тилида қуйидагилардир: **من** (ман) ким?, **ما** (ма.) нима?, **اي** ('аййун) ва **اية** ('аййатун) қайси?

Булардан **من** (ман) фақат инсонга нисбатан, **ما** (ман) барча бошқа жонлилар ва нарсалар учун ишлатилади. Ҳар икки сўроқ олмоши собит бўлиб, жинс ёки сонда ўзгармайди. Бироқ улар ҳосила шакллариغا эга: **لمن** (ли-ман) кимнинг?, ким учун?, **بمن** (би-ман) ким билан? **لما** (ли-ма.) ниманинг?, нима учун?, **بما** (би-ма.) нима билан?. Бундан ташқари, **ما** сўроқ олмоши **ذا** (з:а.) кўрсатиш олмоши билан кучайтирилиши мумкин: **ماذا** (ма.з:а.) нима (ўзи)?

اي СҮРОҚ ОЛМОШИНИНГ ҚўЛЛанилиши

اي ('аййун) сўроқ олмоши муаннас шаклга ҳам эгадир: **اية** ('аййатун). У ўзбек тилига «қайси?» тарзида ўтирилади. Унинг ҳар иккиси ҳам турланади: **اي** ('аййин), **ايان** ('аййан).

Бу олмош ўзи ила грамматик алоқадаги сўз билан изофа ташкил қилади. Изофага киришадиган сўз бирликда бўлса, ноаниқ шаклда; кўplikда бўлса, аниқ шаклда қўйилади:

اي طالب؟ Қайси толиб?
اي المعلمين سال عنى؟ Уқитувчиларнинг қайси бири менинг ҳақимда сўради.

ГУМОН ОЛМОШИ. ГУМОН МАЗМУНИНИ ИФОДАЛОВЧИ ВОСИТАЛАР

Араб тилида битта гумон олмоши мавжуд: **ما** (ма.) қандайдир.

سعت صوتا ما. Қандайдир товуш эшитдим.
لقد فتش من محفظته ورقا ما. У ўз портфелидан қандайдир варақни узоқ қидирди.

Гумон олмошларининг вазифасини араб тилида **احد** ('ах.алун) «кимдир, аллаким», **شيء** (шай'ун) «нимадир, алланима» отлари бажаради.

طرق الباب احد. Аллаким эшикни тақирлатди.
قال شيئا من الالم. У аламдан нимадир деди.

كل (куллун) оти бошқа сўзлар билан тутган ўрнига қараб ўгирилади. У бошқа сўзлар билан изофа таркибида муомалага киради.

كل билан таркибни ташкил қилган от бирлик ва ноаниқ шаклда бўлса, у «ҳар», «ҳар бир» тарзида ўгирилади:

يفهم هذا كل طالب جيدا.

Буни ҳар бир толиб яхши тушунади.

يذهب العمال كل يوم الى المعمل.

Ишчилар ҳар куни фабрикага боришади.

Агар كل дан сўнг изофада келаётган сўз кўплик ва аниқ шаклда қўйилган бўлса, у «ҳамма», «барча» тарзида ўгирилади:

يحترم كل الطلاب للقسم العربي
هذا الاستاذ احتراماً شديداً.

Араб бўлимининг барча толиблари бу устозни жуда ҳурмат қиладилар.

يا عمال العالم، اتحدوا!

Бутун дунё йўқсиллари, бирлашинг!

كل изоҳловчи вазифасида ҳам келиши мумкин. У ҳолда отдан орқага қўйилади ва изоҳланаётган сўзга мос бирикма олмош-бадал билан келади:

فقد قرأت مقالات الجريدة كلها.

Газетадаги мақолаларнинг барчасини ўқидим.

يذهب الطلاب و المدرسون كلهم
الى القرية للمساعدة.

Дорулфунун толиблари ва ўқитувчиларининг барчаси қишлоққа ёрдамга борадилар.

جميع (жами.ун) сўзи ҳам от. У «барча» ёки «ҳамма» мазмунларини ифодалайди. У ҳам ўзи билан грамматик муносабатдаги сўзга изофаланади. Изофадаги сўз аниқ ва кўпликда қўйилади:

تجمع جميع الطلاب فى النادي.

Барча толиблар клубда тўпландилар.

جميع الشباب فى البلدان النامية
مبارزون لاجل تقدم شعوبهم.

Ривожланаётган ўлкалардаги ёшларнинг барчаси ўз халқлари тараққиёти учун курашувчилардир.

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси замон		
		қўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	نرى (нара.)	—	ارى (ара.)
2	музак.	ترون (таравна)	تريان (тарайна.пн)	ترى (тара.)
	муан.	ترين (тарайна)		ترين (тарайна)
3	музак.	يرون (йаравна)	يريان (йарайна.ни)	يرى (йара.)
	муан.	يرين (йарайна)	تريان (тарайна.ни)	ترى (тара.)

Биринчи матн

كان اول مدرسة تعلمت فيها اهم دروسى فى الحياة بيتى (احمد امين). رأيت منزله خرابا لا يتنفس عن الحياة (محمود تيمور). الشعر كلام موزون يتغلب فيه عنصر الخيال (حنا الفاخورى). و توجه الى كوخ جاره المريض (اسطورة). كانت فى نوم عميق يهددها ترجع العربية. تأملن، يا بناتي، انظرن البنفسجية و هى تحولت الى وردة (جبران). دخل المكتبة الشبان الاجانب و هم يتعلمون فى معهد الطب فى طشقند (اوزبكستان اليوم). ذهبت مرة الى القرية كعادتى و علمت ان العجوز مات قتيلًا تحت عجلات القطار (محمود تيمور). سقطت الضفدعة على الارض لانها كثيرة الكلام وطويلة اللسان (اسطورة).

221-машқ. Замон шаклларида тусланг:

تطور، تخرج، تعظم، تعلق

222-машқ. Масдар, сифатдошлар ва буйруқ шакллари ясанг:

تفكر، تفضل، تخصص، ترقص

223-машқ. Матн жумлаларидан фойдаланиб (اية) ай, ма, мен фойдаланиб сўроқ олмашларининг ҳар бирига иккитадан жумла тузинг.

224-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

қайси журнал?, қайси инженер?, қайси кутубхона?, шаҳарларнинг қайсиси?, қишлоқларнинг қайсиси?, журналларнинг қайси бири?

225-машқ. Арабчага ўгиринг:

1. Бугун ким билан гаплашдинг? 2. Навоий номидаги кутубхонада қандай китобларни ўқидинг? 3. Дорулфунун эшиги олдан мени сўрадинг? 4. Қайси институтни битирдинг? 5. Қандай

факультетда ўқидинг? 6. Қайси тилни биласан? 7. Бу толибларнинг қайси бири араб бўлимида ўқийди?

226-машқ. Қомус билан ишлаш. Таржима қилинг:

عرفنا من الكتب الدراسية ان الارض تدور حول الشمس. عرفنا ايضا ان الشمس مصدر الحرارة. هل تعرفون ان الشمس سبب النهار والليل. افكر ان ما قلته لك الان قد دخل من احدى اذنيك الكبيرتين و خرج من الاخرى. علمت ان هذا العامل قد عشق مهنته فنجح في الحياة (النصوص).

227-машқ. Езма таржима қилинг. Ҳумои олмашлари арабча нусхаларининг остига чизиб ажратинг:

1. У қандайдир журнални ўқиди. 2. Араб бўлимининг собиқ толиби Миржалол дафтарига нимагиндир ёзди. 3. Биров менинг дугонам Муборакга нимадир деди. 4. Кимдир дўстим Эркиндан ҳужжат сўради. 5. Кимдир қаҳрамондан уруш лавҳаларидан сўзлаб беришни илтимос қилди.

228-машқ. كل ва جميع иштирок этаётган жумлаларни ажратиб кўчиринг ва таржима қилинг:

١ - بحر القزوين غنى ككل بحر. ٢ - قطر جميع الشباب ينشد لحن الاخاء والوثام، لحن الصداقة والسندم. ٣ - اين ذهب خالى واصحابه الصيادون كلهم. ٦ - عرفوا عن هذا الاختراع الجديد فى كل العالم. ٥ - اخذ كل منا خنجر للدفاع عن نفسه وقت الخطر. ٦ - جميع الطلاب انصار السلام.

229-машқ. كل ва جميع дан фойдаланиб жумлаларни ўғиринг:

1. Ҳар бир совет фуқароси меҳнатга ҳақлидир. 2. Барча совет фуқаролари ўқишга ҳақлидирлар. 3. Мен бу кутубхонадаги баддий китобларнинг барчасини ўқидим. 4. Мен факультетимиздаги барча толибларни танийман. 5. Ўқитувчимиз бу матиннинг ҳар бир сўзини яхшилаб тушунтирди.

230-машқ. Тўлдирувчи эргаш гапларни таржима қилинг:

1. Билсамки, кимдир кечаси деразамга гуллар солибди. 2. Эшитшимча, унинг акаси дорулфунунни ўтган йили битирди. 3. Унинг опаси билдики, биз дарсга шошиляпмиз. 4. Ҳамма биладикки, толиблар дарсдан сўнг кутубхонага борадилар. 5. Бизга айтдиларки, институтнинг янги биноси эшиклари бу йил очилади.

Иккинчи матн

الثعلب و الارنب

فى احد الايام سأل الثعلب صديقه الارنب الذهاب معه الى الصيد. اما الارنب فرفض طلب صديقه بالعدر بانه لا يقدر ترك اولاده. وعند الغروب خرج الارنب الشاطر و هو يبحث عن صديقه. قد رآه قادما من

بعيد و هو يحمل على كتفه كيسا كبيرا. فتمدد الارنب على الارض متصنعا الموت. وحين وصل الثعلب و وجد صديقه الارنب ميتا و قال في نفسه:

— لقد مات المسكين ... لحمه سمين و لكنني لا آخذه معي الى البيت. افكر انه ميت منذ صباح باكر.

قدم الثعلب في طريقه. حينما غاب الثعلب عن عين الارنب وقف هذا من مكانه و ركض في طريق الحقل القريب بسرعة عجيبة و ما يراه الثعلب. ثم رجع الى طريق الثعلب الماكر و تمدد على الارض مرة ثانية متصنعا الموت. وحين وصل الثعلب و رأى الارنب ميتا قال نفسه:

— هذا ارنب ثان و كيف تركت صديقي الارنب السمين و كيف ما أخذته معي. ان الارنيين يشبعان الليلة و غدا.

و وضع الكيس هنا و رجع لاخذ الارنب الميت الاول. و بعد ما غاب عن عين الارنب الشاطر نهض هذا و اخذ الكيس المملوء بالصيد و ذهب الى بيته.

في اليوم التالي حين رأى الارنب صديقه الثعلب و سأل:

— كيف كان صيدك امس، يا ثعابي العزيز؟

فقال الثعلب: — لقد تعلمت درسا في الصيد.

Бирикма ва иборалар

في احد الايام	кунларнинг бирида
رفض بالعدر	узр сўраб рад қилди.
تصنع ميتا	ўзини ўлганга солмоқ
غاب عن عين	кўздан гойиб бўлмоқ
طريق حقل	дала йўли, сўқмоқ йўл
تعلم درسا	сабоқ олмоқ
فكر سيئا	ёмон фикрга бормоқ

231-машқ. Оғзаки жавоб беринг:

ماذا قال الثعلب لنفسه عندما رأى الارنب ميتا؟ لماذا ندم الثعلب نفسه عندما رأى الارنب الميت الثاني؟ اين وضع كيسه المملوء بالصيد؟ وما فعل الارنب الشاطر بغيب الثعلب عن العين؟ اوزع الغنيمة الارنب اولاده الصغار؟ عما سأل الارنب الماكر حينما رأى الثعلب فيما بعد و ما جواب الثعلب؟

232-машқ. Бирикмаларни арабчага ўтиринг ва ёд олинг:

қунларнинг бирида, айёр тулки, тулкидан айёрроқ қуён, шоввоз қуён, семиз қуён, гўшти семиз, овга бормоқ, тўла қоп, ерга чўзилмоқ, ов дарсини олмоқ, кўздан йитмоқ

233-машқ. Мавзуни давом эттиринг:

في احد الايام سأل الدب رفيقه الذئب ...

234-машқ. Ёхнаш сўз (синоним)лар тошинг:

صديق، طلب، جاء، قال، رأى

235-машқ. Арабчага ўгиринг:

1. Қуиларнинг бирида айёр тулки дўсти шоввоз қуённи овга таклиф қилди. 2. Қуён бўлса, ўз болаларини ва уйини ташлаб кетмаслиги учун узр сўради. 3. Қуён ботгандан сўнг, дўстини қидириб қуён далага чиқди. 4. Шоввоз қуён дўсти тулкининг тўла қоп билан келаётганини узоқдан кўрди. 5. Шу пайтда қуён ўзини ўликка солиб йўлга чўзилди. 6. Кеча дўстларимдан бири менга овдан сабоқ берди.

236-машқ. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб олганга гап тузинг:

ارنب، ثعلب، ضفدعة، شاطر، سريع، مريض

237-машқ «Қуён ва тулки» мавзусида ишро ёзинг.

СЎЗЛИК

بحر (бах.рун) денгиз	بحث (бах.ас:а) қидирмоқ
تامل (та'аммала) мўраламоқ	تبين (табайяна) маълум бўлмоқ
تفنن (тафатнана) санъат-корлик намойиш қилмоқ	تفرع (тафарра'а) тармоқланмоқ
ثعلب (с:а'лабун) тулки	رفض (рафад.а) рад қилмоқ
ركض (ракад.а) (у) сакрамоқ	توجه (таважжаҳа) юзланмоқ
سقط (сақат.а) (у) тушмоқ, тўкилмоқ	شبع (шабба'а) тўйдирмоқ
ضفدعة (д.ифди'атун) бақа	غاب (га.ба) ғойиб бўлмоқ
غروب (ғуру.бун) кунботар	كتف (катфун) елка
كوخ (ку.хун) ғор, кулба	كبس (ки.сун) халта, қоп
محيط (мух.л.т.ун) океан	ماكر (ма.кирун) алдовчи
مريض (мари.д.ун) бемор	متصنع (мутас.анни'ун) қув, ўзини...га солувчи
ميت (маййитун) ўлик, мурда	هدهد (ҳадҳада) аллаламоқ
وقف (вақафа) (и) турмоқ	تفكر (тафаккара) ўйланмоқ
فكر (факкара) ўйламоқ	تعجل (та'ажжала) шошилмоқ
سمين (сами.нун) семиз	

ФЕЪЛЛАРНИНГ УЧИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг учинчи боби ўзакнинг биринчи ундоши ҳаракатини чўзиқ талаффуз қилиш билан ясалади. Ёзувда бу — фатҳани алиф билан алмаштиришга тенг бўлади. Қолипи: **فَاعِل** (фа.‘ала). Ҳозирги-келаси замон бу бобда ўтган замон шакли олдида даммали шахе ясовчи қўшимчалар орттириш ва ўзакнинг иккинчи ундошини касралаи айтиш орқали ясалади. Бунда ўзакнинг учинчиси, одатдагидек, даммали талаффуз олади. Қолипи: **يُفَاعِل** (йуфа.илу).

Учинчи боб феъли ифодалайдиган мазмунлар:

1. Икки киши ёки икки томон ўртасидаги биргалик иш-ҳаракат —

كتب (катаба) (у) ёзмоқ	—	كاتب (ка.таба) ёзинмоқ
رقص (ра.қас.а) (у) ўйнамоқ	—	راقص (ра.қас.а) биров билан рақсга тушмоқ
خبر (хабара) (у) хабар бўлмоқ	—	خابر (ха.бара) хабарлашмоқ

2. Конативлик — қўйилган мақсадни бажаришга интилиш, тортишиш каби мазмундаги биргалик иш-ҳаракат —

سبق (сабақа) (и) ошиб ўтмоқ	—	سابق (са.бақи) ўзишга ҳаракат қилмоқ, мусобақалашмоқ
غلب (ғалаба) (и) ғолиб бўлмоқ	—	غالب (ға.лаба) ғолиб бўлишга ҳаракат қилмоқ, ютишга интилмоқ

3. Биринчи бобда ифодаланган маъвони амалга ошириш, қўланиш йўлидаги саъй-ҳаракат —

صدق (с.адақа) (у) тўғри гапирмоқ, сидқидил бўлмоқ	—	صادق (с.а.дақа) садоқатли бўлмоқ, дўстона муносабат тутмоқ
حسن (х.асуна) (у) яхши бўлмоқ	—	حاسن (х.а.сана) яхшилик қилмоқ, яхши муносабатда бўлмоқ

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	کاتب (нука.тибу)	—	اکاتب (ука.тибу)
2	музак.	تکاتبون (тука.тибу-на)	تکاتبان (тука.тибу.ли)	تکاتب (тука.тибу)
	муан.	تکاتبين (тука.тибу.на)		تکاتبين (тука.тибу.на)
3	музак.	يکاتبون (йука.тибу-на)	يکاتبان (йука.тибу.ли)	يکاتب (йука.тибу)
	муан.	يکاتبين (йука.тибуна)	تکاتبان (тука.тибу.ли)	تکاتب (тука.тибу)

Учинчи бобдан буйруқ ҳозирги-келаси замон (иккинчи шахс) шаклининг охирини сукунлаш ва шахс ясовчисини тушириб қолдириш орқали ясалади:

کاتب (тука.тибу) — تکاتب (тука.тиб) — کاتب (ка.тиб) ёзиш!

Барча шакллар учун қолишлар:

فاعلوا (фа.'илу.)

فاعلا (фа.'ила.)

فاعل (фа.'ил)

فاعلن (фа.'илна)

فاعلي (фа.'или.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Учинчи боб феълларидан масдарлар **مفاعلة** (муфа.'алатун) ва **فعال** (фи.'алун) қолииларида ясалади; ҳар икки шакл ҳам кенг қўлланилади. Кўп ҳолларда бир феълдан ҳар икки шаклда ясалган масдарлар ишлатилади:

سابق (са.бақа)

мусобақалашмоқ

— مسابقة (муса.бақатун)

سبق (сиба.қун)

} мусобақалаш

صادق (са.дақа) дўстона

муносабатда бўлмоқ

— مصادقة (мус.а.дақатун)

дўстона муносабатда бўлиш

Сифатдошларнинг аниқ даражаси **مفاعل** (муфа.'илун), мажҳул даражаси **مفاعل** (муфа.'алун) қолишларида ясалади:

خابر (ха.бара) огоҳ қилмоқ — مخابر (муха.бирун) огоҳ

қилувчи

مخابر (муха.барун)

огоҳланувчи

حاسن (х.а.сана) яхшилик

қилишмоқ

— محاسن (мух.а.синун)

қилувчи

محاسن (мух.а.санун)

яхшилик қилинган

НИСБИЙ ОЛМОШЛАР

Энг кўп қўлланадиган нисбий олмошлар **الذی** ('аллаз:и.) «қайсики» ва унинг гуруҳидир. Этимологик жиҳатдан назар ташласак, бу нисбий олмош аслида кўрсатиш олмоши **ذی** (з:и.) бўлиб, у аниқлик артикли ва нисбат-ишора юклагаси **ل** (ли-) билан таъминлангандир. Гуруҳ деганда, мазкур нисбий олмошнинг грамматик сон ва жинс кўрсаткичлари назарда тутилади:

Жинс	Грамматик сон		
	кўплик	иккилик	бирлик
музак.	الذین ('аллаз:и.на)	الذان ('аллаз:а-ни.)	الذی ('аллаз:и.)
муан.	اللواتی ('аллава:ти.)	} اللتان ('аллата:ни.)	التی ('аллат:и.)
	اللاتی ('алла:ти.)		

Иккилик шакллар келишикларда турланади: **الذین** ('аллаз: айни)

Бошқа нисбий олмошларни ҳам келтирамиз: **من** (ман) қимки, **ما** (ма.) нимаки, **ای ایة** ('аййун, 'аййатун) қайсики.

АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАП

Аниқловчи эргаш гап деб эргаш гап шаклида расмийлаштирилган аниқловчини айтамыз. У бош гапнинг от ёки от вазифасини бажариб келаётган бирорта бўлагини аниқлаб, изоҳлаб беради. Шунингдек, аниқловчи эргаш гаплар, барча аниқловчилар каби, белгига ҳам ишора қилади. Одатда аниқловчи эргаш гап ўзи аниқлаб келаётган сўз — аниқланмишдан кейин қўйилади. Араб тилида бу турдаги гаплар бош гапнинг ўртаси ёки охиридан жой олиши мумкин.

Аниқловчи эргаш гапнинг бош гапга эргашуви икки турлидир: воситасиз, воситали.

1. Бош гапнинг аниқловчи эргаш гап томонидан аниқлаб келаётган бўлаги грамматик ноаниқ ҳолатда бўлса, эргашув воситасиз бўлади. Воситасиз деганда, эргаш гапнинг бош гапга кўрсаткичсиз, белгисиз эргашуви назарда тутилади:

اکاتب مع طالبة تدرس فی معهد الطب.

Тиббиёт институтида ўқиётган бир толиба билан ёзишаман.

أعثرت علی عجز یلبس بردين؟

Қўш чакмон кийган қарияни учратдингми?

2. Бош гапнинг аниқловчи эргаш гап томонидан аниқланиб келаётган бўлаги грамматик аниқ ҳолдаги отдан ифодаланган чоғда

эргашув воситали бўлади. Восита вазифасини нисбий олмошлар бажаради. Бироқ нисбий олмош мустақил ва ўзи бошлаб келаётган эргаш гапнинг ҳеч бир бўлагига тобе муносабат сақламайди. Демак, у эргаш гапнинг таркибий қисми сифатида қабул қилинмайди ҳам, балки эргаш гапнинг ўзи унинг мазмунини мантиқан кенгайтириб беради. Эргаш гапнинг эргаштирув кўрсаткичлари — **الذی** ('аллаз:и.) ва унинг гуруҳи сон ва жинсда аниқланмиш билан мослашади. Иккиликдаги нисбий олмош турланганлиги сабабли, бу борада мослик талаб қилинади, албатта.

يَمْرَبْنَا ذَلِكَ الْجَمَالَ الَّذِي يَحْمِلُ
أَشْيَاءَ النَّاسِ.

رَجَعَ مِنَ الْقَرْيَةِ الطَّلَابُ
وَالْمُدْرَسُونَ الَّذِينَ سَاعَدُوا
الْفَلَاحِينَ فِي جَنَى الْمُحَاصِيلِ.

Нисбий олмошлардан **من** (ман) «кимки» ҳам аниқловчи эргаш гапни эргаштириш воситаси бўла олади:

لَيْسَ الْيَتِيمَ مِنْ مَاتِ وَالِدَهُ.

Бирокларнинг нарсаларини
кўтариб олган ўша ҳаммол
ёнимиздан ўтанти.

Ҳосилни йиғиштиришда деҳқон-
ларга ёрдам берган толиблар ва
ўқитувчилар қишлоқдан
қайтдилар.

Кимки отаси ўлган бўлса, етим
бўлаверибдими?

Бош гапнинг аниқланилаётган бўлаги жуда кўп ҳолларда аниқловчи эргаш гапнинг мантиқий эгаси сифатида талқин қилинади. Бироқ мазкур сўз эргаш гапдаги иккинчи даражали бўлақларнинг бири бўлиб келиши ҳам мумкин. Бу ҳолда, қайтувчи олмош пайдо бўлади. У шаклан учинчи шахсдаги бирикма олмошларга монанд бўлади. Қайтувчи олмошлар бош гап таркибида бўлатуриб, аниқловчи эргаш гап билан грамматик муносабатда бўлган бўлақнинг эргаш гапдаги «нусаҳаси» ёки «вакили» бўлади — унга ишора қилади, у билан сон ва жинсда мутаносибланади. Қайтувчи олмош гапда эргаш гапнинг феъл-кесими билан ёхуд у бошқараётган кўмакчи билан бирикиб келади.

دَخَلَ الْغُرْفَةَ مَهْنَدِسٌ. رَأَيْتَهُ فِي
الْمَصْنَعِ.

أَمَّا الْإِسْتِقْلَالُ الَّذِي نَرِيدهُ لَيْسَ
عَمَلِيَّةً سِيَاسِيَّةً وَأَمَّا هُوَ فِي
الْمَقَامِ الْأَوَّلِ تَحْرِيرِ الْإِيْدِي الْعَامِلَةِ
مِنْ سَطْوَةِ الْمُسْتَعْمَرِينَ.

Мен заводда кўрган инженер
хонага кирди.

Биз талаб қилаётган озодлик си-
ёсий амалиётгина бўлиб қолмай,
биринчи нарбатда ишчи қўллар-
ни империализм исканжасидан
қутқаришдир.

Аниқловчи эргаш гап вазифасида кўп ҳолларда феълий гап кетади. Бироқ исмий гаплар ҳам бу вазифани удалани мумкин:

الْجَمَالَ وَالْحَبَّ كَلِمَتَانِ كُلُّ مَنَهُمَا
مَتَمِّمَةٌ لِآخَرِي.

Гўзаллик ва севги — бири ик-
кинчисини тўлдириб турувчи
икки сўздир.

Агрофи девор билан ўралган бир боққа яқинлашдик. اقترينا من حديقة حولها حيطان عالية.

Аниқловчи эргаш гапларни ўзбекчага сифатдошли бирикмалар билан ўгириш ҳам қулай, ҳам мақсадга мувофиқдир.

ЖАМЛОВЧИ ОТЛАР

Жамловчи от араб тилида шахс-нарсаларнинг бир жойга йиғиш мумкин бўлмаган кўп ва кенг мазмуини ифодаловчи тур:

ذهب (з:аҳабун) олтин   عسكر ('аскарун) қўшин
 شحم (шах.мун) мой   شبيبة (шаби.батун) ёшлар

Жамловчи отлар ўз кўрсаткичларига кўра у ёки бу жинсга тааллуқли бўлиши мумкин. Бундан ташқари кўпчилик жамловчи отлардан кўплик шакллари ясалиши мумкин:

عساكر → عسكر، شحوم → شحم

Айрим жамловчи отлардан кўплик шакллари ясалмайди:

ذهب، شبيبة

Бир туркум жамловчи отлар борки, улардан якка от номлари ясаш мумкинми ё йўқлигига қараб маълум жинсга тааллуқли бўлади. Агар мумкин бўлса, бундай отлар музааккарда, аже ҳолда муаннаса бўлади. Қомуслардан аниқлаймизки, қуйидаги жамловчи отлардан яккалик отлари ясаш мумкин эмас; демак, улар муаннасадир:

ابيل ('ибилун) туя,   خيل (хайлун) от

ЯККА ОТ НОМЛАРИ ЯСАШ

Якка отларнинг номлари жамловчи от шакллари охирига «о» қўшиб ясалади. У танвин туширилгач, бевосита бириктирилади:

تفاح (туффа.х.ун) олма   —   تفاحة (туффа.х.атун) бир дона олма
 جزر (жазарун) сабзи   —   جزرة (жазаратун) бир дона сабзи
 حب (х.аббун) уруғ   —   حبة (х.аббатун) бир дона уруғ

Яккаликни ифодаловчи отлардан тўғри (муаннас) кўплик ясалади:

رمانة (румма.патун) аноп   —   رمانات (румма.патун)
 بطيخة (бат.т.и.хатун) тарвуз   —   بطيخات (бат.т.и.хатун)
 بلحة (балах.атун) хурмо   —   بلحات (балах.атун)

Бир бораликни ифодаловчи отлар амалдаги ҳаракат номлари — масдарлардан улар охирига «ө» орттириш билан ясалади:

لفظ (лафзун) сўзлаш	—	لفظة (лафзатун) сўзлов, сўз қотув
حفل (х.афлун) йиғилиш	—	حفلة (х.афлатун) йиғин
ضرب (д.арбун) уриш	—	ضربة (д.арбатун) зарба

Маълумки, масдарлардан кўплик шакллари ясалмайди. Бир бораликни ифодаловчи отлардан эса, улар отлиги туфайли, кўплик шакллари ясаш мумкин:

نفخة (нафхатун) намоёниш	—	نفخات (нафахатун)
تظاهرة (таз.а.ҳуратун) пуфак	—	تظاهرات (таз.а.ҳура.тун)

Биринчи матн

رأيت في الحديقة زهرة يداعبها النسيم. اذكر ان بيني و بينك معاهدة الصداقة؟ (جبران). ويهني الضيف اهل العريس ويقابله و يقاربه الجميع بالترحاب والعمازحة و يجلس بينهم و هو ضاحك مداعب مسرور (على بن هادية). وحارب العدو تلك القرى والحدائق و البساتين بجيش كثير من العدد. الالعاب الاطفال و اضاحك الشبان (ابراهيم المازني) توفيق مهذب يساعد الضعاف و الكبار في السن (حنا الفاخوري). ذهب السيد الى العديقة و سأل الفلاح الذي يعمل فيها: اين الكنز الذي وجدته في حقلتي (اسطورة). انت في نعمة تجهلين قيمتها. حتى التراب في جذورك ساجعله ترابا يابسا لاتعيش فيه الحياة. و هذا جزاء الرجل الذي يتدخل في عمل لا يعرفه (الفيليل وليلة).

238-машқ. Барча замонларда тусланг, буйруқ шакллари ясанг:

خابر، سابق، راقص، ضارب، صارع

239-машқ. Масдар ва сифатдошлар ясанг, ҳар бирига биттадан жумла тузинг:

ضاحك، مازح، غالب، عاهد، ناهض

240-машқ. Қуйидаги нисбий олмошлардан фойдаланиб, тўртта гап тузинг:

الذي، التي، اللتان، الذين

241-машқ. Дарсхонада таҳлил қилинг:

الطالب الذي رأيت في المكتبة يدرس معي. شاهدوا كل اهل دخلت الظهيرة. فكرت الوحوش للغابة قبل العودة الى الاماكن التي سكنت

فيها عن الاكل و الشرب. غربت الشمس ورجعت الفلاحات التين
ساعدن الفلاحين في المزارع الى البيوت (حدائق القراءة).

242-ماشқ. Жамловчи отлар ясанг:

تفاحة، رمانة، بصالة، قرعة، ورقة، ملفوفة

243-ماشқ. Якка от номлари ясанг:

زهر، شجر، لوز، موز، جوز، نحل، زيتون

244-ماشқ. Масдарлардан бир бораликни ифодаловчи отлар ясанг:

رجوع، ذهاب، دخول، ركوب، نهوض

245-ماشқ. Арабчага ўғирянг. Авиқловчи эргаш гапларнинг тўғри шакл
олишига аҳамият беринг:

1. Тайёрасозлик заводида инженер бўлиб ишловчи дўстимга хат ёздим. 2. Тошкент шаҳридаги катта фабрикада ишловчи инженер аёл қишлоққа меҳмон бўлиб келди. 3. Шарқ тиллари институтида ўқитувчи бўлиб ишлайдиган ўртоқ бизнинг уйимизда туради. 4. Трамвайдан тушаётган бувига ўрдам берган қиз кутубхонада ишлайди. 5. Мендан бекатни сўраган бобо трамвайга ўтирди.

246-ماشқ. Эргаш гаплар юзасидан таҳлил қилинг, сўнг ифодали ўқинг:

ليست عندي سلة احمّل القمح فيها. ان هناك اشخاصا كثيرين يعملون في جمع المحاصيل. كانت هذه هي المرة الاولى التي يرى فيها القرد انسانا. وهذا دليل على ان باطن الارض الاوزبكية غني بالمعادن. قد تبين ان قعر بحر القزوين غني بالنفط. نعرف ان الانهر الرئيسية في آسيا الوسطى تنبع في الجبال.

247-ماشқ. Раё феълидан исалган кесимларни замонларга мувофиқ таснифланг. Гапларни таржима қилинг:

كانت هذه المرة الاولى راى فيها عبدا يعارض سلطانه (حميد سليمان). سترون ان الماء لا يسيل الماء قطرة. رأيت هؤلاء الناس قبل عدة اشهر كاملة (ابراهيم).

248-ماشқ. Бирикмаларни арабчага таржима қилинг ва ёд олинг:

бешта олма, саккизта пиёз, олтига хурмо, қари оғ, чопқир туя, ўн иккита тарвуз, бир юз йигирма саккиз варақ, ишчилар иш ташлашлари, толиблар намойишлари

Иккинчи матн

قطر الثقافة العريقة

اوزبكستان قطر ذو ثقافة عريقة و من غابر الازمان عاشت هنا شعوب ابدعت ذخائر مادية و روحية لا تقدر بثمان. و تعرف الانسانية المتحضرة كلها اسماء خيرة الممثلين لاسيا الوسطى مثل علامة الرياضيات

والفلكي المعروف من القرن التاسع القرغاني و العالم الطبيعي محمد الخوارزمي الذي اشتهر بمؤلفاته في علم الرياضيات و الجغرافيا.

لقد كان ابو ريحان البيروني اعظم العلماء والمفكرين في تلك الاوان و هو مؤلف عدد من الكتب في التأريخ و الفلك و علم المعارف و الجغرافيا. ان العالم كله يعرف العالم الموسوعي الفذ، الفيلسوف والطبيب، عالم الطبيعة والرياضيات، عالم المنطق والشاعر ابا علي بن سينا. كتب ابن سينا اكثر من ثلاثمائة مؤلف علمي.

لقد كان اولوغبيك المثل النابغ لثقافة العصور الوسطى في بلادنا. فهو العالم الفلكي اللامع و راعية العلوم الذي تجمع حوله العلماء والشعراء والفنانون والمؤرخون والفلكيون.

كان عيشير نوائي هو المثل البارز للعلوم و الثقافة في القرن الخامس عشر و هو الشاعر المفكر و مؤلف النتاجات الرائعة المترجمة الى الكثير من اللغات في العالم.

ان هذه الاسماء والكثير عداها قد ادخلت الى السجل الخالد. المجد للشعب الاوزبكي الموهوب.

Бирикмалар ва иборалар

عريقة	қадимги (асл)	موسوعى فذ	тенгсиз, кенг мушо-
ثقافة	маданият		ҳадали, энциклопед-
غابر الازمان	кечмиш замон	ذخائر مادية	дист
انسانية	маърифатли	خيرة الممثلين	моддий бойликлар
متحصرة	инсоният	مثل نابغ	намоёндалар ораси-
عالم طبيى	табиат	والكثير عداه	дан танлангани
	билимдони		топқирликда ўрناق
عالم فذ	ёрқин олим		ва ундан бошқа
			кўп

249-машқ. Саволларга матн асосида оғзаки жавоб бering:

من كان محمد الخوارزمي؟ اتعرف عالما آخر بلقب «خوارزمي»؟ ما يعنى «السجل الخالد»؟ سجل اسماء علماء معاصرين. كم كتابا كتب باقى خالد؟

250-машқ. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб олтига ган тузинг:

فلكى، آسيا الوسطى، متحضر، نتاجات، خالد، ذخيرة

251-машқ. Қолипларини аниқланг, маъноларини топинг:

تاريخ، نشطاء، شعراء، مؤلف، تدخل، سما، رائع

252-машқ. Икки ёқлама таржима учун матн:

— ان نسمة طشقند تتفوق الان على مليونين.

— Буни биламан. Улкан шаҳримиз аҳолиси кун сари ошапти.

— فى اية منطقة من المدينة تسكن انت؟

— Эски шаҳарда яшаймиз.

— وكيف ازدياد السكان هناك؟

— Шаҳаримиз аҳолиси ўсиш бўйича олдинги ўринни эгаллайди.
— تقول هكذا، يا اخي، اجمل تهنئاتي لمن يسكن فى المدينة القديمة.

— Шаҳримизда қанча аҳоли борлигини биласизми, Ўзбекистонда-чи?

سعت ان عدد السكان فى طشقند مليونان و فى اوزبكستان ٢٢ مليوناً.

253-машқ. Арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

мантиқ билимдони, аллома мутафаккир, математик (олим), бебаҳо, Ўрта Осиё, ўрнакли истеъдод эгаси, абадийлик ҳурмат лавҳаси

254-машқ. Таржима қилинг:

1. Ўша пайтлардаги олимларнинг ва мутафаккирларнинг энг буюғи — Абу Райҳон Беруний эди. 2. Беруний жуда кенг мушоҳадали олим, тенгсиз истеъдод эгаси эди. 3. Абу Али ибн Сино олим, шунингдек, шоир ҳам эди. 4. Абу Али ибн Сино 117-асрнинг энг буюк фан намоиндаси деб таъ олинадди. 5. Ўша 117-асрда бизга ҳозирча нотаниш кўп олимлар ишлаган.

255-машқ. «Ўзбекистон аҳолиси» маълумида уй ишоси ёзинг.

256-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

شر الناس من لا ينفع الناس
القريب من يقرب نفسه

СЎЗЛИК

ازدياد ('издийа.дун) кўпайиш
ترحاب (тарх.а.бун) табриклаш
جنر (жиз:рун) илдиэ
ساكن (са.кинун) яшовчи
داعب (да.'аба) юлқимоқ, ўйнашмоқ
عهد ('аҳдун) давр
عارض ('а.рад.а) эътироз билдирмоқ
قشرة (қширатун) пўст
قعر (қа'рун) ич

متعدد (мута'аддиун) кўп сонли
متنوع (мутанавви'ун) хилма-хил
ممازحة (мума.зах.ату) ҳазил мутойиба
نسمة (насамату) жон
هنا (ҳанна'а) табрикламоқ
مفرح (муфаррих.ун) қувонтирадиган
لف (лаффа) (п) шимармоқ, ўрамоқ
بليغ (бали.ғун) ишрик; ҳаддан ошқ

ترنن (тараннана) таралмоқ

ريف (ри.фун) қишлоқ

جهل (жаҳила) (а) бил-
маслик, хабарсиз
бўлмоқ

ساعد (са.'ада) ёрдамлашмоқ

سن (синнун) ёш

قابل (қа.бала) кутиб ол-
моқ

قرد (қирдун) маймун

قرب (қарраба) яқин-
латмоқ

قرع (қар'ун) қовоқ

معاهدة (му'а.ҳадатун) бити-
шув

مهذب (муҳаз:з:абун) одобли

يابس (йа.бисун) қуруқ

عنوان ('унва.нун) адрес

متساو (мутаса.вин) тенг

كنز (канзун) бойлик

قومية (қавмиййатун)
миллат

Ўн еттинчи дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ ОЛТИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг олтинчи боби учинчи боб феъли ол-
дига ت (та-) ясовчи қўшимчаси орттириш билан ясалади. Қолипи:

تفاعل (тафа.'ала). Ҳозирги-келаси замон шакли ўтган замондан
унинг олдиға фатҳали шахс ясовчилари орттириш билан ясалади.
Ўзакнинг охиргиси қоидаға биноан дамма ўқилади, бошқа ўзга-
риш кузатилмайди. Қолипи: يتفاعل (йатафа.'алу).

Олтинчи боб феъллари ифодалаган мазмувлар учинчи бобники
билан узвий алоқадор. Олтинчи бобнинг вазифаси қуйидагича:

1. Катта-катта тўдалар ўртасидаги биргалик ёки умумий иш-
ҳаракатни ифодалаш:

ضمن (д.амина) (а) ҳам-
дард бўлмоқ

تضامن - (тад.а.мана) ўзаро
ҳамдардлик қилмоқ,
бирдамлик кўрсатмоқ

سقط (сақат.а) (у) тўкил-
моқ, тушмоқ, ёғмоқ

تساقط - (таса.қат.а) дув тў-
килмоқ, кўплаб туш-
моқ, ёғилмоқ.

ضحك (д.ах.ика) (а) кулмоқ

تضاحك (тад.а.х.ака) кўпчи-
лик бўлиб кулишмоқ,
аския қилмоқ

2. Ўзни бирор ҳолатға солиш, муғомбирлик қилишни ифода-
лаш:

مرض (марид.а) (а) бемор
бўлмоқ

تمرض - (тама.рад.а) ўзни бе-
морға солмоқ, ёлғон-
дан касалланмоқ

عرج ('арижа) (а) чўлоқ-
ланмоқ

تعارج - (та'а.ража) ўзни чў-
лоқға солмоқ, жўрт-
таға чўлоқланмоқ

جهل (жаҳила) (а) билмас-лик

مات (ма.та) (у) ўлмоқ

تجاهل (тажа.ҳала) ўзни билмаганга солмоқ
 تماوت (тама.вата) ўзини ўлганга солмоқ

3. Иш-ҳаракатда аста-секин бўлувчи ўзгаришларни кўрсатиш:

كثرا (кас:ура) (у) кўп бўлмоқ

تكاثر (така.с:ара) аста кўнаймоқ, секин кўнайиб бормоқ

نزل (назала) (и) тушмоқ

تنازل (тана.зада) аста тушиб бормоқ, биринкетин тушмоқ

تجاهل (тажа.ҳала) феълининг тусланиши

Шахс	Жинс	Ўтган замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	تجاهلنا (тажа.ҳал-на.)	—	تجاهلت (тажа.ҳал-ту)
2	музак.	تجاهلتم (тажа.ҳал-тум)	تجاهلتما (тажа.ҳал-тума.)	تجاهلت (тажа.ҳал-та)
	муан.	تجاهلتن (тажа.ҳал-тунна)		تجاهلت (тажа.ҳал-ти)
3	музак.	تجاهلوا (тажа.ҳал-лу.)	تجاهلا (тажа.ҳал-ла.)	تجاهل (тажа.ҳал-ла.)
	муан.	تجاهلنا (тажа.ҳал-на)	تجاهلنا (тажа.ҳал-лата.)	تجاهلت (тажа.ҳал-лат)

Олтинчи боб феълдан буйруқ ҳозирги-келаси замон (иккинчи шахс) шаклининг охирини сукунлаш ва шахс ясовчисини тушириб қолдириш орқали ясалади:

تتجاهل (татажа.ҳалу) — تتجاهل (татажаа.ҳал) — تجاهل (тажа.ҳал) ўзни билмаганга сол!

Барча шакллар учун қолишлар:

تفاعلوا (тафа.'лу.) } تفاعلا (тафа.'ала.)   تفاعل (тафа.'ал)
 تفاعلن (тафа.'ална) }   تفاعلي (тафа.'алн.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Масдар олтинчи боб феълларидан تفاعل (тафа.'улун) қолипида ясалади:

تبادل (таба.дулун) ўзаро алмаштириш
 تساقط (таса.қут.ун) дув тўкилиш
 تعارج (та'а.ружун) жўрттага чўлоқланиш

Аниқ даража сифатдошлари متفاعل (мутафа.'илун) ва мажхул даража сифатдоши متفاعل (мутафа.'алун) қолишларида ясалади:

تبادل дан: متبادل (мутаба.дилун) алмаштиришувчи. ўзаро
متبادل (мутаба.далун) алмаштири(ши)лган
تمارض дан: متمارض (мутама.рид.ун) ўзни беморга солувчи
متمارض (мутама.рад.ун) ўзни беморга солинган
(жой)

УНДОВЛАР

Ундов мазмуни араб тилида юкламалар ёрдамида англатилади. Энг кўп ишлатиладиган хитоб-ундов юкламалари иккита: يا (йа.) ва ايها (аййа.) ('аййуха.) ('аййатуҳа.).

يا (йа.) «эй», «о, ҳой» ундов-хитоб юкламасини қўллашда қуйидаги шартларга амал қилиш керак:

Юклама бошда, хитоб йўналган объект ифодаси бўлган сўздан олдинга қўйилади. Объект ифодаси бўлган сўз бош келишиқда, аниқ шаклда, бироқ артикلسиз қўйилади:

يا سيد! Эй жаноб!
Хой одамлар! يا رجال!

Юкламадан кейин келаётган сўз мослашган аниқловчисига эга бўлса, ноаниқ шаклда ва тушум келишигида қўйилади:

يا رجلا حكيم! О доно киши!
Эй фаол толиб! يا طالبا نشيطا!

Хитоб йўналаётган объект ўз номи билан аталаётган бўлса, бош келишиқда танвинсиз келгани ҳолда, унинг аниқловчиси тушум келишигида қўйилиши мумкин:

يا زيد الظريف! О доно Зайд!

Юкламадан кейин келаётган сўз мослашмаган аниқловчига эга бўлса, тушум келишигида қўйилади:

يا ابا منذر! Эй Майянинг ҳовлиси!!
Хой Абу Музир! يا دار مية!

Хитоб учинчи шахсга йўналган бўлса, у юкламадан сўнг ноаниқ шаклда ва тушум келишигида қўйилади:

يا سكان طشقند! Хой тошкентликлар!

يا طالبا! Оббо толиб-эй!

Яна бир хитоб юкламаси ايها ('аййуха.) «эй, ҳой» муаннас шаклга ҳам эга: ايها ('аййатуҳа.). Бу юкламадан сўнг хитоб йўналаётган исм бош келишиқда ва аниқлик артикли билан қўйилади:

ايها الناس! Хой одамлар!
 ايها الصديقات المحترمات! Эй муҳтарама дугоналар!

Бу юкламани қўллашда ҳамма вақт ҳам жинс кўрсаткичларига эътибор берилавермайди. Музаққарлар учун ажратилган шакл умумий жинс мазмуни касб этиши ва қўлланиши мумкин. Шунингдек, мазкур юклама **يا** (йа.) билан бир мажмуада қўлланиши ҳам мумкин. Бунда унинг ифода қуввати ниҳоятда ошади:

يا ايها القائل غير الصواب! Эй нотўғри сўзловчи кимса!
 يا ايها المربية العزيزة! О азиз мураббия!

ФОНИЗЛАРНИ ИФОДАЛАШ

Фониз (процент)лар араб тилида **في المائة** (фи-л-ми'ати) ёки **بالمائة** (би-л-ми'ати) бирикмаларидан бири воситасида ифодаланади. У фонизнинг рақам ифодасидан кейин қўйилади:

35% — خمسة و ثلاثون بالمائة
 77% — سبعة و سبعون في المائة

КАСР СОНЛАР

$\frac{1}{2}$ (ярим) сонни **نصف** (нус.с.ун) ёки **نصف** (нис.фун) сўзлари билан ифодаланади.

$\frac{1}{3}$ дан то $\frac{1}{10}$ гача бўлган каср сонлар **فعل** (фу'лун), уларнинг кўплиги **افعال** ('аф'алун) қолишларида ясалади:

$\frac{1}{3}$ — ثلث (с:улс:ун), $\frac{1}{4}$ — ربع (руб'ун), $\frac{1}{5}$ — خمس (хумсун),
 $\frac{1}{6}$ — سدس (судсун), $\frac{1}{7}$ — سبع (суб'ун), $\frac{1}{8}$ — ثمن (с:умвун),
 $\frac{1}{9}$ — تسع (тус'ун), $\frac{1}{10}$ — عشر ('ушрун).

$\frac{2}{3}$ дан то $\frac{2}{10}$ гача бўлган касрлар эса суратни иккилик қолигига тушириш орқали ясалади:

$\frac{2}{3}$ — ثلثان (с:улс:а.ни), $\frac{2}{5}$ — خمسان (хумса.ни), $\frac{2}{9}$ — تسعان (тус'а.ни).

Учдан ўнгача бўлган ўнлик ичидаги касрларни ясашда суратни кўплик шаклидаги махражлар билан изофага қўйилади:

$\frac{3}{9}$ — ثلاثة اتساع (с:ала.с:ату 'атса.ин)

$\frac{6}{10}$ — ستة اعشار (ситтату 'а'шар.ин) ва шулар қаби.

11 ва ундан ошиқ махражга эга бўлган каср сонлар тавсиф шаклида ифода топади. Бунда «бўлак» мазмунидаги **جز** (кўплиги **اجزاء**) отидан ҳамда чиқиш келишигини ифодаловчи кўмакловчи бутундан бўлакни билдирган мазмунидан фойдаланиб ясалади:

خمسة اجزاء من ثلاثة عشر جزءا
 ثلاثة و اربعون جزءا من ثمانية و تسعين جزءا
 خمسة اجزاء من الف و مائتين و سبعة و خمسين جزءا

Махражи ўндан ҳисобланувчи касрларнинг ифодаси оддий касрларникидан фарқ қилмайди:

29,6 метр: تسعة و عشرون مترا و ستة اعشار من المتر
 150,8 тонна: مائة و خمسون طنا و ثمانية اعشار من الطن

Махражи юздан ҳисобланувчи касрлар бизга таниш **في المائة**

биришмаси ёрдамида айтилади:

19,84 тонна: تسعة عشر طنا و اربعة و ثمانون بالمائة من الطن
 200,23 метр: مائتا متر و ثلاثة و عشرون بالمئة من المتر

ТАҚСИМ СОНЛАР

Тақсим сонларнинг энг кўп тарқалган шакли оддий саноқ сонларни қайтариш усули билан ифодаланганидир. Бунда саноқ сонлар ноаниқ ҳолатда ва тушум келишигида бўлади:

واحدًا واحدًا } биттадан, битта-битта
 واحدة واحدة }
 خمسين خمسين } элликтадан, элликта-элликта

Бундан ташқари, кўпинча ўнлик ичидаги тақсим сонлар **فعال** (фу'ала) ёки **مفعّل** (маф'ала) қолипларида ҳам ясалиши мумкин:

مثلث ёки ثلاث учтадан, учта-учта

سباع ёки سبعا еттитадан, еттита-еттита

КАРРА СОНЛАР

Карра сонлар оддий ўзакларни **مفعّل** (муффа'алун) қолипига қўйиш усули билан ясалади:

музак: مثني (мус:аннан) } иккиланган
 муан: مثناة (мус:анна.тун) }
 музак: مربع (мурабба'ун) } тўртланган
 муан: مربعة (мурабба'атун) }

ВАҚТНИ ИФОДАЛАШ

Бутун сонларда мужассамланган вақтни ифодалашда ўзбек тилидан фарқли равишда, араб тилида тартиб сонлари қўлланилади:

الساعة الرابعة	Соат тўрт (бўлди).
نذهب الى المدرسة في الساعة الثامنة بالضبط.	Мақтабга соат роппа-роса саккизда кетамиз.

Дақиқалар (ва) «ва» боғловчиси ёрдамида қўшилади. Бунда саноқ сонлардан фойдаланиш ҳам мумкин:

الساعة العاشرة و خمس دقائق.	Соат ўн-у беш дақиқа (бўлди).
الساعة العاشرة و الدقيقة الخامسة.	Соат ўндан беш дақиқа ўтди.

ال (илла.) юкласи воситасида дақиқаларнинг етишмаслигига ишора қилинади. Бунда юкламадан сўнг келаётган ва у билан грамматик муносабатга кирган сўз тушум келишигида қўйилади:

الساعة الخامسة الاخمسة وعشرين دقيقة.	Соат йигирма беш дақиқа кам бешдир.
الساعة الحادية عشرة الاثلاثة دقائق.	Соат уч дақиқаси кам ўн бирдир.

Вақтни ифодалашда каср сонлардан кенг фойдаланилади:

الساعة الثامنة والنصف.	Соат саккиз ярим.
الساعة الثالثة و الثلث.	Соат учдан йигирма дақиқа ўтди.
الساعة الثانية عشرة الا ربعا.	Соат ўн бирдан 45 дақиқа ўтди.

Кеча-кундуз (сутка) арабларда 12 соатли давра ичида ифодалангани сабабли соат рақамларига қўшимча равишда пайт номи зикр қилинади:

صباحا، في الصباح	эрталабки
ظهرا، بعد الظهر	тушки, тушдан сўнг
مساء، ليلا	оқшомги, тунги

Йилларни арабларда ҳам саноқ, ҳам тартиб сонлари билан ифодалашади — амалда «йил» сўзи билан тартиб мослашади, саноқ изофа ташкил қилади:

«1992 йилда» — في السنة الالف و التسعمائة و الثانية و التسعين
في سنة الف و تسعمائة و اثنتين و تسعين

ҲАҒТА ВА КҮН НОМЛАРИ

душанба	يوم الاثنين	жума	يوم الجمعة
сешанба	يوم الثلاثاء	шанба	يوم السبت
чоршанба	يوم الأربعاء	якшанба	يوم الاحد
пайшанба	يوم الخميس	ҳафта	اسبوع

ОЙ НОМЛАРИ

Араб давлатларида ҳозир ой ва қуёш тақвимларидан фойдаланилади. Булар ҳижрий, Григориан ва сурёний тақвимларидир.

Ой тақвими (ҳижрий):

1) المحرم	5) جمادى الاولى	9) رمضان	
2) صفر	6) جمادى الاخيرة	10) شوال	
3) ربيع الاول	7) رجب	11) ذوالقعدة	
4) ربيع الثاني	8) شعبان	12) ذوالحجة	

Қуёш тақвимлари:

а) Григориан:	б) сурёний:
1. يناير	كانون الثاني
2. فبراير	شباطه
3. مارس	آذار
4. ابريل	نيسان
5. مايو	ايار
6. يونيو	حزيران
7. يوليو	تموز
8. اغسطس	آب
9. سبتمبر	ايلول
10. اكتوبر	تشرين الاول
11. نوفمبر	تشرين الثاني
12. ديسمبر	كانون الاول

Биринчи матн

يتمايل القلم بين اصابعى تمايل الصفصاف بقرب الغدير (مى زيادة). ان هذا الطريق لايتجاوز ثلاثين كيلومترا عن علو الفى متر (امين الريحاني) يداعب النسيم الزهرة فتتمايل فى كبرياء و اعجاب. فقد عرفتك لطيفة بتواضعك (عزالدين فراج). والحديث يتناول الادب و الفنون و العلوم. بدأ هذا السؤال يتطير حول منازل الجيران بين

طبقة و هو يتشاءب متسائلًا: ما الخبر؟ ثم تضخم السؤال و تعظم (المازني) كان المستقبل يتراقص في خياله بصور مختلفة. تتباين تمام التباين عن الصور التي تكشف عنها الايام بعد ذلك (بن جلون).

257-ماشқ. Барча замонларда тусланг:

تضامن، تضاحك، تقابل، تواضع

258-ماشқ. Буйруқ шакллари, масдар ва сифатдошлар ясанг:

تكاثر، تساقط، تماثل، تشاءب

259-ماشқ. Гапларни арабчага таржима қилинг:

1. Толибларнинг 35,9 фоизи қарши овоз берди. 2. Деҳқонларнинг учдан икки қисми ер ҳайдаяпти, қолган учдан бири эса ерни бегона ўтдан тозалаяпти. 3. Факультет толибларининг 28,3 фоизи мусобақа голибларидир. 4. Шаҳримиздаги мактабларнинг олтидан бир қисми бу бешйилликда янги бинога кўчиб ўтади. 5. Йиғилиш қатнашчилари иккита-иккитадан, баъзилар эса бешта-бештадан бўлиб сафга тизилдилар.

260-ماشқ. Ҳўнинг. Ундовлар иштарок этибган бирикмаларни дафтарингизга алоҳида кўчининг ва ўқилишини таҳлил қилинг:

إذا تركنى اهلى فانت، يا امى، لا تتركينى. و اذا تفارق احبابى انت لا تتركينى، يا امى! انت ما اجملك، يا امى، انت ما اوفاك، يا امى، بعدت عنك فبعد عن عينى وجهك الباسم بلامحه الرقيقة و نظرت من اعماق ياسى وجهك اللطيف الثابت بالتبسم و صرخت: يا امى (امين مشرق).

261-ماشқ. Оғзаки ўғиринг:

1. Поезд қўшни бекатга соат икки-ю чоракда етиб келди. 2. Ойнинг иккинчи куни барча толибларнинг учдан икки қисми, ўн биринчи куни қолган учдан бири маош оладилар. 3. Кечаси соат ўн иккидан 22 дақиқа ўтганда кимдир табибнинг эшигини қоқди. 4. Тушдан сўнгги соат етти дақиқа кам тўртда мен дорулфунун кутубхонасида эдим. 5. Кеча эрталаб соат 10 дан йигирма беш дақиқа ўтганда устоз ўз маърузасини тугатди.

262-ماشқ. Бирдан ўнгача карра сонларни тез айтиб чиқинг.

263-ماشқ. Қуйидаги каср ва касрли сонларни арабча айтинг ва дафтарингизга ёзинг:

$\frac{2}{3}$, $\frac{4}{7}$, $\frac{515}{25}$, $18\frac{2}{3}$, $23\frac{84}{95}$, $39\frac{123}{149}$, $178\frac{189}{201}$, $1991\frac{189}{198}$

264-ماشқ. Ҳўнинг ва таҳлил қилинг:

يشكل العمال و الفلاحون ثلثى نواب المجلس. و اكثر من ثلاثين بالمائة من النواب غير حزبيين و ٣٤,٥١ بالمائة منهم نساء فقد تكاثر حجم الانتاج العام خلال السنيتين الاخيرتين نسبة ١١,٦ بالمائة مقابل

نسبة ٩،٤ بالمائة المحددة فى الحطة. الدخل الوطنى تكاثر بنسبة ١٤،٥ بالمائة مقابل نسبة ٧،٨ بالمائة المقررة بالحطة.

265-машқ. Таржима қилинг:

Ҳой ўртоқлар! Кеча кўрсатилган арабча фильмни тамошо қилдингизми? 2. О муҳтарам дўстларим! Сизларни янги йил (байрам) билан табриклайман! 3. Эй доно ўқитувчиларим! Сиз менга фақат билимнигина ўргатиб қолмай, балки тўғрилиқ ва одамийликдан ҳам дарс бердингиз. 4. Эй мен туғилган Ватан! Ҳозир сендан узоқ-даман, бироқ кўнглим сен биландир. 5. Эй Абдулла! Уй вазифаларингни бажардингми?

Иккинчи матн

القرية

يسكن الفلاح فى القرية. بيوت القرية قليلة العدد و يبعد بعضها عن بعض. تتكون البيوت فى القرية من طابق واحد و هو بناية فى وسط مزرعة كبيرة.

و نحن نعيش فى القرية. يجرى امام بيتنا نهر صغير كثير الماء. نشرب منه و نسقى المزارع و الماشية. فى المزرعة ينبت الجزر و الطماطم و البطاطس و البصل و الثوم و البطيخ و الخيار. خلف بيتنا حظيرة للحيوانات. فيها البقرة التى تعطينا الحليب اللذيذ و الزبدة و الجبنة و هى تحرث لنا الارض للزراعة. ثم فيها الدجاج الذى يبيض ويضا جميلا نافعا و ارناب كثيرة و يطير الحمام من مكان الى آخر.

حول بيتنا بستان فيه اشجار للفاكهة كالتفاح و الاجاص و الكرز و الجوز و اللوز و التين و الرمان و العنب و البرتقال و الليمون و اليوسفى. مساء ترجع الغنم و المعزى من المروج. الغنم و المعزى تعطينا الحليب و السمن و الجبن.

اما اليوم فاكثر القرى قد كبرت و وسعت كالمدين. فيها بنايات متشامخة و شوارع عريضة. ان القرية اصبحت اليوم مدينة صغيرة جميلة تزود المدين الكبيرة بالخضر و الفواكه. الحياة فى القرية جميلة مباركة.

Бирикма ва иборалар

قليل العدد، كثير العدد	оз сонли, кўп сонли
بعضها عن بعض	бир-биридан
كثير الماء	серсув, суви мўл
من مكان الى آخر	бир жойдан бошқа жойга
حرث الارض	ер ҳайдамоқ
اسواق مملوءة	тўлиб-тошган бозорлар
بالبضائع	товарлар билан

زود بالغضر сабзавот билан таъминламоқ

حليب لذيد ширин сۈت

لا مثيل له... тенгсиз, ўхшаши йўқ

266-машқ. Матн асосида жавоб беринг:

احول بيتكم اشجار؟ ما هي؟ هل لكم بستان؟ متى ترجع معزاكم من
المرج؟ ما يعطينا الغنم؟ قل لنا عن القرى الاوزبكية اليوم؟ هل هناك فرق
بين قرية عربية و اوزبكية؟ اتجدد القرى العربية؟ اما القرى الاوزبكية
فهي تتجدد ايضا؟ كيف هي تتجدد، تقدا او ترجعا؟ اين بنايات
شيدتموها في السنوات الاخيرة؟

267-машқ. Қуйидаги сўزلардан фойдаланиб қишлоқ мавзусида олтига гап тузинг:

فلاح، قرية، بستان، مزرعة، خضر، فواكه، حظيرة، حديقة

268-машқ. Матн асосида бешта умумий сўроқ гап тузинг.

269-машқ. Бирикмаларни ўзбекчага ўғиринг:

سطح بيت، قرى جديدة، غنم و مغزى، تعطينا الاغنام، تتكون
بيت القرى

270-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

тоғдан текисликка оқувчи дарё, бир қаватли уйлар, араб қиш-
лоқлари, ўзбек қишлоғи, кичик фирма, бир қишлоқдан иккинчиси-
га, меваси мўл, кўп сонли, меваларга тўла боқюр.

271-машқ. Қомус воситасида ўқинг ва таржима қилинг:

الوطن هو الحاضر والماضى و المستقبل. و هو الشعب المتواصل
الذى جاء جيله الحاضر نتاجا شرعيا لاجبايات و سلبيات كل الاجيال
الماضية. تأتي اجياله القادمة محصلة لفضال و تراجمات اجياله المعاصرة.
الوطن هو التاريخ و الثقافة و العادات و التقاليد و اساليب الحياة و
العيش و علاقات الناس المتبادلة و هو التفاعل مع الطبيعة و المناخ
مع العالم حولنا (الحكمة اليمينية).

272-машқ. Арабчага ўғиринг:

1. Бу араб деҳқони Дамашқ яқинидаги қишлоқлардан бирида
яшайди. 2. Бу эса ўзбек деҳқони, у колхоз қишлоғида яшайди.
3. Араб деҳқонининг экинзорлари бор, катта боғи бор. 4. Уларда
ёнгоқ, бодом, анжир, олма, хурмо, узум, алельсин ва лимон дарахт-
лари ўсади. 5. Ўзбек деҳқонининг экинзорларида кўпроқ дахта
ўсимлиги ва тут дарахти ўсади. 6. Ўзбек деҳқони кўплаб пиёз,
картошка, помидор, карам, саримсоқ ва қовоқ ўстирмоқчи. 7. Қиш-
лоқ аҳолиси қўй, эчки ва тўёқли ҳайвонлардан яна от, сигир ва
эшак ҳам боқади. 8. Қишлоқларимиздаги уйлар сони кўп эмас,
улар бир-бирларидан узоқда жойлашгандир.

إذا تغاصم اللسان ظهر المسروق.
 ما كل بيضا شحمة ولا كل سوداء تمره.

СЎЗЛИК

اجاص	(ижжа.с.ун) нок	لوز	(лавзун) бодом
باسم	(ба.симун) кулиб турувчи	متشامخ	(муташа.михун) ос- монўнар
بر تقال	(буртуқалун) ашель- син	بارز	(бар.ризун) курашчи
بطاطس	(бат.а.т.исун) кар- тошка	باض	(ба.да) (п) тухум қилмоқ
تثاب	(тас:а.'аба) эснамоқ	بضاعة	(бид.а.ату) товар
تضخم	(тад.аххама) улкан- лашмоқ	بيض	(байд.ун) тухум
تمايل	(тама.йала) эгилмоқ	تجاوز	(тажа.ваза) ошмоқ
تهنئة	(тахни'ату) табрик, қутлов	اعطى	(('а'а.) бермоқ
تكون	(такаввана) тузил- моқ	تطائر	(тат.а.йафа) уч (иш) моқ
تمره	(тамратун) хурмо (меваси)	تفارق	(тафа.рақа) тарқал- моқ
جبنه	(жубнатун) пишлоқ	تناول	(тана.вала) қамра- моқ, олмоқ
حليب	(х.али.бун) сут	تواضع	(тава.д.у'ун) камтар- лик
حظيرة	(х.аз.и.ратун) томор- қа; оғилхона, қўра	ثوم	(с.у.мун) саримсоқ
خضر	(хад.арун) кўкат; ўсимлик	حل على	(х.алла'ала.) қадам ранжида қилмоқ
خلف	(халфа) орқасида	حمام	(х.ама.мун) каштар
دجاج	(дажа.жун) товуқ	خطة	(хут.г.ату) режа
رقيق	(рақи.қун) юнқа, но- зик	خيار	(хийа.рун) бодринг
سمن	(самнун) ёғ	دخل	(дахлун) кирим, да- ромад
سقى	(сақа.) (и) суғормоқ	زبدة	(зубдатун) сариёғ
شحمة	(шах.матун) қуй- руқ; ёғ	زود	(заввада) таъмин- ламоқ
لص	(лис.с.ун) ўри	صفصاف	(с.афс.а.фун) тол
مسروق	(масру.қун) ўғир- ланган	جوز	(жавзун) ёнғоқ
علو	('улуввун) баланд- лик	نافع	(нафй'ун) фойдали

ФЕЪЛЛАРНИНГ ТЎРТИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг тўртинчи боби ўзакнинг биринчи ундошини сукунлаш ва ундан олдинга ясовчи қўшимча — фатҳали айирувчи ҳамза орттириш билан ясалади. Ҳамза алиф таянчилигида ёзилади. Қолган икки ундош фатҳали ўқилади. Қолипи: **افعل** ('аф-ала).

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замони биринчи ундошдан олдинга (ҳамза ўрнига) даммали шахс ясовчилари қўйиб ясалади. Бунда ўзакнинг иккинчиси касрали, учинчиси қоидага биноан даммали айтилади. Қолипи: **يفعل** (йуф'илу).

Тўртинчи бобдаги феъл ифодалаган мазмун иккинчи бобниқига монанд, функционал фарқи шуки, тўртинчи бобдаги иш-ҳаракат тез амалга ошади ва тугалланган бўлади. Бошқача айтганда, тўртинчи боб ўтимсиз феълларни ўтимлига, ўтимлиларни ўта ўтимлига — орттирма даражага айлантиради; иш-ҳаракатни кучайтиради (каузативлик):

علم ('алима) (а) билмоқ	—	اعلم ('а'лама) билдирмоқ, хабардор қилмоқ
دخل (дахала) (у) кирмоқ	—	ادخل ('адхала) киргизиб юбормоқ, қоқмоқ
فرح (фарих.а) (а) қувнамоқ	—	افرح ('афрах.а) қувонтириб юбормоқ

Тўртинчи боб феъллари географик номлардан ясалганда, номда ифодаланган маконга йўналиш мазмунини беради. Бу тўртинчи боб феъллари ифодалаган ўтимсиз мазмундир:

العراق	Ироқ	—	اعرق ('а'риқа) Ироққа йўналмоқ, бормоқ
مصر	Миср	—	امصر ('амс.ира) Мисрга йўналмоқ, бормоқ

اخبر ('ахбара) «огоҳ қилмоқ» феълининг тусланиши:

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси замон		
		кўplik	иккилик	бирлик
1	умумий	نخبر (нухбиру)	—	اخبر ('ухбиру)
2	музак.	تخبرون (тухбиру-на)	—	تخبر (тухбиру)
	муан.	تخبرن (тухбирна)	تخبران (тухбира-ни)	تخبرين (тухбири-на)
3	музак.	يخبرون (йухбиру-на)	يخبران (йухбира-ни)	يخبر (йухбиру)
	муан.	يخبرن (йухбирна)	يخبران (тухбира-ни)	تخبر (тухбиру)

Бундай грамматик ҳодисани фанда субстантивация (отлашув) деб юритилади. Сўз субстантивацияга учрагач, барча отлар каби кўплик шакли қабул қилиши мумкин. Маълумки, масдарларда бундай хусусиятлар йўқ:

عمل ('амалун) — اعمال ('а'малун) ишлар
 درس (дарсун) — دروس (дуру.сун) сабоқлар

Бундай ҳодиса сифатдошларда ҳам кузатилади. Сифатдошлар отлашганда худди масдарлардек аниқ (конкрет) маънога эга бўлади:

حارس (х.а.рисун) қўриқловчи — حارس (х.а.рисун) посбон
 كاتب (ка.тибун) хат битувчи — كاتب (ка.тибун) ёзувчи, секретарь

Асли биринчи боб сифатдошларидан ясалган субстантив отлардан синиқ кўплик ясалади. Маълумки, бундай сифатдошларнинг ўзидан тўғри кўпликгина яшаш мумкин:

طالب (та.либун) толиб — طلاب (т.улла.бун) толиблар
 حارس (х.а.рисун) посбон — حراس (х.урра.сун) посбонлар

Ҳосила боблар сифатдошларидан ясалган субстантив отлардан тўғри кўплик ясаймиз.

Сифатдошлар сифатларга ҳам айланиши мумкин. Бу ҳодисани фанда адъективация (сифатлангун) деб юритилади:

مفتوح (мафту.х.ун) очилган — مفتوح (мафту.х.ун) очиқ
 مقفل (муқфалун) ёпилган — مقفل (муқфалун) ёпиқ

ҲОЛАТ ҲОЛИ

Араб тилида ҳолларнинг шундай махсус туркуми борки, улар иш-ҳаракатнинг содир бўлиш лаҳзасида субъект ва объектнинг қандай ҳолатда бўлганига ишора қилади. Бундай ҳоллар ўз ифода маънолари билан иш-ҳаракатнинг қандай содир бўлганига ишора қилувчи равиш ҳолларига яқин туради. Фарқи шуки, ҳолат ҳоллари иш-ҳаракат билан бевосита алоқадорликда бўлади. Бу яқин алоқадорлик ҳолат ҳолларининг масдар ва сифатдошдан ифодаланганидадир.

Ҳолат ҳоли сифатдошдан ифодаланганида ҳолати изоҳланаётган сўз билан сон ва жинсда мослашади. Бунда у ноаниқ ҳолатда ва гушум келишигида бўлади; ҳолати изоҳланаётган сўз аниқ қўйилади:

رجع الطالب من الجامعة ماشيا. Толиб дорулфунундан яёв қайтди.
 - رجع الطالبان من الجامعة ماشيين. Икки толиб дорулфунундан яёв қайтди.
 رجع الطلاب من الجامعة ماشيين. Толиблар дорулфунундан яёв қайтдилар.

Масдарлардан ифодаланган ҳолат ҳоли ҳам ноаниқ ҳолатда ва тушум келишигида қўйилади; изоҳланаётган сўз аниқ бўлади:

ذهب التلميذ الى المدرسة ركضاً. Уқувчи мактабга чошиб кетди.
 ضرب جيشنا الفاشيست بقتة. Қўшинимиз фашистларга тўсатдан зарба берди.

Ҳолат ҳоли вазифасини бажараётган масдар ёки сифатдош қайси феълдан ясалган бўлса, ўша бошқарадиган воситалар билан бошқаради. Шунингдек, ўтимлиликни ҳам феълдан «мерос» олади:

تواجهت شبيبة الخمسينات الى 50-йиллар ёшлари юрак амрига
 فتح البادية اطاعة لامر القلب бўйсуниб, халқ чақириғига лаб-
 و تلبية لدعوة الشعب. бай деб чўлга йўл олдилар.

Ҳолат ҳоли гапда ўзи грамматик боғланган сўздан орқага қўйилади.

ТҲРТ-БЕШ УНДОШЛИ ИСМЛАРДАН КўПЛИК ЯСАШ

Таркибида тўрт ундоши бўлган исмлардан синиқ кўплик шакллари тартиб бўйича иккинчи ўринда турган ундошдан сўнг чўзиқ унли «а.» орттириш билан ясалади:

فعال (мафа'илу) қолипида:

كوكب (кавкабун) юлдуз — كواكب (кава.кибу)
 درهم (дирҳамун) дирҳам — دراهم (дара.ҳиму)

مفاعل (мафа'илу) қолипида:

مكتب (мактабун) кабинет — مكاتب (мака.тибу)
 مبرد (мибрадун) эгов — مبراد (маба.риду)

تفاعل (тафа'илу) қолипида:

تجربة (тажрибатун) тажриба — تجارب (тажарибу)
 تذكرة (таз:киратун) билет — تذاكر (таз:а.киру)

افاعل ('афа'илу) қолипида:

ارمل ('армалун) бева — ارامل ('ара.милу)
 اصبع ('ис.ба'ун) бармоқ — اصابع ('ас.а.би'у)

Тартиб бўйича учинчи турган ундошдан сўнг чўзиқ унли мавжуд бўлса, кўпликда айна шу ўринга чўзиқ «и.» ортирилади:

فعاليل (фа'а.ли.лу) қолипида:

صندوق (с.унду.қун) сандиқ	—	صناديق (с.ана.ди.қу)
سلطان (султ.а.нун) султон	—	سلاطين (сала.т.и.ну)
خنزير (хинзи.рун) чўчқа	—	خنازير (хана.зи.ру)

مفاعيل (мафа'и.лу) қолипида:

مکتوب (макту.бун) хат	—	مکاتيب (мака.ти.бу)
مقدار (миқда.рун) ўлчов	—	مقادير (мақа.ди.ру)

تفاعيل (тафа'и.лу) қолипида:

تصوير (тас.ви.рун) тасвир	—	تصاوير (тас.а.ви.ру)
تذکار (таз:ка.рун) ёдгорлик	—	تذاکير (таз:а.ки.ру)

افاعيل ('афа'и.лу) қолипида:

اکليل ('икли.лун) гултож	—	اکاليل ('ака.ли.лу)
اصلوب ('ус.лу.бун) услуб	—	اصاليب ('ас.а.ли.бу)
ابهام ('ибҳа.мун) бош бармоқ	—	اباهيم ('аба.ҳи.му)

Беш ундошли исмлардан кўплик ясаида энг охирги бир ундош тушириб қолдирилади ва қолган қисмидан فعاليل (фа'а.ли.лу) қолипида кўплик ясалади:

عنكبوت ('анкабутун) ўрғимчак	—	عناكب ('ана.кибу)
عندليب ('андали.бун) булбул	—	عنادل ('ана.дилу)
سفرجل (сафаржалун) беҳи	—	سفارج (сафа.рижу)

Бундан برنامج (барна.мажун) «программа, режа» сўзининг кўплиги мустаснодир. У برامج (бара.мижу) шаклида ясалади.

Кўриб турганимиздек, юқоридаги кўшлик шаклларининг бирор-тасида ҳам танвинлик тугалланиш мавжуд эмас. Бинобарин, уларнинг барчаси икки келишликли турланишдадир.

ҲАМЗАГА ТУГАЛЛАНУВЧИ СЎЗЛАРДАН ИККИЛИК ВА КЎПЛИК ШАКЛЛАРИ ЯСАШ

Ҳамзага тугалланувчи сўзларнинг кўпчилиги муаннасадир. Агар ҳамза ўзакка тегишли бўлса, истисно бўлиши мумкин. Муаннасадаги сўзлардан эса кўп ҳолларда тўғри кўплик ясалади. Бунда кўшлик (ёки иккилик) қўшимчаси қўшишдан олдин ҳамза «вов» билан алмаштирилади:

صحراء (с.ах.ра.'у) сахро
 بيدا (байда.'у) чўл
 حمرا (х. амра.'у) қизил

صحراوات، صحراوان —
 بيداوات، بيداوان —
 حمراوات، حمراوان —

Айрим ҳолларда ҳамза собит ундош сифатида ҳам сақланиши мумкин:

صحراءات، صحراان — صحراء

Мазкур турдаги сўзлардан тўғри кўплик ясаш улардан синиқ кўплик ясаш мумкинлигини инкор этмайди:

صحراء (с.ах.ра.'у) — صحراى (с.ах.а.ра.)
 حمراء، احمر، حمرا ('ах.мару, х.амра'у) — حمр (х.умрун)

КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Кичрайтма отлар араб тилида эркалаш мазмунини ҳам ифода-лайди. Бу турдаги отлар турли қолипларда ясалса-да, уларда бир мабдаий умумийлик мавжуд: биринчи бўғин очиқ ва даммали ўқи-лади. Иккинчиси ёпиқ бўлиб, дифтонг «ай»га тугалланади. Мазкур дифтонг бу ўринда ясовчидир.

1. Агар уч ундошли сўзлар таркибида чўзиқ унлилар бўлмаса, кичрайтма-эркалаш отлари **فَعِيل** (фу'айлув) қолипида ясалади:

كلب (калбун) ит — كليب (кулайбун) итча;
 كچук
 جمل (жамалун) туя — جميل (жумайлув) туяча,
 بۇталоқ

Агар уч ундошли сўзларнинг биринчи ундошидан сўнг чўзиқ унли бўлса, улардан кичрайтма-эркалаш отлари **فَوَيْل** (фувай-илун) қолипида ясалади:

شارع (ша.ри'ун) кўча — شويع (шувайри'ун) кўча-
 ча
 نافذة (на.физ:атун) дераза — نويفذ (нувайфиз:ун) де-
 разача

Агар чўзиқ унли иккинчи ундошдан сўнг келса, у «ё»га айлан-тирилади. Қолипи: **فَعِيل** (фу'айлув):

كتاب (кита.бун) китоб — كتيب (кутайбун) китобча
 زميل (зами.лун) дўст — زميل (зумайлув) ушоқ
 дўст

Бўш ўзаклардан ясалган отларда чўзилиш ҳисобига товуш би-рикмаларида ўзгариш рўй берган бўлса, туширилган товуш ўз ўр-нига қайтарилади:

سوق (су.қун) бозор — سويق (сувайқун) бозорча
 باب (ба.бун) эшик — بويب (бувайбун) эшикча

Тўрт ундошли отлардан кичрайтма отлар асосан **فعليل** (фу'ай-
 айлилун) қолипида ясалади:

بلبل (булбулун) булбул — بلبل (булайбулун) бул-
 булча
 عقرب ('ақрабун) чаён — عقيرب ('уқайрибун) чаёнча

Тўрт ундошли отнинг негизидан иккинчи ундошдан сўнг чўзиқ
 унли бўлса, у чўзиқ «и»га айлантирилади. Қолипи: **فعليل** (фу'ай-
 ли.лун):

سلطان (султ.а.нун) султон — سليطين (сулайт.и.нун) султ-
 тонча, кичик ҳукмдор
 مكتوب (макту.бун) хат — مكيتب (мукайти.бун) хатча

Беш ундошли исмлардан кичрайтма отлар сўнгги ундошни ту-
 шириб, қолган қисмини **فعليل** (фу'айлилун) қолипига солиш билан
 ясалади:

عنكبوت ('анкабу.тун) ўргим- — عنكب (унайкибун) ўргим-
 чак — чакча
 سفرجل (сафаржалун) беҳи — سفيرج (суфайрижун) беҳи-
 ча

قام ФЕЪЛИНИНГ ҚўЛЛАНИЛИШИ

قام (қа.ма) (у) «турмоқ» феъли барча ғамонларда **كان** (ка.на)
 (у) феълига монанд тусланади ва қўлланилади:

قام الرئيس من مكانه بجهد. Президент ўрнидан шартта тур-
 ди.
 في وقت غير بعيد قامت هنا. Яқин пайтларгача бу орда
 شجرة البن қаҳва дарахти турарди.

قام феъли **ضد** (д.идда) «қарши» кўмакчиси билан келганда,
 «қўзғалмоқ» мазмуни касб этади:

لقد قام الشعب الروسى ضد. Рус халқи подшога қарши қўз-
 القيصر. галди.

قام феъли **ب** (би-) «билан» кўмакчиси билан келса, ўтимли
 мазмун касб этади ва «бажармоқ», «амалга оширмоқ», «қилмоқ»
 тарзида таржима қилинади:

اقوم كل صباح بتمارين رياضية.
قام جيشنا بسحق العدو الغادر
وانقذ شعوب العالم من نير الفاشية

Хар тонгда бадантарбия қиламан.

Қўшинимиз хиёнаткор душманни тор-мор қилди ва олам халқларини фашизм асоратидан қутқарди.

قام نينگ ماسدари قيام (қийа.мун) «бажариш» ва сифатдоши قائم «бажарувчи» бўлиб, феълнинг ўзи тўлдирувчиларини қандай бошқарса, булар ҳам худди ўша усуллар билан бошқаради ва у билдирган умумий мазмунларни исм сифатида англайди:

ان القيام بتمارين رياضية يقوى الجسم.

Бадантарбия билан шуғулланиш жисмни қувватли қилади.

Биринчи матн

اقبل الصباح و قد ارسل رويدا ضياءه و نوره على البيداء الجميلة الهادئة (على بن هادية). انظره الى رقيقه و هو يشهده على صحة قوله. اقبل المساء و سلكا طريق العودة. الاتفضلين البيوت العصرية التي اوجدناها لك (حنا الفاخوري). وهكذا اصبح بيتنا بعد زيارة العجوز نظيفا و مرتبا. جمع الرجال و النساء و الاطفال حول النار و هم ينظرون اليها باعجاب و يكرمون. فاکرم و فادتي و احسن استقبالی و قدم لی فنجانا من القهوة الريفية. اخبروني انه يخرج من منزله قليلا (محمود تيمور). هاجت سواكن الوجود فابرت و ارعدت و اخذت تحارب تلك الحدائق (خبران).

اذهب الى الجامعة كل يوم ماشيا او راكبا العربية للترام. قران المجلات جهرة. سمعت الراديو شاغلا بكتابة هذا النص الطويل. قام باشارة الى غرفة فارغة قائلا: انها محجوزة لك ليوم واحد فقط.

275-машқ. Феълларни барча замонларда тусланг, масдар ва сифатдошлар ясанг, маъноларини белгиланг:

اعلم، ارسل، اشهد، اقبل

276-машқ. Буйруқ майли шакллари ясанг:

افرح، اترك، اشرب، احضر

277-машқ. Кичрайтма-эркалаш отлари ясанг ва маъноларини айтинг:

راكب، حصان، دار، منبر، كتاب، جريدة

278-машқ. Кичрайтма-эркалаш отларининг асл нусхаларини топинг ва маъноларини айтинг:

مكيتب، عبيد، دفيتر، فليلح، عويمل

279-машқ. Субстантив (от)лаштиринг ва қомус воситасида маъноларини белгиланг:

خير، عقد، عهد، مرور، غرور، سرور، مبر

280-машқ. Ўз мушоҳададангиз билан танлаб субстантивлаштиринг ва адъ-ективлаштиринг:

متكبر، عابد، مغرور، حارب، شارد، مقدس، راعد، زارع، معاون، شاغل

281-машқ. Иккилик ва кўплик шакллари ясанг:

صفراء، خضراء، بيضاء، حمراء، عوراء، لثغاء، فافاء.

282-машқ. Қуйидаги сўз шаклларида фойдаланиб ҳолат ҳолига олтига жумла ёзинг:

ماشيا، سريعاً، ركباً، خارجاً، داخلأ، خهرة، بغتة

283-машқ. Ўқинг. Феъл-кесимларнинг маъноларини белгиланг ва ўзбекчага ўтиринг:

۱ – ان الطالبات امس قمن بتمارين نحوية و صرفية جهرة. ۲ – القيام بتمارين رياضية صباحية واجب كل مواطن ۳ – ان البنائين يقومون بترميم بناء المدرسة القديم. ۴ – دق الجرس والطلاب قاموا من مقاعد هم و توجهوا الى الباب للتنفس.

284-машқ. Арабчага таржима қилинг:

1. Мен ўрнимдан тез турдим ва укамга ҳам шундай қилишни буюрдим. 2. Қўқонликлар панаҳар марказида Фурқатга ҳайкал ўрнатилни орзу қиладилар. 3. Вазифаларимни бажариб бўлдим ва китоб-дафтарларимни портфелга жойладим. 4. Тоғлиблар араб тилидан оғзаки машқларни бажаришни хуш (афдил) кўрадилар. 5. Устоз минбарга чиқди, портфелини очди ва ундан дафтарни олаётиб баъзилари турган, башқалари ўтирган тишловчиларига кулиб қаради.

Иккинчи матн

المغفل والشاطر

حكى ان بعض المغفلين كان سائرا في طريقه و بيده مقود حماره وهو يسحبه خلفه. فرآه رجلا من الشطار فقال واحد منهما لصاحبه:

– انا آخذ هذا الحمار من هذا الرجل.

فقال له: – كيف تأخذه؟

فقال له: – انظر ما اعمله.

فتقدم ذلك الشاطر الى الحمار و فك المقود و اعطى الحمار لصاحبه و لبس المقود في رأسه و مشى خلف المغفل حتى علم ان صاحبه

ذهب بالحمار. ثم وقف و سجنه المغفل بالمقود فلا يمشى. فنظر اليه
خرأى المقود فى رأس رجل.

قال له المغفل: اى شىء أنت؟

فقال الشاطر: - انا حمارك ولى حديث عجيب و هو انه كانت لى
والدة عجوز سالحة. و رجعت الى البيت فى بعض الايام و انا سكران
فقال لى:

- يا ولى، تب هذا الذنب.

اما انا فأخذت عصاها و ضربتها فدعت على و حولنى الله حمارا و
اوقعنى فى يدك و انا عندك هذا الزمان كله. فلما اقبل هذا اليوم
تذكرتنى امى و حزن قلبها لى و دعت لى فارجعنى الله ادميا كما كنت.
فقال الرجل: - لا تؤاخذنى، يا اخى فيما فعلت بك من الركوب و
غيره.

ثم تركه و مضى ... فرجع صاحب الحمار الى الدار و هو سكران
من الحزن والغم فقالت له زوجته:

- ما الذى جعلك تحزن و اين الحمار؟

فقال لها: - انت ما عندك خبر بامر الحمار فانا اخبرك به ثم حكى
لها الحكاية و هى تصدقت و قالت:

- يا ويلتنا، كيف مضى لنا هذا الزمان كله و نحن نركب ابن آدم؟
و جلس الرجل فى الدار مدة من غير شغل فقالت له زوجته:

- الى متى هذا القعود فى البيت من غير شغل؟ اذهب الى السوق
واشتر حمارا آخر.

فمضى الرجل الى السوق و وقف ناظرا الى الحمير فاذا رأى حماره
يبيعه احد. فلما عرفه تقدم اليه و وضع فمه على اذنه و قال له:

- ويلك، يا مشؤوم! لعلك رجعت الى السكر و ضربت امك مرة
ثانية. والله، لا اشتريك ابدا.

(من «الف ليل و ليلة»)

Бирикма ва иборалар

ويلك	Ҳолингга вой!
بعض المغفلين	анқовларнинг бири
دعا على ، دعت على.	Мени қарғади.
دعا لى، دعت لى.	Мени олқади.
لا تؤاخذنى	Мени кечирасан!
تلبية لدعوة	чақириққа жавобан
اكرم وفادة	илиқ кутиб олмоқ

بمبادرة من
 اقبل الصباح.
 تب هذا الذنب.
 حزن قلبه ل
 المقعد محجوز.
 سواكن الوجود
 رجع الى سكره
 لا اشتريك ابدا.

...нинг таклифи билан
 Тонг отди!
 Бу гуноҳдан қайт (тавба қил)!
 Кўнгли юмшади, раҳми келди
 Ўриндиқ бўш эмас (эгалланган).
 борлиқ сукунати
 яна ичишга ружу қўймоқ
 Сени асло сотиб олмайман.

285-машқ. Саволларга жавоб беринг:

عما سألت زوجة صاحب الحمار بعد ما رجع ذلك من المدينة؟ احكى
 صاحب الحمار عن الحدث بحماره؟ هل تصدقت الزوجة كلام الزوج؟
 اشترى الزوج حمارا جديدا؟ هل عرف حماره بين الحمير؟

286-машқ. Сўзлардан фойдаланиб олтига гап тузинг:

لعل، مشؤوم، فم، مقود، مقفل، حمار، حزن، قعود

287-машқ. Арабчага ўтиринг:

1. Айтишларича, бир анқов бозорда эшак етаклаб борарди.
 2. Йўл ёқасидаги ўриндиқларда ўтирган абжирлардан бири бошқа-
 сига деди. 3. Мен анови анқовнинг эшагини шундай олиб қўяйки,
 ўзи беҳабар қолади. 4. Ўша абжир тазгина эшак олдига келди,
 унинг жilовини ечди ва ўз бошига илди. 5. Мен аслида одамман,
 онам қаргаган эди, эшак бўлиб қолдим. 6. Сен буни билмайсан,
 мени эшак деб ўйлайсан ва ҳар куни (устимга) минасан. 7. Бугун
 мени онам олқаганди, яна одам бўлиб қолдим.

288-машқ. «Анқов нотанин шаҳарда» манусида ишро ёзинг.

289-машқ. Таржима қилинг ва ўд олинг:

لعل السكوت ابلغ من كلام.
 لا يجتمع سيفان في غمد واحد.

СЎЗЛИК

ابرق ('абрақа) чақнамоқ
 ارعد ('ар'ада) гулдурамоқ
 حكي (х.укийна) ҳикоя қи-
 линмоқ
 حول (х.аввала) алдамоқ
 زعيم (за'и.мун) йўлбошчи
 سكران (сакра.ну) маст

صاحب (с.а.х.ибун) суҳбат-
 дош, эга
 مبادرة (муба.даратун) та-
 шаббус
 غمد (ғимдун) қин
 محجوز (мах.жу.зун) эгал-
 ланган, машғул
 مواطن (мувал.инун) фўқа-
 ро

مقود (миқвадун) жилов
نار (на.рун) ўт
هاج (ҳа.жа) (и) ларзага
 солмоқ
وضع (вад.ун) ҳолат, ва-
 зият
حلم (х.алама би-) (у) ор-
 зу қилмоқ
حمير (х.ами.рун) эшаклар
اذن ('уз:нун) қулоқ
فنجان (финжа.нун) пиёла
اشتر ('иштари) сотиб ол!
اوقع ('авқа'а) тутқизмоқ
حزن (х.азина) (а) ғамга
 ботмоқ
ذنب (з:анабун) гуноҳ
سائر (са.'ирун) юрувчи
سحب (сах.аба) (а) торт-
 моқ

صالح (с.а.лих.ун) диёнат-
 ли
مغفل (муғфалун) анқов
عصا ('ас.ан) асо, ҳасса
لعل (ла'алла) эҳтимол
مضى (мад.а.) (и) ўтмоқ,
 кетмоқ
منشورات (маншу.ра.тун) ва-
 рақалар
هادى (ҳа.ди'ун) тинч,
 жимжит
فم (фамун) оғиз
سامع (са.ми'ун) тингловчи
احسن ('ах.сана) хуш кўр-
 моқ
وقف (вақафа) (и) тўх-
 тамоқ
تاب (та.ба) (у) тавба қил-
 моқ
عصرى ('ас.риййун) замо-
 навий

Ўн тўққизинчи дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ ЕТТИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг еттинчи боби биринчи боб феълининг олдига сукунли ясовчи «нун» орттириш билан ясалади. Бунда ўзакнинг иккинчиси доим фатҳали ўқилади; бошқа ўзгариш кузатилмайди. Ясовчи қўшимча талаффузини осонлаштириш мақсадида, сукунли бошланишдан олдинга бириктирувчи ҳамза орттирилади ва у мутлақ олдинда келганда касра билан талаффуз қилинади. Ҳамза алиф тирговичлигида ёзилади. Қолипи: **انفعل** ('инфа'ала).

Еттинчи бобнинг ҳозирги-келаси замони ўзакнинг иккинчи ундошини касралаш ва сукунли ясовчи нундан олдинга фатҳали шахс ясовчилари қўйиш билан ясалади. Қолипи: **ينفعل** ('янфа'илу)

Еттинчи боб феъллари қуйидаги мазмунларни ифодалайди:

1. Биринчи боб феълларидаги мазмунни ўзлик даражага айлан-
 тириш:

قسم (қасама) (и) бўлмоқ	—	انقسم ('инқасама) бўлин- моқ (ўз-ўзидан)
فصل (фас.ала) (и) ажрат- моқ	—	انفصل ('инфас.ала) ажра- линмоқ (ўз-ўзидан)
كسر (касара) (и) сиңдир- моқ	—	انكسر ('инкасара) сиңмоқ (ўз-ўзидан)

2. Биринчи боб феълларидаги мазмунни мажҳул даражага айлантириш:

قلب (қалаба) (и) ағдармоқ — انقلب ('инқалаба) ағдарилмоқ
 كشف (кашафа) (а) очмоқ — انكشف ('инкашафа) очилмоқ

Еттинчи боб феълни ўтисмасиз, унинг қошида тўлдирувчи бўлмайди.

انقلب ('инқалаба) «ағдарилмоқ» феълнинг тусланиши

Шакс	Жинс	Ўтган замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	انقلبنا ('инқалабна.)	—	انقلبت ('инқалабту)
2	музак.	انقلبتم ('инқалабтум)	انقلبتما ('инқалабтума.)	انقلبت ('инқалабта)
	муан.	انقلبتين ('инқалабтунна)		انقلبت ('инқалабти)
3	музак.	انقلبوا ('инқалабу.)	انقلبنا ('инқалаба.)	انقلب ('инқалаба)
	муан.	انقلبنا ('инқалабна)	انقلبنا ('инқалабата.)	انقلبت ('инқалабат)

Еттинчи боб феълларидан буйруқ бизга маълум сукунлаш, тушириб қолдириш амалларидан кейин олдинга касрали бириктирувчи ҳамза орттириш билан исалиди. Маълумки, бундай ҳамза мутлақ бошдагина талаффуз қилинади, бошқа ўринларда олдинги бўғинга васл қилинади:

انقلب ('инқалиб) «ағдарил!» — انقلب (танқалибу) — انقلب (танқалиб)

Барча шакллар учун қолишлар:

انفعلوا ('инфа'илу.) — انفعل ('инфа'ила.) — انفعل ('инфа'или.)
 انفعلنا ('инфа'илна) — انفعلنا ('инфа'или.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Еттинчи боб феълларидан масдарлар انفعل ('инфи'алун) қолишида ясалади:

انقلب дан — انقلاب ('инқила.бун) ағдарилиш
 انفتح дан — انفتاح ('инфита.х.ун) очилиш
 انفصل дан — انفصال ('инфис.а.лун) ажралиш

Сифатдошларнинг аниқ даражаси **منفعل** (мунфа'илун) ва мажхул даражаси **منفعل** (мунфа'алун) қолипларида ясалади:

انفصل дан — **منفصل** (мунфас.илун) бўлинувчи
منفصل (мунфас.алун) бўлин(ил)ган жой
 انقلب дан — **منقلب** (мунқалибун) ағдарилувчи
منقلب (мунқалабун) ағдарил(ин)ган жой

Мажхул даража сифатдошлари бу ўринда кўпроқ макон исмлари мазмунида қўлланилади.

БОҒЛОВЧИ

Араб тилидаги боғловчилар ўз таркибига кўра, бошқа сўзлар билан алоқасига ва маъносига кўра тасниф қилиниши мумкин.

Сарфий (морфологик) таркибга кўра, боғловчилар содда, мураккаб ва қўшалок бўлади. Бир таркибли боғловчиларни содда деймиз. Булар, **ف** (фа-) «ю», **و** (ва) «ва», **ثم** (с:умма) «сўнг», **إذا** ('из:а.) «агар» каби.

Мураккаб боғловчилар таркибида эса икки ёки ундан ортиқ маъновий бирликни ташкил этувчи сўз бўлади: **بعدها** (ба'да-ма.) «...дан сўнг», **قبلها** (қабла-ма.) «...дан олдин», **لكي** (ли-кай) «учун», **كئلا** (кай-ла.) «...маслик учун» каби.

Булардан ташқари қўшалок боғловчилар бор. Улар икки сўздан иборат ва ҳар бири алоҳида вазифани бажаради:

ف ... **اما** ('амма. ...,фа...) «...га келсак, у...»

ل ... **لو** (лав..., ла...) «агарда... эди, у...»

او) **اما** ... **اما** ('имма. ..., 'имма (ав) ...) «ё..., ё...; гоҳ..., гоҳ...;»

Нутқдаги маъноларига кўра, боғловчилар тенг ё эргаштирувчи вазифасида бўлади. Тенг боғловчилар гап бўлаклари ёки айрим гапларни бир-бирига боғлаб улар орасидаги тенг муносабатга ишора қилади. Шунга кўра, улар гапнинг уюшиқ бўлаklarини ёки уюшиқ гапларни — боғланган қўшма гапларни ўзаро боғлаш вазифасини бажаради. Тенг боғловчилар уч турга бўлинади.

1. Бириктирувчи — гапнинг уюшиқ бўлаklarини ёки боғланган қўшма гап таркибидаги гапларни бир-бирига боғлайди ва айна пайтда уларнинг тенглигига ишора қилади. Булар: **و**, **ثم**, **ف** лардир:

اكل الكلب قطعة لحم فهدرب.

Ит этнинг бир парчасини еди-ю. қочди.

جا كريم و سليم و الطالبة التي
تدرس اللغة العربية في الجامعة.
اول العلم هو الصمت ثم الاستماع
ثم الخط ثم العمل.

Карим, Салим ва дорулфунунда
араб тили ўрганаётган қиз кел-
ди.
Билимнинг боши диққатдир,
сўнг — тинглаш, сўнг — ёзиш,
сўнг — ишдир.

Юқоридаги боғловчиларда ўзаро функционал фарқ мавжуд: 9
боғловчиси бир вақтнинг ўзида ёки жуда оз лаҳза билан ажратил-
ган бирин-кетинликни, ثم маълум фурсат билан ажратилган
бирин-кетинликни, ف олдингиси сўнггисининг сабаби бўлаётган
бирин-кетинликни билдиради ва аини пайтда барчаси бириктирув-
чидир.

2. Зидловчи — гапларни бир-бирига зидлаш, қарама-қарши
қўйиш йўли билан боғлайди ва шу билан бирга улардан бирининг
амалга ошишига тўсқинлик қилади ҳам. Булар: بل (бал) «балки»,
لكن (ла.-кинна, ла.кин) «ҳамда» ولكن (ва ла.кинна, ва ла.кин)
«лекин, аммо», بيدان (байда'анна) «... са ҳам», على ان
(‘ала.'анна) «...и устига», الا ان (ғайра'анна) «ҳамда», غيران
(‘илла.'анна) «...га қарамай»..., لا (ла. ... фа-х.асбу
бал...) «...гига эмас, балки...».

Мисоллар:

Москвага ўша куни келдик, би-
роқ конференцияга кечиккандик.

Бугун араб тили ўрганмадик, бал-
ки ўқитувчимизнинг тарихдан
мъърузасини тингладик.

وصلنا الى موسكو ذلك اليوم
ولكننا تأخرنا المؤتمر.
ما درسنا اليوم اللغة العربية
بل استعنا الى محاضرة
مدرسنا من التاريخ.

Қоидага мувофиқ, لكن (ла.кинна) ва ولكن (ва ла.кинна) боғ-
ловчилари исмлар (тушумда қўйилади) билан, لكن (ла.кин),
ولكن (ва ла.кин) ва بل (бал) боғловчилари эса феъллар билан
келади.

3. Айирувчи боғловчиларнинг вазифаси уюшган воқеълик ёки
ҳодисани бирдан иккинчисини ажратиш ёки уларнинг гал-
ма-галлигини ифодалашдир. Булар — اما ... اما ('имма.
...,'имма.) «ёки..., ёки», او ... اما ('имма..., 'ав) «ёки..., ё»,
تارة ... تارة (та.авран ...ва т. авран) «гоҳ..., гоҳо»,
طورا ... وطورا (та. ратан..., та.ратан) «баъзан..., баъзан эса».

Мисоллар:

У ёки ёзади, ёки ўқийди.

Толиблар ёзда гоҳ далаларда
ишлайдилар, гоҳо заводларда
ишчиларга ёрдам берадилар.

اما يكتب اما يقرأ.
ان الطلاب في الصيف طورا
يعملون في المزارع و طورا
يساعدون العمال في المصانع.

Кўриниб турибдики, айирувчи боғловчилар дубора (икки таркибли)дир ва ҳар бири айримлик бошига қўйилади. **أَو** ('ав) «ё, ёки» ҳамда шу мазмундаги **ام** ('ам) боғловчиси ҳам айирувчидир. Улар уюшиқ бўлақлар мавжуд сўроқ гапларда ишлатилади:

هذا الرجل براد او خراط؟

Манови кимса слесарми ёки токарми?

هل صديقك عامل ام خادم؟

Уртоғинг ишчими ёки хизматчими?

Эргаштирувчи боғловчилар ўз синтактик вазифаларига кўра, эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапларнинг бош гапга эргашиб келишини таъминлайди. Бу турдаги боғловчиларнинг гапда уюшиқ бўлақларни бириктириш ҳоллари жуда кам учрайди. Эргаштирувчи боғловчилар гапда қандай алоқадорлик муносабатларини билдириши, қандай эргаш гапларни эргаштириб келишига қараб қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

Пайт боғловчилари **لما** (ламма.) қачонки, **اذا** ('из:а.) ёки **اذا ما** ('из:а.-ма.) қачонки, **منذ** (мунз:у) ...дан бери, **عندما** ('инда-ма.) пайтики, **بينما** (байна-ма.) шу ора, **بعدما** (ба'да-ма.)... дан сўнг, **قبلما** (қабла-ма.)... дан олдин, **بعدان** (ба'да 'ан) ...дан сўнг, **حتى ان** (х.атта. 'ан)...гача.

Чоғиштирма боғловчилар: **كان** (ка-'анна) гўёки, **كما** (кама.) ...дек, худди, **حسبما** (х.асба-ма.) ...га ўхшаш, **مثلما** (мис:ла-ма.) ...дек, гўё.

Сабаб боғловчилари: **لان** (ли-'анна) негаки, **اذ** ('из:) туйқусдан, учун ҳам, **من حيث ان** (мин х.айс:у'ан) сабабли, **بما ان** (би-ма. 'ан)...са-да.

Мақсад боғловчилари: **ان** ('ан) ...ки, **ل** (ли-) учун, **كى** (кай) учун, **حتى** (х.атта.) «...гача, ...гунча» ва уларнинг ҳосилалари.

Шарт боғловчилари: **ان** ('ин) ва **اذا** ('из:а.) агар, агарки, **لئن** (ла-'ин) агар... са ҳам, **لو** ... (лав...ла) агар ...са эди.

Тўсиқсиз: **رغم** (рағма) қарамай, **ان رغم** (рағма 'анна) ... — га қарамай, наҳотки, **على رغم من** ('ала. рағми мин)... га қарамай, **ولو** (ва лав) ...ганда ҳам.

МУТЛАҚ МАСДАР — РАВИШ ҲОЛИНИНГ МАХСУС ШАКЛИ

Мутлақ масдар аслида равиш ҳоли бўлиб, у феъл-кесимнинг ўзидан ясалган ва ноаниқ шаклда тушум келишигига қўйилгандир. Араб тилида бундай масдарлар гапда иш-ҳаракат мазмунининг яна ҳам яққолроқ ва равшанроқ ифодаланishiга ёрдам берув-

чи восита сифатида қўлланилади. Гапда мутлақ масдар феъл-ке-симдан орқада келади:

ضربته ضرباً.

Уни роса урдим.

يتساقط في ميدان القتال الجنود
تساقطاً.

Жанг майдонида жангчилар
кўплаб қириляптилар.

Мутлақ масдар қошида аниқловчи (хоҳ мослашган, хоҳ мос-лашмаган) шунг бўлиши унинг ифода қувватини янада оширади:

يحمي جيشنا الحياة السلمية
للسعب حماية مضمونة.

Қўшинимиз халқнинг тинч
ҳаётини тўла-тўқис кўриқлаш-
га гаровдир.

تعيش اسرة هذا المهندس عيشة
السعادة.

Бу инженернинг оиласи бахт-
ли ҳаёт кечиряпти.

ОЛМОШЛАР ВАЗИФАСИНИ БАЖАРУВЧИ СЎЗЛАР

Олмошлар силсиласи араб тилида ўзбек тилидагидек яхши ривожланмаган. Унда белгилаш (ҳар ким, ҳар нима), бўлишсиз-лик (ҳеч ким, ҳеч шима), ўзлик (ўз), биргалик (ҳамма, барча) олмошлари ва кўпчилик гумок олмошлари (аллақандай, аллавар-са) йўқ. Уларнинг вазифаси бошқа сўз туркумларига юклатилган.

Ўзлик олмоши вазифасида ذات (а:а.тун), نفس (нафсун), عين (айнун) «ўз» отлари ишлатилади. Бу ўринда улар тўлиқ мазмундаги синонимлардир. Одатда бу отлар гапда изофа тарки-бида расмийлаштирилади:

رجع اخي الكبير من السفر ذات
اليوم.
ركبت على نفس السفينة مرة
ثانية.

Акам сафардан (ўша) куннинг
ўзида қайтди.

Ўша кеманинг ўзига қайта мин-
дим.

Бироқ иккинчи тур расмийлаштириш ҳам мавжуд. Унда «қай-тувчи» олмош иштирок этади:

لقد قلت عن مجيئتك لذلك
الرفيق عينا.
خاطب سيادة الرئيس نفسه.

Ўша ўртоқнинг нақ ўзига сенинг
келганингни айтдим.

Жаноб Президентнинг ўзи вутқ
сўзлади.

Кўриниб турибдики, олмош вазифасини бажариб келаётган сўзлар гапда изоҳловчи сифатида расмийлаштирилади. Яна унут-маслик керакки, қайтувчи олмош ўзи алоқадор сўз билан жинс ва сонда мутаносиблашади.

Биргалик олмошлари вазифасини **جميع** (жами.ун) оти бажаради. Унга мазмунан анча яқин турган **كل** (куллун) ҳам биргалик, ҳам белгилаш олмошлари вазифасини бажаради:

تجمع جميع الطلاب لاحتفال عيد
«نوروز»، عيد الربيع والشبيبة.
يعيد هذا العيد كل الشعوب،
كل البلاد.

Барча толиблар баҳор ваёшлик байрами «Наврӯз»ни нишонлашга йиғилдилар.

Бу байрамни барча халқлар, бутун мамлакат нишонлайди.

ТАКРОРНИНГ СЕМАНТИК МОҲИАТИ

Араб тилида сўзларни такрор қўлланиш орқали гапнинг маъно-маънотини урғу олган бирор бўлагини алоҳида таъкидланишига ёки айрим имтиёзли қайд қилинишига эришиш мумкин. Бундай гапларни ўзбекчага ўгиришда тенг шусха (эквивалент) топилмаса, ёрдамчи воситаларга мурожаат қилишга **тўғри** келади:

و النهر من طرفنا عميق
عميق ...

تقد منا في البداية ببطء ثم
مشينا سريعا سريعا.

Бир томонимизда сой шундай чуқур, шундай чуқурки...

Дастлаб аста илгариларидек, сўнг тобора тезлашиб кетдик.

Биринчи матн

فانفجرت الزوجة باكية ولكنها صدعت بامرہ (اسطورة). كلما
مرت امام دكانه رأته مشغولا. و هو منصرف الى عمله انصرفا منقطع
النظر. انقسم الناس الى جماعات. و قد انحدر اليها الجبل انحدارا لطيفا
حافلا بالكروم و البساتين (امين الريحاني). اما تلك الحديقة المنفردة
فقد قاست من هياج العناصر (جبران). ان الشبان حيثما اكون معهم
ينسوننى وقارى و سنى و هو يتكلم كانه تنقطع الكلمات من لسانه في
جهد (تيمور). فقد رافقته الى المدينة عندما حمل النقود الفضية
والذهبة. انه فما وجدته لانه ذهب في ذلك الوقت الى المدينة (اسطورة)
اسسوا كبار الرياضيين للعصور القديمة نظرية انعكاس النور على
المرآة المسطحة و الكروية. ان هذا الانكسار يتوقف الى حد كبير على
المادة من الزجاج (النصوص).

290-машқ. Барча замонларда тусланг, масдар ва сифатдошлар ясаб маъноларини белгиланг:

انكشف، انصرف، انقطع، انكسر، انفجر

291-машқ. Буёруқ майли шакллари ясанг:

انعكس، انفصل، انفراد، انطلق، انفتح

292-машқ. Қуйидаги феъл-масдар шаклларидаан фойдаланиб, тўртта жумла тузинг:

انقلب - انقلاب، انفتح - انفتاح، انصرف - انصراف، انفصل - انفصال

293-машқ. Таржима қилинг. Зидловчи боғловчилар бажарган грамматик функцияларга аҳамият беринг:

قال الارب: - انا احب امي و لكنها قاسية جدا. ٢ - طلبت امها رجوعها في الساعة الرابعة بعد الظهر ولكن البنت تأخرت. ٣ - هدف الوحش سفينتنا ولكن تجنبنا طريقه و لكنه بلغ السفينة وتعلق بها. ٤ - يوجد في الماء كثير من الميكروبات ولكن لانراها بالعين المجردة لدقتها بل تلاحظها آلة ميكروسكوب (حنالفاخوري).

294-машқ. Уқинг. Эргаштирувчи боғловчиларни таҳлил қилинг:

١ - انا نحرّم كل شىء اذا تجنبنا تل شىء. ٢ - اذا اقبل الريح سرت الحياة في جميع الكائنات. ٣ - لما قدمت الحملة الفرنسية الى مصر هرب المماليك. ٤ - واخيرا نزل المتدخلون على شاطى القرية و تنظروا حتى يأمر القائد ليهاجموا الاهالى.

295-машқ. Мавзунни давом эттиринг:

رأى التلميذ اثناء زيارة الصنع خراطا يخرط فى المخرطة قطعة حديد فقد اعجبه و ...

296-машқ. Олмошлар вазифасини бажарувчи сўзларининг оддий ва изоҳловчи вазифасидаги ҳолатларига иккитадан жумла билинг.

Иккинчи мавзу

عند الشلالة

انطلقت بنا السيارة مصعدة فى الجبال و نحن مسافرين من الوادى الى ارسلان باب. والنهير على طرفنا عميق كان شاطئه جدار حجرى قائم و الجبل عن طرفنا الآخر عال عال لايقدر النظر يبلغ آخره.

واستعرت السيارة مصعدة بنا فى الجبال كانها سهم منطلق. وقد ارتفع مقدمها كانها تطلب السما. و انخفض مؤخرها كانها يقالب جذب الارض.

لقد تعلقت ابصارنا بالمناظر الجميلة الرائعة عن اليمين و عن الشمال وانتشرت اشجار الحور و الصفصاف و الكرز بين ايدينا و من ورائنا. او تجمعت على شكل غابات من الاودية العميقة و على الصفوح

المتدرجة تتخللها العيون الدافقة تسقى البساتين و الرياض و تظللها الاشجار.

و بلغنا بعد ساعة منبسطة عريضا تقف عنده السيارات للراحة و قال واحد من الرفقاء: -

- اننا في مقربة من الشلالة. فتعال معنا لترى منظرا من مناظر وطننا ما رأيت عينك اجمل منه.

لبيت الدعوة و مشينا راجلين بضع مئات من الامتار حتى وصلنا الى الشلالة. يا عجباً! ما هذا الجمال الذي ارى!

ماء ينطرح من ارتفاع عظيم على الصخر مغابا كانه موج البحر وينفجر وتتساقط فقائعه الشفافة البيضاء مجراه كسحاب بلورى. ان الماء في المجرى بارد كانه ثلج ابيض، كانه حليب نظيف. قلت لاصدقائي وانا مأخوذ بما رأيت:

- يا عجباً، ابقى هنا يومى كله لامتع عيني و قلبي بهذا الجمال.

Бирикма ва иборалар

انا مأخوذ بما رأيت.	Кўрган нарсамга мафтун бўлдим.
ما رأيت عينك اجمل منه.	Кўзинг бундан лобарини кўрмаган.
تعال معنا لترى المنظر.	Манзарани кўриш учун олдимизга кел!
عال عال	жуда баланд
عيون دافقة	қайнар булоқлар
فقائيع شفافة	шаффоф кўпиклар
سهم منطلق	санчилган ўқ
سفوح متدرجة	аста-секин кўтарилаётган ўрқачлар
انفجر باكيا.	лиглаб юборди.
طريق جبل	тоғ йўли

297-машқ. Оғзани жавоб ёзинг:

ارايتم المناظر افضل من منظر الشلالة؟ كيف ينطرح الماء من ارتفاع عظيم على الصخر؟ على ما تتساقط فقائيع الماء الشفافة البيضاء؟ بما تقيس برودة الماء في المجرى؟ هل اصبحت مأخوذا بما رأيت؟ كم وقتا بقيت عند الشلالة؟

298-машқ. Ўхшаш сўз (синоним)ларни топиб ёзинг:

مرتفع، بستان، عميق، صخر، فسيح

من وراثنا، تتخلل العيون، اودية عميقة، واحد من الرفقاء، مناظر جميلة،
عيون دافقة، تعال معنا، ثلج ابيض، حليب نظيف

300-машқ. Арабчага таржима қилинг:

Машинамиз тоғдан ошиб Шоҳимардон томонга йўл олди. Чап томонимизда Водил дарёси, ўнг томонимизда баланд тоғлар кўкка бўй чўзиб туради. Машинамиз самога санчилган ўқдек, тешага кўтарилиб боради. Бир соат юрганимиздан сўнг машинамиз унча катта бўлмаган майдончада тўхтади. Шу яқин атрофда шалола бор, унинг товуши бу ердан эшитилиб турибди. Дўстим, бу ерга кел! Ватанимизнинг энг гўзал манзараларидан бирига назар ташлаймиз. Дўстимнинг чақириғига лаббай дедим ва шалолани қидириб кетдик.

301-машқ. «Чамбига сабҳат» мавзусида уй ишоси ёзинг.

302-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

لا يهلك الامل عن العمل.
دعوة الحمار اما لحمل الحطب اما لنقل الماء.

СЎЗЛИК

ارتفاع	(‘иртифа.‘ун) тепа-лик	صخاب	(с.ахха.бун) чинқи-рувчи
استمر	(‘истамарра) давом этмоқ	امل	(‘амалун) орзу, умид
انحدر	(‘инх.адара) сурил-моқ	عانق	(‘а.нақа) кучмоқ
انطرح	(‘инт.арах.а) қула-моқ	فرح	(‘фарах.ун) қувонч
تطلع	(тат.аллу‘ун) мўри-лаш	كرم	(кармун) узум нав-даси
تلفت	(талаффата) ўгири-либ боқмоқ	ارتفع	(‘иртафа‘а) кўтарил-моқ
حافل	(х.а.филун) гавжум	املا	(‘амла‘а) тўлдирмоқ
خيل	(хуййила) туюлмоқ	انتشر	(‘интас:ара) сочил-моқ
رافق	(ра.фақа) ҳамроҳ бўлмоқ	انخفض	(‘инхафаджа) пасай-моқ
زجاج	(зужжа.жун) ойна	تخلل	(тахаллала) қоқ ўр-тасида бўлмоқ
سهم	(саҳмун) найза, ўқ	توقف الى	(таваққафа‘ила.) боғ-лиқ бўлмоқ
حراط	(х.арат.а) (у) йўнмоқ	تعلق	(та‘аллақа) ёпишмоқ
راجل	(ра.жиллун) яёв	ننظر	(ташаз.з.ара) алаш-ламоқ
زميل	(замил.лун) ошна, жўра	ثقل	(с:иқлун) оғирлик

حرم	(х.арама) (и) маҳрум бўлмақ	منبسط	(мунбасит.ун) кенг, ёйиқ
حطب	(х.ат.абун) ўтин	نسى	(насийа) унутмоқ
حور	(х.аврун) терак	هرم	(ҳарамун) эҳром (пирамида)
صدع	(с.ада'а) (а) бўйсунмоқ	هزيمة	(ҳазиматун) тор-мор
ظلل	(з.аллала) соя солмоқ	متع	(матта'а) завқ бермоқ, завқлантирмоқ
عرس	('ирсун) тўй	مجرى	(мажран) ўзак
غزارة	(газа.ратун) мўлкўлчилик	مصعد	(мус.а'идун) кўтарувчи
قاس	(қа.ка) (и) фахрланмоқ	ماخوذ	(ма'ху.з:ун) сеҳрланган
لبى	(лабба.) ҳозиржавоб бўлмақ	معبر	(му'аббирун) пфодаловчи
متدرج	(мутадаррижун) зинашоясимон	منصرف	(мунс.арифун) йўлга тушган
مجرد	(мужаррадун) оддий; очиқ	منفرد	(мунфаридун) ягона
مخرطة	(михрат.атуи) йўниш дастгоҳи	نقد	(нақдун) нақд пул
مسطح	(мусат.т.ах.ун) текис, ясси	هدف	(ҳадафа) (и) мўлжалламоқ

Йигирманчи дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ САККИЗИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг саккизинчи боби **биринчи** бобдан ўзакнинг дастлабки ундошлини сукунлаш ва ундан кейини фатҳали «т» ясовчиси орттириш билан ясалади. Бунда ўзакнинг иккинчиси фатҳали талаффуз қилинади. Сукувли бозиланиш талаффузини жўнлаштириш мақсадида олдинга бириктирувчи ҳамза орттирилади ва мутлақ олдинда келгандагина талаффуз қилинади. Орттирилган ҳамза, қондага мувофиқ, алиф тирговичлигида ёзилади. Қолипи: **افتعل** ('ифта'ала).

Ҳозирги-келаси замон шакли дастлабки ундош олдига фатҳали шахс ясовчилари орттириш ва ўзакнинг иккинчисини касрали ўқиш билан ясалади. Ўзакнинг учинчиси умумий қонда асосида даммали бўлади. Қолипи: **يفتعل** (йафта'илу).

Саккизинчи боб феъллари қуйидаги мазмунарни ифодалайди: **Биринчи** боб феълнинг аниқ даражадаги ўтимли мазмунини мижҳуллаштириш ва ўтимлиликини ўтимсизлаштириш:

جمع	(жама'а) йиғмоқ	اجتمع	('ижтама'а) йиғилмоқ
رفع	(рифа'а) кўтармоқ	ارتفع	('иртафа'а) кўтарилмоқ

Биринчи бобдаги мазмунни ўзлик даражага айлантириш:

شغل (шағала) машғул — اشتغل ('иштағала) шуғул-
 бўлмоқ ланмоқ
 فخر (фаҳара) фахрли — افتخر ('ифтахара) фахр-
 бўлмоқ ланмоқ

Саккизинчи боб феълларига сингдирилган «ўзи» ёки «ўзи учун» мазмунига эътибор бериш керак. Агар мазмунда дастлабкиси го- либ бўлса, феъл ўтимсиз, иккинчиси голиб бўлса, ўтимли бўлади:

كسب (касаба) эгалламоқ — اكتسب ('иктасаба) ўзи учун
 эгалламоқ, касбли
 بولموқ
 قطف (қат.афа) узмоқ — اقتطف ('иктат.афа) ўзи
 учун узмоқ

Бу бобдаги феъл мазмуни баъзан бошқа бобларникига ўхшаш:

1 бобга: قدر = اقتدر қодир бўлмоқ, қила билмоқ
 جذب = اجتذب ўзига тортмоқ
 6 бобга: تعاصم = اختصم ёвланмоқ, адоватда бўлмоқ
 تقاتل = اقتتل уришмоқ, курашишмоқ

Саккизинчи боб феъли гапдаги вазиятга қараб ўтимсиз ёки ўтимли маъно касб этиши мумкин:

افتتح ('ифтатах.а) а) очмоқ; б) очилмоқ

اشتغل ('иштағала) «шуғулланмоқ»нинг тусланиши

Шахс	Жанс	Ҳазирги-қоласи намон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	اشتغل (наштағилу)	—	اشتغل ('аштағилу)
2	музак.	تشتغلون (таштағилу.на)	تشتغلان (таштағилани)	تشتغل (таштағилу)
	муан.	تشتغلن (таштағилна)		تشتغلين (таштағилна)
3	музак.	يشتغلون (йаштағилу.на)	يشتغلان (йаштағилани)	يشتغل (йаштағилу)
	муан.	يشتغلن (йаштағилна)		يشتغلان (таштағилани)

Саккизинчи боб феълларидан буйруқ умумий қондалар асосида қуйидагича ясалади:

اشتغل ('иштағил) — تشتغل (таштағил) — تشتغل (таштағилу) — اشتغل (шуғуллан!)

Барча шакллар учун қолиплар:

افتعلوا ('ифта'илу.)

افتعلا ('ифта'ила.)

افتعل ('ифта'ил)

افتعلن ('ифта'ил-на)

افتعلنى ('ифта'или.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Масдар саккизинчи боб феълларидан **افتعال** ('ифти'алун) қолипида ясалади:

اشتغل дан: اشتغال ('иштигалун) шуғулла-
ниш

اجتمع дан: اجتماع ('ижтима'ун) ййрилиш

Сифатдошларнинг аниқ даражаси **مفتعل** (муффа'илун) ва маж-
ҳул даражаси **مفتعل** (муффа'алун) қолипида ясалади:

ارتفع дан: مرتفع (муртафи'ун) кўтарилув-
чи

مرتفع (муртафа'ун) кўтарил(ин)
ган

انتشر дан: منتشر (мунташирун) тарқалувчи

منتشر (мунташарун) тарқал(ин)
ган

ТОВУШ БИРИКМАЛАРИНИНГ ЎЗГАРИШИ

Кўнчилик ўзаклардан саккизинчи боб шакллари ясашда би-
ринчи ундошдан сўнг орттирилган ясовчи «т» нинг маълум шаро-
итда эмфатиклашуви кузатилади. Чунончи:

1. Ўзакнинг биринчи ундоши эмфатик товуш [ظ، ط، ض، ص،] лардан бири бўлса, ясовчи «т» эмфатиклашади — «т.» га айланиб кетади:

طلع (т.ала'а) (а)

хабардор қилмоқ

- اطلع ('ит.т.ала'а) хабар-
дор бўлмоқ

صلح (с.алах'а) (у) ярамоқ,
яхши бўлмоқ

- اصطلح ('ис.т.алах.а) яхши
ҳолга келмоқ, тузал-
моқ

صرب (д.араба) (и) урмоқ

- اضطرب ('ид.т.араба) урил-
моқ, изтиробга туш-
моқ

2. Ўзакнинг биринчи ундоши тиш орти портловчиси «д» ёки оддий тиш орти сиргалувчиси «з» лардан бири бўлганда, орттирилган тиш орти жарангсиз портловчиси «т» жарангли «д» га айланади:

دفيء (дафи'а) (а) иссиқ — ادفا ('иддафа') исимок
 бўлмоқ
 زهر (заҳара) (а) ялтира- — ازدهر ('издаҳара) милтил-
 моқ ламоқ

3. Ўзакнинг биринчи ундоши тиш орти сирғалувчиси «з:» дан иборат бўлганда, «т» гоҳ «д» га, гоҳ эса «з:» га айланади; бироқ маънода силжиш кузатилмайди:

ذكر (з:акара) (у) эсла- — اذكر ('из:з:акара) }
 моқ } эсламоқ
 ادكر ('иддакара) }
 ذخر (з:ахара) (а) йиғмоқ, — اذخر ('из:з:ахара) }
 жамғармоқ } жамғармоқ
 ادخر ('иддахара) }

4. Агар ўзакнинг биринчи ундоши иллатли сирғалувчи сонант «в»дан иборат бўлса, у тўлиқ ўзгариш (ассимиляция)га учрайди:

وقف (вафиқа) (и) муво- — اتفق ('иттафақа) муво-
 фиқ бўлмоқ } фиқлашмоқ, иттифоқ
 тузмоқ
 وحد (вах.ада) (и) бирлик- — اتحد ('иттах.ада) бирлаш-
 да бўлмоқ } моқ

5. Ўзакнинг биринчиси жарангсиз бўғиз портловчиси ҳамзадан иборат бўлганда, гоҳ тўлиқ ўзгариши (ассимиляциялашуви), гоҳ бутунлай ўзгаришсиз қолиши мумкин:

اخذ ('ахаз:а) (у) олмоқ, — اتخذ ('иттахаз:а) тутин-
 моқ
 امر ('амара) (у) буюр- — امر ('итамара) кенгаш-
 моқ моқ

ЧЕКЛАШ

Араб тилидаги кесимнинг характеришни изоҳлашда аниқлик киритиш ёки аниқ (конкрет)лаштириш нияти билан чеклаш қўлланилади:

Чеклаш (التمييز — 'ат-гамйи.зу) вазифасини от бажаради. У кесимдан сўнг қўйилади. Чеклаш вазифасини бажарётган сўз гапда ноаниқ ҳолатда ва тушум келишигида бўлади:

امتاز الشاب عقلا. Йигитча ақли билан ажралиб турарди.
 امتلا الاناء ماء. Идиш сувга тўлди.

Мисоллардан кўриниб турганидек, чеклаш вазифасини бажарётган отлар кесимлар мазмунига аниқлик киритган, аниқ (конкрет)лаштирган.

11-99 сонлари қошидаги саналмишлар чеклашга тааллуқлидир:

وقد تم في هذا المصنع خلال
الفترة ١٢ سنة الاخيرة تدريب
٣٦ اختصاصيا من البلدان
العربية.

Сўнгги ўн икки йил ичида бу
заводда араб ўлкаларидан келган
36 мутахассисга таълим берилди.

Ҳажм ва миқёс ўлчовларидан кейинги отлар ҳам чеклашдан
эборат:

طلبنا لكل منا قبل السفر رطلا
لحما و مترين حريرا.

Ҳар биримиз учун сафарга чи-
қишдан олдин бир ратлдан
гўшт ва икки метрдан ипаклик
сўрадик.

ОРТТИРМА ВА СОЛИШТИРМА СИФАТЛАРНИНГ ТАВСИФ ШАКЛИ

Ўзагида учдан ортиқ ундоши бўлган сифатлардан, жумладан
нисбий сифат ҳамда сифат вазифасини ўтайдиган сўзлардан орт-
тирма ва солиштирма даража шакли ясаб бўлмайди. Шунга кўра,
мазкур сифатлар мазмуни **اشد**, **احسن**, **اكبر** каби, тескари нис-
батда эса **اقل**, **اصغر** каби сўзлар воситачилигида англатилади.

Ҳап силсиласида аввал юқоридаги сўзларнинг мувофиғи танла-
нади. Унинг орқасидан орттирилаётган **ёки** солиштирилаётган
сўзнинг негизидан ясалган масдар ёки маъхум от ноаниқ шаклда
ва тушум келишигида қўйилади. Восита исмий гапда кесим ва-
зифасини бажаради.

هذا الرفيق اشد اجتهادا.
محمود اقل اهتماما لاصدقائه.

Бу ўртоқ жуда ҳаракатчандир.
Маҳмуд дўстларига жуда эъти-
борсиздир.

Ранг ва табиий камчиликларни ифода этувчи сифатлардан ҳам
шу усулда даража сифатлари ясаш мумкин:

ان التفاح الاوزبكي اشد حمرة.

Ўзбек олмаси энг қизил (олма)
дир.

Бу грамматик усул чеклашнинг турларидан биридир.

АЙРИМ ИСМЛАРНИНГ ТУРЛАНИШИГА ДОИР

Езувда «|» ва «ى» га тугалланувчи исмлар, асосан, от ва
сифатлар бўлиб, улар шакл нуқтаи назаридан икки турлидир.

Каттароқ қисми ташкил қилувчи дастлабки гуруҳ фатҳали
таъвн билан ўқилади:

عصا ('ас-ан) асо, ҳасса

مبنى (мабнан) бино

فتى (фатан) йигит

مرمى (марман) дарвоза

Бу турдаги исмлар аниқлик артикли олганда таъвинни йўқотади.

Иккинчи гуруҳга кирувчи исмлар ноаниқ шаклда таъвин қабул қилмайди; булар —

а) турли турдош отлар:

دعوى (да ва.) даъво

دنيا (дунйа.) дунё

б) атоқли отлар:

موسى (му.са.) Мусо

عيسى ('и.са.) Исо

в) кўплик шакллари:

عصايا ('ас.а.йа.) ҳассалар

هدايا (ҳада.йа.) совғалар

г) муаннасадаги сифатлар:

كسلى (кас.ла.) ишەқмас,
танбал

قتلى (қат.ла.) қатл қили-
наётган

Бундай сифатлар келишикларда турланганида ўзгаришсиз қолади. Бошқача айтганда, улар келишик қўшимчалари қабул қилмайди:

Бош к. عصا ('ас.ан) ҳасса,

عصايا ('ас.а.йа.) ҳассалар

Қар. к. عصا ('ас.ан) ҳассанинг,

عصايا ('ас.а.йа.) ҳассалар-
нинг

Туш. к. عصا ('ас.ан) ҳассани,

عصايا ('ас.а.йа.) ҳассалар-
ни

«ى» га тугалланувчи сўزلардан сўнг бирикма олмошлари келса, у алифга айлантйрилиб ёналади:

دعواه (да'ва.ху) унинг даъвоси

كبراهن (кубра.хунна) у (қиз)лардан энг каттаси

АРАБЛАШТИРИЛГАН СЎЗЛАР

Араб адабий тили турли тилларга мансуб бўлган сўзлар билан узоқ йиллар давомида тўлдирилиб келинди. Баъзи ҳолларда, араб тили таркибида катта гуруҳни ташкил қилувчи чет сўзлар силсилаларини учратиш мумкин. Пул бирликларини олиб кўрайлик:

دينار (ди.на.рун) «динор» — лотинча denarius сўзидан

درهم (дирҳамун) «дирҳам» — грекча drachma сўзидан

جنيه (жунайхун) «жуна-
йҳ» — инглизча guinea сўзидан

ليرا (ли.ра.) «лира» — итальянча lira сўзидан

قرش (қиршун) «қирш» — немисча groscher сўзидан

مليم (милли.мун) миллим — французча millime сўзидан

Ёт сўзларни араблаштириш икки усулда расмийлаштирилади:

1. Транслитерация қилиш усули билан — ёт сўзларнинг дастлабки шакллари мумкин қадар сақлаб қолинади. Ёт товушлар — талаффузи яқинлари билан, яқинлари мавжуд эмаслари — энг ўхшашлари билан алмаштирилади. Сўзларнинг бундай туркумига кўпроқ атоқли отлар, географик тушунчалар номлари киради:

دينامو (дина.му.) «Динамо»
تاشقند (ташқанду) Тошкент

2. Ассимиляция қилиш усули билан — бунда ёт сўзга арабча шакл берилади, мавжуд арабча қолипларга мослаштирилади. Бу четдан кирган сўзнинг аниқлик артикли билан таъминланиши мумкинлиги, ундан синиқ кўчлик ясалиши мумкинлиги, турли жинс шаклларига эга бўлиши кабиларда намоён бўлади. Маънода ҳам баъзи кўчишлар кузатилиши мумкин:

تمر جي (тамаржийун) «санитар» — туркий «томирчи» сўзидан
هندسة (ҳандасатун) «геометрия» — форсий «андоза» сўзидан
ارى ('арйун) «асал» — туркий «ари» сўзидан
تراجيدية (тара.жи.диййатун) «трагедия» — грекча «трагедия» сўзидан

Шуниси характерлики, бу турдаги сўзлар сомиёй ўзакдан ясалган оддий араб сўзлари каби барча сарфий хусусиятларга эга бўлишидан ташқари, муҳим лексик бирлик вазифасини ҳам ўтайди: ўзақларидан янги негизлар ва сўзлар ясаш мумкин. Шунингдек, уларни янги ясовчи қўшимчалар билан таъминлаш мумкин;

فلسفة (фалсафатун) фалсафа — فلسف (фалсафа) фалсафа билан шуғулланмоқ
هندسة (ҳандасатун) геометрия — هندس (ҳандаса) режаламоқ

Биринчи матн

تبتسم الافكار على صفحات الكتب امام ناظرى. امتزج ذكره بدقائق حياتى (مى زيادة). فهى ابتسمت ابتساما امتزج فيها الاشفاق بارتياح (الريحانى). انتظرى، ايتها النحلة الرشيقة النشيطة (احمد زكى). فقد ابتدعتنى الطبيعة صغيرة حقيرة اقطن ملتصقة بالارض. اقتلعت الريح الازهار المتشامخة وحتى الرياحين الصغيرة التى تلتصق بالارض و تختبئ بين الصخور (جبران). و الحديث انتقل من فكاها الى جد. ازدحم الزقاق الضيق بينات و صبيان (المازنى). فازداد وجهه شحوبا و قل حديثه واصبح جافا مقتضبا. وكانت لهجته مضطربة مختلفة.

اتجهنا مقاعد المحطة و جلسنا ننتظر القطار. كانت شفتاه ترتعشان من وقت لآخر. شاهدت ازدحاما في جهة الرصيف (تيمور). فقد احتفظت بخيرها واتخذهم مستخدمين للمكتب الذي اعتزبه (احمد امين).

303-ماشқ. Барча замонларда тусланг. Масдар ва сифатдошлар ясанг, маъноларини белгиланг:

احتشد، اجتمع، انتصر، ازدھر

304-ماشқ. Буйруқ шакллари ясанг:

افتكر، ارتحل، اصطنع، اذكر

305-ماشқ. Таржима қилинг:

1. Ўзбекистоннинг ер майдони жуда қадимда улкан текислик эди, унда ғўза табиий ҳолда ўсарди. 2. Ўзбек қизи Манзураҳон ақли ва заковати билан ажралиб турарди. 3. Биз кино залига кирганимизда, унда фақат йигирма учта томошабин бор эди. 4. Факультетимизда ўн бешта вьетнамлик ёшлар араб тилини ўрганадилар.

306-ماشқ. Уқинг ва таржима қилинг. Ҳеклашга доир сўзларни ажратиб дафтарингизга ёзинг:

كان لبنان في قديم الزمان جبلا يئب الارز و الصنوبر. و كان الارز من اجمل الاشجار حسنا و اضخمها حجما و اطيها رائحة و اصلبها عودا. يئب الارز في القمم العالية و قديبلغ طول الشجرة اربعين مترا. الارز اخضر دائما و منظره جليل و هو رمز لبنان (مبدأ القراءة). (۲)

307-ماشқ. Тавсифга оид ўришларга алоҳида аҳамият бериб таржима қилинг:

1. Тошкент шаҳри Ўрта Осиёдаги шаҳарлар орасида энг катта ва аҳолиси энг зичидир. 2. Аҳмад тоғамнинг болалари орасида энг улкани ва энг қувватлисидир. 3. Хоразм вилояти Ўзбекистоннинг бешқа вилоятлари орасида пойтахтга энг узоғидир. 4. Олтин ва қумуш энг қимматли рангли металллар эмасдир. 5. Мактабимиз беги бешқа боғлар орасида энг ғўзалидир.

308-ماشқ. Ўзбекчага ўғиринг, сўнг тескари таржима қилинг:

۱ - جمهورية تركمانيا اكثر حرارة بين الجمهوريات المستقلة ۲ -
الزمان الذي نحن فيه اكثر سرعة و اشد اجتهادا. ۳ - عرف ان الطالبة التي رآها في المكتبة اشد قراءة. ۴ - ان الشمس نجمة متوسطة اشد حرارة. ۵ - التفاح الذي قطفناه من البستان اشد حمرة و اكثر عصيرا و اكبر حجما.

309-ماشқ. Турланг:

جملى، عيسى، هدايا، قتلى

طشقند

مدينتى طشقند من اقدم المدن تاريخا و حضارة. وهى اكبر المدن فى آسيا الوسطى و عاصمة وطنى. انها واقعة على ساحل نهر «تشيير تشيىق» الذى تنكسر امواجه على قدميها. وهذا النهر فرع من فروع «سيردرىا».

مدينتى تشبه شجرة ضخمة تتصل اصولها بالسهول و تلامس اطرافها مزارع القطن. اذا شرقت الشمس فهى ترسل انوارها الاولى عليها من القمم. اذا غربت الشمس فهى ذابت ذهباً على ضواحيها ولا تظلم مدينتى ابدا.

لمدينتى شوارع واسعة تنهض الى جانبيها الابنية الشاهقة ويزدحم فيها الناس فى حركة و عمل و تدافع فيها السيارات والدارجات و الشاحنات تدافعا. فى مدينتى محطة سكة الحديد الواسعتان و تصل القطارات من كل اطرافها. لمدينتى مطار دولى ضخم تتسابق الى ارضه الطائرات فى حركة ذهاب و رجوع و تهبط الطائرات مئات من كل انحاء العالم ناقلة الضيوف و تستقبلهم مدينتى بسرور.

لمدينتى ما عدا اسمها «طشقند» اسماء كثيرة اخرى تعظمها بين المدن فى الشرق و تتعاطف فيها. فهى «مدينة الخبز» و «مدينة السلام» و «مدينة الصداقة». وهى تتسمى هذه الاسماء حسب نشاطها فى ميادين الحياة المختلفة.

فى مدينتى العلم و الثقافة و العمل على اوسع نطاقها: مصانع و معامل ضخمة و متكاثرة و معاهد و مدارس ليس لها عدد و مكنتبات فى كل مكان و صحف و مجلات تحمل المعرفة لكل بيت بعيد او قريب و مسارح فى برامجها متنوعة و متاحف فى صالاتها تجمع تاريخ الشعب ماضيا و حاضرا و مستقبلا.

انا شديد التعلق بمدينتى و احبها بحب عميق و ارجو لها كل خير.

Бирикма ва иборалар

محطة سكة الحديد   темир йўл бекати

حب عميق   чин севги

ما عدا ...   ...дан ташқари

تلامس اطرافها مزارع القطن.   Унинг атрофини пахтазор ўраб туради.

ارجو لها خيرا.	Унга яхшилик тилайман
مدينة السلام	тинчлик шаҳри
مدينة الخبز	нон шаҳри
مدينة الصداقة	дўстлик шаҳри

311-машқ. Жавоб беринг:

هل لثشقند محطة سكة الحديد؟ اهي واسعة؟ اللمدينة مطار دولي؟ كم طائرة تهبط في مطارنا من الاطراف يوميا؟ لماذا يسمون لثشقند باسماء مختلفة؟ اشرح لنا معنى تسمية لثشقند باسم مدينة الصداقة؟ لما يسمون مدينتنا مدينة السلام؟ اهي مستحقة لهذا الاسم الفخري؟

312-машқ. Қуйидаги отларнинг арабча нусхаларини ёзинг ва ҳар бирига биттадан бирикма топинг:

шаҳар, пойтахт, дарё, манж, илдиш, нур.

313-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғириб дафтарингизга ёзинг ва ёд олинг:

Тошкент шаҳри, нон шаҳри, дўстлик шаҳри, энг қадимги шаҳарлардан бири, юксак маданият шаҳри, пойтахт шаҳар, маданият ўчоғи, қуёш чиқди, қуёш ботди.

314-машқ. Бирикмалардан фойдаланиб тўртта жумла тузинг:

سكة الحديد، مطار دولي، مدينة السلام، بناء شاهق، ركب على الترام

315-машқ. Уқшаш сўз (синоним)лар топиб ёзинг:

ساحل، مختلف، كادح، تسابق، شاهق، مدينة

316-машқ. Икки ёқлама таржима:

— Тошкент аэропортида бўлганмисиз?

— لقد كنت فيه عدة مرات.

— Олдиндан билет олсам бўладими?

— طبعا، يمكنك الحصول على بطاقة السفر تقدا (مسبقا) في الخزينة المركزية.

— Раҳмат сизга! Аэропортга қайси автобус (трамвай, троллейбус)да бораман?

— ستركب على الباص عند فندق «تشارسو». ورقه «٢٥».

— Халқаро рейслар ҳафтанинг қайси кунлари бўлади?

— يمكنك تعرف هذا في قسم الاستعلامات في نفس المطار.

— Ташаккур сизга! Жуда биларон экансиз. Хайр!

317-машқ. Антонимларини топинг:

تبادل، قريب، ايجابي، مجموعة، نور، ضاحية

1. Бизнинг Тошкент шаҳримиз жуда қадимгидир, унда ўрта асрларда маданият жуда ривожланган эди. У Чирчиқ дарёси бўйидаги текисликда жойлашган. Чирчиқ — Ўрта Осиёнинг энг узун дарёси Сирдарёнинг irmoқларидан биридир. Қуёш чиққанида унинг нури дастлаб телекўрсатув бўржига тушади. Шаҳримиздаги марказий кўчаларда баланд, осмонўпар бинолар қурилган. Шаҳримиз Тошкент — нон шаҳри, дўстлик ва тинчлик шаҳридир.

319-машқ. «Тошкент — нон шаҳри» мавзусида уй ишоси ёзинг.

320-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

انك لا تجمع من الشوك عنبا.
من طلب شيئا و جد فوجد.

СЎЗЛИК

ارتعش	(‘ирта‘аша) титрамоқ	متشامخ	(муташа.михун) баланд
ازدحام	(‘издих.а.мун) тиқилинч	ارز	(‘арзун) ливан қарағайи (кедр)
اصل	(‘ас.лун) илдиз	ارتياع	(‘иртийа.х.ун) хурсандлик
اعتز	(‘и‘тазза) фахрланмоқ	اشفاق	(‘ишфа.қун) шафқат қилмоқ
امتزج	(‘имтазажа) аралашмоқ	اصلب	(‘ас.лабу) чидамли
تبادل	(таба.дала) айирбошламоқ	اقتلع	(‘иқтала‘а) қўпормоқ
تدافع	(тада.фа‘а) суқилишмоқ	امتقاع	(‘имтиқа.‘ун) бўзариш
تسمى	(тасамма.) аталмоқ	تعاضم	(та‘а.з.ама) ҳурмати ошиб бормоқ
تميز	(тамаййаза) ажралиб турмоқ	جاف	(жа.ф.фун) қуруқ
جليل	(жали.лун) сипо, улуғвор	ذاب	(з:а.ба) (у) эриб кетмоқ
خطوة	(хут.ватун) қадам	رجا	(ража.) (у) тиламоқ
رشق	(рашиқун) ишвали, малоҳатли	رصيف	(рас.и.фун) йўлак
شاهق	(ша.ҳиқун) осмонўпар	شاحنة	(шах.инатун) юк машинаси
شهبوب	(шуху.бун) рангпарлик	شبه	(шабиҳа) (а) ўхшамоқ
ضاحية	(д.а.х.ийатун) чекка	صنوبر	(с.анавбарун) қарағай
عالج	(‘алажа) даволамоқ	عصير	(‘ас.и.рун) шарбат, шира
قدم	(қадамун) пой; оёқ	عظمة	((‘аз.аматун) обрў
قمة	(қимматун) чўққич	فرع	(фар‘ун) ермоқ

لامس (ла.маса) тегиб тур-моқ
 مقتضب (муқтадабун) қисқарган

نجمة (нажматун) юлдуз
 نطق (нит.а.қун) ҳажм
 سفرة (сафратун) рейс

Йигирма биринчи дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг тўққизинчи боби биринчи бобдаш ўзакнинг биринчисини сукунлаш ва учинчисини иккилаш орқали ясалади. Бунда ўзакнинг иккинчисини фатҳали ўқилади. Сукунли бошланишдаги талаффузни жўнлаштириш мақсадида олдинга бириктирувчи ҳамма орттирилади. У алиф тирговичлигида ёзилади ва мутлақ олдида касрали талаффуз қилтнади. Қолини: **افعل** ('иф'алла).

Ҳозирги-келаси замон шакли дастлабки сукунли ундош олдида фатҳали шахс қўшимчалари орттириб ясалади. Бунда ўзакнинг охиригиси даммали айтилади. Қолини: **يفعل** (йаф'аллу).

Тўққизинчи боб феълларининг ўзига хос хусусияти шуки, улар фақат ранг-тус ва жисмоний камчилик англатувчи ўзақлардан ясалади. Ифода бўлувчи мазмун ҳам мазкур маънолар билан боғлиқ — бирламчи ўзақда ифодаланган ранг ё жисмоний камчиликни қабул этиш ёки ўшанга айланишга ишора қилади:

حمر (х.амира) (а) қизил бўлмоқ	}	احمر ('их.марра) қизармоқ
احمر ('ах.мару) қизил		
ساد (са.да) (у) қора бўлмоқ	}	اسود ('исвадда) қораймоқ
اسود ('асваду) қора		
حذب (х.адиба) (а) букрия бўлмоқ	}	احذب ('их.дабба) букриланмоқ
احذب ('ах.дабу) букрия		

Тўққизинчи боб феъли, аслида, ўзлик даражанинг махсус шаклидир.

احمر ('ихмарра) «қизармоқ» феълининг туславиши

Шахс	Жанс	Утган замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	احمرونا ('их.марарна.)	۴	احمررت ('их.марарту)
2	музак.	احمررتيم ('их.марартум)	}	احمررت ('их.марарта)
	муан.	احمررتين ('их.марартуина)		احمررت ('их.марарти)
3	музак.	احمروا ('их.марру.)	احمرا ('их.марра.)	احمر ('ихмарра)
	муан.	احمررون ('их.марарна)	احمرتا ('их.маррата.)	احمرت ('их.маррат)

Шакс	Жинс	кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	نحمر (нах.мар-ру)	—	احمر ('ах.мар-ру)
2	музак.	تحمرون (тах.мар-ру.на)	تحمران (тах.мар-ра.на)	تحمّر (тах.мар-ру)
	муан.	تحمرون (тах.мар-ри.на)		تحمرون (тах.мар-ри.на)
3	музак.	يحمرون (йах.мар-ру.на)	يحمران (йах.мар-ра.на)	يحمّر (йах.мар-ру)
	муан.	يحمرون (йах.мар-ри.на)	يحمران (тах.мар-ра.на)	تحمّر (тах.мар-ру)

افعلل ('их.марра) ва يحمر (йахмарру) шакллари аслида فعلل ('иф'алала) ва يفعل (йаф'алилу) қолипида деб талқин қилинади. Бу ўринда тилда юз берадиган мураккаб фонетик жараёнлар натижасида икки бир табиатли ундошнинг бир-бирига интилиши туфайли қисқа ундининг тушиб қолиши ва жуфтлашиш рўй берган. Туслаш қондасига кўра, икки бир хил ундошнинг иккинчиси сукунли бўлса, иккиланиш рўй бермайди:

احمرت ('их.марарту), تحمرون (тах.марирна)

Тўққизинчи боб феълларидан буйруқ қўйидагича ясалади:

احمرر ('их.марир) — تحمّر (тах.марир) — تحمر (тах.марру) кизар!
 اعوجج ('и'важиж) — تعوجج (та'важиж) — تعوج (та'важжу) қийшай!

Барча шакллар учун умумий қолиплар:

افعلوا ('иф'аллу.)   افعلل ('иф'алил)
 افعلنا ('иф'алилна)   افعلّا ('иф'алла.)
 افعلى ('иф'алли.)

МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Тўққизинчи боб феълларидан масдар افعلال ('иф'ила..лун) қолипида ясалади:

احمرار ('их.мира.рун) қизариш
 اصفرار ('ис.фира.рун) сарғайиш
 اعوجاج ('и'вижа.жун) қийшайиш

Сифатдошларнинг ҳар икки даражаси амалда бир қолипга туғри келади: **مفعل** (муф'аллун). Уларнинг маъноларига эътибор беринг:

محر (мух.маррун) қизарувчи; (қизар(ин)ган
مصفر (мус.фаррун) сарғаювчи; сарғай(ин)ган
معوج (му'важжун) қийшаювчи; қийшай(ин)ган

УЮШИҚ БЎЛАКЛИ ГАПЛАР

Уюшиқ бўлақлар деганда, гаптаги бир турли бўлакнинг икки ёки ундан ортиқ бўлиб уюшиб келишини тушунамиз. Қойдага мувофиқ, гаптаги бош ёки иккинчи даражали бўлақлардан исталган бири уюшиб келиши мумкин.

Гапнинг уюшиқ бўлақлари тенг боғловчилар ёрдамида ўзаро боғланади. Уюшиқ бўлақлар мустақил ва наҳвий (синтактик) тенгдир. Бошқача айтганда, уюшиқ бўлақлар гапнинг бошқа бўлақлари билан муомалада тенглик сақлайди, — тенг фаоллик кўрсатади ёки тенг тобе муносабатда бўлади.

БОШ БЎЛАКЛАРИ УЮШГАН ГАПЛАР

Гапта эгалар уюшганда, келишида уларнинг мутаносиб бўлиши — бош келишида қўйилини табиий. Одатда ҳолат уйғунлиги ҳам кузатилади, бироқ у шарт эмас. Уюшган эгалар кесимга ўз ўринларига қараб таъсир кўрсатади. Уюшиқ эгалар феъл-кесимдан орқада бўлса, уларнинг дастлабкиси феъл-кесимни ўз жинсига монандлаштиради:

وقف القطار و السيارة.	Поезд ва автомашини тўхтади.
وقفت السيارة و القطار.	Автомашини ва поезд тўхтади.
قد ارسل العمال و العائلات مندوبيهم الى هذا البهو العظيم للاجتماع.	Ишчилар ўз вакилларини ушбу улкан залга кенгашга юбордилар.

Агар икки уюшган эга кесимдан олдинда бўлса, эгаларнинг жинслари аралаш бўлганда, феъл-кесим музаккарда қўйилади:

كريم و فريدة جاران.	Карим ва Фариди қўшнилардир.
فريدة و كريم جاران.	Фариди ва Карим қўшнилардир.

Уч ёки ундан ортиқ эга кесимдан олдинда бўлса, умумий қойдага амал қилинади: Эгалар одамларни ифодалагани ҳолда, аралаш жинсли бўлса, феъл-кесимни музаккарда ва кўпликда, бошқа жонзот ё нарсаларни аниқлаб, муаннас ва бирликда қўйиш талаб этилади:

ان مرسوم الارض و مرسوم
السلام و مرسوم تشكيل الحكومة
شكلت التعبير الاول عن
الحدث النوعي الجديد في تطور
التاريخ البشرى.

Ер ҳақидаги фармойиш, Тинч-
лик ҳақидаги фармойиш инсон-
ят тарихий тараққиётида сифати
янги бўлган тушунчани шакл-
лаштирди.

Кесимлар уюшганда қуйидагиларни эсда тутиш лозим:
Уюшиқ исмий кесимлар эгадан орқадагина бўлиши мумкин:

طالب نشيط و مجتهد معا. Толиб фаол ва ҳаракатчан ҳам-
дир.

Феъллий кесимлар уюшганда, барчаси бир замон ва шахсда
бўлиши шартдир. Тартибда қуйидагиларга амал қилинади: Уюшиб
келаётган феъл-кесимнинг бири эгадан олдинга қўйилади, у билан
жинсда мослашади ва бирликда бўлади. Қолганлари эгадан орқа-
да келади ва у билан умумий қоидага мувофиқ мослашади:

ركب الطلاب و الطالبات على
الترام و جلسوا على المقاعد.
وصل الباص و السيارة الى
المحطة و وقفا.

Толиблар ва толибалар трамвайга
чиқинди ва ўриндиқларга ўти-
ринди.
Автобус ва автомашина бекатга
етиб келди ва тўхтади.

ИККИНЧИ ДАРАЖАЛИ БЎЛАКЛАРИ УЮШГАН ГАПЛАР

Галда аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳоллардан бири уюшганда,
муштарак зарурият — барча уюшган бўлақларнинг бир келишиқ-
да бўлиши шартлиғидир. Чунончи:

1. Бир аниқланмиш қошида бир неча аниқловчи (мослашган,
мосланмаган) уюшиб келганида, улар гапнинг от ёки от вазифа-
сини бажараётган бирор исмдан ифодаланган бўлагига боғлиқ
бўлади. Бундан ташқари, уюшган аниқловчилар боғловчилар ёрда-
мида ўзаро ажратилган бўлади:

قد اشار الجانبان الى ضرورة
تطور العلاقات التجارية والثقافية
و الودية بين البلدين.
هذا من واجب الطلاب والمدرسين
كلهم.

Тарафлар икки ўлка ўртасида
савдо, маданий ва дўстона ало-
қаларни ривожлантириш зарур-
лигига ишора қилдилар.
Бу барча толиблар ва ўқитув-
чиларнинг вазифасидир.

2. Уюшиб келаётган тўлдирувчилар галнинг феъл-кесмига
боғлиқ бўлади:

اخذت من المكتبة كتابين و ثلاث
مجلات و اربع جرائد.

Кутубхонадан иккита китоб, уч-
та журнал ва тўртта газета ол-
дим.

3. Ҳол уюшиб келган ҳолатлар:

نظر يمينا و شمالا. У ўнг ва чапга қаради.
اول امس الاربعاء اصدر في
طشقند و دمشق البيان
المشترك. Ўтган чоршанба куни Тошкент-
да ва Дамашқда қўшма баёнот
эълон қилинди.

БОҒЛОВЧИ СЎЗЛАР

Эргаштирувчи боғловчилар вазифасини айрим ҳолларда боғловчи сўзлар — олмошлар бажариб кела олади. Айниқса, нисбий олмошлар бу вазифани бажара олади; булар: **الذی** «қайсики» (барча шакллари билан), **من** «кимки», **ما** «нимаки».

Шунингдек, уларнинг ҳосила шакллари ҳам: **لمن** «кимгаки», **لما** «нимагаки, нима учунки».

Равишлардан эса қуйидаги сўзлар боғловчи вазифасини бажаради: **كيف** «қандай», **حيث** «қаердаки», **كيفما** «қанчалик», **كلما** «ҳар қачонки», **حينما** «пайтики».

Эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажариб келадиган сўзларнинг асл боғловчилардан фарқи шуки, улар эргаш гапнинг бўлаги ҳисобланади. Бундан ташқари, улар бош гапнинг бирор бўлагига ишора қилади, уни эргаш гапда алмаштириб келади ва бош гапнинг эргаш гапга муносабатини англатади.

АДАБИЙ АРАБ ТИЛИДА ЎҚИШ МАРОМЛАРИ

Ҳозирги замон адабий араб тилида икки хил ўқиш мароми (нормаси) мавжуддир.

Классик ўқиш мароми барча ҳаракатларнинг деярли тўлиқ ўқилиши билан характерланади. У ҳозир ҳам араб давлатларида амалда бўлиб, муқаддас китоблар ва жуда аниқлик талаб қилувчи матнлар шу асосда ўқилади.

Замонавий адабий талаффуз усулида классик маромдан бир қадар чекиниб мавжуд. Унга мувофиқ, сўз охиридаги қўшимчалар ва ҳаракатлар гапдаги мавқеларига қараб гоҳ талаффуз қилинади, гоҳ эса эътиборсиз қолдирилади. Чунинчи:

Ритмик бирликни ташкил қилган гуруҳнинг ёки алоҳида сўзнинг охиридаги ҳаракат ҳамда бош ва қаратқич келишиklarига ишора қилувчи танвинлар ўқилмайди:

كتاب، في كتاب (кита.б, фи.кита.б)
هذا الكتاب (ҳа.з.:а-л-кита.б)
قرات هذا الكتاب. (қара'ту ҳа. з:а. фи-л-кита.б)

Тушум келишигининг ифодаси бўлган фатҳали таъвин музакарларда тўлиқ талаффуз қилинади:

اهلا وسهلا (‘аҳлаи ва саҳлаи)

قرأت كتابا. (қара’ту кита.бан)

Юмалоқ «т» исталган келишик ва ҳолатдаги алоҳида сўз ёки ритмик бирликнинг хотималовчи бўлагини ташкил қилганда, талаффуз қилинмайди. Унинг ўрнига қисқа «а» айтилади:

جريدة، الجريدة (жари.да, ‘ал-жари.да)

في الحقيقة، رأينا التلامذة (фи л-х.ақи.қа, ра’айна-т-тала.

والاساتذة في المكتبة. ми-за ва-л-‘аса.тиз:а фи-л-мак-таба)

Юмалоқ «т» билан туговчи ҳарфлар бирикмасидан кейин келаётган сўз аниқлик артикliga эга бўлмаса, у «т» тарзида талаффуз қилинади:

زوجة رفيقى (завжат рафи.қи.)

في قرية هذا الفلاح (фи. қарйат ҳа.з:а-л-фалла.х.)

Қаралмишларнинг ва бирикма олмошидан олдиндаги сўзларнинг сўнгги ҳаракати тўлиқ ўқилади:

كتابها (кита.буҳа.)

دفتر التلميذ (дафтару-т-тилми.з.)

«-ййун» қўшимчаси ритмик бирикма ёки алоҳида сўзнинг охирида келганда, биргина чўзиқ «и.» тарзида айтилади:

عربي (‘араби.), الاتحاد السوفياتي (‘ам иттих.а.ду-с-су.фия.ти.)

Тўғри кўплик ва иккилик қўшимчалари охиридаги қисқа ҳаракат ўқилмайди:

مهندسون اوزبكيون (муҳандису.н’узбакиййу.н)

مهندسات اوزبكيات (муҳандиса.т’узбакиййа.т)

مهندسان اوزبكيان (муҳандиса.н’узбакиййа.н)

Аниқлик артикли мутлақ бошда келгандагина тўлиқ айтилади:

العامل الازبكي (‘ал-‘а.милу-л-‘узбаки.)

Учинчи шахс бирликдаги бирикма олмош ҳаракати ўқилмайди:

دفتره (дафтарух), دفتره (дафтарих), دفتره (дафтарох)

Биринчи матн

رفعت رأسها نحو أزرقاق السماء. احتقن وجهه و احمرت عيناه
المربدتان. ليس لنهر ادونيس ساحل اصفر من الامواج (امين الريحاني)
جنة بيضاء في بعض الاخضرار مرفوعة على جنة خضراء على بعض الا

حصار، و هي جزء من وطني. (امين نخلة). ان الارز دائم الاخضرار. كانت طريق النهر يشبه بشيء لتلك الوعورة و ذلك الاعوجاج (حنا الفاخوري).

ولكن بريطانيا و فرنسا الاتريدان الاستقلال الحقيقي و التام لهذا الشعب الباسل والجسور (الجريدة).

توفيق ولد مهذب يحترم من هو اكبر منه سنا. اما الفلاح فاشترى مزرعة من الطرف الآخر من البلاد حيث عاش سعيدا حتى آخر ايامه (اسطورة). نور الشمس به الوان قزح، قوس قزح: احمرار، برتقالي، ازرقاق، نيلي، اصفرار، اخضرار و بنفسج (الشمس و النور).

ايتها الاخوات في الشرق و الغرب وايها الاخوة جنوبا و شمالا (الفيتوري). و لياليك بهجة، بهجة الفكر و النظر (عباس العقاد).

321-ماشқ. Тусланг. Масдар ва сифатдошлар ясанг, маъноларини белгиланг:

ازرق، اخضر، اعور

322-ماشқ. Буйруқ шакллари ясанг:

اسود، اصفر، احذب

323-ماشқ. و ، ف، ва боғловчилари ёрдамида учта бош бўлаклари ва учта иккинчи даражали бўлаклари уюшган гап тузинг.

324-ماشқ. Таржима қилинг:

Дорулфунуннинг катта ва кўркам боғида толиблар кўп. Улар олма, нок, тут, анжир ва амор кўчатлари ўтқазилган. Иккинчи курснинг толиблари Нодир, Ашурбек, Насиба ва Холида олма ва тут кўчатлари ўтқазилди. Ҳинд бўлимининг толиблари Бахтиёр ва Бахмонёр эса анжир ва амор кўчатлари ўтқаздилар. Араб бўлимининг толиблари Саъид ва Сайид гул кўчатлари ўтқаздилар. Саъид оқ гул кўчатларини, Сайид қизил гул кўчатларини ўтқазди.

325-ماشқ. «Ибора — жумла» таржимаси учун матн:

— ما هو الفرق بين الامس و اليوم؟

— على العموم، الفروق هائلة وكبيرة بين الامس واليوم، في اواخر القرن العشرين.

— وماذا تفعل الان مع الشمس و الاقليم الحار في اسوان؟

— احبهما. وهل تعلم ان بين العمال و المهندسين من السوفييت هنا مواطنون من سيبيريا غربا و شرقا.

— زرناها مرة في عام ١٩٥٧. واعرف انه بلد الجليد الدائم و المنفى القديم للثوار في القياصرة (لطفى الخولي).

1. Ҳақитувчи опамиз ўтирди, китобни олди, уни очди ва бир жумла ўқиди. 2. Ингит стол агрофига ўтирди ва ёзди. 3. Мен милтиқни олдим. ўрнимдан турдим ва дарё бўйига кетдим. 4. Биз ўрмонда турли ўтлар ва дарахтларни кўрдик, гул турлари билан танишдик. 5. Мен ботинкамни ва костюмимни кийдим. 6. Йўлнинг икки ёқасида тераклар ва арғувонлар кўкка бўй чўзганди.

327-машқ. Тез такрорланг:

يوم الجمعة، يوم الثلاثاء، يوم الاحد، يوم الاربعاء، يوم السبت، يوم الخميس، الاحد، الاثنان، الثلاثاء، الاربعاء، الخميس، الجمعة، السبت.

328-машқ. Қайтариш: қуйидаги сонларни санақ ва тартибда айтинг:

362 58 79 14 9 576 648 11 66 77 891 562 1954 8 2873 5505
1991 2442 5386 7 376 411

Иккинчи матн

القاهرة

القاهرة اكبر المدن الصحراوية و مساحتها ٤١٤ كيلومترا مربعا وعدد سكانها اكثر من ١١ مليون نسمة حسب التعداد الاخير. لارض المدينة لون صحراوي ما بين الرمادي و البني. فالقاهرة مشادة من بطن الصحراء التي تتشبت بحصنها.

فالاهرامات العجائب التي اقامها خفرع و ورثتها المدينة قد تألفت من آلاف آلاف كتل حجرية و رملية. فموقع القاهرة هو حاصدة مصر، مجمع الوادي، ملتقى الصحراويين.

في العشرة اللآلى. وان تناولت العواصم المخضرمة العريقة في الدنيا فلعل القاهرة هي ام المدن جميعا. وعلى اية حال فقليلة جدا هي المدن اذا عدت مدن العواصم العظمى في العالم فالقاهرة واردة بالتأكد التي يمكن ان تنافسها في الصدارة. اما اذا اعتبرنا الوزن الحضاري و النفوذ السياسي و الاشعاع القومي و الفكري فما من عاصمة فيما نظن لها في دولتها ما للقاهرة من ثقل و مركزية.

حتى النظرة الغابرة الي خريطة القاهرة بشبكة شوارعها و مربعاتها السكنية لا يمكن ان تخطيء وجود سيمتين بارزتين في تخطيط العاصمة. اولاهما وجود التخطيط العشوائي التلقائي بشكل النمط العتيق. ان مناطق التخطيط العشوائي القديم ينحصر اساسا في اطراف المدينة القديمة خاصة في الشرق و الجنوب. و الثانية هي وجود مساحة التخطيط الهندسي الحديث و لاسيما في الشمال و الغرب و المركز.

ليس اسم المدينة في اللغة الدارجة هو القاهرة بل «مصر» وهو
باللغة العربية يطلق على القطر كله.

(جمال حمدان «القاهرة»)

Бирикма ва иборалар

بالنسبة الى	...га нисбатан	اللغة الدارجة	халқ тили, шева
من بطن الصحراء	сахро қаъридан	تعداد اخير	охирги саноқ
نقوذ سياسى	сийсий мавқе	وزن حضارى	маданий салмоқ
النظرة الغابرة	ўткинчи назар	ملتقى	икки сахро
سيمة ثانية	иккинчи	الصحراويين	تуташган жой
في تخطيط المدينة	кўрсаткич, белги шаҳар қурилган режада	رمادى و بنى	кулранг ва қаҳваранг
تخطيط عشوائى	кўр-кўрона режа	نمط عتيق	қадимги тарз
		لايقدر ينافس	рақобат қила олмайди

329-машқ. Сўз ва бирикмаларни ўз ўринларига қўйинг:

الاهرامات التى اقامها (қурди) خفرع و ورثتها المدينة قد (тузилгандир)
من آلاف آلاف كتل (тош ва қум) موقع القاهرة (ҳосилдор) مصر، ملتقى
(икки сахро) وان تناولت (пойтахтларни) العظمى المخضمة العريقة
فى (дунёдаги) فهى (шаҳарларнинг онаси).

330-машқ. Езма жавоб ҳовиранинг:

كم نسمة فى مدينة القاهرة حسب التعداد الاخير؟ ما هو لون ارض
المدينة؟ بما تعجبك الاهرامات؟ بما تتألف الاهرام؟ كم سيمتين بارزتين
فى تخطيط المدينة؟ كم سيمات فى تخطيط مدينتنا طشقند؟ ما هو
الاختلاف فى تسمية القاهرة؟ اوجد الاختلاف فى تسمية مدينتكم؟ كيف
تفهم عبارة «التخطيط الحديث»؟ و التخطيط العتيق؟

331-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ҳар бирига биттадан жум-
ла тузинг:

шева (халқ тили), она тили, миллион жон, кулранг ва қаҳва-
ранг, водийлар учрашган ер, ҳосилдор тупроқ, шаҳарлар онаси,
пойтахтлар онаси, ҳарҳолда, энг қадимги қишлоқ

332-машқ. Қуйидаги нотаниш матни ўқинг ва тушуяганларингизни
дарсхонада арабча сўзлаб бering.

تضمن لمواطنى اوزبكستان حرية الابداع العلمى والتكنيكي والفنى
و هذه الحرية يضمنها توسيع الدراسات العلمية و النشاط فى اميدان

الاختراع و تحسين عملية الشغل و تطوير الادب و الفن . تخلق الدولة الظروف المادية الضرورية لهذا و تنظم وضع الاختراعات و مقترحات تحسين الشغل .

(الدستور)

333-ماشқ. Сўзларни ҳаракатлантиринг, қолипларини ёзинг:

دستور، ضرور، مواطن، ابداع، اختراع، مقترح

334-ماشқ. Иккиёқлама таржима учун матн:

— متى تقومون بعيد يوم الدستور؟ ايوم ... من شهر ...؟

— Биз ўзбек халқи худди шу кунни Дастур (конституция) кунни сифатида байрам қилаямиз.

— متى اسس هذا اليوم كيوم عيد الدستور؟

— Худди шу кунни дастур (конституция) борасида қонун қабул қилинган эди. Ўшандан бошлаб шу кун байрамга айланди.

— اهذا اول دستور لدولة اوزبكستان؟

— Бу ўзбек давлатининг дастлабки дастури. Мазкур дастур Ўзбекистон мустақиллик эълон қилганидан сўнг қабул этилди.

— هل يضمن الدستور الحقوق لمواطنى اوزبكستان؟

— Шақсиз! У Ўзбекистоннинг ростона мустақиллигини расмий тасдиқлайди, ўзбек фуқаролари эркинлигини таъминлайди.

335-ماشқ. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб «Ўзбекистон Дастури» мавзусида бешта жумла ёзинг.

دستور، ضمن، حقوق، حرية، مواطن، دولة، تمتع، تعليم

336-ماشқ. Ҳар бир шаклни неча турли ўқий оласиз?

تعلم، ضمن، شغل، اخترع

337-ماشқ. «Ўзбекистон Дастури» мавзусида уй ишоси ёзинг.

СЎЗЛИК

تشبث (ташаббаста) миҳкам турмоқ	صدارة (с.ада.ратун) олдинги ўрин
مشاد (муша.ддун) суқи-лувчи	نمط (намат.ун) усул, тарз
عشوائى ('ашва.иййун) кўр-кўрона, аралаш	انحصار ('инх.ас.ара) гуж бўл-моқ

ابداع	(‘ибда.‘ун) яратиш; ижодкорлик
اقرار	(‘икра.рун) жорий қилиш
بهجة	(баҳжатун) қувноқлик
تنمية	(танмийатун) ўстириш
توسيع	(тавси.‘ун) кенгайтириш
توجيه	(тавжи.ҳун) йўналтириш
جهر	(жаҳрун) ошкоралик
شامل	(ша.милун) қамровчи
فريد	(фари.дун) ягона
كفاءة	(кафа.‘атун) ишбилармонлик
مادة	(ма.ддатун) банд
مدفوع	(мадфу.‘ун) тўланган
مشوى	(муствавун) даража
مواصلة	(мува.с.алатун) алоқа
نمو	(нумуввун) ўсиш
هام	(ҳа.ммун) муҳим
هدف	(ҳадафун) ният, мақсад

اتصال	(‘иттис.а.лун) боғланиш
الزامى	(‘илза.миийун) мажбурий
بدلة	(бадлатун) костюм
تمتع	(таматта‘а) фойдаланмоқ
تصنيع	(тас.ни.‘ун) индустриализация
توفير	(тавфи.рун) жамғариш
حاجب	(х.а.жибун) қош
خلق	(халақа) (у) яратмоқ
ضمن	(д.амина) (а) гарантияламоқ
مجانى	(мажа.ниййун) текин
متواصل	(мутава.с.илун) доимий
مربد	(мурбаддун) бўзарган
مضمون	(мад.му.нун) гарантияланган
مقترح	(муқтарах.ун) таклиф қилинган
نوعية	(нав.иййатун) тур, нав
هائل	(ҳа.‘илун) улкан
وعورة	(ву‘у.ратун) ўйдимчуқурлик

Йигирма иккинчи дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ УНИНЧИ БОБИ

Уч ундошли феълларнинг ўнинчи боби биринчи бобдан ўзакнинг биринчисини сукунлаш ва олдига است (‘иста-) ясовчи қўшимчаси орттириш билан ясалади (ҳамза васлани). Қолипи: استفعال (‘истаф’ала).

Ҳозирги-келаси замон шакли ясашда ўша орттирилган қўшимчанинг ҳамзаси шахс ясовчилари билан алмаштирилади. Бунда ўзакнинг иккинчиси касрали ва учинчиси умумий қоидага мувофиқ, даммали талаффуз қилинади. Қолипи: يستفعال (йастаф’илу).

Ўнинчи боб феъллари қуйидаги мазмунларни ифодалайди: Тўртинчи бобдаги феъл мазмунини ўзлик даражага айлантириш:

اسلم ('аслама) топширмоқ — استسلم ('истаслама) ўзни топшир-
моқ, топширилмоқ
اعد ('а'адда) тайёрламоқ — استعد ('иста'адда) ўзни тайёр-
ламоқ, тайёрланмоқ

Биринчи бобда ифода этилган мазмунни рўёбга чиқаришни та-
лаб қилиш, сўраш ёки унга эришни:

اذن ('аз:ина) (а) изн бер- — استادن ('иста'з:ана) изн талаб
моқ қилмоқ
غفر (ғафара) (и) кечир- — استغفر ('истағфара) кечирим сў-
моқ рамоқ

Биринчи бобда ифодаланган мазмунни эгалланган деб ҳисоб-
лаш, шу ҳақда фикр туғдириш:

حسن (х.асуна) (у) яхши — استحسن ('истах.сана) яхши деб ҳи-
бўлмоқ собламоқ, маъқулламоқ
سمن (самина) (а) семиз — استسمن ('истасмана) семиз деб ҳи-
бўлмоқ собламоқ, семизга йўймоқ

Учинчи боб феъли отдан ясалганда, от билдирган мазмунга
айланишни ифодалайди:

حجر (х.ажарун) тош — استحجر ('истах.жара) тошга ай-
ланмоқ
نسر (нисрун) бургут — استنسر ('истансара) бургут-
га айланмоқ, чангал солмоқ
عربي ('арабиййун) араб — استعرب ('иста'раба) арабга айлан-
моқ, араблашмоқ

استحسن ('истах.сана) «маъқулламоқ» феълининг тусланиши

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	استحسن	—	استحسن
2	музак.	(настах.сину)		(астах.сину)
	муан.	تستحسنون		تستحسن
		(тахтах.сину.на)		(тастах.сину)
		تستحسن	تستحسنان	تستحسنين
		(тастах.сина.на)	(тастах.сина.ни)	(тастах.сина.на)
3	музак.	يستحسنون	يستحسان	يستحسن
	муан.	(йаस्ताх.сину.на)	(йаस्ताх.сина.ни)	(йаस्ताх.сину)
		يستحسن	تستحسنان	تستحسن
		(йаस्ताх.сина.на)	(тастах.сина.ни)	(тастах.сину)

Учинчи боб шакллари ўтган замонда **افعلل** ('иф'анлала) ҳозирги-келаси замонда **يفعلل** (йиф'анлилу) қолипларида ясалади:

برشق (баршақа) тўғрамоқ — **ابر نشق** ('ибраншақа) япроқ ёзмоқ, очилмоқ
حرجم (х.аржама) тўдаламоқ — **احر نجم** ('их.ранжамаа) тўдаланмоқ
قرمط (қармат.а) чирмамоқ, ўрамоқ — **اقر نمط** ('икранмат.а) чирмалмоқ, ўранмоқ

Тўртинчи боб шакллари ўтган замонда **افعل** ('иф'алалла), ҳозирги-келаси замонда **يفعل** (йиф'алиллу) қолипларида ясалади:

طمان (т.ам'ана) тинчлан-тирмоқ, далда бермоқ — **اطمان** ('ит.ма'анна) тинчланмоқ, далда олмоқ
قشعر (қаш'ара) титрамоқ — **اقشعر** ('икша'арра) беҳол бўлмоқ
ضمحل (д.амх.ала) йўқ бўлмоқ — **اضمحل** ('ид.мах.алла) йўқолмоқ, инмоқ

Тўрт ундошли феъллар ҳосила бобларидан буйруқ умумий қоида асосида қуйидаги қолипларда ясалади:

2-боб: **تفعل** (тафа'лал) — **تدحرج** (тадах.раж) юмала!

3-боб: **افعلل** ('иф'анлил) — **احر نجم** ('их.ранжим) тўдалан!

4-боб: **افعل** ('иф'алилла) — **اطمنن** ('ит.ма'инна) тинчлан!

Тўрт ундошли феълларнинг ҳосила бобларидан масдар ва сифатдошлар қуйидагича ясалади (қолиплар):

Боблар	Масдарлар	Сифатдошлар	
		аниқ	мажхул
2	تفعل (тафа'лалун)	متفعلل (мутафа'лилулун)	متفعلل (мутафа'лалун)
3	افعلل (иф'анлилулун)	مفعلل (муф'анлилулун)	مفعلل (муф'анлалун)
4	افعال (иф'анлилулун)	مفعلل (муф'алиллулун)	مفعلل (муф'алаллулун)

ҚУШМА ГАПЛАР

Мазмун ва оҳанг (интонация)га кўра, ўзаро бириккан икки ёки ундан ортиқ гаплар қўшма гаплардир. Англашилиб турибдики, қўшма гаплар алоҳида содда гапларнинг оддий йиғиндиси эмас, балки мазмун ва грамматик жиҳатдан бир-бирларига боғланган ёки эргашган гапларнинг зарурий бирикмасидир. Бундан ташқар

ри, қўшма гаплар таркибига кирувчи гаплар ўзаро фонетик бир бутунликни ҳам ташкил этади.

Араб тилида содда гап бир предикатив марказдан ташкил топган бўлса, қўшма гапда у икки ёки ундан ортиқ бўлади. Шунингдек, улар икки ёки ундан ортиқ эгага тобе бўлади.

Қўшма гаплар шаклга кўра воситасиз ёки воситали бўлади. Воситасиз бириккан қўшма гаплар тилда нисбатан кам учрайди:

قال الرجل للتبيل: قم من مكانك
Кимса танбалга деди: — Қани
арسلنا فلاح كان ضيفك منذ زمن.
бир ўрнингдан тур-чи.
(Бу жойга) бизни бир пайтлар
сеникида меҳмон бўлган деҳқон
юборди.

Гаплар кўпчилик ҳолларда бирор восита билан ўзаро бириккан бўлади. Бириктирувчи восита бўлиб боғловчилар ва уларнинг вазифаларини бажарувчи сўзлар келади. Бириккан гаплар ўзаро боғланув ёки эргашув муносабатида бўлади.

Боғланган қўшма гаплар мазмун жиҳатидан нисбатан эркин гаплар йиғиндиси бўлиб бириктирувчи (тенг, зидловчи, ажратувчи) боғловчилар воситасида ўзаро боғланади. Зикр этилган боғловчилар гапларни қўшма гап таркибига оддий бириктирибгина қолмасдан, улар ўртасидаги жузъий муносабатларни ифодалаб ҳам келади. Хусусан, тенг боғловчилар ҳаракатлар пайтига ишора қилади: бир пайтда юз бераётган /و/ бирин-кетин юз бераётган /ثم/

бири иккинчисининг сабаби ё оқибати бўлаётган /ف/ иш-ҳаракатли гапларни кўрсатади.

دخل الغرفة فزرع معطفه و جلس
У хонага кирди-ю, чакмонни
المقعد ثم قال ...
очди ва ўриндиққа ўтирди, сўнг
деди...

Қарама-қарши мазмундаги гапларни зидловчи боғловчилар, альтернатив мазмундаги гапларни эса ажратувчи боғловчилар бириктиради:

قد تم تشييد المباني للمصنع
الجديد في اربيل ولكن تركيب
المعدات يداوم.
Арбилдаги янги заводиморат-
ларини қуриш тугади, лекин ус-
қуналарни ўрнатиш давом эташ-
ти.

اما نذهب نحن اما هم يأتونا
Гоҳ биз борамиз, гоҳ улар кела-
дилар.

Эргаш гапли қўшма гапларда асосий муносабат бошқарувчи қисм — бош гапнинг ва тобе қисм — эргаш гапнинг мавжудлиги асосига қурилади. Демак, эргаш гапли қўшма гаплар ўзаро тенг бўлмаган гаплардан бирининг иккинчисига тобеланиши асосида бирикишидан иборат бўлади. Эргаш гаплар бош гапга асосан воситалар ёрдамида эргашиб келади. Восита вазифасини эргаштирувчи боғловчилар ва боғловчи сўзлар бажаради. Эргаш гаплар араб тилида кўп ва ранг-барангдир.

Ўзаро бириккан икки сўзнинг ягона маъно англатиб, бир мураккаб сўзга айланиши — унинг бир гап бўлаги вазифасини бажара бошлагани билан изоҳланади. Бу ҳолат араб тилида изофа бирикмаси иштирокида учрайди. Бунда бирикманинг биринчи бўлаги — аниқланмиш ўзининг тўлиқ маъносини сусайтириб, ёрдамчи вазифа ўтай бошлайди. Айниқса, қариндош-уруғ англатувчи сўзлар мураккаб бирикманинг биринчи таркибий қисмини ташкил қилганида шундай маъно кўчишлари кўپлаб учрайди. Бинобарин, бундай бирикмалар араб тилида янги сўз исмининг муҳим манбасига айланган. Қуйида қариндош-уруғ англатувчи сўзлар иштирокидаги бирикмаларнинг лексиказациялашуви (яхлит маъно англатувчи сўзга айланиши)га хос мисоллар келтирилган:

а) اب ('абун) «ота» сўзи иштирокида:

ابو القوم	йўлбошчи	(ҳарфий — халқ отаси)
ابو الهول	сфинкс	(ҳарфий — қўрқитув отаси)
ابو شوارب	мўйловдор	(ҳарфий — мўйлов отаси)

б) ام ('уммун) «она» сўзи иштирокида:

ام القرى	катта шаҳар	(ҳарфий — қишлоқларнинг онаси)
ام طريق	шоҳроҳ	(ҳарфий — йўлларнинг онаси)
ام النجوم	Сомон Йўли	(ҳарфий — юлдузларнинг онаси)

в) ابن ('ибнун) «ўғил» сўзи иштирокида:

ابن قوة	пахлавон	(ҳарфий — кучнинг ўғли)
ابن شجاعة	ботир	(ҳарфий — шижоат ўғли)
ابن القراءة	ўқишсуяр	(ҳарфий — ўқишнинг ўғли)

г) اخ ('ахун) «оға» сўзи иштирокида:

اخو العرب	ҳақиқий араб	(ҳарфий — араблар отаси)
اخو السعادة	бахтли	(ҳарфий — бахтнинг отаси)

Биринчи матн

تستقبل القرية الضيوف مبتهمة. واستيقظت هذا الصباح على موسيقى كاملة الآلات و الاصوات (علي بن هادية). بعد ايام استأنف مؤتمر نزع السلاح اجتماعاته التي استأجلته الولايات المتحدة لمدة ستة اسابيع. بعد اضراب عمال النفط قام باضراب مستخدمو ٢٠ مستسنى ومستوصفا للدولة (الجراند). ولكن حادثة واحدة حدثت ميلا الى الا

استطلاع و هو استكشاف ما لم يعلم قبلا (طه حسين). و نحن نستخرج الفحم كما نستخرج البترول من تحت الارض و سوف نستخدمها لتشغيل الآلات (الاتحاد السوفياتي).

إذا ما اكفهر الجو كانت امواج بحر البلطيق بلون الرصاص. ان الدموع تترقرق في عينيه و الليل مدلهم. من كان في القاهرة فرأى ابا الهول القائم كحارس بين الاهرام جديرا بالعطف. و في الواحة المحاطة بالجبال تقع المدينة الكبيرة المسماة «ام القرى» و هي مكة (النصوص).

338-ماشқ. Тусланг. Масдар ва сифатдошлар ясаб маъноларини белгилашг:

استخبر، استسلم، استطلع، اقرنط، اشماز،

339-ماشқ. Буйруқ шақллари ясанг:

استنكر، استبعد، تزلزل، اطمأن

340-ماشқ. اب، ام، اخ، سۆزلари иштирокида олтига яхлит сўзга айланган (лексикализациялашган) бирикма ёзинг.

341-ماشқ. Борловчиларнинг матндаги назифасини таҳлил қилинг:

ومصر الاصل ارض صحراوية قليلة الامطار و لكن نهر النيل يجعل المناطق التي يسير فيها خصبة جدا. النيل من اطول الانهار في العالم ينبع من اواسط افريقية. ثم يتجه شمالا و يقطع نهر النيل ارض مصر من الجنوب الى الشمال و يسير فيها في بعض الاماكن متعرجا. تشتهر مصر بمحصولات كثيرة فاهما القطن و الارز و الفول.
(«القراءة و المحفوظات»)

342-ماشқ. Арабчага оғзаки уғиринг. Масдар ва сифатдошларнинг тўғри шакл олишларига аҳамият беринг:

1. Қолоқларга ёрдам беришни фюал ва ҳаракатчан толиблар бурч деб биладилар. 2. Жамоат мулкини сақлашда ёшлар милициянинг содиқ ёрдамчиларидир. 3. Уқини, ёиш ва сўзлашиш — дарсхонада толиблар бажарадиган асосий машғулотлардир. 4. Оғир ишлашдан сўнг ёрдамчи толиблар дарё бўйига чўмилишга кетдилар.

343-ماشқ. Матни ҳозирги замон адабий араб тили қондалари асосида ўқинг:

لقد بدل النيل مجراه على مرور الزمان و تبدلت ايضا مرافقه. في القرون الوسطى كانت الميناء بالقرب من الموقع الذي يحتله الآن الفندق و حديقة الازبكية و حى المتاجر و المسارح و المقاهى الواقعة على يسار خط يمتد من ميدان محطة «باب الحديد» الى «باب اللوق» عبر حديقة الازبكية. كانت الارض عامرة بالبساتين و الحدائق. وفي القرن الثامن عشر كانت الارض تحتلها حديقة مكانا لبحيرة واسعة.

(«القاهرة»)

1. Сен ўзинг билан фахрланма, ўшанда эл сен билан фахрланади. 2. Ризамат бобомизни Ўзбекистондаги барча табиатсевувчилар яхши билдилар ва у билан хат ёзишиб турардилар. 3. — Аҳмад, кеча жовонда ~~иккита~~ олма бор эди-ку, бугун битта қолибди холос!? 4. — Мени кечиринг, ойи, кечаси қоронғида биттасинигина кўрибман.

345-машқ. Таржима қилинг, тўлдирувчи эргаш гапларнинг тўғри шакл олишларига аҳамият беринг:

1. Бу йигит катта заводнинг инженерилигини энди билдим. 2. Аҳмаджоннинг бобоси журналга мақолалар ёзувчи жамоатчи мухбир эканлигини эшитгандик. 3. Ўшитишимча, дорулфунуннинг асосий кутубхонасида арабча қўлёзма китоблар кўпдир. 4. Ўқитувчимиз айтдики, Абду-р-Раҳмон ал-Ламисий араб деҳқонлари ва ишчилари ҳаётини жуда яхши билган ёзувчи.

Иккинчи матн

الاستدعاء الثالث

حدث هذا منذ بضعة اشهر في اسرائيل. فقد استلم عبد القادر الاستدعاء بالبريد: «ايها الشاب، عليك بالتوجه الى ادارة الامن. وقد كان واجبك ان تستمتع بنصيحة العقلاء التي تستنكر اية علاقة بهذا الاتحاد».

في غرفة المكتبة الفسيحة جلس الى المكتب الضخم رجل متوسط العمر يلبس الملابس المدنية. وقد نظر الى الشاب مستقهما.
— اننى عبد القادر. فقد ارسلتم فى طلبى.

— اجل، يا عزيزى. تفضل. لقد كنا فى انتظارك. اننى احذر مقدما: لا تحاول الاخفاء عنا شيئا فنحن نعرف **كل** شىء: انت عضو باتحاد الشباب الاسرائيلى. قللى بسراحة، ايها الشاب، ما الذى يربطك بهذا الاتحاد ومن الذى شوقك بالانضمام الى الاتحاد؟

— ان ضميرى هو الذى دعانى الى اتخاذ هذا القرار.

— ايها الشاب، اذا لم تمتنع عن نشاطك فاننا سنجد وسيلة لوضعك فى السجن على اى حال. فكر فيما قلت لك!
— لقد فكرت بالفعل!

— فى هذه المرة اذهب مصحوبا بالسلامة حتى اللقاء مرة ثانية!
فقد كان لقاؤهما فى الواقع قريبا جدا و اختتم هذه المرة بزنازة فى السجن ...

جذبه شخص ضخم الجثة فى نحو الثلاثين من ذراعه و هو يقبض باصابعه القوية على معصم الشاب و ظل عبد القادر صامتا و ذلك قال:

— على اى حال، ايها الكلب، فانك لاتترك هذا المكان حيا. هذا هو تاريخ حياتك فى الاتحاد.

بهذه الكلمات وجه الشخص الضخم الجثة قبضته الثقيلة الى الفتى وانطرح عبد القادر من الضربة على الارض. انهم علقوه من رجليه و ضربوه بغير رحمة بسياط معدنية.

فقد انتظرت الاستدعاء الثالث، يتكلم عبد القادر، عضو الوفد لاتحاد الشبيبة، عرفت ان هذا قد يحدث فى اية لحظة. ولكن لا تخوفنى السجون والتعذيب اذا كان شعبى كله سجيننا. اذا كانت البلاد كلها سجننا.
(المجلة)

Бирикма ва иборалар

اتحاد الشبيبة الاسرائيلى	Исроил Ёшлар иттифоқи
وضع فى السجن	қамаб қўймоқ
سياط معدنية	маъдан хивичлар
اذهب مصحوبا	Қани, жунаб қол!
بلا رحمة	раҳмсизлик билан
وجه قبضة	мушт туширмоқ
اتخذ هذا القرار	шу қарорга келмоқ
ادارة الامن	хавфсизлик идораси (полиция депортаменти)
عضو الوفد	делегация аъзоси

346-ماشқ. Оғзаки жавоб бериңг:

ينتظر عبد القادر الاستدعاء؟ ما منعت الشرطة له؟ من هو عبد القادر؟ لماذا لا يستنكر عبد القادر انضمامه لاتحاد الشبيبة؟ لماذا يقول ان بلاده كلها سجن؟ هل عبد القادر فى السجن؟ لماذا يقول عبد القادر ان شعبه الفلسطينى سجين؟ على من وجه البوليس قبضته؟

347-ماشқ. Бирикмаларни таржима қилиңг ва ёд олинг:

ҳаракат эркинлиги ҳуқуқи, улкан идора, ўрта ёшлардаги киши, кучли бармоқлар, ирқий ажратиш, турмадаги зиндон (камера), халқ махрум этилган, раҳмсиз

348-ماشқ. Ўзбек тилига ўғиринг:

منذ ثلاثة اشهر، عن طريق بريد، عليه بالتوجه، استمتع بنصيحة العقلاء، استنكر علاقته، غرفة المكتب، انضمام الى الاتحاد، ملبس معدنى

349-машқ. Қуидаги сўзлардан фойдаланиб бирикмалар тузинг:

عضو، سجين، ذارع، استمتاع، عنصرى

350-машқ. Дархонада таржима қилинг:

على بعد ٨٠ كيلومترا من مدينة بغداد جنوبا نتجه الى باب الاله حيث نجد بابل التي اشتهرت بملكها حمورابي و حيث بقايا مدينة خالدة على مر العصور والاعوام و حيث بناء غريب يتألف من اربع عشر حجرة متشابهة فى شكلها وحجمها. اعجب ما فى هذه الانار باب عشتار حيث نجد به ١٥٢ صورة من الحيوانات الملونة فى جدران الباب.

(النصوص)

351-машқ. Қарама-қарши сўзларни ёзинг:

قوى، معدنى، عاقل، سجين، ذراع، انضمام

352-машқ. Қолиявларини топинг, маъноларини ёзинг:

امتنع، استنكار، معرفة، انتصار، استدعاء

353-машқ. Ўхшаш (синоним) сўзларни ёзинг:

متوسط السن، ترك، مات، ضمير، اتى

354-машқ. Арабчага ўғиринг:

1. Бундан уч ой олдин Абдул-Қодир почта орқали чақирىқ олди.
2. Унда ёзилишича, Абдул-Қодир аудлик билан полиция департаментига боради. 3. Хонадаги катта стол орқасида семиз гавдали бир жаноб ўтирарди. 4. «Биздан яширмай қўяқол, сенинг ҳақингда қўп маълумотларни биламиз!» 5. «Ҳой, итнинг боласи! Қамоқдан бутун умринг чиқа олмайсан!»

355-машқ. «Яна бир чақирىқ» мавзусида уй иншоси ёзинг.

356-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

صديق بلا عيب قليل الوجود.
العين بصيرة واليد قصيرة.

СЎЗЛИК

اتجاه	(иттижа.ҳун) йў-налиш	شوق	(шаввақа) ташвиқ қилмоқ
خوف	(хаввафа) қўрқитмоқ	عطف	(‘ат.фун) интиқлик
رصاص	(рас.а.с.ун) қўрғошин	اخفاء	(‘ихфа.‘ун) берки-тиш
زنازة	(зинза.натун) камера	استدعاء	(‘истид‘а.‘ун) чақир-риқ
سوط	(савт.ун) қамчи; хйвич	امتد	(‘имтадда) чўзилмоқ

انضمام	(инд.има.мун) қў- шилиш	انطرح	(инт.арах.а) ағда- рилмоқ
جدير	(жади.рун) арзигули	تميز	(тамйи.зун) ажра- тиш
حاول	(х.а.вала) уривмоқ	حذر	(х.аз.ара) огоҳ килмоқ
حد	(х.аддада) белгила- моқ	خالد	(ха.лидун) абадий
فول	(фу.лун) ловия	قبضة	(қабд.атун) чапгал; мушт
متجر	(матжарун) савдо- хона	متعرج	(мута'аррижун) ағ- ри-бугри
محاظ	(мух.а.т.ун) ўралган	متناسق	(мутана.сиқун) мос, симметрик
معصم	(ми'с.амун) билак	معدنى	(ма'динийун) ме- тал... и
مستوصف	(муставс.афун) по- ликлиннека	متقى	(мақдан) қаҳвахона
منسجم	(мунсажимун) мо- наш	منجز	(мунжазун) ютуқ
اتى	(ата.) (и) келмоқ	ميناء	(ми.на.'ун) порт
احتل	(их.талла) эгалла- моқ	نام	(на.мин) ривожла- наётган
ذراع	(з:вра.'ун) қулоч	سباحة	(сиба.х.атун) чўми- лиш
سجين	(сажи.нун) маҳкум	وجهة	(вужҳатун) йўна- лиш
ضمير	(д.ами.рун) виждон	نزع	(наз'ун) ...сиз(ла- ниш)
عامر	(а.мирун) гавжум	فرضى	(фард.ун) бурч
فحم	(фах.мун) кўмир		
ارتجالى	(иртежа.лийун) тайёргарликсиз		
استاجل	(иста'жала) кочик- тирмоқ		

Йигирма учинчи дарс:

ИСТАК МАЙЛИ

Истак майли шакли феълнинг ҳозирги-келаси замонидан охири-даги дамmani фатҳага айлантириш билан ясалади. Қолипи: **يفعل** (йаф'ала, йаф'ила, йаф'ула). Қоздани амалга ошириш жараёнида чўзиқ унлилардан кейинги «нун»лар тушириб қолдирилади. Қўлликларда «нун»лар ўрнига алиф орттирилади. Алиф талаффузда яштирақ етмайди — у шакл ажратувчигинадир. Сукунланган ўзақ ундошидан кейинги «нун»лар эътиборсиз қолдирилади.

Шакс	Жинс	Истак майли		
		қўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	ذهب (наз:хаба)	--	ذهب ('аз:хаба)
2	музак.	تذهبوا (таз:хабу.)	تذهب (таз:хаба.)	ذهب (таз:хаба)
	муан.	تذهبن (таз:хабна)		تذهبي (таз:хаби.)
3	музак.	يذهبوا (йаз:хабу.)	يذهب (йаз:хаба.)	يذهب (йаз:хаба)
	муан.	يذهبن (йаз:хабна)		يذهبي (таз:хаба)

Истак майли шакли сўзловчи тахмин қилаётган, имкониятини ҳис этаётган, лозим топаётган ёки шак келтираётган ва шу каби модал иш-ҳаракатларни ифодалашда қўлланилади. Истак майли шаклидаги феълларни расмийлаштиришда модал юкламалар ان (ин), كى (кай), حتى (х.атта.), ل (ли-) ва уларнинг ҳосилалари لان (ли-'ан), لكى (ли-кай), حتى ان (х.атта.'ан), الى ان ('ила.'ан), كىلا (кай-ла.) кабилар иштирок этади. Араб феълининг истак майли шакллари одатда эргаш гаплар таркибида ишлатилади ҳамда истак, гумон, тахмин, имконият, зарурият, шак, буйруқ, таъқиқ, қўрқув, рухсат, шодлик, ҳаяжон, ажабланиш каби турли модал мазмунларни англатувчи қуйидаги феъллардан кейин қўлланилади:

اراد ('ара.да) истамоқ
 امکن ('амкана) имкон бермоқ
 شك (шакка) (у) шак кел-
 тирмоқ
 ظن (з.анна) (у) тахмин
 қилмоқ
 وجب (важаба) (и) керак
 бўлмоқ

استطاع ('истат.а.'а) бажара
 билмоқ
 احب ('ах.абба) истамоқ
 امر ('амара) (у) буюрмоқ
 ينبغي (йинбағи.) зарур бўл-
 моқ
 سعى (са'а.) (а) интилноқ

اريد ان اكتب رسالة الى
 صديقي.

اخذ الدب قطعة حجر ليقفل بها
 الذبابة

يسعى لكى يتخرج من الجامعة
 بعلامات جيدة.

Дўстимга хат ёзмоқчиман.

Лйиқ пашшани ўлдириш учун бир
 тош парчасини олди.

У дорулфунунни яхши баҳолар
 билан тугатишга интиляпти.

Шунингдек,

«ممكنديركى...» من الممكن ان «руҳсатдирки...» من المسموح ان
«مهمديركى...» المهم ان «иложсиздирки...» من المستحيل ان
«خاتوديركى...» من الخطا ان «керақдирки...» من الواجب ان

наби модал бирикмалар гапда предикативликда қўлланилганда ҳам истак майли шаклидаги феъл ишлатилиши талаб этилади:

المهم ان نبدا هذا العمل العظيم. Бу улкан ишни бошлаб юборишимиз муҳимдир.
من المستحيل ان نرجع من القرية قبل الساعة العاشرة مساء. Қишлоқдан кечки соат ўндан эрта қайтишимизнинг иложи йўқ.

Маълумки, ўзбек тилида феълларнинг махсус истак майли шакли йўқ. Шунга кўра, юқорида баён қилинган турдаги мазмунлар ўзбекчага ўгирилганда кўпроқ ҳаракат номлари ёки ноаниқ шакл (инфинитив)дан фойдаланилади. Истак мазмуни ирреал бўлганлиги учун келаси замонга тааллуқли бўлади. Бироқ гап ўтган замонда рўй берган иш-ҳаракат хусусида бўлса, феъл модал юкламалардан сўнг ўтган замонда қўйилиши ҳам мумкин:

وصل هذا العامل الى المدينة بعد ان تخرج من المدرسة الثانوية. Бу ишчи ўрта мактабни қишлоқда тугатгач, шаҳарга келди.

Барча ҳосила боблардан ҳам истак майли шакллари зикр этилган умумий қандалар асосида ишлади ва ишлатилади.

МОДАЛ ФЕЪЛЛАР

Қуйидаги феъл шакллари ўз табиатларига кўра модалдир:

يمكن ل (йумкину ли-) мумкинدير
يجب على (йажibu 'ала.) зарурдир
يجوز ان (йажузу 'ан) керақдир, жоиздир

Бу феъллар бирламчи мазмунларни йўқотган ва гапда бошқа феъллар билдирган иш-ҳаракатларга турли модаллик мазмунларини сингдириш учун хизмат қилади. Модал феъллар гапда доим бир шаклда иштирок этади, шаклан замон ва шахсда бўлишига қарамай, уларнинг ҳеч бирига ишора қилмайди. يمكن و يجب و يجوز модал феъллари қошидаги кўмакчилар эргаш гап эгасини ифодаловчи сўзни бошқариб келади:

يجب على المدير ان يكون في الاجتماع في الساعة الثانية نهارا. Мудир кундуз соат иккида мажлисда бўлиши лозимдир.
يمكن لنا ان نستفيد من خدمات هذه المكتبة الكبيرة. Биз бу катта кутубхона хизматидан фойдаланишимиз мумкин (дир).

وقالت الشركة في التماسها
انها اضطرت الى اتخاذ هذا
القرار لتركم ديونها.

Ширкат ўз узида қарзлари кўпайиб кетганлиги учун шу қарорга келишга мажбур бўлганлигини айтди.

Исталган кўчирма гап ўзлаштирмага айлантирилиши мумкин.

1. Кўчирма гап дарак гапдан иборат бўлса, ўзлаштирмага айлантирилганда тўлдирувчи эргаш гап тусини олади:

кўчирма гап:

قال المدرس: هذا الرفيق رجع
امس من الرحلة الى البلدان
العربية المتقدمة.

Ўқитувчи деди: Бу ўртоқ илғор араб ўлкаларига саёҳатдан кеча қайтди.

ўзлаштирма гап:

قال المدرس ان هذا الرفيق رجع
امس من الرحلة الى البلدان
العربية المتقدمة.

Ўқитувчи бу ўртоқ илғор араб ўлкаларига саёҳатдан кеча қайтганини айтди.

2. Агар кўчирма гап сўроқ гапдан иборат бўлса, ўзлаштирма гап «ким», «қачон», «қачон», «қачон» боғловчи сўзлари билан бириктиб келувчи эргаш гап шаклини олади:

кўчирма гап:

سألت منه: من طلبني صباحا
بالتفون؟

Ундан сўрадим: Эрталаб ким мени телефонда чақирди?
سأل المدير: اين السائق الذي
يقود السيارة؟

Мудир сўради: Машинани бошқараётган шофёр қани?

سأل جها: هل رأيت حماري
الحبيب.

Жуҳо сўради: Сөвикли эшани кўрдигини?

ўзлаштирма гап:

سألت منه من طلبني صباحا
بالتفون.

Ундан эрталаб ким мени телефонда чақирганини сўрадим.
سأل المدير اين السائق الذي
يقود السيارة.

Мудир машинани бошқараётган шофёр қаердалигини сўради.

سأل جها هل رأيت حماره
الحبيب؟

Жуҳо сөвикли эшанини кўрганлигимизни сўради.

ЭГА ЭРГАШ ГАПЛАР

Гап шаклидаги ёйиқ эга — эга эргаш гап деб юритилади. Эга эргаш гап бош гапнинг кесими билан икки усулда боғланади:

1. Боғловчи вазифасини ўтайдиган нисбий олмош **الذي** ва унинг гуруҳи воситасида:

قرأ المكتوب الذي يتقدمهم.

حدث عن هذه الهجمة التي قد اشترك فيها.

Уларнинг олдиндагиси хатни ўқиди.

Бу ҳамла ҳақида унда иштирок этган кимса гапириб берди.

2. ان ('анна) эргаштирувчи боғлончиси ва ان ('ан) истак юк-ламаси воситасида:

كان اهم شيء للمدرس ان نقرأ النص بلا خطأ و نجيبه لاسئلته النحوية كلها صحيحا.

Ўқитувчи учун энг муҳими матн-ни хатосиз ўқишимиз ва грамматик саволларнинг барчасига тўғри жавоб беришимиз эди.

Шунингдек, эга эргаш гаплар булар ёрдамида бирикканда, кўпинча, бош гапнинг кесими вазифасини **من المعلوم ان**, **من المعروف** каби шахсн тошилмас бирикмалар бажаради:

لا بد ان نذهب الى السينما و ان نشاهد هذا الفلم العربي المعجب. المهم في الصناعة ان نخرط القطع بلا سقط.

Албатта кинотеатрга боришимиз ва бу қизиқарли араб фильмини кўришимиз керак.

Нуқсонсиз деталлар йўнишимиз савоатда муҳимдир.

КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛАР

Гапнинг кесими феълдан ифодаланган чоғда, ўз-ўзидан маълумки, мазкур феъл-кесимнинг ўзи тугал гап вазифасини бажара олади. Айни пайтда, гапда феъл-кесимга буйсундирилган бошқа булақлар мавжуд бўлса, улар қанчалик узун силсилани ташкил қилмасин, гап ёйиқлигича қолаверади ва ҳеч қачон қўшма гап бўла олмайди. Бинобарин, феълий гапларда феъл-кесимни гап билан алмаштириш масаласи келиб чиқмайди. Исмий гапларда бўлса нисбат бошқачароқдир. Унда кесим эга билан соч, жинс ва келишиқда қўслаштирилган исмдан иборат. Эгадан кесимни ажратадиган омил исмий гапларда, асосан, ҳолатдаги турлилик ёки ҳамма вақт ҳам зарурлиги тақозо қилинмовчи ажратувчи олмошдир. Исм предикатив бирлик эмас. Бас, шундай экан, тўлиқ гап исмий кесимга тенг кела олади. Бинобарин, уни алмаштира олади ҳам. Хулоса қилсак, кесим эргаш гаплар амалда исмий гаплар кесими вазифасини бажара олиши мумкин.

Кесим эргаш гаплар бош гапга воситасиз ва воситали эргашиб келиши мумкин. Воситасиз ҳолатга қаранг:

أخي رفيقه مريض.

Акамнинг ўртоғи бемордир.

هذا المهندس عمل ابوه في هذا المصنع قبل سنوات الحرب العالمية.

Бу инженернинг отаси ушбу заводда Жаҳон урушидан олдинги йилларда ишлаганди.

Воситали ҳолатга келсак, бунда кесим эргаш гап эгага турлича эргашади:

а) нисбий олмаш /الذی، من، ما/ воситасида:

ما الذی یفیدنا فی الارض؟ Ер (юзи) да бизга фойдали нарса нима?
القريب من یقرب نفسه. Ўзини яқинлаштирувчи кимсагина яқининг (бўла олади).

б) ان ('ан) юкламаси воситасида:

قصد الطالب النشيط ان یدرس. «Фаол толибнинг ягона нияти барча фонларни яхши ўзлаштиришдир.
كل المواد الدراسية جيدا.

в) ل (ли-) юкламаси воситасида:

ذلک لتعلموا اننا نشطاء! Бу — бизнинг фаоллигимизни билиб қўйишингиз учун!

ИСТАК МАЙЛИ ШАКЛИДАГИ ФЕЪЛНИНГ ГАПДА ҚУЛЛАНИЛИШИ

Истак майли шаклидаги феъл қўшма гап таркибида эргаш гапнинг кесими бўлиб келади. Истак майлининг модал юкламалари эса эргаштирувчи боғловчилар вазифасини бажаради. Бунда икки ҳолни ажратамиз:

1. Истак майли шаклидаги феъл воситасиз тўлдирувчи талаб қилувчи феъл ҳамда модал феъл ва модал иборалардан кейин келганда, тўлдирувчи эргаш гапни бошлаб келади:

قال الذئب للغروف: انت تريد ان تکذبني. Ўри қўзичоққа деди: Сен мени алдамоқчисан.

دعا مؤتمر البترول العربي ان تلتزم شركات البترول الاجنبية في الاراضى العربية بتعويض النقص. Ариб нефти (давлатлари) конференцияси араб ерларидаги чет эл ширкатларини боқимандаларни тўлашга чақирди.

2. Истак майли шаклидаги феъл предикативлик қўлланишдаги модал сўз ва бирикмалардан кейин келганда, эга эргаш гапнинг кесими вазифасини бажаради. Бунда бошқа эргаш гаплардан фарқли равишда, эга эргаш гап кесим вазифасини бажарувчи модал сўз ва модал бирикмаларга эргаштирилади:

يمكن للطلاب ان يتكلموا باللغة العربية بسهولة في نهاية الصف الثالث. Толибларнинг араб тилида жўпгина гаплашишлари учинчи курснинг охиридагина мумкин бўлади.

يجب على هذا المساعد ان
يشغل فى جنى الطماطم.

Бу ёрдамчи помидор йиғини билан шуғулланиши керак.

لن ЮКЛАМАСИ

لن (лап) юкламаси кучайтирув-инкор мазмунини ифодалайди.

Бу юкламадан сўнг гапда истак майли шаклидаги феъл келиши талаб қилинади. У келаси замонга тааллуқли қатъий кучайтирув инкори мазмунини англатиб келади ва ўзбекчага «ҳеч қачон», «сира ҳам» ёки шунга ўхшаш тарзда таржима қилинади:

ما رجعنا و لن نرجع من طريق
النضال لاجل حرية الشعوب فى
البلدان المستعمرة.

لن اشرب هذا السم الدخانى
الذى يسمى سيكارة.

Мустамлака ўлкалардаги халқларнинг озодлиги учун кураш йўлидан қайтмаганмиз ва сира ҳам қайтмайжакмиз.

Сигарета деб аталувчи тугушли захарни ҳеч қачон чекмаяжакман.

Биринчи матн

ثم عاد السيد الى ان يرجع الفلاح من السوق. اراد الطواحينى ان يذهب الى السوق ليبيع حمارا له. كان عليك ان تمشى نفسك و ان تركب الشيخ على الحمار (اسطورة). ثم رجعنا الى التساطىء. لنجمع مقدارا ما من ثمر الجوز لناكل منه. لا اقدر ان ارفع قامتى من التعب الشديد. اريد ان اقوم ببعض التجارب التى احسنها. يحسن ان تعانوا قبل ان نضع الورقة و لتكونوا على يقين من انها ورقة عادية. ولكنه لن يستطيع ان يتصور مقدار سخطى (المازنى).

لن ينسى العرب من المحيط الى الخليج العربى ان عدوهم هو الامبريالية (الجمهورية). انت لا تفهمين و لن تفهمى شيئا (مكى محمد على).

357-машқ. Истак майлида тусланг:

استطلع، تشكل، افتخر، كاتب، رفض

358-машқ. Қуйидаги модал феъллар иштирокида тўртта жумла тузинг:

يمكن، يجب على، يجوز ان، لا يجوز ان

359-машқ. Қуйидаги модал мазмундаги феълларнинг ҳар бирига биттадан жумла банинг:

ظن، ينبغي، اراد، استطاع، امر، وجب

360-машқ. Кўчирма ва ўзлаштирма гапларни арабчага ўғиринг:

1. Бу толиб менга дедими, у қишки таътил вақтида қишлоққа бормоқчи эмас. 2. Элчихонанинг масъул ходими деди: «Давлатимиз қолоқ давлатларга ҳар қандай шароитда ҳам ёрдам бераверади». 3. Эшитдимки, у чет тиллар институтига ўқишга киришни истайди. 4. Бақа ўрдакларга улар билан кетмоқчилигини, уларсиэ бу ерда яшай олмаслигини айтди.

361-машқ. Қуйидаги кўчирма гапларни ўзлаштирма гапларга айлантиринг.

الذئب: انك، الخروف، قد عكرت على الماء الذى اشربه.

الخروف: لا، يا سيدى، فان الماء يجرى من عندك و من ناحيتك الى ناحيتى.

الذئب: ولكنك شتمتنى فى العام الماضى.

الخروف: ان عمري ستة شهور فقط و ما كنت قد ولدت منذ عام فكيف شتمتك؟

الذئب: اذا لم تكن انت الذى شتمتى فابوك هو الذى شتمنى.

الخروف: اننى يتيم و لا اعرف لى ابا

362-машқ. Таржима қилинг:

1. Бу яманланинг барча гапларини ўзим яхши тушуна оламан, менга таржимоннинг кераги йўқ. 2. Толибалар дорилфунуннинг асосий кутубхонасига ўқиш ва вакифаларни тайёрлаш учун кирдилар. 3. Кимки ўз соғлиғини сақламоқчи бўлса, эрталаб бадантарбия қилиши лозимдир. 4. Сиз сафардан тез қайтишингиз керак.

363-машқ. Эга ва кесим эрсаги гапларни ажратиб ўзинг ва таржима қилинг:

١ - تحدثت معى التى جاءت بالمكتوب من الهيئة الادارية. ٢ - اخوك من صدقك. ٣ - يظهر ان هذا الرياضى يسافر من طشقند الى موسكو بمعنويات جيدة للاشتراك فى الالعاب الاولمبية الصيفية. ٤ - الوطن الشرعى هو الذى ولدت فيه. ٥ - انه هو الذى درس اللغة العربية فى جامعة بغداد. ٦ - الخمر فيه جنون. ٧ - فخر المفاخر ان يصبح اخونا بطل العمل الاشتراكى.

Иккинчи матн

الحصان المسروق

دخل اللص اسطبل فلاح و سرق اجمل حصان فيه. وبحث الفلاح كثيرا عن حصانه فما وجده. فذات يوم قصد الفلاح الى السوق لشراء بعض احتياجاته و مر بقسم يبيع الحصان و فجأة ابصر حصانه مع رجل

يعرضه للبيع فعرفه معرفة فتعلق به ثم صاح صياحا باعلى صوته و قوته:

— هذا حصاني، وقد عثرت عليه اخيرا. هلموا الي، ايها الناس!
اجتمع الي الصياح خلق كثير و انقسم الناس فريقين: فريقا يناصر
الرجل و فريقا يناصر الفلاح. فقال الرجل اللص للفلاح.
— تقول ان حصاني الذي رببته من صغره لك. فربما حصانك كان
شبيها بحصاني. خطرت للفلاح فكرة في هذه اللحظة فوضع يديه بسرعة
على عيني الحصان ثم قال للصوص:
— لا تؤاخذني، من فضلك، اية عينيه عوراء؟ اليمني او اليسرى؟
ما كان اللص تنبه لهذا الامر من قبل و لم يلاحظ ان الحصان اعور.
— انه اعور بعينه اليسرى.
فصاح الفلاح: كذبت لان عينه اليسرى سايمة.
فسكت قليلا و هو لايعرف كيف يجاوب. ثم قال بتردد:
و رفع يده عنها. ضحك الناس و تضاحك اللص ايضا.
— لقد اخطات، يا سيدي. ان الحصان اعور بعينه اليمني.
فرفع الفلاح يده الاخرى عن العين اليمني للحصان و قال فرحا:
— انظروا، ايها الناس، حصاني يبصر بكلتا عينيه و ليس باعور.
فتكاثر الناس على اللص و قبضوا عليه. و هكذا ارجع الفلاح
العاقل حصانه المسروق

СҮЗЛИК

اسطبل	(ист.аблун) отхона	حصان	(х.ис.а.нун) от
تكاثر على	(така.с:ара 'ала.) ёширилмоқ	طواحيني	(т.ава.х.и.ниййун) тегирмончи
صاح	(с.а.х.а) (и) қич- қирмоқ	ناصر	(на.с.ара) тарафини олмоқ
سخط	(сахт.ун) ғазаб	يقين	(йақи.нун) қатъий ишонч
تردد	(тараддада) олаза- рак бўлмоқ	كلا، كلتا	(кила., килта.) ик- ков
تنبه	(танаббаҳа) диққат қилмоқ	هلموا	(ҳалумму.) тез ке- линглар!

Бирикма ва иборалар

عرض للبيع	бозорга солмоқ
لا تؤاخذني	кечирасан!
ايها الناس!	Хой одамлар!

طماح صياحا باعلى صوته
تكاثر الناس عليه.

رباه من صغره
ببصر بكلتا عينيه
خطرت للفلاح فكرة.

бор овоз билан қичқирмоқ
Одамлар унинг устига
ёпирилишди.
Гўдаклигидан тарбияламоқ
икки қўзи билан кўрмоқ
Деҳқонга бир фикр келди.

364-машқ. Саволларга оғзаки жавоб беринг:

لماذا افترق الجمهور للفريقين؟ لماذا وضع الفلاح يديه على عيني
الحصان؟ هل لاحظ اللص ان الحصان الذي سرقه اعور؟ لماذا تكاثر
الجمهور على اللص؟ ارجع الفلاح حصانه المسروق؟ من ربي الحصان
من صغره؟

365-машқ. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб бешта гап тузинг:

حصان، فلاح، لص، اسطبل، يسرى، يمنى، ارجع، وضع

366-машқ. Сўз шаклларини аниқланг, қолашларини топинг:

فريق، تبسم، معرفة، سليم، عوراء، ربي

367-машқ. Неча турли ўқий оласиз?

يبصر، تنبه، حصان، لاحظ، ناصر، تضاحك

368-машқ. Икки ёқлама таржима учун мати:

هل الامهات فى اوزبكستان يحصلن على نفقات من الدولة؟

— Худди шундай! Бизда оналарнинг барчаси ёрдам олади.

هل تحصل على المساعدة كل ام بدون اعتبار لكمية اولادها؟

— Икки болали оналар бундай ёрдамни учинчи болалари ту-
тилганда оладилар.

وكيف تعوض الدولة هذه المصروفات؟

— Давлат сарф бўлган маблағни бўйдоқ ва кам болали фуқаро-
лардан жамғаради, солиқлардан ажратади.

اشكرك شكرا جزيلًا لاخبارك الصحيحة و الكاملة.

369-машқ. Қуйидаги сўзлар ёрдамида «Оналарга нафақа» мавзусида беш-
та гап тузинг:

ولادة، اعانة، قليلة الاولاد، كثيرة الاولاد، حصل على، مساعدة

370-машқ. Таржима қилинг:

1. Кунларнинг бирида деҳқоннинг уйига ўғри кирди ва унинг
отларидан бирини ўғирлади. 2. Деҳқон отини узоқ қидирди, лекин
унш топа олмади. 3. Жума куни деҳқон оналасига керакли нарса-
ларни сотиб олиш учун шаҳарнинг марказий бозорига борди. 4. У,

одатига кўра, бозорнинг ҳайвонлар сотиладиган қанотига кирди ва отларни узоқ тамошо қилди. 5. Шу пайт деҳқон отлар орасидан ўзининг ўғирланган отини кўриб қолди. 6. Бир гуруҳ бозорчилар деҳқонни ҳақ деса, иккинчи гуруҳдагилар сотаётган одам тарафини олдилар.

371-машқ. «Ўғирланган сигир» мавзусида уй ишоси ёзинг.

372-машқ. Уқинг:

يا للخسارة

سألت تلميذة صديقتها: — ماذا كتبت في الامتحان؟

— لقد اودعت الورقة بيضاء.

— يا للخسارة، وانا كذلك. سيقول المدرس باننا نقلنا عن بعضنا.

Йигирма тўртинчи дарс:

ФЕЪЛ ДАРАЖАЛАРИ. АНИҚ ДАРАЖА

Феъл даражалари соф наҳвий (морфологик) категория бўлиб, у объект ва субъект ўртасидаги грамматик муносабатларни ифодалайди.

Ҳаракат, унинг объекти ва субъект ўртасидаги муносабатлар турлича кечиши мумкин. Ўзбек тилида бош хил феъл даражалари мавжуд. Булар: аниқ (ювди), мажҳул (ювилди), ўзлик (ювинди), биргалик (ювишди) ва орттирма (ювдирди). Феъл даражаларининг ўзаро фарқи махсус қўшимчалар воситасида англатилади.

Араб тилида эса иккита феъл даражаси шакли ажратилади: аниқ ва мажҳул. Уларнинг ҳар бири тусланади — замон, шахс ва сон тусларига эга. Қолган даражалар боблар воситасида англатилади:

а) ўзлик — 7, 8 ва 9 боблар воситасида;

б) биргалик — 3 ва 6 боблар воситасида;

в) орттирма — 2 ва 4 боблар воситасида;

Феъл (кесим)нинг даражасидаги ўзгариш гап қурилишида ўзгалик вужудга келишига ишора қилади. Бу ўзгариш даражаларнинг сарфий (синтактик) хусусиятларидан келиб чиқади. Умуман олганда, араб тилида даража категорияси эга билан кесим алоқалари характерини ва уларнинг объектга муносабатини кўрсатади.

Аниқ даража феълда мужассамланган иш-ҳаракатни шахс (нарсас) бажаришини кўрсатади. Бундай гапларда эга манتيқий субъектга тўғри келади. Мантиқий объект эса иккинчи даражали бўлаклардан бири бўлиб келади:

قرا الطالب نصا. Толиб матн(ни) ўқиди.

صنع الخراط قطعة. Токар детал(ни) ясади.

Бундай гапларда субъект бажараётган иш-ҳаракат объектга фиол (актив) йўналган бўлади. Мазкур гапларда объект тўлдирувчидир.

Араб тилида аниқ даражадаги бир феъл воситасида ўзаро бирин-кетинликда алоқадор икки ҳаракатни ифодалаш мумкин. Бошқача айтганда, икки ишни бир бажарувчи бир аниқ даража феъли шакли воситасида адо этади:

اطعمت الضيف لحما. Меҳмонни гўштга тўйдирдим.
 كتبت الجريدة مقالة. Газетага мақола (ни) ёздим.

Аниқ даража феъли иштирокидаги гаплар фаол таркиб (актив конструкция) да бўлади.

ФЕЪЛЛАРНИНГ МАЖҲУЛ ДАРАЖАСИ

Араб феълларининг мажҳул даражаси ҳаракатнинг бажарувчиси ва объекти ўртасидаги шундай муносабатга ишора қиладики, унда ҳаракат объекти гапда эга тарзида, субъекти (бажарувчиси) эса тўлдирувчи тарзида иштирок этади. Бошқача айтганда, мажҳул даражадаги феъл ҳаракатнинг грамматик объект томонидан бажарилиб, грамматик субъектга ўтганлигини билдиради. Мажҳул феъл эга аяллаган шахс-варсанинг азмиби бажарувчи эмас, балки бошқанинг ҳаракатини ўзига қабул қилувчидир.

Мажҳул даража шакли араб тилида аниқ даражадаги ўтган замон феълидан ўзакнинг биринчи ундошини дамма, иккинчисини касра ўқиш билан ясалади. Ўзакнинг учинчи ундоши ва шахс ясовчи қўшимчалар ўзгаришсиз қолади. Қолипи: **فعل** (фу'ила):

درس (дараса) ўрганмоқ	—	درس (дуриса) ўрганилмоқ
كتب (катаба) ёзмоқ	—	كتب (кутиба) ёзилмоқ
نشر (вашара) тарқамоқ	—	نشر (нушира) тарқалмоқ

Мажҳул даража феълларининг ҳозирги-келаси замони аниқ даражанинг айни шу замон шаклидан ўзакнинг иккинчисини фатҳа ўқиш билан ясалади. Бунда шахс ясовчи олд қўшимчалар даммали ўқилади, қолганлари ўзгаришсиз қолади; қолипи — **يفعل** (иуф'алу):

يدرس (йадрусу)	—	يدرس (йудрасу)
يكتب (йактубу)	—	يكتب (йуктабу)
ينشر (йаншуру)	—	ينشر (йуншару)

Ўз-ўзидан тушунарлики, мажҳул даража феъллари ҳар икки замон шаклларида ҳам аниқ даража феъллари каби тусланади. Мажҳул даража феъллари кесим бўлиб келган гапларда грамматик тўлдирувчи иштирок этса, ундан олдинга **من قبل** (мин қибали), **من طرف** (мин т.арафи), **من جانب** (мин жа.ниби) «тарафидан, томонидан» бирикмаларидан бири орттирилади:

كتب المكتوب. Мактуб ёзилди.

Мақтуб толиб томонидан ёзилди.

Тошкентдаги шарқшунослик илм-гоҳи кутубхонасидаги босма китоблар китобсеварлар томонидан ўтган асрда нашр қилингандир.

كتب المكتوب من قبل الطالب.
نشرت الكتب المطبوعة في
مكتبة المعهد الاستشراقى في
طشقند من قبل المحبين للكتب
في العصر الماضى.

ҲОСИЛА БОБЛАРДА МАЖҲУЛ ДАРАЖА

Амалда 9 боб феълларидан бонқа барча ҳосила боблардан мажҳул даража шакли ясаш мумкин. У ўтган замонда ўзакнинг иккинчи ундошини касра, биринчисини эса дамма ўқиш билан ясалади. Агар феълнинг аниқ даража шаклида дастлабки ундошдан сўнг чўзиқ унли «а.» орттирилган бўлса, чўзиқ «у.»га айлантирилади. Агар ўзакнинг биринчи ундоши сукунланган бўлса, ундан олдинда мавжуд ҳаракатлар даммага айлантирилади. Маълумки, ўзакнинг учинчиси одатда фатҳалидир:

درس (дарраса) ўргатмоқ	درس (дурриса) ўргатилмоқ
رافق (ра.фақа) ҳамроҳ бўлмоқ	روفق (ру.фиқа) кузатилмоқ
افتتح (ифтатах.а) очмоқ	افتتح ('ўфтутих.а) очилмоқ
استملك (истамлака) эгалламоқ	استملك ('устумлика) эгалланмоқ

Барча ҳосила феъллардан мажҳул даражанинг ҳозирги-келаси замон шакллари қуйидагича ясалади: Ўзакнинг иккинчи ундоши фатҳали ўқилади (ўзи фатҳали бўлса, шу ҳолича қолдирилади). Қолган биринчи, учинчи ундошлари ва қўшимча киритилган ҳарфларнинг ҳаракатлари ҳам ўз ҳолича қолдирилади. Шахс ясовчи қўшимчаларнинг ҳаракатлари эса даммага айлантирилади (асли даммалик бўлса, ўз ҳолича қолдирилади):

يدرس (йударрасу), يرافق (йура.фақу), يفتتح (йуфтатах.у),

Барча ҳосила бобларнинг умумий қолиплари қуйидагича:

Боб	Ўтган замон		Ҳозирги-келаси замон	
	ёзилиши	ўқилиши	ёзилиши	ўқилиши
2	فعل	(фў'ила)	يفعل	(йуфа'алу)
3	فوعل	(фў.'ила)	يفاعل	(йуфа.'алу)
4	افعل	('уф'ила)	يفعل	(йуф'алу)
5	تفعل	(туфў'ила)	يتفعل	(йутафа'алу)
6	تفوعل	(туфў.'ила)	يتفاعل	(йутафа.'алу)
7	انفعل	('унфў'ила)	ينفعل	(йунфа'алу)
8	افتعل	('уфту'ила)	يفتعل	(йуфта'алу)
10	استفعل	('устуф'ила)	يستفعل	(йустаф'алу)

Маълумки, араб тилида феълларнинг замон шакллари яхши ри-
вожланмаган. Бу ҳол ҳаракат ва ҳолатларнинг тугалланганлик ва
тугалланмаганлик (вид) мазмунларини ифодалашда маълум қи-
йинчиликлар туғдиради. Бу этишмовчилик ёрдамчи сўзлар (юкла-
малар *سوف، ثم، ف، و،* воситасида маълум
миқдорда тўлдирилади. Бироқ улар иш-ҳаракат ва ҳолатнинг барча
ижир-тижирларини ифодалаш учун мутлақо kifой эмас. Бу вазифа-
ни тўлиқ ифодалашда кўмакчи феъллар хизматидан ҳам фойда-
ланилади.

Шуни таъкидлаш керакки, араб тилида нуқул кўмакчилик маз-
мунида қўлланувчи феъллар мавжуд эмас. Кўмакчи вазифасини
бажарувчи феъл айни пайтда тўлиқ феъл мазмунига ҳам эга. Кў-
макчилик мазмунини эса бошқа сўзлар билан таркибдагина ифода-
лайди.

Кўмакчи феълларнинг бошқа сўзлар билан бир таркибни таш-
кил қилишида икки асосий хусусият мавжуд:

1. Кўмакчи феъл гапларда тўлиқсиз феъл мазмунини ифодалаш
мумкин. Бу ҳолда у ўзидан ортда тушум келишигидаги ёки кў-
макчи бошқарувидаги бирор исм (мас. сифатдош) келишини талаб
қилади.

2. Кўмакчи феъл гапларда асосий мазмуни ифодаловчи феъл-
дан олдинда келади ва у билан жинс, сон ва шахсда умумий қоида
асосида мослик олиб мураккаб феълий кесимнинг бўлагини таш-
кил қилади.

Кўмакчи феъллар ўз мазмунига кўра тўрт гуруҳга ажратилади:

- а) «бошламоқ» мазмунини ифодаловчи кўмакчи феъллар;
- б) «давом» ва «бетўхтошлик»ни ифодаловчи кўмакчи феъллар;
- в) «мавжудлик» ва «бўлишсизлик»ни ифодаловчи кўмакчи
феъллар;
- г) «бўсаға» мазмунини ифодаловчи кўмакчи феъллар.

Шундай қилиб, барча кўмакчи феъллар бошқа сўзлар билан
бириқкандagina кўмакчилик вазифасини адо этиш билан бирга,
гадда исмлар кузатувида келса, тўлиқсиз феъл вазифасини ҳам
бажаради.

«МАВЖУДЛИК» ВА «БОШЛАМОҚ» МАЗМУНЛАРИНИ ИФОДА ЭТУВЧИ КЎМАКЧИ ФЕЪЛЛАР

«Мавжудлик» мазмуни *كان* феълнинг кўмакчи вазифасидан
англашилади. Бунда *كان* феъли «эди» ва унинг шакллари воси-
тасида ўзбекчага ўгирилади. Мазкур мазмуннинг бўлишсиз шакли
ليس феъли воситасида англатилади. Шунингдек, бу феъл бошқа
феъллар билан таркибда замон ва тугалланганликни ҳам ифода-
лаши мумкин.

«Бошламоқ» мазмунини ифодаловчи феъллар қуйидагилар:

بدأ (бада'а) (а)	صار (с.а.ра) (и)	اصبح ('ас.бах.а)
شرع (шара'а) (а)	راح (ра.х.а) (у)	امسى ('амса.)
بقى (бақийа) (а)	بات (ба.та) (и)	جعل (жа'ала) (а)
اخذ ('ахаз:а) (у)	ظل (з.алла) (и, а)	

Юқоридаги феъллар «бошламоқ» мазмунини, илгари ҳам эслатиб ўтганимиздек, бошқа феъллар билан таркибда англатади ва ўзлари алоҳида келса, тўлиқ мазмун ифодалайди. Ҳар бир кўмакчи феъл асосий феъл билан бизга маълум қоидалар асосида шахс, сон ва жинсда мослик олади.

بدأت اقرأ المجلات التي كانت
على المنضدة.

جعلنا نتحدث عن دراسة اللغة
العربية و عن صعوباتها.
لقد رأيت من النافذة انكن
اخذتن ترجعن من نزهة الى
حديقة الحيوان.

Стол устидаги журналларни ўқий
бошладим.

Биз араб тилини ўрганиш ва
унинг қийинчиликлари ҳақида
гапира бошладик.
Ҳайвонот боғига сайрдан қайта
бошлаганингизни деразадан
кўрдим.

Гапдаги эга учинчи шахсда бўлса, грамматик сонда мослашув унинг ўрни — эгага нисбатан тутган мавқеига боғлиқ:

اخذت سوريا تطالب بزيادة
العائدات لقاء ضخ البترول
بواسطة الانابيب المارة عبر
اراضيها.
اصبح العملاء ينكرون اعمالهم
المرتبطة بقتل العمال الفعاليين.

Сурия ўз ерларидан ўтган трубо-
провод орқали нефть ҳайдаш
учун тўловларни орттиришни
талаб қила бошлади.

Сотқинлар фаол ишчиларнинг
ўлдирилишига боғлиқ кирдикор-
ларини ивкор эта бошладилар.

ҚОМУСЛАР БИЛАН ИШЛАШ

Арабча матнларда учрайдиган нотаниш сўзлар йигирма учинчи дардан бошлаб сўзликларга киритилмади (бундан иккинчи матнлар мустасно). Керакли сўзларни толиблар энди ўзлари қомуслардан топа оладилар.

Араб тилига хос қомуслар турли тасниф усулларига эга, улардан сўзлар турли усуллар билан топилади. Сўнгги даврларда нашр қилинган кўпчилик қомусларда «ўзак-негиз-ҳосила» усули кўпроқ қўлланилади. Бунинг маъноси шуки, қариндош сўзлар бирламчи ўзак ҳамжиҳатлигига йиғилган. Бошқача айтганда,

خبير (хабура) (y)	تخبر (тахаббара)
خبير (хаббара)	تخابر (тахабара)
خاير (ха.бара)	اختبر ('ихтабара)
اخبر ('ахбара)	استخبر ('истахбара)

Феълларини ва уларнинг барча ҳосилаларини «хабардор бўлмоқ» умумий тушунчасини англатувчи «х-б-р» ўзагидан қидириш керак.

МАСДАРНИНГ ФЕЪЛ ШАКЛИ ҶУРИДА ҚўЛЛАНИЛИШИ

Феълнинг шахс шакллари мутлақ ҳаракат ёки ҳолат билдирувчи (отлашмаган) масдар билан алмаштириш мумкин. Бу ҳол, одатда, «бошланмоқ» ва «давом» мазмунидаги феъллардан ҳамда модал ва модал мазмунидаги феъллардан сўнг рўй беради.

«Бошланмоқ» ва «давом» мазмунидаги феъл билан таркибни таъкил қилган асосий феъл — аниқ шаклга қўйилган масдар билан алмаштирилиши мумкин. Бунда бошлайиш ёки давом феъли ва масдар ўртасида **فى** (фи.) кўмакчиси пайдо бўлади:

شرعنا نكتب بالصمت.	Жимсира ёза бошладик.	شعنا فى الكتابة بالصمت
بدا يبرهن النظرية.	У теоремани исбот қила бошлади.	بدا فى برهان النظرية.
ظل الطلاب يقرؤون النص.	Толблар матнни ўқинида давом этишди.	ظل الطلاب فى قراءة النص.

Модал мазмундаги феъллар ёки соф модал феъллардан кейин келаётган эргаш гапларнинг **истак** майли иштирокида тузилган узвий бирликларини ҳам аниқ шаклдаги масдарлар билан алмаштириш мумкин. Бунда масдарнинг келишиги алмаштирилган феълнинг бошқарилув даражасига боғлиқ бўлади;

а) ўтимсиз бошқарув:

يجب عليكم ان تتجمعوا عند المتحف فى الساعة التاسعة الا عشر دقائق.	Сизлар музей олдида ўн дақиқа кам тўққизда йигилишингиз керак.	يجب عليكم التجمع عند المتحف فى الساعة التاسعة الا عشر دقائق.
هل يمكنكم ان تحضروا واجباتكم اليومية فى اليوم نفسه.	Бугунги вазифаларингизни шу куннинг ўзида бажаришингиз мумкинми?	هل يمكنكم تحضير واجباتكم اليومية فى اليوم نفسه؟

б) воситали ва воситасиз ўтимли бошқарилув:

اريد فى نهاية قولى ان انصحكم فى هذا الموضوع.	Сўзимнинг охирида шу мавзуда сизга насихат қилмоқчи- ман.	اريد فى نهاية قولى نصحكم فى هذا الموضوع.
امر المدير للمهندس بان يجىء بالتقرير الكامل عن الاعمال الانشائية فى المصنع.	Мудир инженерга заводдаги қурилиш ишлари ҳақида тў- лиқ баённома би- лан келишни буюрди.	امر المدير للمهندس بالمجيئة بالتقرير الكامل عن الاعمال الانشائية فى المصنع.

Инкор мазмундаги феъл шакллари масдарлар билан алмаштирилмайди. Шунингдек, модал бирикмали иборалардан сўнг ҳам феъл шакллари масдарлар билан алмаштириш тавсия этилмайди.

САБАБ ЭРГАШ ГАПЛАР

Сабаб эргаш гаплар бош гапдаги воқеа ёки ҳодисанинг юзага келиш сабабини кўрсатади. У бош гапга эргаштирувчи **لان** (ли-анна) боғловчиси воситасида бирикиб келади. Одатда боғловчидан сўнг гапнинг эгаси келади ва боғловчи **уни** тушум келишигида айтилишга мажбур қилади:

هذا الطالب المتأخر قد نجح فى
الامتحانات الاخيرة لان رفاقه
ساعدوه فى تحضير واجباته.

Бу қолоқ **толиб** сўнгги имтиҳон-лардан муваффақиятли ўтди, чунки ўртоқлари вазифаларни тайёрлашда **унга** ёрдам беришди.

Эргаштирувчи боғловчидан сўнг эргаш гапнинг кесими келган ҳолатда, феъл-кесим ва боғловчи орасига «грамматик эга» қўйилади. Грамматик эга бирикма шаклдаги ажратувчи олмош бўлиб, у бевосита боғловчига қўшиб ёзилади.

Грамматик эга иштирокининг икки хусусияти бор:

1. Феъл-кесимнинг эгаси эргаш гапда зикр қилинса, барча ҳолатларда ҳам учинчи шахс, бирлик ва музаккардаги бирикма олмош грамматик эга вазифасини бажаради:

بدأ عمال صناعة السيارات
الامريكية عند منتصف الليل
الماضى اضرابا ضد شركة
«فورد» لانه فشلت المفاوضات
بينهم و ممثلى الشركة.

Ўтган ярим кечада Америка ав-томобиль саноати ишчилари «Форд» ширкатига қарши иш ташладилар, чунки улар билан ширкат вакиллари ўртасидаги музокаралар муваффақиятсиз-ликка учради.

2. Феъл-кесимнинг эгаси олмошдан ифодаланган бўлса, грамматик эга ва феъл-кесим шахсда ўваро мослик олади:

Қўшинимиз жангчилари фашизмни жангда енгдилар, чунки улар ўз суюкли ватанларини ҳимоя қилган эдилар.

ان افراد جيشنا انتصروا على
الفاشية فى القتال لانهم دافعوا
عن وطنهم الحبيب من طاعون
الفاشست.

ما اشتركت فى الاجتماع الاخير
لصفنا لاننى كنت مريضا.

Курсимизнинг сўнги мажлисида иштирок эта олмадим, чунки мен бемор эдим.

Шуниингдек, لما (ламма.) «сабабли» ва از ('из:) «учун ҳам» эргаштирувчи боғловчилари ҳам сабаб эргаш гапларни бош гапта бириктирувчи восита бўлиб келишлари мумкин.

РАВИШ ЭРГАШ ГАПЛАР

Равиш эргаш гаплар араб тилида ўзбек тилидагидан бирмунча фарқ қилади. Маълумки, равиш эргаш гаплар ўзбек тилида бош гап кесимидан англашилган иш-ҳаракатнинг қай таразда рўй беришига ишера қилади. Араб тилида эса равиш эргаш гаплар ҳаракат субъекти ёки объектининг ҳолатини, шувиингдек, бош гапта ифодалаган иш ҳаракат содир бўлаётган нойтдаги сиртқи вазиятни ифодалайди. Шунга кўра, араб тилидаги равиш эргаш гапларни «ҳол» эргаш гаплар деб ҳам юритилади. Равиш (ҳол) эргаш гаплар бош гапта икки усулда эргашиб келади:

Боғловчисиз эргашув:

و بعد الدقيقتين لاحظت ذلك
المضرب يرتفع سطح مبنى
البوايس ليقيم العلم (الخميسى).

Икки дақиқадан сўнг ҳалиги иш ташловчинини полиция биноси томига байроқ ўриатиш учун кўтарилаётган ҳолда кўрдим.

Боғловчили эргашув; бунда эргаштирувчи боғловчи вазифасини (ва) бажаради:

قرا الطالب هذا الكتاب بالاهتمام
و هو يتصفح اوراقه حينما بعد
الاحيان.

Толиб саҳифаларни аҳён-аҳёнда варақларкан, китобни диққат билан ўқиб чиқди.

رأيت الهلال و هو يرتفع فوق
الارض رويدا رويدا.

Янги ойни кўрдим, у ер устидан аста-секин кўтариларди.

Равиш (ҳол) эргаш гаплар ўзбек тилига кўпинча равишдош ё сифатдош иштирокидаги грамматик усуллар билан ўгирилади.

Биринчи матн

عشر اعرابي على آخر فقال له: ما اسمك؟ فقال: فيضان بن الفرات
بن ابي بحر. فقال له الاعرابي: ليس لنا ان نكلمك الا فى زورق (كليلة
و دمنة). ركب زورقه واتجه به الى الصخرة الكبيرة التى اشار اليها

الملك (اسطورة). في حجرة من هذا ولدت (احمد امين). معمل الحرير، هل جاك نبا دودة القز التي من اجلها بساتين التوت منذ زمن بعيد... يرزم الحرير المحلول خصلا تشحن الى اوربا (احمد امين). منذ ما قبل الحرب شيدت المحطات الكهربائية و الكهرمائية (الاتحاد السوفيا-تى).

بدأ السيد بالفلاح يستجوبه مهددا متوعدا حتى يعترف له بالحقيقة. وقد بدأ وجهه يشرق القديم (اسطورة). امسك يدي و جعل يلحفها قى الحاح... اخذ طفل صغير يقفز بخفة على الاعشاب حتى ابتعد عن الكهف و انقطع عن رفاقه (النار الاولى).

373-ماشқ. Қолишлар асосида ҳосила бобларга биттадан мажҳул даража феъллари ёзинг ва маъноларини белгиланг.

374-ماشқ. Мажҳул даража феълларини замонларда тусланг:

(уфтутих.а) 'افتتح (унтижа) 'انتج (с.уни'а) صنع

375-ماشқ. «Бошламоқ» мазмунидаги қўйдаги феъллардан фойдаланиб бешта гап тузинг:

اخذ، شرع، بقى، ظل، اصبح، صار

376-ماشқ. Масдарларни мувофиқ феъл шакллари билан алмаштиринг:

صدرت الاوامر من القيادة الى قائد الاسطول العربي بقيام ثلاثة زوارق لمنع الاسطول للعدو من الاقتراب من الشواطىء العربية و كان الغرض من ذلك اتاحة الفرصة للقوات العربية من سيناء من الانسحاب الى خط القناة و الدفاع عنها. خرجت الزوارق الثلاثة لاستقبال اسطول العدو وتدميرها. وقدرت الزوارق الثلاثة اغراق الزوارق الثلاثة الفرنسية واسقاط اربع طائرات للعدو الى قاع البحر (محمد حمدى).

377-ماشқ. Сабаб ва равиш эргаш гапли қўшма гапларни арабчага ўгиринг:

1. Толиб беморлиги сабабли дарсга келмади. 2. Спортнинг бу тури фойдали эканлигини билганим сабабли ҳар куни шуғулланаман. 3. Мен дўстим Миржалол ҳақида кўпроқ билишни истайман, чунки уни кўндан кўрмадим. 4. Кимса менга диққат билан тикиларкан, «Сиз Ўткирнинг дўсти бўласизми», деб сўради. 5. Мен бу муҳтарам ёшли одамга меҳр билан узоқ тикиларканман, бейхитёр унга ёрдам бериш фикри келди.

378-ماشқ. Аниқ даража феълларини мажҳулга айлантиринг:

كتب ذلك الكاتب العربى هذه الرواية الكبيرة المعجبة. قرأت الطالبة هذه القصيدة للشاعرة العراقية المعروفة. ان المستعربين قد اعطوا ارض فلسطين لجماعة عنصرية. استخرجت هذه الفرقة النفط

من عمق عميق. تطبع المطبعة ملايين من الكتب المختلفة سنويا. يحتفل الشعب بعيد العمال في اول مايو.

379-машқ. Таржима қилинг:

1. Қўлингиздаги китоб жуда қадимғидир ва у ўтмишдаги одамлар томонидан терига битилган. 2. Ўзбекистон ишчилари делегацияси Сурия пойтахтидаги саройда олий эҳтиром билан кутиб олинди. 3. Кафедранинг катта ўқитувчиси ўртоқ Аҳад араблар тарихидан маъруза ўқий бошлади. 4. Толиблар бир ойдан сўнг арабча матнларни жўнгина таржима қила бошлайдилар. 5. Дўстим чет элдан отасига хат ёза бошлади. 6. Бу йил имтиҳонлар кеч бошланади, чунки кузда деҳқонларга ёрдам бердик.

Иккинчи матн

احب العامل

احب العامل من الناس.
احب الذي يشتغل بفكره فيبتدع من التراب صورة حية جميلة جديدة نافعة.
احب ذلك الذي يجد في حديقة ورثها عن ابيه شجرة تفاح واحدة و يغرس الى جانبها شجرة ثانية.
احب الرجل الذي يتناول الاخشاب الجافة المهملة ليصنع منها مهذا للاطفال او قيثاره ممثلة بالانغام و احب الذي يصنع من الصخور الثماثيل و الهياكل و المنازل.
احب من الناس العامل.
احب ذلك الذي يحول الطين الى آنية للزيت و احب الذي يحول من القطن قميصا و من الصوف جبة و من الحرير ثوبا.
احب الحداد الذي ما انزل مطرقة على سندانه الا و انزل معها قطرة من دمه.
احب النجار الذي لا يدق مسمارا الا و دقن معه شيئا من عزمته.
احب جميع هؤلاء. احب اصابعهم مغموسة بعناصر الارض. احب وجوههم بما عليها من سيما الصبر و التجلد. احب جبهاتهم المشعشة بجواهر الاجتهاد.
احب من الناس العامل لانه يجدد ايامنا وليالينا. احبه لانه يطعنا و يحرم نفسه. احبه لانه يغزل و يحوك لنلبس الاثواب الجديدة و بينما و يسس في الاكواخ الحقيرة (جبران خليل جبران).

استجوب	(истажваба) сўроқ-қа тутмоқ	اشار	(ашара) кўрсатмоқ, нишора қилмоқ
الحاج	(илх.а.х.ун) қунт	الحف	(алх.афа) чидам кўрсатмоқ
آنية	(а.нийатун) идиш	امسك	(амсака) тутмоқ
ثوب	(с:авбун) кийим	خفة	(хиффатун) муло-йимлик
حلو	(х.улвун) ширин	خصلة	(хус.латун) калава
دودة	(ду.датун) қурт	دم	(дамун) қон
سدیم	(сади.мун) туман-лик	رزم	(разама) (у) тур-макламоқ
عزيمة	(‘ази.матун) ният, қарор	فيضان	(файад.а.пун) тош-қин
قفز	(қафза) (и) сак-рамоқ	غزل	(газала) (а) йигир-моқ
قز	(қаззун) пилла	قيثارة	(қи.с:а.ратун) гита-ра, лира
كوخ	(ку.хун) кулба	كهف	(каҳфун) гор
محلول	(мах.лу.лун) эрит-ма, чувилган	مغموس	(магму.сун) ботган, буланган
مشتبك	(муштабақун) ча-гилган, йўғрилган	مشعشع	(муша‘ша‘ун) тў-йинган
مهد	(маҳдун) бешик	مهمل	(муҳмалун) ташлаб юборилган
مهدهد	(муҳадидун) кўр-қитувчи	نبا	(наба‘ун) хабар

380-машқ. Оғзаки жавоб беринг:

ماذا تقهم تحت عبارة «جبهة مشعشعة» بجواهر الاجتهاد؟ من يقوم بتجديد ايامنا؟ من يساعدنا لنلبس الاثواب الجديدة؟ من يبني المنازل المشامخة؟ من يطعم الشعب؟ هل تحب الحداد الاوزبكي الذي ينزل مطرقة على السندان لكي يصنع الحصادات و الزراعات؟ ا انت فلاح غمست اصابعك بعناصر الارض؟ انت عامل يريد تجديد ايامنا؟

381-машқ. Арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

жонли манзара, болалар бешиги, жўшқин лира, темирчи сан-дони, ипак кийим, интилиш дурдоналари, бир томчи қон.

382-машқ. Таржима қилиш.

1. Мен ўз фикрини жамлаб, халқ фойдасига йўналтирувчи одамни севаман. 2. Мен боғлардаги мевали дарахтларни кўпайти-ришга аزمи-қарор қилган одамни севаман. 3. Сен умрингда таш-лабдиқ ёғочдан йўловчи ўтириши учун бирорта курси ясаганми-сан? 4. Тошдан ҳайкал ясаган сангарош, ёғочдан соз ясовчи дурадгор мен учун муҳтарам ва азиздир. 5. Темирдан эҳтиёт қисм

ясаш учун болга ураётган ва деҳқон ишини енгиллатаётган темирчига таҳсин айтаман.

383-машқ. Товуш чиқариб ўқинг:

كان جد الفيلة فيلا ضخما و قويا ذا ذنب طويل و انف قصير.
 حدث ذات يوم ان الفيل كان نائما و بالقرب منه اسد و نمر. مر بهم
 ارنبة صغيرة فربطت الاسد بذنб الفيل. و شدت النمر الى انفه. ثم
 صعدت الى تل و صرخت: يا فيل، يا فيل ذنك مربوط و انفك مشدود!
 استيقظ الفيل و صاح صيحة و اضطرب لها الاسد و النمر فنهضا و
 اخذ كل يشد الى جهته فانقطع ذنب الفيل وامتد انفه و من ذلك الحين
 صار للفيل ذنب قصير و خرطوم صغير.

384-машқ. «Деҳқонни севаман» мавзусида уй ишоси ёзинг.

Йиғиома бе чинчи дарс:

ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Араб тилида феълларнинг шарт майли шакли ҳозирги-келаси замондан охириги дамmani сукунга айлантириш усули билан ясалади. Қолипи: **يفعل** (йаф‘а (и, у) л).

Бунда чўзиқ унлилардан орқадаги нунлар сукунлаштириш ба-робарида тушириб қолдирилади. (Сукунли учинчи ундошдан кейин-гилари эса ўз ҳолича қолдирилади.

درس (дараса) (у) «ўрганмоқ» феълнинг шарт майлида тусланиши

Шахс	Жинс	Шарт майли шаклидаги феъл		
		кўплик	иқбиллик	бирлик
1	умумий	ندرس (надрус)	--	أدرس ('адрус)
2	музак.	تدرسوا (тадрусӯ.)	تدرسا (тадрусә.)	تدرس (тадрус)
	муан.	تدرسنا (тадрусна)		تدرسي (тадрусӣ.)
3	музак.	يدرسوا (йадрусӯ.)	يدرسا (йадрусә.)	يدرس (йадрус)
	муан.	يدرسنا (йадрусна)		تدرسا (тадрусә.)

Кўпликнинг 2 ва 3 шахс музаккар шаклларидаги нунлар туширилгач, ўрнига алиф ортирилади. У талаффузда иштирок этмайди.

Шарт майли шаклининг билдирган маънолари турли-тумандир. У бевосита шарт мазмунини ифодалаш билан бирга яна бошқа мақсад (мас. буйруқ) ларда ҳам қўлланилиши мумкин. Шунга кўра, унинг шаклига ишора қилганимиз ҳолда, «қисқа» ё «кесик»

майл деб атасак ҳам бўлади. Ҳар бир алоҳида гапда шарт (кесик) майл шакли айнан қандай вазифани бажараётгани унинг қандай юклама кузагувида эканлигига кўра ҳал қилинади.

1. Шарт майли шаклидаги феъл **ان** (ин) «агар» ва **متى** (мата.) «қачонки» шарт-модал юкламалари ҳамда уларнинг ҳосилаларидан сўнг келса, шарт мазмунини ифодалайди:

ان تكتب агар ёзсанг, ...   **ان تدرسوا** агар ўргансангиз, ...
متى تفهم қачонки тушунсанг, ...   **متى يقرأ** қачонки ўқиса. ...

Шарт майли шаклидаги феъл **ف** фақат амалий (реал) шартнигина ифодалаш мумкин ва у шарт эргаш гапли қўшма гаплар таркибида қўлланилади.

2. Шарт (ёки қисқа) майл шаклидаги феъл **ل** (ли-) «-син!» юкламасидан сўнг келганда, 1 ва 3 шахсларга буйруқни аёнлатади:

ليكتب ёзсин!   **ليقرأ** ўқисин!
لنكتب ёзайлик   **لنقرأ** ўқийлик!

3. Мазкур майл шаклидаги феъл **لا** (ла.) «-ма» инкор юкламаси билан келганда тақиқлаш, ман қилиш маъносини аёнлатади:

لا تدخل кирма!   **لا تذهبوا** бормангиз!
لا يدخلوا кирмасинлар!   **لا تذهب** бормаймиз!

4. **لم** (лам) «эмас» инкор юкламаси билан келганда шарт (қисқа) майл шаклидаги феъл ўтган замонга тегишли «ман қилиш — тақиқлаш» мазмунини ифодалайди. Уни ўзбекчага ўтиришда қўшимча «асло» ёки «сира» воситаларидан фойдаланган маъқул:

لم اكتب ёзмадим, асло ёзмадим, сира ёзмадим
لم يقرأ ўқимади, асло ўқимади, сира ўқимади

ШАРТ МАЗМУНИНИНГ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАПЛАРДА ҚЎЛЛЕНИЛИШИ

Шарт эргаш гаплар, маълумки, бош гапдаги воқеа-ҳодисаниннг қандай шарт билан юзага келишига ишора қилади. Улар ёрдамида икки турли шарт мазмунини ифодалаш мумкин: реал (амалий) ва ирреал (амалиймас).

Реал (амалий) шарт деганда, амалга ошиши аниқ бўлган воқеа-ҳодисани тушунамиз. Эргаш гапдаги амалий шартда ифодаланган мазмун бош гапдаги натижани келтириб чиқариши табиийдир.

Ирреал (амалиймас) шартли эргаш гапларда эса аксинча — амалга ошиши тахмин қилинаётган, мўлжалланаётган воқеа-ҳодиса ваъирда тугилади.

Шарт эргаш гапнинг бош гап билан боғланишида грамматик шакл муҳим аҳамиятга эга ва аслида, у шартнинг моҳиятини белгилайди.

ШАРТ МАЙЛИ ШАКЛИНИНГ ЭРГАШ ГАПЛАРДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ

Шарт майли шаклидаги феъл қуйидагилардан сўнг келганда шартни ифодалайди:

а) модал-шарт юкламалар: ان ('ин) «агар», اذا ('из:а.) «агар», متى (мата.) «қачонки»;

б) юқоридаги юкламаларнинг ҳосилалари: لئن (ла-'ин) «агарки», «агарда», اذا ما ('из:а.-ма.) «агарчи»;

в) шарт равишлари: كلما (куллама.) «агар ҳар сафар», حيثما (х.айс:у-ма.) «агар қаердаки»;

г) нисбий оломш: من (ман) «агар кимки».

Зикр қилинган воситалар билан ифодаланган шарт реал (амалий) бўлиб эргаш гапли қўшма гаплар таркибидаги шарт эргаш гапларда қўлланилади.

Шарт эргаш гаплар бош гапдаги воқеа-ҳодисанинг қандай шарт билан юзага келишига ишора қилади. Бошқача айтганда, эргаш гап таркибидаги шарт майли феълидан ифодаланган реал шарт хулоса сифатида бош гапдаги натижани келтириб чиқаради. Агар эргаш гапдаги шарт бўлмаса, бош гапдаги натижа бўлмайди. Шарт эргаш гапли эргашган қўшма гапнинг расмийлаштирилишида у ҳолатни қўрамиз:

1) эргаш гапдаги шарт феъли бонн гапнинг феъл-кесимини ҳам шарт майли шаклида келишини талаб этади:

ان تذهب الى المدينة تدخل
المسرح المأسى الموسيقى
باسم مقيمي.

Агар шаҳарга борсанг, Муқимий номидаги музикали драма театрига кирасан.

من يعمل بكل اجتهاده يحترمه
وطنه وشعبه.

Кимки буткул интилиб ишласа, уни ватани, халқи эъзозлайди.

2) бош гапдаги феъл-кесим буйруқ шаклида бўлиши мумкин:

ان ترى في موسكو الرفيق
ايفانوف قل له

Агар Москвада ўртоқ Ивановни кўрсанг, унга айтгилки...

ان تقرأ هذه المجلة فاقرا تلك
الجريدة الملحقة بها ايضا.

Агар ушбу журнални ўқисанг, унга илова қилинган анови газетани ҳам ўқи!

3) бош гапнинг феъл-кесими ўтган замонда қўйилиши ҳам мумкин; бунда реал (амалий)ликка путур етмайди:

فان تنهض في الصباح باكرا
فنهضت معك.

Агар тонгда эрта уйғонсанг, сен билан тураман.

ان تتجه الى المكتبة الاساسية
ذهبت معك.

Агар асосий кутубхонага йўналаётган бўлсанг, сен билан бораман.

Юқоридаги шакллардан ташқари яна боғловчиларсиз эргашув шакли ҳам учрайди:

اجتهد تنجح. Интил ... (ишинг) ўнгидан келади!

ШАРТ МАЗМУНИНИ УТГАН ЗАМОН ФЕЪЛЛАРИ ВОСИТАСИДА ИФОДАЛАШ

Ўтган замон феъл шакллари ёрдамида ҳам реал ва ирреал шарт мазмунларини ифодалаш мумкин.

1. Ўтган замон феъл шакллари реал шарт мазмунини ифодалаганда, улар бевосита модал-шарт юкломлари *إذا* «агар», *متى* «қачонки» ва уларнинг ҳосилалари *إذا ما* ҳамда равишлар *حيثما* «агар қаердаки», *كلما* «агар ҳар сафар», шунингдек, нисбий олмош *من* «агар кимки» кабилар кузатувида келади. Улар шарт эргаш гаплардаги ўтган замон феълнинг шаклига бирор даражада таъсир қилмайди, бироқ унга реал шарт мазмунини сингдиради. Ўтган замон шаклидаги феъл кесим барча реал шарт мазмунлари каби ҳозирги-келаси замонда тушувилади ва таржима қилинади:

إذا شاهدت هذا الفلم قلت لي
مبحثه.

Агар бу фильмни тамошо қилсанг, менга унинг мазмунини сўзлаб берсан.

متاما دخلت شقتك فاضرب
الهاتف الى الاستاذ صالح.

Қачонки хонадонингга кирсанг, у ердан устоз Солиҳга телефон қил!

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, айрим ҳолларда бош гап феъл-кесимининг олдида *ف* (фа-) юкламаси пайдо бўлади. Бироқ бу ҳол ин-ҳаракатнинг айни ўша лаҳзадаги амалга олиш маромига ишора бўлиб, асло шарт тарзидан келиб чиқувчи нисбат эмас.

2. Ирреал шарт араб тилида фақат ўтган замон феъли восита-сидагина ясалади. Бунинг учун *لو... ل* (лав... ла-) «агар...са, ... арди» мураккаб таркибди юкламадан фойдаланилади. Мазкур мураккаб юкламанинг биринчи қисми шарт эргаш гапларнинг олди-га, иккинчи қисми эса бош гап олдида қўйилади:

لو وجد الشاب ظريفا واحدا من
هذه الجماعة لاستمع الى
نصائحها.
لو عثرت على بدلة لا بأس بها
لاشتريتها.

Йигитча бу гуруҳдан бирорта
оқилни топганида эди, унинг
насиҳатларига қулоқ осан
бўларди.

Тузуқроқ костюм учратганимда,
уни сотиб олган бўлардим

Шуни эсдан чиқармаслик керакки, ирреал шарт ўтган замон
фёъли воситасида ифодаланиши устига, бош гапнинг кесимини
ҳам ўтган замон фёълидан ясалишини талаб этади. Шунингдек,
ирреал шарт исмдан ифодаланганида ҳам бош гапнинг кесими ўт-
ган замон фёълидан ясалиши шарт:

لو لا رقيقك لهلكت. Агар ўртоғинг бўлмаганда, ҳалок бў-
лардим.
لو لاه لهلكت. Агар у бўлмаганда, ҳалок бўлардим.

УЧ УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ 11—15-БОБЛАРИ

Уч ундошли ўзаклардан ташкил топган фёълларнинг 11—15-
боблари жуда кам қўлланилади. Бу бобларда ясалган фёъллар ва
уларнинг ҳосила исмлари адабиётларда аҳён-аҳёндагина учраб
туради. Бунинг устига, барча уч ундошли фёъл ўзакларидан маз-
кур 11—15 бобларнинг шакллари ясалавермайди; маълум ўзак-
дан бирор шаклгина қўлланиши мумкин.

11-боб фёъли тўққизинчи бобнинг ўтган замонидан ўзакнинг
иккинчи ундоши ҳаракатини чўзиқ талаффуз қилиш орқали яса-
лади. Бу, амалда, ўзакнинг иккинчисидан сўнг битта алиф орти-
ришга тенгдир. Қолиплари: افعال ('иф'алла), يفعال (йаф'аллу).

11-бобдаги фёълнинг мазмуни тўққизинчи бобдаги иш-ҳаракат-
ни кучайтириш, унга яққоллик аломати (оттенкаси) беришдир:

احمر ('их.марра) қизармоқ — احمار ('их.ма.рра) жуда қизар-
моқ, қип-қизил бўлмоқ
اصفر ('ис.фарра) саргаймоқ — اصفار ('ис.фа.рра) жуда саргай-
моқ, сап-сарик бўлмоқ
اسود ('исвадда) қораймоқ — اسواد ('исвадда) жуда қорай-
моқ, қоп-қора бўлмоқ

11 боб фёълларидан масдарлар افعيالا ('иф'и.ла.лун) қолипида
ясалади:

احميرار ('их.ми.ра.рун) қип-қизил бўлиш, қирмизи тус олиш
اصفيرار ('ис.фи.ра.рун) сап-сарик бўлиб, саргайиб кетиш

Сифатдошлар эса бу бобда биттагига مفعال (муф'алун) шак-
лидадир:

مسواد (мусва.длун) қоп-қорайиб бораётган
 محذاب (мух.да.ббун) жуда букчайиб юрувчи

12-боб феъллари **افعوعل** ('иф'ав'ала), **يفعوعل** (йаф'ав'илу)
 қолипларида ясалади:

اخشوشن — خشن (ихшавшана) жуда қўпол бўлмоқ, қаттиққўл бўлмоқ
 اعشوشب — عشب (и'шавшаба) ўт-алаф босмоқ, ўт ичида қолмоқ

13-боб феъллари **افعول** ('иф'аввала), **يفعول** (йаф'аввилу)
 қолипларида ясалади:

اجلوز — جلز (ижлавваза) роса югуроқ бўлмоқ, чонагон бўлмоқ
 اعلود — علد (и'лаввада) жуда босиқ бўлмоқ

14-боб феъллари **افعلنل** ('иф'анлала), **يفعلنل** (йаф'анлилү)

اعلنك — علك (и'ланкана) қалин бўлмоқ, зич бўлмоқ
 اعننج — عنج (и'нанжажа) роса урмоқ, дўппосламоқ

15-боб феъллари **افعللى** ('иф'авла.) ва **يفعللى** (йаф'анли.)
 қолипларида ясалади:

اسلنقى — سلق (исланқа.) чамқанчасига ўтмоқ
 اعلدى — علد (и'ланда.) йўгон бўлмоқ, кучли бўлмоқ

СЎЗ ЯСАШ

Сўз ясаш деганда илгари маълум бўлган лексик ва грамматик унсурларни ўзаро алмаштириш (комбинациялаш) усули билан янги сўзлар ҳосил қилиш назарда тутилади. Шунингдек, ўзакларни кенгайтириш, такрорлаш каби оддий усуллар ҳам мавжуд.

Сўз ясашдаги алоқадорлик соф лексик муносабат бўлиб, у грамматик муносабатлардан фарқ қилади. Қийёсланг:

сўзлар бирлиги:

мураккаб сўз:

رأس مال (ра'су мал.лин)	—	رأسمال (ра'сма.лун)
رأس المال (ра'су-л-ма-ли)	—	الرأسمال ('ар-расма.лу)
رؤوس اموال (ру'у.су 'амва.лин)	—	رساميل (раса.ми.лу)
رؤوس الاموال (ру'у.су-л-амва-ли)	—	الرساميل ('ар-раса.ми.лу)

Сўз ясаш — «иштиқоқ» (الاشتقاق 'ал-'иштиқа.қу) да ният янги сўз шакли келтириб чиқаришга қаратилган бўлади; бунда

янги сўз аввалгиси билан шакл (ўзак) ва мазмун алоқадорлигини сақлайди.

Араб тилида сўз ясашнинг, тўрт усули мавжуд ва улар жуда ўзига хос номланади:

1) оддий сўз ясаш усули	/الاشتقاق الصغير/;
2) катта сўз ясаш усули	/الاشتقاق الكبير/;
3) анча катта сўз ясаш усули	/الاشتقاق الكبار/;
4) жуда катта сўз ясаш усули	/الاشتقاق الاكبر/;

ОДДИЙ СЎЗ ЯСАШ УСУЛИ

Оддий (кичик) сўз ясаш **الاشتقاق الصغير** — бир сўз шаклини ўзгартириб, бироқ ўзак ундoshларининг тартиби ва миқдорини ўзгартирмаган ҳолда янги сўз ясашидир. Бу усулни араб лексикологиясида баъзан «умумий сўз ясаш усули» **الاشتقاق العام** деб ҳам аташади. Бунда сўзларнинг ички (морфологик) қурилишини ўзгартиришнинг ёки синтактик функцияларини алмаштиришнинг катта аҳамияти бор.

Шу пайтгача биз ўрганган тайёр сўз ясовчи қолиплар асосида янги сўзлар ясаш — мавжуд сўзларга ясовчи қўшимча (флексия) ортириш билан бошқа сўзлар ясаш усуллари араб тилидаги энг оддий морфологик сўз ясаш йўриқларидан. Сибавайҳнинг ўша машҳур «ал-Китоб»ида исм ясашнинг 308 та қолипи келтирилган. Сўнграқ яшаган олим ал-Каттининг гувоҳлик беришича, исмлар араб тилида 1210 қолипда ясалиши мумкин. Феъл ясашнинг эса ҳаммаси бўлиб 59 та қолини мавжуддир. Кўрииб турибдики, феъл ясашнинг қолиплари исмларникига нисбатан оз сонли бўлиб, умумий ҳисобда ҳар бир ўзакдан сўз ясаш имкониятининг бeр-йўти 10—15 фоизини ташкил қилади.

Мавжуд формулалар асосида янги ҳосила сўзлар ясаш аналогияси барча шаклларга тааллуқли. Айниқса, аналогия асосида масдар, аниқ ва мажҳул даража сифатдошлари, оддий ва нисбий сифатлар, кичрайтма отлар, барча синиқ кўпликлар, қурол-аслаҳа ва ҳунар отлари ясаш жуда кенг тарқалган. Қуйида айрим характерли шаклларни келтирамиз, бироқ сўз ясаш қолипларининг барчаси ҳам мисол бўла олишини таъкидлаймиз:

1) иш-ҳаракатни доимо бажарувчилар исмлари **فعال** (фа“а.лун) қолинида ясалади:

نحات	(нах.х.а.тун) тошйўнар; скульптор
صراف	(с.арра.фун) банкир; пул майдаловчи
مطاط	(мат.т.а.т.ун) эластик; резина

2) فعالة (фа'алатун) қолипида ясалган исмлар мазмунни кучайтириб англатади. Шунингдек, бу қолижда заъонавий механикалар, аппаратлар номлари ясалади:

علامة (а.л.м.атун) биларгон, аллома
سيارة (с.й.н.ратун) машина
حلاية (х.л.л.а.батун) сут соғувчи (машина)

3) касб отлари فعالة (фи'алатун) қолипида ясалади:

سباحة (с.б.а.х.атун) сузиш
خراطة (х.и.р.а.т.атун) токарлик

4) асбоб ва қуролларни ифодаловчи отлар ясалган қолишлар энг сўзлар ясаида кенг қўлланилади; бундайлар турт турли:

مفعّل (миф'алун) тури — مقبض (миқбадун) қўндоқ
مفعال (миф'алун) тури — محراث (мих.ра.с:ун) омос
مفعلة (миф'алатун) тури — مطرقة (мит.рақатун) олға
مفعالة (миф'алатун) тури — مصفاية (мис.фа.йатун) ғалвир, фильтр

5) макон ва замонни ифодаловчи исмлар қолишларидан ҳам ранг-баранг отлар ясаида фойдаланилади:

مفعل (маф'алун) тури — مكتب (мактабун) ёзув столи; бюро
مفعل (маф'илун) тури — موقع (мавқи'ун) мавқе, позиция
مفعلة (маф'алатун) тури — مركبة (маркабятун) арава; вагон

6) فعال (фу'алун) қолинида иллат номлари ясалади:

كبد (кабдун) жигар — كباد (кубадун) жигар касали
طحال (т.и.х.алун) қоражигар — طحال (т.у.х.алун) қоражигар касали

7) флектив қўшимчалар ёрдамида отлар ясаи ҳам арабчада энг кенг тарқалган; энг кўп қўлланиладиган қўшимчалар турлари:

а) اة (-атун) тури:

جزو (жазарун) сабзи — جزوة (жазаратун) бир дона сабзи (яккаликни)
ضرب (д.арбун) уриш — ضربة (д.арбатун) зарба; мушт (бир бораликни)

б) (-иййун) тури:

عرب ('арабун) араблар — عربى ('арабиййун) араб ...и, арабча (писбий сифат)

в) اتى (-а.тиййун) тури:

خضراء (хад.ра.у) кўк — خضرواتي (хад.рава.тиййун) кўгат сотувчи (касб)

г) ية (-иййатун) тури:

عبود ('убу.дун) қуллар — عبودية ('убу.диййатун) қулчилик (мавҳум от)

راى (ра.а.) (а) «кўрмоқ» феълнинг шарт майлида тусланиши

Шахс	Жинс	Шарт майли шакллари		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	نر (нара)	—	ار ('ара)
2	музак.	تروا (тарав)	تريا (тарайна.)	تر (тара)
	муан.	ترين (тарайна)		تري (тарай)
3	музак.	يروا (йарав)	يريا (йарайна.)	ير (йара)
	муан.	يرين (йарайна)	تريا (тарайна.)	تر (тара)

Биринчи матн

إذا تركنى اهلى فانت لا تتركينى. فان ابتعد عنى احبابى فانت لا تبتعدى عنى. و ان تثقم على جميع الحياة فانت تصفحى و ترحمى (امين مشرق). اذا كان الحمار نشيطا عند بيعه بعته بثمان جيد (اسطورة). ان تدهمك المصاعب والمصائب فلتكن شكواك من نفسك. من طلب المزيد يقع فى نقصان (جبران). لو كان الوقت كافيا لكتبت النص فى دفترى. لو كنت قادرا ان اتكلم فى اللغة العربية بطلاق لقلت. لو كان الجو معتدلا لذهبت الى المدينة و احضرت لك ما تحتاجين اليه من الكتب. و لو تغير الجو لذهبت الى المزرعة القريبة (جحا).

فاذا جاءك هذه المرة فلم تقولى له عن ذهابنا الى المدينة. ولم يلبث هؤلاء الابطال ان يذهبوا الى اقرب قرية و لم يغادر جلال مكتب القائد للقوات البحرية و لم يتكلم الاقى صوت خفيف حازم (محمد حمدى)

جلست للدرس فتشمتز نفسى احيانا من عبوس الدرس (مى
زيادة). ويتكون النهر بحيرة لازوردية بين السهول المزروعة
والمرتفعات المخضوضرة (امين الريحانى).

385-ماشق. Шарт майлида тусланг:

دخل، كاتب، تخرج، افتتح، استسلم

386-ماشق. У ва لم юктамалари иштирокида тусланг ва маъноларини
белгиланг:

تسابق، انفتح، اقترب، استعمل، ترجم

387-ماشق. Барча замон шаклларида тусланг:

اخضوضر، اسلنقى طمان، اشماز

388-ماشق. Арабчага ўғиринг:

1. Агар сафардалик пайтимда дўстларимдан хат келса, уни мен-
нинг адресимга жўнатиш. 2. Агар ёз ойларида Тошкентга борсан-
гиз, мўл-кўл мевалардан истаганингизча ейсиз. 3. Ўқитувчига
қанча кўп савол берсангиз, мавзунини шунча яхши тушуvasиз.
4. Агар шарқ тиллари факультетининг яниси толиби мени ўйинга
таклиф қилса, арабча рақсга тушаман. 5. Агар тож хоҳ олтин, хоҳ
зардир, халойиқ бошига буткул зарардир. 6. Агар сен якшанба
кунини кинотеатрга борсанг, араб фильмининг кўрасан.

389-ماشق. Ўқинг, шарт майли шакллариини таҳлилдан ўтказиб таржима
қилинг:

فاذا جاءك ذلك الطالب فقولى له كيلا ينتظرنى هذه المرة. ان لم
تقدر الصعود و ان لم تقدر ان تمسكنى سلمت و اخرجى منك
(اسطورة). لم ار المدينة الكبيرة فى حياتى. و حاولت ان اذهب الى
منزلك مساءً ولم اقدر (تيمور). تعب الصياد و حزن و لكنه لم يجمع
شبكة. ان تذهب الى بيتنا فلا تحدث اننى مريض. ان صنعت اعجوبة
مرة واحدة لم تصنعها مرة اخرى (النصوص، ٢).

390-ماشق. Арабчага ўғиринг, жумлалардаги ирреал шартнинг тўғри ифо-
даланишига аҳамаят бериш:

1. Устозга мурожаат қилганингда, у сенга чуқур илмий наси-
ҳат (консультация) берган бўларди. 2. Агар кутубхонада кўп
мутолаа қилганингда эди, араб тилини яхши билган бўлардинг.
3. Агар улар ушбу қиссани ўқиб чиққанларида эди, унинг мазму-
нини сўзлаб бера олган бўлардилар. 4. Агар икковингизнинг бўш
вақтингиз бўлганда эди, Тошкент музейларидан бирини тамоман
қилган бўлардингиз.

391-ماشق. У (янкор буйруқ) ва لم иштирокида тўртта жумла тузилг.

392-машқ. Ҳаракатлантиринг ва ифодали ўқинг. Отларни ажратиб даф- тарлашга кўчириг ва қолиқларини топшиг:

فصدم محراثه جسدا صلبا مدفونا في الارض (اسطورة). فلف منقاره تحت جناحه (عمر ابو ريشة). رأيت على مقربة من الغابة وردة (ابراهيم المازني). فان اختبار نيوتون حول نقل نور الشمس بواسطة مؤشر اصبح اساسا لصنع مختلف المناظير الطيفية (النور و الشمس).

393-машқ. Икки ёқлама таржима учув матн:

— Муҳтарам халқ қўмитаси котиби! Маълумки, нефт Ливия иқтисодининг асосини ташкил қилади. Йиллик қазиб чиқарилмиши қанча?

— توقف في ليبيا بعد الثورة استغلال الثروات الطبيعية بصورة وحشية و خفض استخراج البترول السنوى من ١٥٩ الى ١٠٠ مليون طن.

— Бу ҳолат давлат хазинасига нефтдан тушадиган даромад- ларни камайтирмайдими?

— لا، بالعكس. نتيجة لزيادة اسعار الذهب الاسود ازدادت واردات النفط الى الخزانة الليبية من ١,٤ مليار دولار الى مليارين.

— Ҳамоҳириятнинг ўзида ҳам нефт саноати яратилганми?
— طبعاً، تنشأ في البلاد الصناعة الوطنية للبترول و من الجملة مصانع لتكرير البترول.

— Самимий гапларингиз учун ташаккур! Раҳмат сизга, хайр!

Иккинчи матн

مدينة فاس

مدينة فاس هو فريدة في العالم لم تدخلها السيارة حتى الآن لسبب بسيط: هو انها لا تستطيع ذلك لضيق شوارعها. وهي تعد ثلثمائة الف نسمة يمكن قطعها من اولها الى آخرها من سطح الى سطح. انها كتلة واحدة من مباني يرجع عهد اوائلها الى عام مائة و اثنين و تسعين للهجرة و يحيط بها سور سليم و تخترق شوارع ضيقة مسقوفة اكثر الاحيان تصعد و تهبط و تتعرج و تلتوى و تدخل منها احيانا الى دور فسيحة على الطراز الدمشقي.

و في هذه الاسواق العتيقة تتجمع حرف تقليدية من مئات سنين: حرف دباغة جلد و الحياكة و صنع الاواني النحاسية و الخ.

و في وسطها يقوم جامع القرويين الذي يرجع تاريخه الى اكثر من الف عام و هو جامع للعبادة و الدراسة على سواء. انه من اقدم الجامعات في العالم. و فيه مكتبة غنية بالمخطوطات النادرة و على جانبه انشئت مؤخرا كلية القرويين بمنهاج التدريس الحديث.

لقد بدت لي فأس كأنها متحف كبير حتى يحفل بتاريخ شعب وتقاليده و ذكرياته لم تستطع الحضارة الحديثة ان تقتحم اسواره.
(من «المطالعة» 1)

СЎЗЛИК

فريد (فاري.دун) ягона	بسيط (баси.т.ун) оддий
نسمة (насаматун) жон,	التوى ('илтава.) қийшай-моқ, бурилмоқ
احاط ('ах.а.т.а) ўрамоқ	تقليدى (тақлидиййун) анъанавий
ضيق (д.и.қун) торлик	ضيق (д.аййиқун) тор
اخرق (ихтарақа) кириб турмоқ	حياكة (х.ийа.катун) тўжи-мачилик, тўқиш
عبادة ('иба.датун) сиғиниш	سواء (сива.ун) тенглик
مسقوف (масқу.фун) ёпилган	اناء ('ина.ун) идиш-товоқ
انشىء ('унши'а) қурилмоқ, бино бўлмоқ	اقتحم ('иқтах.ама) аёвсиз ҳужум қилмоқ, бар-тараф қилмоқ
سور (су.рун) тўсиқ, девор	دباغة (диба.гатув) ошлаш

Бирикма ва иборалар

منهاج التدريس	ўқув программаси
مكتبة غنية	бой кутубхона
حرف تقليدية	анъанавий касб-корлар
دياغة الجله	тери ошлаш, тери ийлаш
تدريس حديث	янгича ўқитиш
اوان نحاسية	мис товоқлар, мис идишлар
تاريخ الشعب	халқ тарихи
حضارة حديثة	замонавий маданият
على سواء	тенг равишда
بدالى	менга туюлди

394-машқ. Ҳузунга маълум сўзлардан қуйидаги қилишларнинг ҳар бирига учтадан мисол ёзинг:

فعال، فعالة، مفعول، مفعول

395-машқ. Қуйидаги мураккаб сўзларни аниқ ва ноаниқ шаклларда туринг:

رسماً، حامل، اللواء، اربعمائة، عبد الملك

396-машқ. Бирикмалар иштирокида бешта гап тузинг:

مئات السنين، طراز دمشقى، كتلة واحدة، سوق غلية، من سطح الى سطح، تعرج و التوى، الى اكثر

397-машқ. Таржима қилинг:

Фас — дунёда бирор кўчасига ҳозиргача автомобиль кирмаган йона шаҳардир. Унда уч юз мингдан ошиқ жон яшайди. Шаҳарнинг атрофини баланд ва қалин девор ўраб туради. Шаҳардаги уйларнинг томлари бир-бирларига тутшиб кетгандир. Фас шаҳри кўчаларининг усти ёпилгандир. Минг йилдан ортиқроқ олдин ташкил қилинган Қуравийлар дорулфунуни шу шаҳарнинг марказида жойлашгандир. Яқингинада бу олийгоҳнинг юбилейини халқаро жамоатчилик байрам қилди. Фас шаҳрида ҳунармандчилик жуда ривожланган. Менинг кўзларимга бу ажойиб шаҳар катта музей бўлиб кўринди. Фасликлар ўз қадим маданиятлари обидаларини, ўз анъаналарини севадилар ва асрайдилар.

398-машқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олинг:

шаҳар тарихи, тарихий шаҳар, шаҳардаги уйлар, шаҳар марказидаги дорулфунун, оламда йона, омон қолган девор, тор кўчалар, кўп ҳолларда, даманқча усулда қурилган

399-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

من فعل ما شاء لقي ما ساء.
سراسيرك فاذا تكلمت به صرت اسيره.
لو كان فى البومة خير ما تركها الصياد.

Иигирма олтинчи дарс:

ИККИЛАНГАН ФЕЪЛЛАР

Ўзагининг иккинчи ва учинчиси бир турли ундошдан иборат бўлган феълларни «иккиланган» аташ расм бўлган:

سر (сарра) (у) хурсанд бўлмоқ, حل (х.алла) (у) ечмоқ, ҳал қилмоқ

Бу феълларнинг биринчиси аслида سرر (сарара), иккинчиси حلل (х.алала) деб тушунилади.

Шакс	Жинс	Утган замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	ساررنا (сарарна.)	—	ساررت (сарарту)
2	музак.	ساررتم (сарартум)	ساررتما (сарартума.)	ساررت (сарарта)
	муан.	ساررتن (сарартуна)		ساررت (сарарти)
3	музак.	سارروا (сарру.)	سارا (сарра.)	سر (сарра)
	муан.	ساررون (сарарна)	ساررتا (саррата.)	ساررت (саррат)
Ҳозирги-келаси замон				
1	умумий	ناسرر (насурру)	—	اسرر ('асурру)
2	музак.	تساررون (тасурруна)	تسارران (тасуррани)	تسارر (тасурру)
	муан.	تساررون (тасурруна)		تساررين (тасурруна)
3	музак.	ياساررون (йасурруна)	ياساران (йасурруна)	ياسرر (йасурру)
	муан.	ياساررون (йасурруна)	تسارران (тасурруна)	تسارر (тасурру)

سر (сарра) (у) феълидан масдар سارور (саррурун) «шод қилиш» шаклида, сифатдошларнинг аниқ даражаси سار (саррун) «шод қилувчи» ва مسارور (масрурун) «шодланган» шаклларидадир.

ИККИЛАНГАН ФЕЪЛЛАР ТУСЛАНИШИНИНГ ФОНЕТИК ТАВСИФИ

Иккиланган феъллар ва улардан ясалган ҳосилаларда икки бир табиатли ундошнинг «иккиланиб» талаффуз қилиниши қуйидаги ҳолларда рўй беради:

1. Агар ҳаракатли икки бир хил ундошнинг биринчиси қисқа ҳаракатланган бўлса, иккинчиси қандай ҳаракатланганидан қатъи назар «иккиланиш» ҳодисаси рўй беради:

سرر (сарара) — سر (сарра)
سارروا (сарару.) — سارروا (сарру.)

2. Ҳаракатли икки бир табиатли ундош сукунланган бошқа бир ундошдан кейин турса ҳам иккиланиш рўй беради:

اسرر ('асуруру) — اسرر ('асурру)

Бунда иккиланиш олдиндаги бошқа ундош сукуви билан ҳаракатнинг ўрин алмашиши (метатеза) ҳисобига рўй беради.

3. Ҳаракатли икки бир хил ундошдан олдинда чўзиқ увли кузатувидаги бошқа бир ундош турганда ҳам иккилангиш ҳодисаси рўй бериши кузатилади:

سارر (са.рирун) → سار (са.рун)

Иккилангиш қуйидаги ҳолларда рўй бермайди:

а) икки бир хил ундошнинг иккинчиси ёпиқ бўғинни тугаллаганда; бошқача айтганда, икки бир хил ундошнинг иккинчиси сукувли ҳаракатга эга бўлса, иккилангиш кузатилмайди:

تسرون (тасрурна) يسرون (йасрурна)

б) икки бир хил ундошнинг биринчиси чўзиқ увлидан олдин турса:

سرور (суррун) مسرور (масрурун)

в) агар икки бир хил ундошнинг олдинда тургани иккиланган бўлса ҳам, табиийки, яна бир иккилангишни инкор этади:

سرر (саррара) يسرر (йусарриру)

ИККИЛАНГАН ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ ВА БУЙРУҚ ШАКЛЛАРИ

Иккиланган феълларнинг шарт майли шакли ҳозирги-келаси замондан қуйидаги икки усулда ясалди:

1. Иккиланган шаклларнинг охирида, қоидага мувофиқ, сукув қўйилса, «иккилангишга» барҳам берилади — метатеза йўқолиши рўй беради; бу — тўғри феъллар туридаш шарт майли шакли ясаишга тенгдир:

يسر (йасурру) → يسرر (йасурр)

اسر (асурру) → اسرر (асурр)

2. Ҳозирги-келаси замон шакли охиридаги ҳаракатни тушариб қолдириш жераёнида, ўз-ўзидан маълумки, қўш ундошли ҳолат рўй беради. Бу ҳол араб тили учун характерли эмас. Бундай ноқулайликни осонлаштириш мақсадида қўш ундошдан сўнг қўшимча битта қисқа увли орттирилади. Увли қуйидаги қоида асосида танланади: агар феълнинг ўрта ундоши ҳозирги-келаси замонда «и» ёки «а» ли бўлса, қўш ундошли ҳолатдан сўнг ўша «и» ёки «а»лардан бирини талаффуз қилиш мумкин. Агар феълнинг ўрта ундоши ҳозирги-келаси замонда даммали бўлса, уч ҳаракатнинг бири ўқилаверади:

аслида: اسرر (асурру) — اسر (асурр);

ўқиймиз: اسر (асурру, асурра, асурри)

Шахс	Жинс	Шарт майли шакллари		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	نسرر (насрур)	—	اسرر ('асрур)
2	музак.	تسررا (тасуруру.)	تسرا (тасурура.)	تسرر (тасурур)
	муан.	تسررنا (тасурурна)	—	تسررى (тасурури.)
3	музак.	يسررا (йасуруру.)	يسرا (йасурура.)	يسرر (йасурур)
	муан.	يسررنا (йасурурна)	تسرا (тасурура.)	تسرر (тасурур)

Буйруқ иккиланган феъллардан юқоридаги қоидаларни татбиқ қилиб ясалганда, қуйидагича кечади (2 шахс, музаккар шакл):

а) $\text{تسرر (тасуруру)} \rightarrow \text{سرر (сурр)} \rightarrow \text{ا) اسرر (усрур)}$

б) $\text{سرر (сурр)} \rightarrow \text{سر (сур)} \rightarrow \text{ا) اسرر (усрур)}$

Барча шакллар учун:

اسررا ('усуруру.)

اسرا ('усурура.)

اسرر ('усрур)

اسررنا ('усурурна)

اسررى (сурра, сурри, сурру)

ИККИЛАНГАН ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОСИЛА БОБЛАРИ

Боблар	Утган замон	Ҳозирги-келаси замон	Маъноси	Масдәр	Сифатдошлар	
					аниқ	мажҳул
1	2	3	4	5	6	7
2	سدد (саддада)	يسدد (йусадди-ду)	тўламоқ	تسدديد (тасди.дун)	مسدد (мусадди-дун)	مسدد (мусадда-дун)
3	واد (вадда)	يواد (йувадду)	севип-моқ	وداد (вида.дун)	مواد (мува-ддун)	مواد (мува-ддун)
4	امد ('амадда)	يمد (йумидду)	ёрдам бермоқ	امداد ('имда.дун)	ممد (мумид-дун)	ممد (мумад-дун)
5	تلفف (талаффа-фа)	يتلفف (йаталаффафу)	ўралмоқ	تلفف (талаффу-фун)	متلفف (муталаффи-фун)	متلفف (муталаффа-фун)
6	تراص (тара.с.-с.а)	يتراص (йатара.с.с.у)	сафланмоқ	تراص (тара.с.-с.ун)	متراص (мутара.с.с.ун)	متراص (мута-ра.с.с.ун)
7	انقص ('инқас.-с.а)	ينقص (йанқас.-с.у)	кесид-моқ	انقصاص ('инқис.а.-с.ун)	منقص (мунқас.-с.ун)	منقص (мунқас.-с.ун)

1	2	3	4	5	6	7
8	احتج ('иҳ.таж-жа)	يحتج (йах.таж-жу)	эътироз билдирмоқ	احتجاج ('иҳ.тижа-жун)	محتج (муҳ.таж-жун)	محتج (муҳ.таж-жун)
10	استقل ('иста-қалла)	يستقل (йастақил-лу)	ажралмоқ	استقلال ('истиқла-лун)	مستقل (муста-қиллун)	مستقل (муста-қаллун)

Э с л а т м а: баъзи бобларда ҳар икки даража сифатдошлари шаклан ўхшаш бўлсада, қолиш ва мазмун жиҳатидан улар ўзаро кескин фарқланади:

مواد (мува.дидун) — مواد (мува.ддун) севишувчи
مواد (мува.дадун) — مواد (мува.ддун) севи(ши)лган

ЮКЛАМАЛАР

Кенг маънода тушунилганда араб юкламалари ('الـحروف х.у.ру.фу) таркибига махсус юкламалардан ташқари яна кўмакчи (предлог), боғловчи ва ундовларни ҳам киритиш керак бўлади.

Махсус юклама деганда биз исмлар таркибига ҳам, феъллар таркибига ҳам кирмайдиган, айрим сўз ёки гапга турли маъно аломат (оттенка)лари бериш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўзлар гуруҳини тушунамиз. Юкламалар шакл нуқтаи-назаридан иккига ажратилади:

1. Юклама-аффикс (қўшимча)лар; булар ا ('а-), ة (та-) ва ـ (са-) кабилар бўлиб, ўзлари билан муносабатда бўлган сўзлар олдига бевосита бириктирилиб ёзилади.

2. Юклама-сўзлар; булар ما (ма.), هل (ҳал) ва لن (лан) туридагилар бўлиб доимо ўзлари билан грамматик муносабатга киришган сўздан олдинга ажратиб ёзилади.

Ҳар икки турга тааллуқли бўлган айрим юкламалар ўзининг асосий вазифалари — янги маъно аломати беришдан ташқари, яна бир муҳим вазифани бажаради; бу — янги шакл, янги сўз ясовчилик юмушидир. Юкламаларнинг бу хусусиятларидан, айниқса, замонавий араб тилида лексикани бойитишда — янги сўзлар ясашда қўлланилади.

Сирдан қараганда, юклама-аффикслар бир қисқа бўғиндан ташкил топган. Юклама-сўзлар эса бир чўзиқ бўғиндан иборат бўлиши ёки ундан ортиқроқ ҳам бўлиши мумкин. Юкламалар ўзлари бажараётган маънавий вазифалари (функциялари)га қараб ҳам тасниф қилиниши мумкин. Бунда уларнинг нутқ оқимидаги

бирор сўзни алоҳида ажратиб кўрсатиш, таъкид, кучайтирув, чегаралов, гумон, виқор ва қасам каби маънолар ажратиларига эътибор бериллади.

ЮКЛАМА-АФФИКСЛАРИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

1. ʼ (та-) юкламаси қасамни ифодалашда қўлланилади. У ўзи қўшилиб келаётган исмни қаратқич келишигида келишга мажбур қилади ва қўнибча аниқ шаклда бўлишини талаб этади:

تالله (та-ллаҳи) Парвардигор ҳаққи!

2. ب (би-) юкламаси аслида кўмакчи бўлиб баъзан соф қасам англатувчи юклама вазифасини бажарди:

بلحیة ابي. Отан соқоли ҳаққи!

برأس حصانی الاصيل. Зотдор тулпоримнинг боши ҳаққи!

3. ل (ла-) айни вақтда исм олди ва феъл олди юкламаси ҳамдир. Билдирган мазмуни ҳам шунга яраша ранг-барангдир. Феъл олди ل (ла-) юклама-аффикс кучайторма майл ифодачи-сидир:

لينبزن (ла-йунбазанна) У рад қилинажак!

Исм олди ل (ла-)си таъкид, тасдиқ, кучайтириш мазмунларини ифодалайди. У исмнинг келишигига таъсир кўрсатмайди:

ان فی ذلك لسر. Ановида бир сир бор-ку!

ان الصبی لذکی. Бола, дарҳақиқат, заковатли!

Мисоллардан кўриниб турибди-ки, мазкур юклама-аффикс гоҳ эгани, гоҳ кесимни бошлаб келиши мумкин.

4. ل (ли-) юкламаси феъл олдидагина қўлланилади ва феълнинг шарт майли шакли олишини талаб этади. У учинчи шахсга буйруқ ва биринчи шахсга буйруқ-хитоб маъноларини беради:

ليكتب (ли-йактуб) ёзсин!

لاكتب (ли-’актуб) ёзай!

5. ا (’а-) юкламасининг вазифаси умумий сўроқ англатишдир. У هل (ҳал) юклама-сўзга мазмун жиҳатидан ҳам, вазифа жиҳатидан ҳам тўлиқ мос тушади ва сўроқ гаптаги дастлабки сўздан олдинга қўйилади. У ام / او лар билан таркибни ташкил қилганда альтернатив сўроқни ифодалайди.

6. **س** (са-) юкламаси ҳозирги-келаси замон феъли олдига қўшилиб ёзилади ва ундан келаси замон шакли ясайди. Шунга кўра, вазифаси ҳам шакл ясовчиликдир. **س** (са-) юклама аффикси аслида **سوف** (савфа) юклама-сўзнинг эквивалентидир.

ЮКЛАМА-СЎЗЛАРНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

1. **نعم** (на'ам), **اجل** ('ажал) ва **بلى** (бала.) юкламалари тасдиқни ифодалайди. Улардан сўнггиси инкор мазмунига тасдиқдир.

2. **ما** (ма.), **لم** (лам) ва **لا** (ла.) юкламалари инкорни ифодалайди. Улардан биринчи иккитаси ўтган замон мазмунига, сўнггиси ҳозирги-келаси замон мазмунига инкордир.

ما юклама-сўзи ўтган замон феъли шакли олдига қўйилади. У оддий инкорни ифодалайди.

У юклама сўзи ҳозирги-келаси замон шаклидаги феълият исталган шахси олдига қўйилиши мумкин. У оддий инкорни ифодалайди. Бундан ташқари, ушбу юклама-сўз яна бир қатор инкор-модал мазмунларни ҳам ифодалашни мумкин:

а) инкор буйруқни; бунда органиб келаётган феъл шарт майли шаклида қўйилади:

لا تفعل ذلك ундай қилма!

б) исмлардан олдинда келганда уларнинг тугалланмаган тушум-келишигида келишини талаб этади ва мутлақ инкор мазмунини беради:

لا ريب (ла.райба) шаксиз

в) янги сўзлар ясаш; у янги сўз ясашда компонент бўла олади:

لا دينية ('ал-ла.-ди.ниййату) атеизм

لا نهائي (ла.-ниҳа.'иййуи) сўнгсиз

لم юклама-сўзи эса ўзидан кейин келаётган феъл шаклини шарт майлида келишга мажбур қилгани ҳолда, унга тугалланганлик, ўтган замон ва қатъий инкор мазмунларини беради:

لم يرجع ولن يرجع الشعب عن عزمه على بناء الحياة الجديدة.

Халқ ўлкада янги ҳаёт қуриш ниятидан қайтмади ва қайтмая-жакдир.

لا ما ва **لم** юкламалардан жуда кўп ҳосилалар мавжуд. Булар **فما** (фа-ма.) «асти», **لما** (ла-ма.) «сира», **كلا** (калла.) «сира ҳам».

3. **لن** (лан) юкламаси келаси замон мазмунига қатъийлик, жиддийлик тусини беради. У ўзи бошлаб келаётган феъл шаклини истак майлида келишини талаб этади:

لم اقل ولن اقول هكذا. Мен бундай демаганман ва демайман ҳам!

4. **قط** (қат.) ва **فقط** (фақат.) — чегараловчи-ажратувчи юкламалар. Улар ўтган замон феълидан сўнг ишлатилади.

5. **قد** (қад) ва **فقد** (фақад) лар чегараловчи-тасдиқ юкламаларидир.

6. **يا** (йа.) ва **ايها** ('аййуха.) юкламалари ундов ва мурожаатни ифодалайди. Сўнггиси муаннас шаклига ҳам эга: **ايتها** ('аййатуҳа.).

7. **ان** ('инна) — ажратувчи-кучайтирма юклама.

8. **هل** (ҳал) — умумий сўроқни ифодалайди, у юклама-аффикс **ا** ('а-) нинг синоними; мазкур юклама **او / ام** билан таркибда альтернатив сўроқни ифодалайди.

9. **ها** (ҳа.) — таъкид-кўрсатиш юкламаси, у аянчагина яқиндаги нарса-предметга ишора қилади:

ها هو ذا Ана унинг ўзи!

У янги сўз ясовчилик хусусиятига ҳам эга. Чунончи, у таркибда келганда, алифсиз ёзилиши мумкин:

هكذا (ҳа.каз:а.) шунга ўхшаш, **هؤلاء** (ҳа.'ула.'и) мановилар

10. **كذا** (каз:а.) юкламаси кўрсатишни ифодалайди:

كذا وكذا ундай-бундай

11. **وا** (ва.-) юкламаси афсусни ифодалайди:

وا حسرتاه Қандай надомат!

12. **ما** (ма.) коаниқлик юкламаси янги сўзлар ясашда иштирок этади:

كلما (куллама.) ҳар қанча

كثيرا (кас:и.ран ма.) кўпинча

13. **ايا** ('ийа.) юкламаси ёрдамчи грамматик вазифани бажаради — олмошпа гапда расмийлаштириш унинг юмуши:

اياك نعود، يا وطنی. Сенга қайтамиз, эй Ватан!

14. **و ... لا** (ла. ... ва ла.) «на... на», «ҳам... ҳам» қўш юк-
ламаси таъкидни ифодалайди; агар таркибда феъл бўлса, у ҳозир-
ги-келаси замонда қўйилади:

لا تكتب و لا تقرا На ёзасан ва на ўқийсан.

15. **و ... ما** (ма. ... ва ла.) қўш юкламаси ҳам айти мазмунда
қўлланилади; бироқ биргина эътиборга молик фарқ — ундан сўнг
ўтган замон шаклидаги феълнинг келиши шартлиғидир.

16. **هل / أ / ... او / ام** (ҳал ('а-)... 'ав ('ам) мураккаб юкламаси
альтернатив сўроқни гапда расмийлаштиради.

ДАВОМ ВА БЎСАҒА МАЗМУНИНИ ИФОДАЛОВЧИ ФЕЪЛЛАР

Қўйидаги феъллар «давом этмоқ» мазмунини ифодаловчи кў-
макчи феъл вазифасида келиши мумкин:

بقي (бақийа) (а), **ظل** (з.алла) (и, а), **عاد** ('а.да) (у)

Бироқ шуни эсдан чиқармаслик керакки, мазкур феъллар бош-
қа асосий маъно берувчи феъллар, шунингдек, сифатдошлар би-
лан бириккандагина ёрдамчи вазифасини бажариши мумкин. Бош-
қа ҳолларда улар ўз асосий мазмунларини ифодалайди.

Давом мазмунидаги феъллар асосий маъно берувчи феъл ёки
сифатдош билан шахс, сон ва жинсда (бизга маълум қондалар
асосида) мослик олади:

**بقي العمال يتزاحمون في فناء
المصنع و لكنهم لا يقتربون من
الماكينات و لا يبدئون في العمل.
ظلمنا نكتب تمارين هذا
النص في دفاترنا بإشارة من
مدرس اللغة العربية.**

Ишчилар завод ҳовлисида сиқи-
лишиб туришда давом этишар,
бироқ дастгоҳларга яқинла-
шишмас, иш бошламас эдилар.
Араб тили ўқитувчисининг кўр-
сатмаси билан бу матннинг
машқларини дафтаримизга кў-
чира бошладик.

دام (да.ма). (у) феъли ҳам кўмакчи мазмунда давомни англа-
тади. Бироқ у тўхтовсизликка ишора қилувчи **ما الديمومة** юк-
ламаси билангина қўлланади:

**يحمل لي ان اخبرك عن هذا و
لكنك ما دمت تنصت لوصاياهم
(النصوص ٢).**

Бундан сени огоҳ қилиш менга
қулай, лекин сен унинг панд-
ларига қулоқ осийда давом
этар эдинг.

زال (за.ла) (а) феъли ҳам кўмакчи мазмунда давомни англа-
тиши мумкин. Бунда у ҳар икки замон шаклида ва мувофиқ инкор
юкламалари билан қўлланади:

ما زلنا نتأمل النجوم معاً التي
بقيت تراقبنا بنظراتها.

و النجوم الساخرة لا تزال
تلاحظنا في الليل بنظرة و عتاب

Ўз милтиллашлари билан бизни
имлаб турган юлдузларга бирга-
лиқда қарашда давом этардик.
Сохрили юлдузлар эса бундай кеча-
да бизни жабрдийдалиқ ва алам
воқоқ билан кузатишда давом
эттишти.

Шункигдек, қатор феъллар борки, улар инкор юкламалар би-
лак таъминланганлари ҳолда давом ва тўхтовсизлик кўмакчи маз-
муларини ифодалайди: ما فتىء (ма. шракка) (ма. футу'а).

«Бўсағала бўлмоқ». яъни бирор ҳаракат, ҳодиса ё ҳолатнинг
белгиланганга қолган «бир ора» муҳлатга ишора қилувчи феъл-
лар араб тилида қуйидагилардир:

كاد (када) (а)   كرب (каруба) (у)
أوشك ('авшака)   حرى (х.ара.) (и)
عسى ('аса) (фақат шу шаклда)

Юқорида эиқр қилинган феъллар кўмакчи бўлиб, асосий маъно
Берувчилардан олдинга қўйилади ва мослик олади:

أوشكت أموت من الجوع.   Ошланиш ияқ қоқинимга сал
عسى الطيب ان يشفيك من هذا   Доктор сени бу иллатдан даво-
المرض.   ланишга ол қолди.

ОЛҚИШ ВА ҚАРШИШ БИЛДИРУВЧИ СЎЗЛАРИНИҒ ҚўЛЛАНИЛИШИ

Олқиш мазмунидаги نعم (ни'ма), муаннас шакли نعمت (ни-
'мат) сўзлари шу ҳолича — бирлик ва учинчи шахсда қўлланилади:

نعم هذا الرفيق النسيط.   Бу фаол ўртоқда қойил!
نعمت هذه البناية التي بنيناها   Ўзимиз қурган бу бино қандай
بانفسنا.   сўз!

Қаршиш мазмунидаги بئس (би'са), муаннас шакли بئست
(би'сат) сўзлари ҳам шу ҳолича — бирлик ва учинчи шахсда қўл-
ланади:

بئس هذا الرجل القبيح الوجه.   Бу бадбашара кимса қанчалик
بئست القيادة بلا أتياء.   ёмон!
(Машинаани) эътиборсиз бош-
қарши қандай ёмон!

Кўришиб турибдики, мисол тариқасида келтирилган феъллар ўз
шакллари билан бошқалардан бирмунча фарқли. Жуда кам ҳол-

ларда уларнинг иккилик ёки қўшлик шакллари учратиб қолиш мумкин:

نعمن، نعموا، نعمتا، نعماً

Шунигадек، حَبْدًا (х.абба-з:а.) бирикмаси олқини мазмунида،
ишкор шакли مَا حَبْدًا (ма.х.абба-з:а.) қарғини мазмунида қўлла-
нади:

حَبْدًا اسْتَاذَنَا الْجَدِيدِ

Янги (келган) устозимиз қан-
дай янши!

Биринчи катн

يفأخر الهواء بانه يلف الارض كلها (حنا الفاخوري). امتد بنا الانتظار
فاهتزت ضاحكة ثم قالت (جبران). اللون الابيض في جدران بيوت
التونسيين في نظري دليل على جهنم للنظافة. فقد احببت في تونس
ناسها و احببت فيها مناخها: برده و حره. لمست في تونس وعيا قوميا
يحس به الزائر احساسا لا يمكن اغتاله (عبد السلام علي نور). استمر
الفلاح في الحراسة طوال النهار. من بهم ثلاثة من التبان (اسطورة).
ان جبال اورال تعج بالمصانع و المصانع («الاتحاد السوفياتي»)

لعل احدا يسمع صوتها و يساعدنا على انقاذ دلفها من تهديد
الذئب. انه، والله، لمهزلة عجيبة (اسطورة). يا للعار، بحر هذا الولد
وجليه ويركب الشيخ الابله (جحا). ما لكر و ما لنا، اذهبن في طريقكن،
ليكن هذا المشهد امثلة (جبران). ويالك يا مشؤوم، العلك رجعت
الى السكر و ضربت امك؟ (الف ليل و ليالي). و كانت لا تزال واقعة في
صالة و تنتظره هنا و اوشك يعود زوجها الى الحجرة.

400-машқ. Иккиланган феълларни ҳамон шаклларида тусланг:

(a) مص، (п) رق، (y) عد

401-машқ. Қуйидаги иккиланган феъллардан сифатдошлар ясанг, мас-
дарларини тонинг, маъноларини белгиланг, истак ва шарт майлларида тус-
ланг:

(a) عص، (п) شد، (y) كر

402-машқ. Қомусдан фойдаланиб ўзма таржима қилинг, иккиланган
феъллар ва уларнинг ҳосилалари шакллари таҳлил қилинг:

فاحس الولد النائم في الحال ان العاصفة شدت شديدا جدا (اسطورة).
فجأة تردد في سكون الليل صغير فيتردد في قلبي صغير مثل
صغيره (بن جلون). تمت المنطقة منطقة السهل عبر البلاد كلها من
الغرب الى الشرق (الاتحاد السوفياتي). يعرف العرب من الغرب الى

المحيط الى الخليج ان عدوهم اللدود هو الامبريالية (الاهرام). ثم امسك الرجل بالحصان و استعد الركوب (جحا).

403-ماشқ. Арабчага ўғиринг. Давом ва бўсага мазмуналарининг тўғри шакл олишларига аҳамият беринг:

1. Биз илгари ўрганилган матнини араб тили ўқитувчимиз ёрдамида такрорлашда давом этдик. 2. Улар бизга фақат араб тилида саволлар бераверишди. 3. Сен дўстларинг билан дорулфунун томонга юришда давом этасан, биз эса бу ерда қолганларни кутиб тураверамиз. 4. У шундай тез юрдикки, манзилига бир соатдаёқ етай деб қолди. 5. Бошқаринини яхши билмаганингиз сабабле, кемагиз денгизга гарқ бўлаёзди.

404-ماشқ. Олқин ва қарғин амлатувчи сўزلардан фойдаланиб тўртта сав тузинг.

Иккинчи матн

ايام في طشقند

كنت اول مرة ارى طشقند. و هي مدينة تثير الخيال سواء كمدينة قديمة عريقة او كعاصمة من عواصم الحضارة الشرقية و تثيره اكثر كتجربة عصرية و طليعية، كاحدى عواصم الشرق التى قفزت عالية من الاقطاع و القبلىة الى الاشتراكية العلمية و كاحدى النماذج الثورية الاولى لبعث الشرق و شعوب الشرق على اسس القومية و الاشتراكية معا ...

و سرنا فى شارع طويل يزخر بالبناء و التشييد و بضجيج الآلات الكبيرة و العمال ولكن تختلف اطرزة البناء فيه من مسافة اخرى. قال المرافق لنا ان كل جمهورية من جمهوريات الاتحاد السوفييتى اخرى قررت المساهمة فى اعادة بناء طشقند بعد الزلزلة و ان تقيم شارعاً و منطقة سكنية على حسابها و بذلك مدينة جديدة تعكس كل اطرزة العمارة فى الاتحاد السوفييتى. هنا شارع جورجيا و هنا شارع اوكرانيا و الخ. و قد سميت كلها «مدينة الصداقة».

و قد خرجنا من مدينة الصداقة هذه بصورة منشرفة اذا رأينا مثل تدرة الانسان على التعمير و على ترميم الحياة و رأينا ايضا نموذجاً لعلاقات انسانية بين شعوب مختلفة اختلافاً كبيراً.

و كانت النزهة فى الريف الى المزرعة ممتعة. و قد استمعنا خلالها الى قصة القضاء على الاقطاع فى اوزبكستان و حينما طلبنا ان نرى بيت احد الفلاحين دخل بنا بيت اهم علامت الرخاء فيه، دواليب محتشدة بالسجاجيد و الالحقة.

و قد كانت المزرعة نموذجية حقا مثلا اعلى لما يمكن ان يكون على المجتمع الزراعي: المدرسة و المستشفى و ملعب الرياضة. و على مائدة الغدا تبادلنا الانخاب و الخطب على الطريقة الاوزبكية. و كنا في قبول وزير الزراعة ايضا. كان الوزير شابا شرح لنا و ناقش معنا الزراعة و مشاكلها بصراحة كاملة و اهم من هذا ناقش معنا مشاكل الزراعة العربية بالمام كبير و قال انه زار مصر و لا ينسى هذه الزيارة و قد قال له الرئيس جمال عبد الناصر: «من يشرب مرة من ماء النيل لا بد ان يعود».

(محمد عودة، كاتب عربى مصرى)

СЎЗЛИК

ابله	(‘аблаху) калтафаҳм	المام	(‘илма.мун) хабар-дорлик
اعادة	(‘и‘алатун) қайта...	سجاد	(сажжа.дун) гилам
اهتز	(‘иҳтаза) титрамоқ	عاصفة	(‘а.с.ифатун) қасирға
بعث	(ба‘с:ун) Уйғониш	رخاء	(раха.‘ун) тўкинлик
تعمير	(та‘ми.рун) тиклаш	طليعي	(т.али.‘иййун) зарб-дор
طراز	(т.ира.лун) нусха, тур	مائدة	(ма.‘идатун) хонтахта, дастурхон
عريق	(‘ари.қуп) асил, донгдор	قفزة	(қафзатун) сақраш
سنى	(суммиџа) аталмоқ	مرافق	(мура.фиқун) кузатувчи
عج	(‘ажжа) ғиж-ғиж бўлмоқ	منشرح	(муншарихун) қувноқ
مجیئة	(мажи.‘атун) пойқадам	نموذج	(нуму.з:ажун) намуна
اثار	(‘ас:а.ра) қўзгатмоқ	مهزلة	(маҳзилатун) комедия
اغفال	(‘иғфалун) назардан қочириш	نخب	(нахбун) қадах (кў-тариш)
امثلة	(‘умс:у.латун) сабоқ, намуна	سطوع	(сут.у.‘ун) балқиш

Бирикма ва иборалар

قفز قفزة عالية.	Роса баланд сақради.
كنت ارى اول مرة.	Биринчи марта кўриб турардим
اطرزة العمارة	қурилиш услуби
عاصمة الحضارة	маданият маркази
على طريقة اوزبكية	ўзбекча усулда, ўзбекчасига
منشرحا	қувониб

اعادة الترميم، تعمیر   қайта тиклаш, қайта қуриш
علاقة الرخاء   фаровонлик белгиси

405-машиқ. Сўзлардан фойдаланиб истаган мавзуда ҳикоя тузинг:

ندرة الانسان، علاقات انسانية، تجربة عصرية، علامات الرخاء، طراز
البناء اعادة البناء، قال المرافق، منشرح

406-машиқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

дўстлик шаҳри, номи билан атамоқ, қишлоқ хўжалик жумбоқ-
лари, хушчақчақлик билан, энг буюк ўрвак, меъморчилик наму-
налари, юқорига сакраш, меҳмоннинг пойқадами, ўзбекчасига
меҳмон қилиш

407-машиқ. Сўзларнинг шакллариини аниқлашг, қолишларини тошинг:

مشاكل، طليعى، المام، اطرزة، مهزلة، منشرح

408-машиқ. Таржима қилинг:

1. Бу — Ўзбекистоннинг пойтахти Тошкент шаҳрига дастлаб келишим эди. 2. Тошкент шаҳри Шарқ маданияти марказларидан биридир. 3. Дўстона кўмақдан манфаатдор тошкентликлар шаҳар кўчаларидан бирини «Дўстлик кўчаси» деб атадилар. 4. Қишлоққа сафаримиз кўнгилли бўлди, унда биз янги турмуш учун кураш йиллари ҳақидаги ҳикояларни тингладик. 5. Қишлоқлик бир оқсоқол сафар ниҳоясида деди: Қишлоғимиз сувидан бир бор ичган кимса, йиллар ўтса ҳамки, унга яна бир бор қайтиб келади.

409-машиқ. «Самарқанд, Қоҳира, Дўстлик» мавзусида уй иншоси ёзинг.

410-машиқ. Матяни ўқинг, тушунганларингизни арабчада қайта сўзлаб беринг:

قال احمد: ذهبت امس مع رفاقي الى حديقة الحيوان التي توجد في
وسط طشقند و قد اعجبنا بالقردة التي تداعب القرد و تدور حوله و
كذلك اعجبنا كثيرا بحمارى الزرد اللذين يخيل للانسان ان يدا ماهرة
رسمت على جسيهما الخطوط العجيبة المختلفة. سرنا منظر الزرافة
ايضا: عنقها طويل جدا و هو يساعدها على ان تأكل حبات واوراقا من
الاشجار.

Йигирма еттинчи дарс:

ҲАМЗА ТУРЛАРИНИНГ ТАВСИФИ

Маълумки, ҳамзалар икки турли: ажратувчи (қать — همزة /
القَطع) ва бириктирувчи (васл — الوصل — همزة)

Ажратувчи ҳамза маълум сўзнинг қайси ўрнида бўлишидан қатьи назар, тўлиқ талаффуз қилинади. Бу турга қуйидагилар киради:

а) феъл бирламчи ўзагидаги ундошларнинг бири вазифасини бажариб келаётган ҳамзалар:

اخذ (‘ахаз:а) олмоқ
سأل (са’ала) сўрамоқ
قرأ (қара’а) ўқимоқ

б) феълдаги даража (аниқ, мажҳул) ва майл (истак, шарт, кучайтирма)ларнинг биринчи шахс бирлик шаклидаги ҳамзалар:

اكتب (‘актубу) ёзяман

в) тўртинчи боб феъли ва унинг барча ҳосилаларидан иштирок этувчи ҳамзалар:

اخبر (‘ахбара) хабар қилмоқ, хабар қилди
اخبار (‘ихба.рун) хабар қилиш
اخبر (‘ахбир) хабар қил!

г) баъзи ҳосила исм (мас. сифатдош)ларнинг ўртасида талаффуз қилинадиган ҳамзалар:

قائل (қа.‘илун) сўзловчи
سائل (са.‘илун) сўровчи

д) сифатлар таркибидаги ҳамзалар:

اسود، سوداء (‘асваду, савда.‘у) қора
اكبر (‘акбару) энг катта

Шунингдек, синиқ кўнликлар таркибидаги барча ҳамзалар ҳам ажратувчидир.

Бириктирувчи ҳамза фақат сўз бошида келади. Мутлақ бошда келганда у тўлиқ талаффуз қилинади. Агар мутлақ бошда бўлмаса, олдидаги бўгин (сўз) охирига «васл» қилинади — бириктириб ўқилади. Ёзувда ҳамзанинг тирговичи (алиф) устига **و** (васла) аломати қўйилади. Бириктирувчи ҳамзалар қуйидагилардир:

а) аниқлик артикли таркибидаги ҳамза;

б) кўнчилик феъл боблари ва масдарлари таркибидаги сукунли бошланишни бартараф қиладиган ҳамзалар (тўртинчи боб мустасно);

в) буйруқ майли шакллари таркибидаги ясовчи ҳамза (тўртинчи бобники мустасно).

ҲАМЗАЛИК ФЕЪЛЛАР

Ҳамзалик феъллар деганда ўзагидаги ундошларидан бири ҳамзадан иборат бўлган феълларни тушунамиз. Бундай феъллар уч турли:

Ўзагининг дастлабки ундоши ҳамза бўлган феъллар; булардан ясалган ҳосилаларнинг имлосига қаранг:

Ҳамза билан ёнма-ён алиф келганда, ёзувда бундай таркиб «мадд» (ماد ма-д-дун) ли алиф билан алмаштирилади; бобларда:

3 боб: **أمر** → **آمر** ('а.мара) жазоламоқ

6 боб: **تأمر** → **تآمر** (та'а.мара) маслаҳатлашмоқ

Сифатдошларда:

1 бобники: **أمر** → **آمر** ('а.мирун) буюрувчи

أذن → **آذن** ('а.зинун) иън берувчи

Қўш ҳамзали бошланишда биринчи ҳамзанинг ҳаракати қисқа ва иккинчисиники сукун бўлса, чўзилиш ҳисобига биринчи ҳамзанинг тушиб қолиши кузатилади:

а) чўзилиш биринчи ҳамзанинг ҳаракатига мувофиқлашиш асосида бўлади (биринчи бобнинг буйруқ шакллари):

أومر ('у'мур) — **أومر** ('у.мур! буюр!

أيسر ('и'сир) — **أيسر** ('и.сир) асир қил!

أئس ('и'нас) — **أئس** ('и.нас) одат қил!

б) биринчи ҳамзанинг ҳаракатига монандлашишга интилиш натижасида ҳамза йўқотилгач, дастлабки қондага мувофиқ мад ёзилади (биринчи шаҳс феъли):

أأخذ ('а,хуз:у) — **أأخذ** ('а.хуз:у) мен оламан

أأمن ('а'муну) — **أأمن** ('а.муну) мен ишонаман

в) юқоридаги қонделар мутлақ бошда келган ҳамзага хос; агар у гап орасида бўлса, ўзгаришга йўл қўйилмайди:

قال أئمن (қ.а.ла-'мун) У «ишон!» деди.

قال أئس (қ.а.ла-'нас) У «одатлан!» деди.

Ўзагининг биринчиси ҳамзали бўлган феълларнинг **فعل** (фа'ала) (у) туридан кўп ҳолларда **عل** ('ул) қолишда буйруқ ясалади:

أأكل ('акала) (у) «емоқ»дан:

كل (кул), **كلى** (кули.), **كلا** (кула.), **كلوا** (кулу.), **كلن** (кулна)

أأخذ ('ахаз:а) (у) «олмоқ»дан:

خذ (хуз:), **خذى** (хуз:и.), **خذا** (хуз:а.), **خذوا** (хуз:у.),

خذن (хуз:на)

Баъзи ҳамзалар ҳосила бобларда «вов»лар билан алмаштирилиши учрайди. Бу адабий тилга омма тилининг таъсиридир.

أمر ('амара) буюрмоқ — 6 توامر (тава.мара) маслаҳатлашмоқ

Ҳамзалик феъллардан 8 боб шакллари ясашда, айрим ҳолларда ҳамза «т» фойдасига сингиб кетади (ассимиляциялашади):

أخذ ('аҳаз:а) (у) бошламоқ — 8 اتخذ ('иттахаз:а) бошланмоқ

أهل ('аҳала) (у) уйланмоқ — 8 اتهل ('иттахала) оила қурмоқ

Бироқ:

ألف ('алифа) (а) дўстлашмоқ — 8 اتلف ('италафа) улфат бўлмоқ

Бошқа барча ҳолларда ўзагининг дастлабки ундоши ҳамза бўлган феъллар ўз ҳамзасини тугал сақлаб қолади.

Ўзагининг иккинчи ундоши ҳамза бўлган феъллар тусланганда ҳамзаси сақланади.

Ўзагининг сўнгги ундоши ҳамза бўлган феъллар тусланганда эса кўпроқ ўзгариш содир бўлишини тахмин қилиш мумкин. Чунки бу ҳолатда ҳамза сўзининг ҳоғимасида туради, қисқа ва чўзиқ унлилар ҳамда ундошлар билан ёзма-ён бўлади. Бундай мавқе ҳамзанинг талаффузи ва имлосига маълум таъсирини кўрсатади, албатта. Бироқ таъсир умумий имло қоидаларида аксланган даражада рўй беради.

Бундай феъллардан масдар иккинчи бобда تفعلة (таф'илатун) қолишида ясалади:

هنا (ҳанна'а) муборакбод қилмоқ, табрикламоқ — تهنة (тахни'атун) муборакбод қилиш, табриклаш

МУРАККАБ ЗАМОНЛАР

Иш-ҳаракатнинг у ёки бу замонга нисбий алоқадорлигини ифодалашда сўзларни бириктириш (синтактик композиция) усулидан кенг фойдаланилади. Бунда икки сўз муваққат бирикиб семантик ва грамматик бир бутунликни ташкил этади. Бу ҳол ўзаро бириккан ҳар икки сўз (масалан, икки феъл)нинг бир синтактик вазифани бажариши, бир яхлит маънони англатиши билан ифодаланса-да, мазкур бирикмалар маълум ўзига хосликка эга: улар ўзаро синтактик муносабатда қолади. Шунинг учун уларни «қўшма феъллар» деб номлашдан кўра, «мураккаб замон қурилма (конструкция)лари» деб аташ мақсадга мувофиқдир.

Мураккаб замон қурилмалари араб тилида كان (ка.на) феъли иштирокида ясалади. Бунда таркибдаги كان ўз асосий маъносига

ни ифодалашдан маҳрум бўлади. Унинг вазифаси асосий мазмунни ифодалаётган сўзда мужассамланган иш-ҳаракатнинг замонга нисбатини аниқлаш билан чегараланади; у тўлиқсиз феъл вазифа (функция)сини ўтай бошлайди.

Араб тилида бундай замон қурилмалари икки турда ясабди:

а) тўлиқсиз феъл — асосий мазмунни ифодаловчи феъл;

б) тўлиқсиз феъл — сифатдош.

Бунда сифатдошнинг фанат аниқ даража шакли, феълларнинг эса ўтган ва ҳозирги-келаси замон шакллари қўлланади. Қўрилиб турибдики, тўлиқсиз феъл дегмо олдинда, асосий мазмунни ифодловчи феъл эки сифатдош уйдан кейин келади. Ганда уларнинг ўрни бевосита тўлиқсиз феълдан кейин бўлиши шарт эмас — у эга ва унинг гуруҳи билан амалланган бўлиши мумкин. Барча ҳолларда ҳам қуришнинг умумий йўналишига путур етмаса бўлгани. Феъллар эга билан умумий қондалар асосида шахе, сон, жинсда, сифатдош эса фақат грамматик сон ва жинсда мослик олади.

Ҳозирги замон адабий араб тилида узоқ ўтган, давом ўтган, келаси-тахмин замонлар мураккаб қурилмалар воситасида ифода этилади.

УЗОҚ ЎТГАН ЗАМОН

Узоқ ўтган замон мазмунни ўтган замон шаклидаги тўлиқсиз феъл ва тугалланган ўтган замон шаклидаги асосий феъл воситасида англатилади. Умумий қолини: **كان قد فعل**

Узоқ ўтган замон мураккаб феъли иш-ҳаракатнинг оддий ўтган замонда ифодаланганидан анча илгари рўй берганини тасдиқлайди. У ўзбек тилига ўтган замон сифатдош ва тўлиқсиз феъл билан таржима қилинади. Баъзи ҳолларда таржимада ўзбек тилида тарихий ўтган замондан ҳам фойдаланса бўлади:

كانت الولايات المتحدة قد
احتاجت لمضاعفة حجم انتاج
المنتجات الصناعية الى 18
سنة.

كانت قد تطورت بين البلدين
التجارة المفيدة للطرفين.

Қўшма Штатлар саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми-ни икки бора ўстириш учун ўн саккиз йилга муҳтож бўлган эди.

Ҳар икки мамлакат ўртасида икки тараф учун фойдали савдо муваффақиятли ривожланган эди.

Узоқ ўтган замон қурилмасидан маълум бир иш-ҳаракатдан олдин юз берган бошқа бир иш-ҳаракатни ифодалаш учун ҳам қўлланиш мумкин. Бироқ у ҳолатда қўлигча сўзловчига аввалдан маълум бўлмай, кейингина ифодаланган иш-ҳаракат ифодалангани. Бундай бирикмани ўзбекчага ўгиришда ҳикоя замонининг «экан» тўлиқсиз феъли иштирокидаги қурилмадан фойдаланган маъқулдир:

عندما استيقظ محمد من نومه
كان اخوانه قد ذهبوا الى الصيد.
كما يقول الراوى انه كان رستم
قد ذهب فى تلك الاوان الى فتح
توران.

Муҳаммад уйғонганда, унинг ака-
лари овга аллақачон кетиб қол-
ган экан.

Достончининг айтишича, Рустам
ўша онлар Туронга босқинга
кетган экал (эди).

Шунингдек, бундай қурилма воситасидея ифодаланган иш-ҳара-
кат бешқа бир иш-ҳаракатга йўл очилиши мумкин:

كان العملاء قد انتظروا فقال
الحزب عند مدخل بيته ورموا
عليه النار.

Сотқинлар фирқа фаолининг уй-
га кирверишида кутиб турибсан
эди, унга ўқ узишди.

Узоқ ўтган замоннинг ишкор шаклларида ишкор юкласи асо-
сий маъно ифодаловчи феълдан олдинга қўйилади:

كان قد ما دخل هذه الغرفة قبلا. Бу хонага у илгари кирмаган эди.

ТУГАЛЛАНМАГАН УТГАН ЗАМОН

Иш-ҳаракатнинг тугалланмаганлиги (давом ўтган замон)ни
англашиш учун араб тилида иккита қурилма маъжуд.

Дастлабки қурилма ўтган замон шаклидаги тўлиқсиз феъл ва
ҳозирги-келаси замон шаклидаги асосий маъно аниқлатувчи феъл-
лардан туслаган. Қолипи: **كان يفعل**

Кенг тарқалган бу қурилма қуйидаги мазмунларни ифодалашда
қўлланилади:

1. Маълум лаҳза билан боғлиқ бўлмаган, давр билан чегара-
ланмаган иш-ҳаракат жараёнини:

كان يختلط بياض شعره بسواده.

Унинг қора соқолига оқ арала-
ниб қолганди.

كنا نعرف رجلا يسمى الشيخ
محمدا صناعته نساج (تيمور).

Биз бир кимса билан таниш эдик:
Уни шайх Муҳаммад аташар,
касб-кори тўқувчилик (эди).

2. Узоқ давом этган ёки тақрорланиб турадиган иш-ҳаракатни:

كنت افتح عيني فكان يستيقظني
بالغناء و كانت تسيل الحانه على
قلبي (مى زيادة).

Тонгда кўзимни очардим, у мени
қўшиқ билан уйғотар, қалбимга
оҳанглари оқарди.

كان يرحب بى و يقدم لى فى كل
سرة ازوره فيها فنجانا من
قهوته الريفية (تيمور).

Мени у салом билан қаршилар,
ҳар зиёратимда ўзининг қишлоқ-
ча қаҳвасидан бир пиёла тугарди.

3. Ўтган замон феъллари билан бир қаторда, қўшма гап таркибида қўлланган тугалланмаган ўтган замон қурилмаси ўзга бир иш-ҳаракатдан олдин бошланган ва унинг жараёнида ҳали давом этаётган (ёки такрорланаётган) иш-ҳаракатни:

كان يصطحبهم اينما ذهبوا
 في تلك السنوات الصعبة
 وبينما كان العمال يعملون في
 معمل النسيج القديم بنت
 الحكومة الشعبية لاجلهم معملا
 كبيرا جديدا.

Қаерга боришса, уларни кузатиб борарди.

Уша оғир йилларда ишчилар қадимги тўқимачилик фабрикасида ишлар эканлар, халқ ҳукумати улар учун янги катта фабрика қурди.

Юқоридаги мисоллардан аён бўладики, зикр қилинган вазифалардаги тугалланмаган ўтган замон қурилмаси, асосан, ўтган замонда содир бўлаётган иш-ҳаракат ёки ҳодиса вазиятини тавсифлаш учун қўлланилади.

Тугалланмаган ўтган замоннинг иккинчи шакли **кан тўлиқсиз феъли** ва воаниқ шакл ҳамда тушум келишигидаги сифатдош иштироки билан ясалади. Қолини: **кан фاعла** Қурилманинг ҳар икки қисми ҳам сон ва жинсда эга табиатига монандлашиб, шакл ўзгартириб келади. Бу турдаги тугалланмаган ўтган замон ўзида ифодаланган иш-ҳаракатнинг узоқ давом этишига ишора қилади. Бироқ сифатдошлик қурилманинг асл моҳирати шундаки, у юқорида келтирилган соф феъллик қурилмадан фарқли равишда, тугалланмаган иш-ҳаракатни жараён сифатида эмас, балки субъектнинг маълум давр билан чегараланган муваққат ва ўзгарувчан хоссаси тариқасида кўрсатади:

كنت في احد الايام ذاهبا الى
 المدرسة.

Қуиларнинг бирида мактабга борардим (борувчи эдим).

كان جدى في تلك السنوات
 ذاهبا يوميا الى المدينة و
 كان شاغلا هناك في مصنع كبير.

Бобом ўша йиллари ҳар куни шаҳарга қатнар ва у ердаги катта заводда ишларди (ишловчи эди).

Тугалланмаган ўтган замоннинг инкор шакллари қуйидагича:

а) нуқул феъллардан ясалган шаклларда инкор юкламаси асосий мазмун аниқлаувчи феълдан олдинга қўйилади:

كانت الطالبات لا يحبن هذه
 المادة الدراسية.

Бу фанни толибалар ёқтирмас эдилар.

б) сифатдошлик қурилмаларда инкор юклама тўлиқсиз феълдан олдинга қўйилади:

عند ما دخل الاستاذ غرفة
التدريس ما كنا جالسين على
المقاعد بعد.

Устоз дарсхонага кирганда биз
ҳали ўриндиқларга ўтирмаган
эдик.

КЕЛАСИ-ТАХМИН ЗАМОН

Келаси-тахмин замон қурилмаси кетма-кет келаётган ҳозирги-келаси замон шаклидаги тўлиқсиз феъл ва ўтган замон шаклидаги асосий маъно берувчи феъл шакллари мажмуидан ясаллади. Асосий феълдан олдинга юклама қўйилади. Қолини: **يكون قد فعل**

Келаси-тахмин замон қурилмаси матнга ёки ўзи эгаллаган мавқега кўра мазмуни касб этади.

Қўшма гап таркибида қўлланилган келаси-тахмин замон қурилмаси бир келаси замондаги иш-ҳаракатдан олдин тугалланган бошқа бир иш-ҳаракатни ифодалайди:

قبلما تقترب السفينة من هذا
الكوكب تكون قد سجلت
معلومات عن الحقل المغنطيسي
والاحزمة الاشعاعية.

Станция бу юлдузга яқинлашу-
видан олдин унинг магнит майдо-
ни ва нур камарлари ҳақидаги
маълумотни қайд қилган бўлади.

Мисолдан кўриниб турibdiki, иш-ҳаракатнинг ўтган замон тугалланганлик мазмуни келаси-тахмин замон ёрдамида келгувси фонида кўрсатилган.

Қўшма гаплар таркибида қўлланилган келаси-тахмин феъл бирикмаси келгувсида рўй бераётган иш-ҳаракатнинг давоми ёки натижаси сифатида юзага келаётган ва келгувси замонга тааллуқли бўлган бошқа бир иш-ҳаракатни ифодалайди. Бузда унинг мазмуни ва вазифаси ўзбек тилидаги келгувси замон гумон феъллигига мантқан мос бўлади:

بعدهما يتصل ابن الفلاح المدينة.
يكون قد دخل بيت خاله العجوز.

Фаллоҳнинг ўғли шаҳарга етиб
келгач, қари тоғасиникига кири-
ши мумкин.

Шунингдек, келгувси-тахмин замон қурилмаси келгувси замон-монга тааллуқли бўлган ва тахмин, гумон, эҳтимол тугилаётган иш-ҳаракатни ифодалайди:

لما يقول هذا الطالب انه يكون
قد حصل على الدبلوم في ربيع
السنة المقبلة.

Бу толибнинг айтишича, у кел-
гувси йилнинг баҳорида диплом
олса керак.

قط (қат.) — чеклов юкламасидир. У гапдаги бирорта бўлақнинг маъносини алоҳида таъкидлаб ва чеклаб кўрсатади. Қаранг: استلمت من المكتبة كتابا قط. Кутубхонадан биргина китоб олдим, холос.

Бу юклама, одатда, ўз вазифаси билан гап маъносини ойдинлаштиради. Айниқса, у ف (фа-) юклама-олд қўшимчаси билан қўлланилганда гапнинг маъносини янада яққоллаштиради:

رأينا في مدخل الجامعة عشرين طالبا بالتقريب فقط.

و كان المؤتمر الاول في صيف عام ١٩٦٣ و بعد عامين فقط من بداية نشاطنا التجاري في افريقيا (الجمهورية).

Дорулфунунга кираверишда йигирма чоғли толибни кўрдик, холос.

Биринчи анжуман 1963 йилнинг ёнда, бизнинг Африкадаги савдо фаолиетимиз бошланганидан атиги икки йил олдин бўлганди.

قط / فقط юкламаси инкор шакллари билан ёнма-ён ишлатилганда, чеклаш билан бирга ажратувчи-чегараловчи мутлақ инкор маъмунини ҳам кўрсатиши мумкин:

بعد افتراقنا ما رأيته قط.

ما تطورت التجارة المقيدة بعد هذا بين بلدينا فقط (الجمهورية)

Ажраланишимиздан кейин мен уни сира кўрмадим. Ушандан сўнг бундай фойдали савдо фақат бизнинг икки давлатимиз орасидагина ҳеч ўсмади.

«КАТТА» СЎЗ ЯСАШ УСУЛИ

«Катта» деб аталадиган сўз ясаш усули |الامشتقاق الكبير| лексик субстанция асосида қурилган. Унда мавжуд сўзлардан бир ундошни алмаштириб янги сўзлар ясалади:

مدح (мадах.а)	—	مدحه (мадах.а)	мақтамоқ, мадҳ қилмоқ
شرب (шариба)	—	زرب (зариба)	сизғимоқ
فلج (фалажа)	—	فلق (фалақа)	ёрилмоқ, ажралмоқ

«АНЧА КАТТА» СЎЗ ЯСАШ УСУЛИ

«Анча катта» сўз ясаш |الاشتقاق الكبير| да лексик метатеза асос қилиб олинган. Сўз ўзагидаги ундошларнинг миқдорини ўзгартирмаган ҳолда, уларнинг тартибини бироз ўзгартирибгина янги сўз ясаладиган бу усулда маъно деярли ўзгаришларга учрамай, тўлиқ сақланади:

حمد (х.амида)	—	مدح (мадах.а) мақтамоқ, мадҳ қилмоқ
غدر (ғадара)	—	غرد (ғарада) кетмоқ, ташлаб кетмоқ
سكب (сакаба)	—	سبك (сабака) қуймоқ
بعض (ба'д.ун)	—	بضع (бид.'ун) бир неча

Булардан ташқари, ҳар бир уч ва тўрт ундошли ўзакнинг ис-талган бирикма (комбинация)даги йиғиндиси шу ўзакка мужассам умумий мазмунни сақлаб қолади. Бу ўринда метатезанинг сўз ясовчи усул сифатида алоҳида ажратиб кўрсатилишига сабаб — ҳар бир ундошнинг ўзи дастлаб сомиий ўзакда алоҳида мазмунга эга эканлиги ҳақидаги назарияга асосланган. Шунга кўра, ҳар бир ундошнинг бир ўзак қобиғи ичида ўрни алмашиши мазмунда катта ўзгаришлар содир бўлишига олиб келмайди.

«ЖУДА КАТТА» СЎЗ ЯСАШ УСУЛИ

«Жуда катта» деб номланган сўз ясаш усули *الاشتقاق الاكبر* / яна «йўнин» деб ҳам юритилади. Бунда икки сўздан бир ёки ун-дан ортиқ ундон тушириб қолдирилади — «йўниб» *انحت* / таш-ланади. Қолганлари бир фонетик бирликка жамланади. Бу турда ясалган 300 дан ортиқ ўзак борлигини ибн Форис қайд қилган. Уларнинг деярли барчаси тўрт ундошли ўзақлар бўлиб, аслида, иккита уч ундошлилардан ясалгандир. Мисоллар:

دحرج (дах.ража) сирғалмоқ	---	{	دحر (дах.ара) сурмоқ
		{	جرى (жара.) оқмоқ
هرول (ҳарвала) шошмоқ	---	{	هرب (ҳараба) қочмоқ
		{	ولى (валла) жўнатмоқ

Биринчи матн

وقالت النحلة: انت تملأ البستان وردا و انا املا لك الدنيا شهيدا فيه شفاء للاكلين (عزالدين الفراج). اذا تركنا الهواء ورانا نهارا احتلت الليل و تتراءت في سماء الليل (احمد زكى). ملئت الاطباق بالما كل الشهى. و مرت الايام و تكررت زيارتى للمزرعة و كنت دائما اسأل عن الشيخ عسافا ينحدر من سيك ال اسوا حتى سار كالهيكل. و ظل هكذا في ثورة صامته ثم هدأ تدريجيا و عاد الى خمولة الاول (تيمور). ايتها الامراة كيف تسألينى عن ذات شريفة (اسطورة). كنا نتحرك كالالات. كانت الشوارع مزدحمة بالمارة و كانت السيارات تتعاقب فى نظام و الدراجات النارية تتسلل فى ضجيج و صخب و كان الناس

متسارعين الى العمل (الاهرام). كان فلاح فقير من ضواحي مدينة
يحرث في يوم من ايام الربيع حقل سيده (اسطورة). و يكون قد فرح
مسرور من هذا العمل الخير. يكون قد رأى ذلك الفلاح قطنه منفتحا
بلونه الابيض الجميل يستعد بجنيه (الصديق).

411-ماشқ. Замон шаклларида тусланг; буйруқ, истак, шарт майлларж
шакллари ҳамда масдар ва сифатдошлар ясанг:

امر، زار، ملا

412-ماشқ. Қуйидаги ҳосила феълларни ўтган ва ҳозирги-келаси замон
шаклларида тусланг, масдар ва сифатдошлар ясанг ва маъноларини белги-
лашг:

ايد، اسأل، تأخر، تفاعل، استسأل

413-ماشқ. Таржима қилинг, феълларнинг замон шаклларини таҳлил қи-
линг:

كانت عائلتنا قد سكنت خلال الحرب العالمية الثانية في مدينة
تمنجان. و كان جدى حصل على شهادة تربوية في الثلاثينات و كان عمل
فى احدى مؤسسات مدينتنا التربوية مدة طويلة. و كان ابى استعد ان
يدرس فى جامعة طشقند و لكنه اخر هذا الغرض بسبب ارساله الى
الحرب الوطنية العظمى.

414-ماشқ. Арабчага оғзакни ўғиринг:

1. Биз дорулфунун ҳовлисига кирганимида дарсга қўнироқ
чалинган бўлади. 2. Улар кинотеатр залига кирганларида, кўрса-
тув бошланган бўлади. 3. Араб тили ўқитувчиси айтдики, Азиз бе-
тоблиги туфайли дарсга келмаслиги мумкин. 4. Поезд бекатга ўз
вақтида етиб келса керак. 5. Мен кутубхонага етиб борганимда
унинг толибларга хизмат кўрсатиш бўлими ёпишса керак.

415-ماشқ. Ифодали ўқинг, мазмунини сўзлаб беринг:

من جميع انحاء العالم شرقا و غربا و جنوبا و شمالا كان الناس
يتوجهون الى سمرقند. لقد توجه العلماء لكسب الحكم من لدى عالم
النجوم العظيم ميرزا اولوغبيك. و توجه التجار لشراء الورق السمرقندى
المشهور الذى تفوق آنذاك على الاوراق فى العالم الاسلامى. ان الجمال
الخالد الذى ابدعته هنا عبقرية المعمارين قد سيطر على كل احساسات
عليشير نوائى و الهمة لايجاد الاشعار ليس لها مثال.

416-ماشқ. Дарсховада ёзма таржима қилинг:

1. Бу уйда беш йил олдин бир мухтарам устоз яшар эди. 2. Ме-
нинг содиқ дўстим ўша пайтларда дорилфунунда ўқир ва араб
тилини қизиқиб ўрганар эди. 3. Ўша куни Қобул билан Тошкент
ўртасида қатновчи тайёра шаҳар аэропортига роса соат тўққизда

қўнган эди. 4. Биз қишлоқда бўлган кун деҳқонлар даладан қуёш
ботгач қайтишган эди. 5. Билдикки, Туйғун уй вазибаларини яхши
бажарган экан.

Иккинчи матн

ارنب واسد

زعموا ان اسدا كان في ارض كثيرة المياه و العشب و كان في
تلك الارض من الوحوش شيء كثير الا انه لم يكن ينفعها ذلك لخوفها
من اسد كان مستبدا بالامرفيها.

فاجتمعت الوحوش و جاء الى الاسد فقالت له: «انك تصيد
الدابة بعد الجهد و التعب. و قدر رأينا لك رأيا فيه صلاح لك و امن
لنا. فان انت امتتنا فلك علينا، في كل يوم، دابة نبعث بها اليك في
وقت غدائك».

فرضى الاسد بذلك و صالح الوحوش عليه. و وقت الوحوش
للأسد الى ان اصابت القرعة الارنب. فقالت للوحوش: «ان انتن وافقتن
بي في ما لا يضركن. ارجو ان اريحكن من الاسد» فقلن: «وما الذي
تكلفيننا من الامور؟» قالت: «تأمرن الذي ينطلق بي الى الاسد ان يهلني
ريثما ابطر عليه بعض الابطاء». فقلن لها: «ذلك لك».

فانطلقت الارنب متباطئة حتى جاوزت الوقت الذي كان يتغدى
فيه الاسد. ثم تقدمت اليه وحدها رويدا. و عند ما جاءت غضب الاسد
و قام من مكانه نحوها و قال: «من اين اقبلت؟» قالت: «انا رسول
الوحوش اليك بعثتنى و معي ارنب لك. فتبعني اسد في بعض تلك
الطريق اخذها مني غضبا و قال: «انا اولى بهذه الارض و ما فيها من
الوحوش».

فقلت له: «ان هذا غداء الملك ارسلت به الوحوش معي اليه
فشتمك فاقبلت مسرعة لاخبرك».

فقال الاسد: «انطلقى معي و ارينى موقع هذا الاسد».
فانطلقت الى البئر العميقة فيه ماء كثير. فنظرت فيها و قالت:
«هذا المكان».

فتطلع الاسد فرأى ظله و ظل الارنب في الماء فلم يشك في قولها
ثم وثب اليه ليقاتله فغرق في البئر. و اقبلت الارنب الى الوحوش و
اعلمتهن صنعها بالاسد.

(من كتاب «الف ليل و ليلة»)

ابطال	(’абт.а) секинлат-моқ	اراح	(’ара.х.в) халес қил-моқ
اسد	(’асадун) арслон	اصاب	(’ас.а.ба) муўжалга урмоқ
امن	(’аммана) таъмин-ламоқ	اقبل	(’ақбала) келмоқ
اولى	(’авла.) энг биринчи	اصل	(’аҳмала) ўз ҳолига қўймоқ
تغدى	(тагадда.) тушлик эмюқ	تراوى	(тара’а.) рай бийдир-моқ; ўйлаб қўймоқ
داية	(да.ббатун) жонвор	خمول	(хуму.дун) бўшааг-лик
شوى	(шақдийбун) шита-қадор	صلاح	(с.ала.х.ун) наф
صعب	(с.акбун) увсө	شهد	(шаҳдун) мумкнатак-даги асал
صنيع	(с.ани.’ун) қилмиш	ضر	(д.арра) {у} зарар келтирмоқ
غصب	(ғас.бун) зуравон-лик	مستبد	(муस्ताбиддун) зулм-кор
ماكل	(ма’калун) емак	وتب	(вас:аба) ташлан-моқ (ўлжага, га-нимга)
هدأ	(ҳада а) (а) сусай-моқ	وفى	(ваф.а.) (п) вафö қилмоқ
وحوش	(вух.ушун) ваҳший ҳайвонлар	شك	(шакка) {у} шак келтирмоқ
اعلم	(’а’лама) хабардор қилмоқ		

Бирликта ва иборалар

راى رايا	Бир фикрга келди.
ان يهملنى	Мени ўз ҳолимга қўйса...
ريشما	Қаердаки
كلف من الامور	тадбир таклиф қилмоқ
انطلق متيناً	шопшимай бөрмөқ
رواياتا رويدا	аста секин

417-машиқ. Бирликталар ёрдамида бешта гап тузинг:

كلف من الامور، لك علينا، اقبل مبطناً، اقبل مسرعاً، احسب القرعة،
راى رايا

418-машиқ. Ушбу бирикмаларни арабчага ўтгаринг ва ёд олинг:

ёввош ҳайвонлар шоҳи, фойдали тақлиф, қуръа ташламоқ, аста-аста, ҳайвонлар ядиси, бир фикрга келмоқ, секин етиб бөр-моқ

1. Ҳозиргача араб бўлимимизнинг толиблари «Қалила ва Димна» китобининг кўп бошқа қиссаларини ўқиб чиққан бўлишлари мумкин. 2. Бор экан, йўқ экан, ёввойи ҳайвонлар шохди арслон бор экан. 3. Ёввойи ҳайвонлар арслондан жуда қўрқшарди, негаки, у ҳар кун ҳайвонларга ҳужум қилиб уларнинг тинчини бузарди. 4. Агар бизга ҳужум қилмасанг, бизнинг хавфсизлигимизни таъминласанг, ҳар кун нонуштанга биттадан жонвор юбориб турамиз. 5. Қайси ҳайвонга қуръа тушса, у бошқалар саломатлигини ўйлаб арслон ҳузурига йўл олар экан. 6. Тадбиркор қуённинг ҳийласи билан золим арслон қудуққа тушиб кетган экан.

420-машиқ. «Арслон ва қуён» мавзусида баён ёзинг.

Йигирма саккизинчи дарс:

ИЛЛАТЛИ ТОВУШ БИРИКМАЛАРИДАГИ ЎЗГАРИШЛАРГА ДОИР

Тўғрига ўхшаш, бўш ва етишмовчи феъллар таркибларидаги мавжуд иллатли «в» ва «й» товушлари иштирок этадиган бирикмалар муқаррар эмас. Улар тез ўзгарувчанлик хусусиятига эга. Чунинчи, бу ўзгаришлар тилнинг товуш ва талаффуз йўриқларини жўнлаштириш йўлидаги уриниш бўлиб, улар маълум қонуниятлар асосида рўй беради:

а) кучлироқ талаффуз этилувчи унли кучсиз айтилувчи бошқа товушларни сиқиб чиқаради;

б) бир хил унлиларнинг чўлиги қисқасига нисбатан кучлидир; демак, уни сиқиб чиқара олади;

в) иллатли бирикмаларнинг бошида турган унли орқадагиларига нисбатан кучли бўлади;

г) иллатли товуш бирикмаларининг таркибидаги «и» ва «и.»лар бошқа унлиларга нисбатан кучли ҳисобланади ва кўп ҳолларда, қайси ўринда турганлигидан қатъи назар, бошқа товуш ва товуш бирикмаларини «ўзларига ўхшатиб олади» — ўзгартиради,

д) сукувливни ҳаракатли сиқиб чиқариши ёки ўрнини ағаллаши мумкин.

Юқоридаги қоидаларни яққилик шакллар таркибидаги иллатли бирикмаларга татбиқ қилиб бўлмайди, — улар қатъий бирикмалардир.

ТЎҒРИГА ЎХШАШ ФЕЪЛЛАР

Тўғрига ўхшаш феълларда ўзакнинг биринчиси иллатли «в» ё «й» дан иборат бўлади:

وعد (ва'ада) (и) ваъда қилмоқ

يمن (йамуна) (у) омади келмоқ

Бу турдаги феълларнинг ўтган замон шакллари оддий тўғри феълларникидан фарқ қилмайди — ҳеч қандай ўзгаришсиз тусланади.

Ҳозирги-келаси замон шаклида дастлабки суқунланган ўзақ ундоши «в» кўпчилиқ ҳолларда тушиб қолади:

يُوعَد (йав'иду) → يَعِد (йа'иду)

تُوعَد (тав'иду) → تَعِد (та'иду)

وَعَد (ва'ада) (п) «ваъда қилмоқ» феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Ҳозирги-келаси замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	عَد (на'иду)		أَعِد (а'иду)
2	музак.	تَعِدُونَ (та'иду.на)	تَعِدَان (та'ида.ни)	تَعِد (та'иду)
	муан.	تَعِدُن (та'идна)		تَعِدِين (та'иди.на)
3	музак.	يَعِدُونَ (йа'иду.на)	يَعِدَان (йа'ида.ни)	يَعِد (йа'иду)
	муан.	يَعِدُن (йа'идна)	تَعِدَان (та'ида.ни)	تَعِد (та'иду)

Ҳозирги-келаси замонда тусланаётган тўғрига ўхшаш феъл шаклидан биринчи иллатли қуйидаги ҳолларда тушиб қолмайди:

а) ўзакнинг биринчиси «й» бўлганда:

يَبِس (йабиса) → يَيْبِس (йайбасу) қуримоқ

يَمُن (йамуна) → يَيْمُن (йаймуну) иши ўнгидан келмоқ

б) ўрта ундоши ҳар икки замонда даммали ҳаракатланганда:

وَسِع (васу'а) → يَوْسِع (йавсу'у) кенг бўлмоқ

وَتَّق (вас:уқа) → يَوْتُق (йавс:уқу) мустақкам бўлмоқ

وَقَر (вақура) → يَوْقُر (йавқуру) виқорли бўлмоқ

в) айрим فَعَلَ (фа'ила) (а) туридаги феълларда; бундайлар унчалиқ кўп эмас:

وَجِع (важи'а) → يَوْجِع (йавжа'у) оғриқ сезмоқ

وَحَلَ (вах.ила) → يَوْحَل (йавх.алу) ифлосланмоқ

وَجَلَ (важила) → يَوْجَل (йавжалу) ҳайиқмоқ

г) иккиланган тўғрига ўхшаш феъллар турида ҳам биринчи ўзақ ундоши ўз ўрнида қолади:

وَد (вадда) → يُوَد (йавадду) севмоқ, истамоқ

وَز (вазза) → يُوَز (йаваззу) ундамоқ; фитна солмоқ

Тўғрига ўхшаш феълларнинг буйруқ шакллари ҳар бир алоҳида феълдан унинг ҳозирги-келаси замонда тусланиш даражасига қараб алоҳида ясалади:

وعد дан: عد ('ид), عدى ('иди.) «ваъда қил!»
 وثق дан: أوثق ('у.с:уқ), أوثقى ('у.с:уқи.) «инов!»

Мажҳул даража шаклларида ҳеч бир ундошнинг тушиб қолиш ҳолати кузатилмайди. Аксинча, аниқ даражанинг ҳозирги-келаси замон шаклида тушириб қолдирилган иллатли мажҳул даражада ўз ўрнига қайтарилади:

يعد (ва'ада, йа'иду) — يعد (ву'ида, йу'аду)

ТУҒРИГА ЎХШАШ ФЕЪЛЛАРДАН МАСДАР ВА СИФАТДОШЛАР ЯСАШ

Тўғрига ўхшаш феълларнинг иллатли «в»лик туридан масдар, аслида, فعلة (фа'алатун) ёки فعلة (фа'илатун) қолипларидан биреда ясалган бўлса, дастлабки иллатли тушиб қолади:

وثق дан: ثقة (с.иқатун) ишониш
 وسع дан: سعة (са'атун) кенг бўлиш
 وصف дан: صفة (с.ифатун) сифатлаш

Масдар ясашда дастлабки иллатлини тушириб қолдириш қоидаси бошқа қолипларга, шунингдек, «й»лик феъллардан масдар ясаш қоида­сига татбиқ қилинмайди.

Сифатдошларга келсак, улар тўғрига ўхшаш феъллардан умумий қоида асосида ясалади, таркибда алоҳида ўзгариш кузатилмайди:

ووثق дан: رائق (на.с.иқун) ишонувчи, иновувчи
 مووثوق (мавс:у.қун) ишонилган, иновилган
 وصف дан: واصف (на.с.ифун) сифатловчи, тавсиф қилувчи
 موصوف (мавс.у.фун) васф қилинган, тавсифланган

ТУҒРИГА ЎХШАШ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОСИЛА БОБЛАРИ

Тўғрига ўхшаш феълларнинг ҳосила бобларида содир бўлувчи ўзгаришлар унча кўп эмас. Мавжуд ўзгаришлар ҳам юқорида ўрганилган қоидаларга мос бўлади. Тўғрига ўхшаш феъллардан ҳосила боблар ясашда қуйидагиларга амал қилинади:

а) 8 бобдаги ясовчи «т» иллатли «в» билан яқин муносабатга киришганда, уни «ўзига айлан­тириб» олади — «в» ассимиляция­лашади. Ёзувда бу ташдид ор­ттиришга тенг бўлади:

1. وحد (вах.ада) — 8 اوتحد ('ивтах.ада) — اتحد ('иттах.ада)
 «бир бўлмоқ» «бирлашмоқ»

اتصل ('иттас.ала) — (иттас.ала) وصل (вас.ала) — «етиб келмоқ»

Ўзагининг биринчиси «й» бўлган тўғрига ўхшаш феъллар туркумидан 8 боб феъллари ясалмайди.

б) 8 боб масдариди ҳам юқоридаги ўзгариш кузатилади:

اتصل ('иттас.ала) — اتصال ('иттис.алун) боғланиш

в) 4 ва 10 боблар масдарлари яшда «ив» ва «ий» иллатли бирикмаларидаги сукулланган ундошлар кучли «и»нинг таъсирида бўғинга сингади — ассимиляциялашади. Натижада, товуш бирикмаси чўзиқ «и.» билан алмашинади:

4 اوجاد ('ивжа.дун) → ايجاد ('и.жа.дун) яратиш
 ايقاظ ('ийқа.з.ун) → ايقاظ ('и.қа.з.ун) уйғотиш
 10 استوراد ('истивра.дун) → استيراد ('исти.ра.дун) импорт
 استوزار ('истивза.рун) → استيزار ('исти.за.рун) ваъир этиб тайинлаш

Қолган бобларда ўзгариш кузатилмайди.

ذو НИНГ ҚУЛЛАНИШИ

ذو (з:у.) «эга» аслида от бўлиб, унинг кўплиги ذوو (з:аву.) шаклида. Ушбу от муаннас шаклда ذات (з:а.ту) тусини олади; кўплиги ذوات (з:ава.ту).

Қўрилиб турибдики, унинг таркибида иллатли бирикма мавжуд. Мазкур от иккилик шаклига эга эмас. У ўзи алоҳида равишда ишлатилмайди, балки бошқа сўзлар билан бирикма ҳолатидагина қўлланади. Бирикма изофа шаклида расмийлаштирилади:

ذو القرنين икки давр эгаси; Зулқарнайн (музак.)
 ذات الجمال ҳусн эгаси, ҳусндор (муан.)

ذو (з:у.) отининг турланиши

Келишиклар	Кўплик		Бирлик	
	муаннас	музаккар	муаннас	музаккар
Бош	ذوات (з:ава.ту)	ذوو (з:аву.)	ذات (з:а.ту)	ذو (з:у.)
Қарат.	ذوات (з:ава.ти)	ذوى (з:авя.)	ذات (з:а.ти)	ذى (з:и.)
Тушум			ذات (з:а.та)	ذا (з:а.)

Ушбу отнинг бирикма тарзидагина ишлатилиш хусусиятидан кенг фойдаланилади — араб лексикасида унинг иштироки билан ясалган қўшма сўзлар кўп учрайди.

ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛАР

Ўрин эргаш гаплар бош гапнинг кесими ифодалаган иш-ҳаракатнинг юзага келиш, бошланиш, йўналиш ўринларига ишора қилади. Уларнинг бош гаплар билан алоқаси эргаштирувчи равиш боғловчи **حيث** (х.айс:у) «қаердаки», унинг ҳосилалари: **الى حيث** «қаергаки», **من حيث** «қаерданки», **حيثما** «қайси жойдаки», ва **اينما** «қаердаки» воситасида бўлади. Ўрин гап, асосан, бош гапдан кейин келади:

هذا البطل من اوزبكستان حيث
تلد الارض الابطال عقب الابطال.
تفتح الجامعة في بداية السنة
الدراسية ابوابها على مصاريعها
حيث يدرس الطلاب العلوم
والفنون نظريا و عمليا.

Бу қахрамон — Ўзбекистондандир,
унда ер ботирлар ортидан ботир-
ларни етиштиради.
Ўқиш бошланиши билан дорулфун-
нун ўз эшикларини ланг очиб
қўяди, у ерда толиблар билимлар-
ни ва техникани ҳам назарий,
ҳам амалий ўрганадилар.

Айрим ҳоллардагина ўрин эргаш гап бош гапдан олдинда келиши мумкин:

حيث كان زائرا فدخل مكاتب
المخطوطات.

У қаерни зиёрат қилган бўлса,
(ўша ерда) қўлёмалар мавжуд
кутубхоналарга кшрди.

ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛАР

Пайт эргаш гап деганда, мазмуни бош гапники билан вақтда қийслаштирилайётган эргаш гапни тушунамиз. Пайт эргаш гап бош гапга **بينما** «ҳар сафар», **كلما** «қачонки», **اذا متى**, **لما**, **حينما**, **عندما** «шу ора», **حتى** «...гача», **«...дан олдин»**, **«...дан сўнг»**, **بعد ما** «...дан бери» каби пайт ифодаловчи эргаштирувчи боғловчилар воситасида эргашиб келади. Боғловчиларнинг қайси бири қачон ишлатилиши масаласи қийс қилинаётган иш-ҳаракатнинг пайтга муносабатига кўра белгиланади. Кўпчилик ҳолларда пайт эргаш гаплар бош гапдан олдинда келади:

لما ابتعد الحارس من الباب
اقترب الكشف منه.
فلما نام الصياد اخذ الدب
يعرسه.

Қоровул эшикдан узоқлашгач,
кашшоф унга яқинлашиб келди.
Овчи ухлаган пайтда айиқ уни
қўриқлаб турарди.

Шунингдек, пайт эргаш гапнинг бош гапдан кейин келган ҳолати ҳам учраб туради; мисоллар:

اتجه الباص الى المدينة حينما
جلس الركاب كلهم على مقاعد هم
قد امتت الحكومة الشعبية هذه
الاملاك بعد ما انتصرت الثورة.

Йўловчиларнинг барчаси ўз жой-ларига ўтиргач, автобус шаҳарга йўл олди.
Инқилоб галаба қилгач, халқ ҳукумати бу мулкларни мусодара қилди.

БИРИКМАЛАРНИНГ СЎЗГА АЙЛАНИШИ. МУРАККАБ ИСМЛАР

Мураккаб исмлар ясаш — янги сўзлар билан тилни бойитишнинг муҳим омилidir. Бунда изофа орқали синтактик бириккан икки сўз ўз сиртқи алоҳидаликларини сақлагани ҳолда бир маънони англатиб, бир гап бўлаги вазифасини бажара бошлайди. **ذو** «эга» ва **صاحب** «эга, хўжа» каби **ясовчи** отлар ёрдамида ясалган мураккаб синтактик қурилмалар **бунинг** мисолидир. **ذو** (ذات) ўзидан кейинги от билан **изофа** ташкил қилгани ҳолда, янги сўз ясовчи олд қўшимча маънони эгаллайди. Унинг иштирокида тузилган ҳар бир синтактик **бирикма** янги мазмун ифодалашга кўчади — лексикализациялашади. **Натижада**, янги мураккаб сўзлар пайдо бўлади. Уларнинг **кўпчилиги** от вазифасини, қисман, сифат вазифасини ҳам бажаради:

муаннасада	музаккарда	маъносе
ذات المال	ذو المال	давлатманд
ذات الفقار	ذو الفقار	ўтқир, тигдор
ذات العقل	ذو العقل	доно, ақлли

صاحب сўзи кўпинча отлар билан синтактик бирликни ташкил қилади ва мураккаб от ёки мураккаб сифат вазифасини адо этади; у ҳам турли жинс шакллари олиши мумкин:

صاحب الشكوى، صاحب الشكوى   шикоятчи
صاحب الدين، صاحب الدين   қарздор
صاحب التوقيع، صاحب التوقيع   имзо чекувчи (амрбардор)
صاحب الاستقلال، صاحب الاستقلال   мустақил

Бу турдаги мураккаб бирикмалардан унвон ва мартаба (ти-тул)ларни ифода этувчи сўзлар, кўпинча эса изоҳловчилар ясашда ҳам фойдаланилади:

صاحب الجلالة	жалолатли — аъло ҳазрат (шоҳга нисбатан)
صاحب العلوّة	улуғлик эгаси — ҳазрат олий (подшоҳга)
صاحب السمو	буюклик эгаси — жаноб олий (бош вазирга)
صاحب السعادة	саодат келтирувчи (элчи ёки юқори лавозим эгасига)
صاحب الكرامات	саховатли, каромат қилувчи (пирга, шайхга)

Бундай бирикмалар отлашиши ҳам мумкин:

Китоб эгаси келди. جاء صاحب الكتاب

Биринчи матн

ذهبت يسرة فوجدت نفسى فى زمرة من الرجال (تيمور). سنجد فى جبالنا ثروات كبيرة من المواد المعدنية. فقد وهبتك الطبيعة من الطيب والجمال ما لم تهبه لكثير من الرياحين (جبران). لعل هذه الاتحادات تزن الابطال بميزات الرياضة وحدها (الصديق). يجب ان تزيد راتب هذا العامل الشاب فانى واثق انه سيكون له مستقبل سعيد. كتبت التلميذة الى امها واصفة غرفة الدرس (القراءة المصورة). و عرف الصبى ان الفرخ وقع فى عشه. و هذا ما اتفقنا عليه من يوم بدء الخلاف (عز الدين فراج). عندما وصل هذا الكاتب الى تونس وصف بيوتها كما ظهرت له (حنا الفاخورى). فلما رجع الفلاح من السوق اخبره ابنه بزيارة الضيف من بعيد. فقد رافقته الى المدينة عندما حمل النقود الفضية و الذهبية (اسطورة). ذهبت الى حيث لا يرجع. وجدنا انفسنا فى داخل المتجر حيث نطلب الحذاء (تيمور).

421-машқ. Феълларни замон ва майл шаклларида тусланг:

وقع، يمن، اتصل، استورث

422-машқ. Феъллардан масдар ва сифатдошлар ясанг, уларнинг маъноларини белгиланг:

وثق، يسر، اوجد، تواصل، استورد

423-машқ. Қуйидаги жумлаларни тинглаб синхрон таржима қилинг:

ان الشاي ممتع بشكل خاص و اذا ما شرب بالاكواب الاوزبكية فهو ذو نكهة لذيذة و يحفظ الدفع بقدر ما يكون ذورنين. و ذات يوم وجدت محارة كبيرة جدا عند ما فتحنا هذه المحارة وجدنا فى داخلها طفلة

صغيرة. و ذات الصباح استيقظ الصياد مبكرا لعادته واعد قاربہ
للسباحة و ذات الليلة كان الصياد يحكى بعض الحكايات (اسطورة).
ودخلنا الفناء عبر الباب ذى الطبقتين اللتين مفتوحتان على مصراعيهما
(النصوص).

424-ماشқ. Қуйидаги жумлаларни арабчага ўғиринг, улардаги ўрин эргаш гапларнинг тўғри шакл олишига эришинг:

1. Доно инженер ўз билимини ишчилар заковатига тўғри йўл-
лай олган муассасада янги ихтиролар яратилади. 2. Ҳозирги ша-
фронтда деҳқон ғўза экилган ерида жуда кўп ишласа-да, қарздор-
лигича қолаверади. 3. Собиқ мулк эгалари ўттизинчи йилларда
аксулинқилобий кучларга ёрдам бердилар. 4. Эшик очилди ва тек-
шириш комиссияси мажлис қилаётган хонага дастлабки жиноятчи
кирди.

425-ماشқ. Жумлаларни оғзаки таржима қилинг, пайт ва ўрин эргаш гап-
ларнинг бош гапга эргашини усулларига аҳамият беринг:

ففى المساء لما انطرح على فراشى الخشن القاسى اذكر ذلك
السريр الناعم فى بيتى (امين مسرق). و بينما ذهب صاحب البيت
الى البئر فكر اللص ان يسرق بيته (اسطورة). يعيش كثير من
الاجانب فى اوزبكستان حيث انجبوا و طنا جديدا و اصداقاء امنا
(اوزبكستان اليوم). هكذا رجع الثعلب الى حيث اتى (اسطورة).
هناك بعض البلدان حيث يزرع القطن اشجارا. ففى القديم فى آسيا
الوسطى كتبوا على اوراق سمرقند حيث صنعت بنوع اعلى و بكميات
لا باس بها.

426-ماشқ. Ўрин эргаш гапли бешта қўшма гап ёзинг.

427-ماشқ. Жумлаларни таржима қилинг, бош — ўрин эргаш гаплар му-
вобатига аҳамият беринг:

1. Котиба хонага янги мақолани олиб кирганда муҳаррир ун-
дан мақоланинг муаллифи ҳақида сўради. 2. Бу иззатли чол ҳов-
лига кирганда ҳамма унинг ҳурмати учун ўрнидан турди. 3. Бу
билимдон ўқитувчи ўз билимини толибларга тўлиқ йўналтирганда
дорулфунунни етук мутахассислар битириб чиқади. 4. Ҳазрат
олийлари! Халқимиз ватан учун қийин бир пайтда, Ўзбекистон
билан дўст бўлишимизни талаб қиляпти, деди Бош Вазир жа-
ноб олийлари.

ايام في طشقند

و حينما سألونا السؤال التقليدي «ان تروا» قلنا بحزم: نريد ان نزرور الجامعة و معهد الدراسات الشرقية. اضاف احدهم: من حسن الحظ ان الليله افتتاح موسم الاوبرا في طشقند و من حسن الحظ اكثر انها ستتقدم عملا لا بد تعرفونه هو «ليلي و مجنون» و هناك مقاعد محجوزة لو اردتم.

واسطورة «ليلي و مجنون» التي نطق هنا اسطورة قديمة للشاعر الاوزبكي القديم عيشير نوائي حولها الي اوبرا و باليه عصرى. هزت قلوب الجمهور الشديد العاطفية عندما انتحرت ليلي و لكننا مع هذا افتحنا افواهنا حينما راينا قصة عربية مائة في المائة ترقص رقصات عربية. و علمنا من مدير المسرح ان هناك جامعة فنية كاملة في طشقند للفنون و ان فيها تسع كليات للموسيقى تختص كل منها بفرع من فروعها. و كان العمل مع هذا بديعا و نموذجيا يستحق ان تشاهد و ان تدرسه في مصر.

قالوا لنا برقة و ادب شديد البرنامج حافل اليوم فسوف نزرور معهد الدراسات الشرقية. و في هذا المعهد اكبر و اثنى مجموعة للمخطوطات العربية في الاتحاد السوفيتى. فقد اصدر فهرس لها باللغات الاوربية و الشرقية و هو يعتز بمخطوطات بن سينا والخوارزمي والرازى و اولوغبيك الفلكى و بمن اطلق اسمه على المعهد و هو البيرونى.

و يقوم المعهد بالدراسات في التراث القديم و الواقع الحديث لبلدان الشرق و هم يطبعون المنهج العلمى في هذه الداسة و يعيدون تقييم التراث القديم و عناصره التقدمية و يلائمون المنهج للتطور و الواقع الحديث.

و قدموا لنا باعتزاز اهم ما حققه المعهد و هو ترجمة كاملة الى اللغتين الروسية و الاوزبكية لكتاب «القانون في الطب» لابي على بن سينا.

قال عبيدالله كريموف و هو عالم مشهور اوزبكي ان العلماء المستشرقين الآن مشغولون بترجمة كاملة لاعمال ابي ريحان البيرونى. و البيرونى هو العالم الذى قال عنه احد المستشرقين الالمان: انه اعظم عقل عاش في تاريخ الانسانية.

(محمد عودة، كاتب عربى مصرى)

اثمن	(‘ас:ману) энг қим- матли	اطلق على	(‘ат.лақа’ала.) атамоқ
استحق	(‘истах.аққа) арзимоқ	بديع	(бади’ун) маҳлиё қи- ладиган
تراث	(тура.с:ун) мерос	تقليدى	(тақли.дийғун) анъ- анавий
تقييم	(тақйи.мун) баҳолан, қийматини белгилан	حزم	(х.азмун) қатъийлик
زمره	(зумратун) тўда	طبع	(т.аба’а) (а) чоп қил- моқ
فرع	(фар’ун) тармоқ	عس	(‘ушшун) ин
لام	(ла.’ама) мослаш- тирмоқ	فلكى	(фалакиййун) му- нажжим
میزه	(ми.затун) айирма, даража	مرتبه	(мартабатун) марта- ба, даража
وصب	(ваҳаба) (а) туҳфа қилмоқ	فوه	(фу.ҳун) оғиз
مستشرق	(муस्ताшриқун) шарқ- шунос	يسرة	(йасратун) чап томон
		نمودجى	(нуму.з:ижиййун) ўрناق

Бирикма ва иборалар

حول الى الاوبرا	операга айлантирмоқ
جامعة (معهد) فنية	санъат институти
منهج علمى	илмий режа
برقه و ادب	назокат ва адиб билан
من حسن الحظ	яхшиямки...; омаднинг келганидан
يستحق المشاهدة	кўришга арзийди.
فتحنا افواهنا	донг қотиб қолдик.
مستشرق اوزبكي	ўзбек шарқшуноси

428-машқ. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб бешта гап тузинг:

فلكى، باليه، اثمن، دراسة، مستشرق، حظ، فوه

429-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

энг қимматли қўлёзмалар, арабча қўлёзма, замонавий билет,
кўришга арзийди, дўст бўлишга арзийди, санъат институти

430-машқ. Арабчага таржима қилинг:

1. Буюк ўзбек шоири Алишер Навоийнинг «Лайли ва Маж-
нун» асари қадимги араб афсонаси асосида ёзилган. 2. Тошкент-

даги Катта опера ва балет театри буюк Навоийнинг номи билан аталади. 3. Ўзбекистон Фанлар Академияси шарқшунослик институтининг кутубхонасида жуда кўп қадимги қўлёзма асарларни қўрамыз. 4. Ўзбекистонлик шарқшунос олимлар тузган кўп жилдли фехрист (каталог) жаҳондаги барча илмий марказларга юборилган. 5. Ўлкамизга келган ҳар бир меҳмондан нимаши кўрмоқчилигини сўрашганда, дорулфунунимизни кўриш истагини билдиради. 6. Биз «Лайли ва Мажнун» операсини тинглаганимизда, ўзбек санъаткорлари ўз жозибали овозлари билан бизни қувонтиришди.

431-машқ. «Шарқшунослик институтида» мавзусида ишпо ёзинг.

432-машқ. Ифодали ўқинг, матннинг маъмунини ўз сўзларингиз билан арабча сўзлаб беринг:

جلس الارنب مع الارنبه يتحدثان حين مرت بهما عربة. وكانت العربه محملة بالجزر. فسقطت منها جزرة فاسرع الارنبان اليها و اختلفا في قسمتها. واخيرا احتكها الى الثعلب ليقسما بينهما. فقسم الثعلب الجزرة الى قسمين. تم اخذ يقضم من كل قسمة قطعة قائلا انه يرغب ان يكون القسمان متساويين. ولما طلب منه الارنبان ان يعطيها ما بقيت من الجزرة رفض وقال: ان ما بقى من الجزرة فهو للحكم ثم اكل بقية الجزرة و ذهب و هو ضاحك.

433-машқ. Таржима қилинг ва ёд олинг:

هل تلد الحية الاحية؟
همة رجال تقلع الجبال.

Йигирма тўққизинчи дарс:

БҮШ ФЕЪЛЛАР

«Бўш феъллар» деганда ўзагининг иккинчиси иллатли «в» ёки «й» дан иборат бўлган феъллар тушунилади. Бу турдаги феъллар амалий қўлланишда қатор фонетик ўзгаришларга учрайди. Ўзгаришларнинг даражаси ўша иллатли ўзак иккинчисининг ҳаракатига ҳамда унинг олд ва орқадаги ўзак ундошларига нисбатан тутган мавқеига боғлиқ бўлади.

1. Ўтган замон шаклларидаги мавжуд «аву», «ави» ва «айи» иллатли бирикмалари ҳаракатли учинчи ўзак ундошидан олдинда турганида чўзиқ «а.» га айланиб кетади:

قول (қаула) →

قال (қала) «айтди, айтмоқ»

Шу феълдан айти шундай ўзгаришларга учраган бошқа ўтган замон шакллари эслаб қолинг: قالت، قالتا، قالا، قالوا

Шунингдек، سار (сайара) → سار (са.ра) «юрди, юрмоқ»

2. Иллатли товуш бирикмалари сукунли учинчи ўзак ундошидан олдинда турганида қисқа унлига айлантирилиб талаффуз қилинади; унли, аслида, иллатли ундошнинг ҳаракатидир:

قولت (қавулту)→	قلت (қулту) «айтдим»
سیرت (сайрту)→	سرت (сирту) «юрдим»
خوفت (хавифту)→	خفت (хифту) «қўрқдим»

3. Ҳозирги-келаси замондаги ўзакнинг сукунланувчи биринчи ундошидан кейинги «ва», «ву» ва «йи» иллатли бирикмаларида сукуннинг кўчиши ва ниҳоят, тушиб қолиши содир бўлади. Мазкур қоида ўзакнинг учинчиси ҳаракатли бўлган ҳолатларгагина татбиқ қилинади. Натижада, ўша ўрнида чўзиқ унли пайдо бўлади:

اقول ('ақвулу)→	اقول ('ақувлу)→	اقول ('ақулу) айтяпман»
اسير ('асйиру)→	اسير ('асийру)→	اسير ('аси.ру) юряпман»
اخوف ('ахвафу)→	اخوف ('ахавфу)→	اخاف ('ахэ.фу) «қўрқяпман»

4. Ҳозирги-келаси замонда тусланиш талаби билан ўзакнинг учинчисини сукунлаш тақозо қилинса, иллатли бирикмалар қисқа унли (иллатли ундош ҳаракати)лар билан алмаштирилади. Демак, дастлаб сукуннинг кўчиши, сўнг сукун олган иллатли товушнинг тушиб қолиши рўй беради. Натижада иллатли бирикма ўрнида иллатли ундош ҳаракати талаффуз қилинади:

يقولن (йақвулна)→	يقولن (йақувлна)→	يقلن (йақулна)
يسيرن (йасйирна)→	يسيرن (йасийрна)→	يسرن (йасирна)
يخوفن (йахвафна)→	يخوفن (йахавфна)→	يخفن (йахафна)

5. Мажҳул даража шакллари ясашда «уви», «уйи» иллатли бирикмалари ҳаракатлидан олдинда чўзиқ «и»га айланади; сукунлидан олдинда эса қисқа «и» га — ўзакнинг ўрта ундоши ҳаракатига қисқаради:

قول (қувила)→	قيل (қи.ла)
سير (суйира)→	سير (си.ра)
خوفن (хувифна)→	خفن (хифна)
قولن (қувилна)→	قلن (қилна)

Бу ўтган замон мажҳул шакллари учун тааллуқли эди. Ҳозирги-келаси замонда эса, тилгари ҳам зикр қилинганидек, ҳаракатлидан олдиндаги сукуннинг кўчиши ва дифтонгларнинг чўзиқ «а»га айланиши кузатилади:

يقول (йуқвалу) → يقول (йуқавлу) → يقال (йуқалу)
يسير (йусйару) → يسير (йусайру) → يسار (йусару)
يخوف (йухвафу) → يخوف (йухавфу) → يخاف (йухафу)

Шуниңдек, сукунлидан олдиндаги иллатли товушнинг ўзи тушиб қолиши ҳам мумкин:

يقولن (йуқвална) → يقولن (йуқавлина) → يقنن (йуқална)
يسيرن (йусйарна) → يسيرن (йусайрна) → يسرن (йусарна)
يخوفن (йухвафна) → يخوفن (йухавфна) → يخفن (йухафна)

6. Буйруқ майли шакллари сукунлидан олдиндаги ҳолатларда ўзак ундошнинг ҳаракатига боғлиқ равишда **فل** (фул, фил, фал) қолишларида ясалади:

تقول (тақу.лу) → تقل (тақул) → قل (қул) «сўзла, га-
пир!»
تسير (таси.ру) → تسير (тасир) → سر (сир) «юр!»
تخاف (тах.а.фу) → تخف (тах.а.ф) → خف (хаф) «қўрқ!»

Императивнинг барча шакллари **قال** феълидан қуйидагича:

قل (қул) قولوا (қу.лу.)
قولى (қу.ли.) قولا (қу.ла.) قلن (қулна)

7. Баъзи бўл феъллардаги иллатли товуш бирикмалари собит бўлади ва улар барча шаклларда тўғри (соғлом) феъллар каби тусланишга эга бўлади. Хусусан, булар **فعل** (фа'ила) (а) қолишидаги жисмоний камчилиқни ифодаловчи феъллардир:

خول (х.авила) шилпиқ бўлмоқ
فوس (қависа) букур бўлмоқ
عور ('авира) олақароқ бўлмоқ
شوه (шавиҳа) бадбашара бўлмоқ

قال феълининг шарт ва истак майлларида тусланиши

Шахс	Жинс	Шарт майли		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	نقل (нақу.ла)	—	اقل ('ақул)
2	музак.	تقولوا (тақу.лу.)	تقولا (тақу.ла.)	تقل (тақул)
	муан.	تقلن (тақу.лна)		تقولى (тақу.ли.)
3	музак.	يقولوا (йақу.лу.)	يقولا (йақу.ла)	يقل (йақул)
	муан.	يقلن (йақу.лна)	تقولا (тақу.ла.)	تقل (тақул)

Жинс	Шахс	Истак майли		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	تقول (нақула)	—	اقول ('ақу.ла)
2	музак.	تقولوا (тақу.лу.)	تقولا (тақу.ла.)	تقول (тақу.ла)
	муан.	تقلن (тақулна)		تقولى (тақу.ли.)
3	музак.	تقولوا (йақу.лу.)	يقول (йақу.ла.)	يقول (йақу.ла)
	муан.	يقلن (йақулна)	يقول (тақу.ла.)	تقول (тақу.ла)

БҮШ ФЕЪЛЛАРДАН МАСДАР, СИФАТДОШ ВА ҚУРОЛ НОМЛАРИ ЯСАШ

Масдарларнинг кўпчилик қисми бўш феъллардан умумий қоидалар асосида ясалади. Фақат فعال (фи.а.лун) қолипида масдар яшашда, касрадан кейин иллатли «в» бўлса, «й»га айланиб кетади:

قام дан: قوام (қива.мун) → قيام (қийа.мун) туриш

Бироқ فعال (фа'а.лун) қолипида бу ҳолат кузатилмайди:

جاز дан: جواز (жава.зун) ўтиш

Сифатларнинг аниқ даражасида иллатли товуш ўзидан орқада келаётган касра таъсирида ҳамзага айланади:

قاول (қа.вилун) → قائل (қа.'илун)

سائر (са.'ирун) → سائر (са.'ирун)

خاوف (ха.вифун) → خائف (ха.'ифун)

Сифатдошларнинг мажхул даражасидаги ясовчи чўзиқ «у.» тушиб қолади. Унинг ўрнига ўзак иллатлиси чўзиб талаффуз қилинади:

مقول (мақву.лун) → مقول (мақув.лун) → مقول (мақу.лун) «сўзланган»

مسيور (масйу.рун) → مسير (масий.рун) → مسير (маси.рун) «юрилган»

مخوف (маҳву.фун) → مخوف (маҳув.фун) → مخوف (маҳу.фун) «қўрқилган»

Қурол номлари яшашда бўш феъллар таркибидаги иллатли бирикмалар ўзгаришларга учрамайди:

كيل ўзатида: مكيال (микйа.лун) ўлчов

نول ўзатида: منوال (мишва.лун) тўқимачилик дастгоҳи

سوك ўзатида: مسواك (мисва.қун) мисвок

БҮШ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОСИЛА БОБЛАРИ

Бўш феъллардан ҳосила боблар шакллари яшашда қуйидаги хусусиятларни кўрамайди:

а) 2, 3, 5, 6 ва 9 боблардаги шаклларда товуш бирикмаларининг ўзгариши кузатилмайди. Улар соғлом феълларники каби тусланишга эга. Шунингдек, барча масдар ва сифатдош шакллари ҳам соғлом феълларники кабидир.

б) 4, 7, 8 ва 10 бобларда ҳар икки замондаги мавжуд «ави» ва «айи» иллатли бирикмалари ҳаракатлидан сўнг, «ва» ва «йа» иллатли бирикмалари сукунлидан сўнг чўзиқ «а.»га, шунингдек, «ви» ва «йи» иллатли бирикмалари сукунлидан сўнг чўзиқ «и.» га айланиб кетади:

Боблар	Ўтган замон	Ҳозирги-келаси замон	Маъноси
4	اقام ('ақа.ма)	يقيم (йуқи.му)	яшаб турмоқ
7	انقام ('инқа.ма)	ينقام (йанқа.му)	кўтарилмоқ
8	احتال ('их.та.ла)	يختال (йах.та.лу)	алдамоқ
10	استقام ('истақа.ма)	يستقبل (йастақи.му)	муқим бўлмоқ

Барча масдар ва сифатдошлар шаклларида ҳам ўша қайд қилинган ўзгаришлар рўй беради. Юқоридаги феъллардан масдар ва сифатдошлар ясаб кўрайлик:

Боблар	Масдар	Сифатдошлар	
		аниқ даража	мажҳул даража
4	اقامة ('иқа.матуи)	مقيم (муқи.муи)	مقام (муқа.муи)
7	انقيام ('инқийа.муи)	منقام (мунқа.муи)	منقام (мунқа.муи)
8	احتيال ('их.тийа.луи)	محتال (мух.та.луи)	محتال (мух.та.луи)
10	استقامة ('истиқа.матуи)	لتييس (мустиқи.муи)	مستقام (мустақа.муи)

Кўриниб турибдики, бўи фозлларнинг масдарлари 4-бобда افالة ('ифа.латуи) ва 10-бобда استفالة ('истифа.латуи) қолипларида ясалади.

в) бир қатор феъллар мавжудки, уларнинг 4- ва 10- боб шакллари муқимдир. Бундай феъллар аслида исмлардан ясалган деб тахмин қилинади:

احوج ('ах.важа),   يحوج (йух.вижу) «зарурат сезмоқ»
 استحوج ('истах.важа),   يستحوج (йастах.вижу) зарурат сезмоқ

Айрим ўзақлардан муздавиж ҳолларни кўраимиз:

اراح ('ара.ха),   يريح (йури.х.у) роҳат қилдирмоқ
 ارواح ('арвах.а)   يروح (йурвих.у) таратмоқ (ҳид)

Шунигдек:

استجاب ('истажа.ба), يستجيب (йастажи.бу) жавоб бермоқ
استجوب ('истажваба), يستجوب (йастажвибу) сўроққа тутмоқ

г) ўзакнинг биринчиси эмфатик ундош бўлса, ясовчи «т» эмфатик шакл олади:

صاد (с.а.да) (у) اصطاد ('ис.т.а.да) овланмоқ
«ОВ ҚИЛМОҚ»

МУРАККАБ СИФАТЛАР ЯСАШ

Мураккаб сифатлар иккита сўз туркумига тегишли икки сўзнинг ўзаро грамматик муносабатга киришувидан ясалади. Қўшма сифатларнинг икки тури мавжуд:

1. «Сифат+от» тури; бунда сўзлар ўзаро изофада бўлади:

جميل الطلعة гўзал, лобар (чиройли келбатли)
خفيف الدم оңилтак (оңил қонли)
طويل القامة қоматдор (узун бўйли)

Бу турдаги мураккаб сифатлар гап таркибида мослашган аниқловчи вазифасини бажарганида, аниқланмиш билан мослашув қуйидаги қоидалар асосида юз беради:

а) келишик, сон ва жинс билан грамматик ҳолатда мослашув таркибнинг биринчи компоненти — сифат ҳисобига бўлади;

б) таркибнинг иккинчиси доимо аниқ ҳолатда ва қаратқич келишигида ўзгаришсиз қолади. Мисоллар (ҳар икки ҳолат ва бош келишикда):

«ҳаракатчан толиб»:

طالب نشيط الحركة
الطالب النشيط الحركة
عاملة طويلة القامة
العاملة الطويلة القامة

«дароз ишчи аёл»

2. От+сифат тури. Бунда ҳам сўзлар ўзаро изофани ташкил қилади. Мазкур турнинг ёрқин мисоли غير (ғайрун) «ўзга, бошқа» иштирокида ясаладиганидир:

غير طويل қисқа (узун эмас)
غير قصير узун (қисқа эмас)
غير جديد эски (янги эмас)
غير قديم янги (эски эмас)

Ҳарча оддий сифатлардек, булар ҳам гапда мослашган аниқловчи бўлиб келади. Келишикда мослашув таркибнинг биринчи компоненти (от) ҳисобига, ҳолат, сон ва жинсда мослашув иккинчи компоненти ҳисобига бўлади:

Мураккаб сифатлар ясашда уларнинг сифат компоненти сифатдош билан, от компоненти масдар билан алмаштирилиши мумкин:

شارب خمر шаробхўр
شبه مستقل ярим мустамлака (мустақилга ўхшаш)

ТИЛАКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Тилак-хоҳиш мазмуллари араб тилида феълнинг турли шакллари ва тилак юкламалари билан ифодаланади.

а) ўтган замон феъли воситасида:

عاشت الصداقة الحثينة بين
البلدين! Яшасин икки ўлка ўртасидаги
мустақкам дўстлик!

б) ҳозирги-келаси замон феъли воситасида:

يعيش، يعيش، اكرروا الاخرون!
Яшасин, яшасин! — такрорлашди бошқалар.

в) буйруқ феъли воситасида:

لتحيى الشعوب لاوزبكستان التي
تقوم باعادة تنظيمها بنجاح!
Яшасин ўз тузумини муваффақият билан қайта қураётган Ўзбекистон халқлари!

г) لیت (лайта) «қани энди» ва يا لیت (я.лайта) «эх, қани энди» мураккаб юкламалари воситасида:

ليت تلك الايام السعيدة تأتي
بسرعة!
Қани энди ўша бахтиёр кунлар кела қолсайди!

يا لیت شعری ما الصحيح!
(المعری).
Эх, қани энди нима тўғрилигин билсайдим!

ليت ёки يا لیت юкламаларига бирикма олмошлар қўшилиб кела олади. Бунда биринчи шахс бирикма олмоши мураккаб юклама ортига бевосита ёки билвосита қўшилши мумкин:

يا ليتى (ليتنى) كنت طبيبا
مداويا!
Қани энди мен даволоччи табиб (инг) бўлсайдим!

ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Арабларда қасам кенг истеъмолда бўлиб, унинг ифодаланиши ҳам ранг-барангдир. Кўпроқ бу мақсадда (би-) ва (та-) юклама аффикслари ишлатилади. Бу юкламалардан сўнг исмлар қаратқич келишигида қўйилади:

تالله! Тангри ҳақи!

باجبتي انا! Ўз соқолим ҳақи!

Агар қасам таркибида феъл ишлатилса, у ҳар икки замон шаклида қўйилиши мумкин:

اقسمت براسك انت! Бошинг ҳақи қасам ичдим!

اقسم بحياة امي! Онам ҳаёти ҳақи қасам ичаман!

Қасамни ифодалашда, шунингдек,) (ла-) юклама-аффиксидан ҳам фойдаланиш мумкин:

لعمري Умрим ҳақи!

والله، لئن اكرهتني لاكرمك
Тангрим ҳақи (қасам ичаман-ки), агар эҳтиром кўрсатсанг, ҳурматингни бажо келтираман!

Арабларда, одатда, аждодлар, дин пешволари, авлиёлар, руҳлар ва ҳатто сеvimли ҳайвонлар қасам манбаи ҳисобланади.

ЧОҒИШТИРМА ВА ЁХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛАР

Чоғиштирма ва ёхшатиш эргаш гапларида бирор иш-ҳаракат, воқеа ёки шахс-нарсa бошқа гаптаги айни шу кабилар билан ёхшатиш усулида чоғиштирилади. Бошқача айтганда, уларнинг ўзаро уйқаш лаҳзалари аниқланади. Бундай эргаш гаплар бош гапларга ك (ка-) «гўё...дек», كما (ка-ма.) «худди, нақ», كان (ка-анна), كان (ка-ан) «гўёки», حسبما (х.асба-ма.) «...ча, ... чалик», مثلما (мис:лама.) «нақ, ...чалик» каби эргаштирувчи боғловчилар воситасида эргашади:

يتكلم معي بلهجة خشنة كاني متهم.

Гўёки мен айбдордек, у (менга) қўпол муомала қиляпти.

فعاد ينظر الي كما يراني لاول مرة.

Нақ биринчи дафъа кўриб тургандек, у яна менга аланглашга тушди.

يكون الانتاج حسبما نعمل.

Ҳосил ишлашимизга яраша бўлади.

Чоғиштирма ва ёхшатиш эргаш гаплар мазмун жиҳатидан бош гапнинг кесимига тааллуқли бўлади ва одатда бош гапдан орқага жойлаштирилади:

احبه كانه اخي الصغير.

Уни гўёки укамдек яхши кўраман.

حاول المستعمرون الاوربيون ان يقطعوا كل صلة بين ماضى

Европалик мустамлакачилар Африка халқларининг ўтмиши ва ҳозирги ўртасидаги ҳар қандай

الافريقية و حاضرها كما قطعوا
القارة السوداء نفسها الى الاقطاع
المتقاطعة (السفير).

алоқани, худди қора қитъанинг
ўзини парчалаб ташлашганидек,
қирқиб қўймоқчи бўлдилар.

МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛАР

Мақсад эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай мақсад билан юзага келаётганига ишора қилади. Мақсад эргаш гапларни бош гапга эргаштирувчи боғловчилар вазифасини ل (ли-),

كى (кай), لىكى (ли-кай), لان (ли-'ан), حتى (х.атта.) «учун» истак юкламалари бажаради. Бу турдаги эргаш гапларда истак майли шаклидаги феъл бош гапдаги феъл-кесимдан ифодаланган мазмунининг мақсадини кўрсатувчи бошқа бир иш-ҳаракатни англайди. Мақсад эргаш гап бош гапдан кейин қўйилади:

هذا الشاب الاجنبى جاء من
فييتنام لىكى يدرس اسس اللغة
العربية فى كليتنا.

نناضل ضد الحرب لان يسود
السلام فى العالم.

اننى ادرس اللغة العربية حتى
اتكلم بها بسهولة.

Бу чет эллик йигит араб тили асосларини факультетимизда ўрганиш учун Вьетнамдан келди.

Бутун дунёда тинчлик ҳукм суриши учун урушга қарши курашамиз.

Мен араб тилида жўнгина гаплаша олгунимча, уни ўрганаверман.

Мақсад мазмунини англатишда истак майлининг инкор шаклидаги мураккаб юкламалари кенг қўлланилади. Булар: لا (У+ан)

«...маслик учун» (ل+كى+У) لكيلا, (ل+ان+У) لئلا, (كى+У) كىلا, кабилардир:

قمت من النوم صباحا باكرا لكيلا
اتاخر الدرس

والآن نكرر هذا الموضوع مرة
اخرى لئلا نعجز عن الجواب
فى الامتحان.

Дарсга кечикмаслик учун уй-кудан эрта тонгда турдим.

Имтиҳонларда жавоб беришга қийналмаслик учун ушбу мавзунини яна бир бор такрорлаймиз.

Маълумки, истак майли шаклидаги феълнинг гапда ишлатилиши ундан олдиндаги модал ёки модал мазмунидаги феълларнинг ҳамда модал бирикмаларнинг мавжуд бўлиши билан боғлиқдир. Бироқ истак майли шаклидаги феъл мақсад мазмунини ифода этганида бу турдаги феълларга боғлиқ бўлмайди.

Мураккаб боғловчи **بل فحسب ما ...** (ма. фа-х.асбу ба) «...гина эмас, балки...» гапда зид ажратувчилик вазифасини бажариб, тўлиқ гап ёки унинг айрим қисмини алоҳида таъкидлаш учун қўлланади. Мураккаб боғловчининг инкор қисми — **ليس** ёки билан алмаштирилиши мумкин. Гапда расмийлаштирилаётганда, инкор қисм — қарама-қарши қўйилаётган бўлакнинг, **بل فحسب** эса таъкидланаётган бўлакнинг олдига жойлаштирилади:

ما كتب شاعرنا هذا الغزل
فحسب بل قرأه امام المستمعين
ايضا.

لا يعرفون رجل الفضاء هذا في
وطننا فحسب بل هو مشهور في
اكثرية البلدان في العالم.

Бизнинг шoirимиз бу ғазални ёзибгина қолмади, балки унинг боғловчилар олдда маҳорат билан ўқиб ҳам берди.

Бу фазогирни бизнинг ватанимиздагина билишади эмас, балки у оламнинг кўпчилик ўлкаларида ҳам машҳурдир.

Биринчи матн

الجوع كافر، كما يقولون، و ما كان لي ان اصبر اكثر مما صبرت
فقلت: لا بأس من الاعتماد على البراعة. استجاب الناس على صوتي
من كل طرف حتى احتشد الجمع و تكامل ثم اخذت افيض عليهم مما ورد
عن الرجال الاقدميين في البذل والايثار (جحا). فقد اصابها التعب
فراحت في نوم عميق (الف ليل و ليلة). فسر المجروح لهذا الخبر
السعيد و سرعان ما عاد لنومه يستعيد قواه (الجريدة). كانت اشعة
الشمس الذهبية تنساب على وجوه الفراعنة («انشودة مصرية»). ففي
بحر القزوين تصطاد اسماك مختلفة سمينة ثمينة («الاتحاد السوفيين
تي»). انا اجول في كثرة الكلام و اخوض مع الخائضين فيما افهم و ما
لم افهم. فاض الماء على رأسي و ثيابي من ثم على جبراني (ابراهيم
المازني). فاختار قائد الاسطول لقيادة الزورق البطل جلال الدسوقي
(محمد حمدي). عرف لنفسه ارادة قوية و اخذ نفسه بالالوان من
الشدة في حياته (طه حسين). لاحت من القائد التفاتة الى الطريق
العام فرأى على بعد مركبة يحيط بها خمسة رجال يركبون الدواب
(حنا الفاخوري). هذه حملة ما يعرف من ذلك اللوح الريفي (حدائق
القراءة)

434-миллақ. қад (У) ва **استعداد** феълларини ўтган замонда, **خاف**
на феълларини ҳозирги-вақаси замонда тусланг.

335-машқ. نام (а) ва феълларидан ястак майли, سار (и) ва феълларидан шарт майли шакллари ясанг.

436-машқ. عاش (и) ва феълларидан буйруқ майли шакллари ясанг.

437-машқ. فاز (у) ва феълларидан масдар ва сифатдошлар ясанг ҳамда маъноларини белгиланг.

438-машқ. Уқинг. Қўшма сифатларни топинг ва уларни синтактик алоқа нуқтаи назаридан таҳлил қилинг:

لمحت عيناه في الحديقة زهرة يانعة جذابة المنظر. كانت في حديقة منفردة بنفسجة جميلة الشاي و طيبة العرق تعيش مقتنعة بين اترابها. حولى كيانى البنفسجى الى وردة مديدة القامة و مرفوعة الرأس (جيران). الرجل الوسيم الطلعة، وقور، حلو الحديث كان شابا جميل التكوين، قوى البنية تلمع عينها ذكاء و نشاطا (تيمور).

439-машқ. Арабчага ўғиринг:

1. Чўзиқ ва оқиш юзи шундай ёқимтой эдики, ҳатто ухлаганда ҳам ундан табассум аримасди. (И. Раҳим.) 2. Қўлини шундай тутдики, гўё бу қўлнинг ҳаракати сўзларни тўғри ўқишга ҳалал бераётгандек эди. (А. Қазҳор.) 3. Бу ерда туғилган ҳар бир инсон қандай яшаса, Холмурод ҳам шундай яшарди. (П. Турсун.) 4. Эркаланиб ётади у ватан тупроғида, Ёш бола ётганидай она-нинг қучоғида. (Ҳ. Олимжон.)

440-машқ. Луғат ёрдамида ёма таржима қилинг. Мақсад эргаш гапларнинг ўзбекчада тўғри шакл олишига аҳамият беринг:

يتقدم الموكب و هو يجيل البصر يمنة و يسرة لكى يفتش عن منزل مجهول (على بن هادية). وقد وكبت القطار من مدينة بغداد مساء يوم الاربعاء كى اتصل البصرة صباحا باكرا. شربت ماء النيل مرات لان ارجع مرة اخرى الى هذه البلاد الممتعة. ضربنا العدو شديدا لكيلا يفكر ان يرجع مرة ثانية. و هو جعل سطح الكشتبان الخارجى خشنا ذا حبات على مسافة متقاربة.

441-машқ. Қуйидаги мақсад эргаш гапли қўшма гапларни арабчага таржима қилинг. Маққани дарсхонада баъжаринг:

1. Ишончимни доим оқла деб, улур жангда мени ёқла деб, Қурол берди қўлларга баҳор. (Уйғун.) 2. Юртимиз шоҳилар билан тўлсин учун, озод ва ҳур халқимиз шоҳи кийсин учун бу йил қишлоқликлар ўттиз минг тонна пилла топширадилар. 3. Ойимхон уйғонмасин учун Холмурод хонада аста-аста юрарди. (П. Турсун.) 4. Эртага фабрикада ҳам, клубда ҳам одамларни йиғиб воқеани айтиб берамиз, токи бу қабиҳликни ҳамма билсин. (А. Муҳтор.)

442-машқ. صاحب، ذات، غير، اب سўзлари иштирокида ўнта лексикализациялашган бирикма ёзинг.

443-машқ. Икки ёқлама таржима учун мати (Бекатда):

Самира: — اخبرني، من فضلك، اين شباك التذاكر للقطار
المسافر الى بخارا؟

Шухрат: Залнинг охиридаги еттинчи кассадан патта оли-
шингиз мумкин. Юринг, мен сизни ўша жойгача кузатиб қўйман,
меҳмон экансиз.

Самира: — متشكراً مسبقاً.

Шухрат: Араймайди.

Самира: — اعطيني تذكريتين الى بخارا من فضلك و قل ثمنهما.

Паттачи: Сизга икки соатдан кейин жўнайдиган поезддан
иккита билет беришим мумкин. Жойларни сиз учун би-
ринчи даражали вагондан ажратдим.

Самира: — شكراً لك من فضلك خذني الفلوس.

Шухрат: Учинчи йўлакдан. Ҳовир ўнга, сўнг тўррига...

Самира: — الا يوجد بديرون الى هذا الاتجاه؟

Шухрат: Ер ости йўли бор, албатта. У — тўррингида.

Самира: — الف شكر، يا اخ، مع السلامة!

Шухрат: Хайр! Яхши етиб олинг!

Иккинчи мати

مصنع الماكينات الزراعية بطشقةند

و كانت المؤسسات الصناعية في اوزبكستان عبارة عن مؤسسات
نصف يدوية تعالج الخامات الزراعية. و بعد ما بدأت
زراعة القطن في الجمهورية بالتجدد و التطور و من اجل تأمين
الاقسام الاحتياطية لاجهزة محالج القطن و معامل استخراج الزيوت في
طشقةند عام ١٩٢٦ انشاء الورشات الميكانيكية. اتخذت الحكومة قرارا
حول الاستقلال القطنى الذى تحدث فيه عن ضرورة انشاء مصنع في
آسيا الوسطى لانتاج ادوات حلج القطن. و على اساس هذا القرار جرى
تحويل الورشات الميكانيكية الى مصنع نما و تطور فيما بعد و سمي
بمصنع الماكينات الزراعية «طاشتكتيلىماش». لقد رمز اشغال هذا
المصنع الى بداية تصنيع الجمهورية. لقد تم اشغاله فى عام ١٩٣١.

فى نهاية الخمسينات بدى بالانتاج المتسلسل لمكائن جنى القطن
من خطين بآن واحد. و آنذاك جمعت بهذه المكائن كمية ٦٥ الف طن
من القطن الخام او نسبة ٢ بالمائة فقط من المحصول الاجمالى للقطن.
و منذ ذلك الوقت، زاد المصنع باستمرار وتيرات انتاج المكائن،
محسنا فى نفس الوقت تصميماتها و ينتج الآن المصنع مكائن جنى
القطن من ستة خطوط. انتج المصنع خلال سنوات وجوده حوالى ١٣٠

الف ماكنة لجنى القطن من مختلف الماركات التى حازت على شهرة دولية واسعة.

СУЗЛИК

خامات	(ха.ма.тун) хом ашёлар	تصنيع	(тас.ни'ун) саноатлаштириш
تصميم	(тас.ми.мун) режаштириш; режа	اشغال	(ишга.лун) ишга тушириш
نما	(нама.) (у) ўсмоқ	اجمالى	(ижма.лиййун) ялпи
حلج	(х.алжун) чиғириқдан ўтказиш	سمى	(суммийа би-) аталмоқ
استخراج	(истихра.жун) чиқариш	رمز	(рамаза) (у) ишора
متسلسل	(мутасадсил) узлуксиз	خط	(хат.т.ун) чиғиқ; линия, йўл
حاز	(х.а.за) (у) сазовор бўлмоқ	زاد	(за.да) (и) ортмоқ
محلجة	(мах.лажатун) пахта тозалаш заводи	ماكنة	(ма.киятун) машина
اداة	('ада.тун) асбоб	يدوى	(йадавиййун) қўл меҳнатига асосланган

Бирикма ва иборалар

قسم احتياطى	эхтиёт қисм
استخراج الزيت	ёғ олиш
ورشة ميكانيكية	механика устахонаси
محصول اجمالى	ялпи ҳосил
انتاج متسلسل	конвейерда ишлаб чиқариш
بسته خطوط	олти қаторли
فيما بعد	көйкөччәлик

444-машқ. «Машинасозлик заводи» мавзуда уй ишоси ёзинг.

445-машқ. Қуйидаги матнини оғзаки таржима қилинг:

صديقك من تعب و يحبك و ترتاح للجلوس معه و اذا غبت سأل عنك و اذا مرضت زارك و هو يفرح و يتألم لحزنك و يساعدك اذا احتجت الى مساعدة و يساعدك اذا احتجت الى مساندة. الصديق العاقل يحافظ على اصدقائه و يحسن معاملته و لهذا يحبه اصحابه و يحرصون على صداقته (مبدا القراءة)

446-машқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олинг:

пахта териш машинаси, кўп қаторли, механика устахонаси, йиғиштирилган ялпи ҳосил, пахта мустақиллиги, Ўзбекистон мус-

тақиллиги, пахтани чигириқдан ўтказиш, қўл меҳнатига асосланган

447-машқ. Бирқмалардан фойдаланиб бешта гап тузинг:

منذ ذلك الوقت، انتج الصنعة، شهرة دولية، بعد الثورة، استخراج

448-машқ. Арабчага ўғиринг.

Машҳур ўзбек арабшувоси Убайдулла Каримовнинг илмий фаолияти аллома боболаримиз асарларини тадқиқ қилишга бағишланган. Истеъдодли олимимиз қадимги Шарқнинг машҳур табиби Абу Бакру-р-Розийнинг «Сирру-л-асрор» рисоласини таржима ва илмий таҳлил қилди ҳамда изоҳлар билан таъминлаб наспр этди. Абу Али ибн Сино «Тиб қонунлари»нинг ўзбекча тўлиқ нэшрига олимнинг кўп меҳнати сингди. Айниқса, унинг Абу Райҳон Беруний «Сайданаси» устида олиб борган тадқиқотлари жуда қизиқарли. Бу илмий изланишлари учун устоз жумҳурият мукофотига сазовор бўлдилар.

Ўттинччи дарс:

ЕТИШМОВЧИ ФЕЪЛЛАР

Етишмовчи феъллар деганда ўзагининг учинчиси иллатли «в» ёки «й»дан иборат феълларни тушунама. Бу ном илмий адабиётдан бевосита таржима қилинган; феълларни баъзан «чўлоқ» деб ҳам аташади.

Етишмовчи феъллар тўрт гуруҳга бўлинади:

1. فعل (фа'ала) (у) → دعا (да'а) (у) чақирмоқ
2. فعل (фа'ула) (у) → سرو (сарува) (у) саховат кўрсатмоқ
3. فعل (фа'ала) (и) → قضي (қад.а) (и) бажармоқ
4. فعل (фа'ила) (а) → бунга икки турли феъллар киради:

а) ўзагининг иллатли учинчиси аслида «й»ли:

لقى (лақийа) (а) учратмоқ

б) ўзагининг иллатли учинчиси аслида «в»ли:

رضى (рад.ийа) (а) рози бўлмоқ

Етишмовчи феълларнинг тусланиш шакллари шу даражада хилма-хил ва ўзаро фарқлики, уларнинг ҳар бири алоҳида шарҳ талаб қилади:

Қисқа «а» унлисига эргашиб келувчи иллатли товуш бирикмалари сўзни тугалловчи бўлганда чўзиқ «а.» унлисига айланиб кетади:

رمى (рамайа) →

رمى (рама.) (и) отмоқ

عزو (ғазав) →

غزا (ғаз) (у) босиб кирмоқ

Худди шундай иллатли бирикмадан сўнг сукунли ундош келса, у тушиб қолади:

رميت (рамайат) → رمت (рамат)
غزوت (ғазават) → غزت (ғазат)

Иллатли бирикма чўзиқ унли билан тугаса, таркибдаги иллатли тушиб қолади. Натижада, ундан олдиндаги ҳаракат орқадаги ясовчи чўзиқ унли билан бирлашиб бир дифтонгни ташкил қилади:

رميوا (рамайу) → رموا (рамав)
دعوا (да'аву.) → دعوا (да'ав)

Қисқа унлиларнинг исталган бири билан бошланувчи иллатли бирикма етишмовчи феълларнинг иккилик шаклларида собитдир:

سروا (сарува), غزوا (ғазова.), يرميان (йармийа.ни)

Учинчи шахс иккилигидаги (ўтган замон) муаннас шакл худди шуну шахс ва жинсининг бирлик шаклидан ясалади:

رمت (рамат) → رمتا (рамата.)
نسيت (насийат) → نسيتا (насийата.)
سروت (саруват) → سروتا (сарувата.)
دعت (да'ат) → دعتا (да'ата.)

Ҳаракати фатҳа бўлган иллатли ундошдан олдинда унга табиатан менад қисқа унли бўлса, бундай товушлар бирикмаси собитдир:

لقى (лакыйя), سرو (сарува)

Қоршиқ (турли) товушлар бирикмаси одатда чўзиқ «и.»га айланиб кетади:

يدعوين (йад'увийн) → يدعين (йад'ийна)

Истақ майли қолишига туширилган етишмовчи феъл. собит қолади:

يدعو (йад'ува), يقضى (йақдийа)

Шарт майли шаклида эса чўзиқ унли тушиб қолади:

يغزو (йағзу.) → يغز (йағзу)
يلقى (йалқа.) → يلق (йалқа)
يقضى (йақд.и.) → يقض (йақди)

Айрим шаклларда аҳён-аҳёнда ундош билан бошқа ўзгаришлар билан бир товушлар ясалса, уларнинг ҳаммаси ҳам етишмовчи борасидаги собит қондалар асосида бўлади.

بنى дан: بان (ба.нин) қурувчи
 بكى дан: باك (ба.кин) йиғловчи

Бироқ муаннас шаклларда бирор хилофлик кузатилмайди:

بانية (ба.нийатун) қурув-
 чи аёл
 باكية (ба.кийатун) йиғлов-
 чи аёл

Агар аниқ даража сифатдошлари аниқлик артиклига эга бўлса, танвин ўрнидаги учинчи иллатли ўз ўрнига қайтарилади:

البانى ('алба.ни.), الباكي ('ал-баки.)

Бу турдаги сифатдошлар кўплик (тўғри) шаклга кўчирилганда, таркибдаги иллатли «ийу» бирикмаси чўзиқ тор унли «у.»га айланиб кетади:

بانون — بانين
 قاضون — قاضين

Етишмовчи феъллардан ясалган аниқ даража сифатдошлари отлашганда кўплик шакллари кўпинча فعاة (фу'а.тун) қолипида бўлади:

بان (балнин) қурувчи — بناءة (буна.тун) қурувчилар
 قاض (қ.ад.ин) қози, судья — قضاة (қуд.а.тун) қозилар, судьялар

Мажҳул даража сифатдошлари икки турли бўлиши мумкин:

Агар ўзакнинг учинчи иллатлиси аслида «в» бўлса, амалда у иккиланади, холос:

دعا дан: مدعو (мид'уввун) чақирилган
 رضى дан: مرضو (мард.уввун) рози бўлган

Агар ўзакнинг ўша иллатли учинчиси аслида «й» бўлса, нисбатан кучсиз ясовчи «в» ассимиляциялашади:

نسى дан: منسوى (мансу.йун) منسى (мансиййун) унутилган
 رمى дан: رموى (марму.йун) رمى (мармиййун) ташланган, улоқтирилган

ЕТИШМОВЧИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОСИЛА БОБЛАРИ

Етишмовчи феълларнинг таркибдаги иллатли бирикмалар ҳосила бобларда ҳозиргача бизга маълум умумий ўзгариш қондалари асосида шакллар олади. Ўзига хос хусусиятлари қуйидагича: Ўзакнинг учинчиси биринчи бобда «в» ёки «й» асосли бўли-

шидан қатъи назар, ҳосила бобларда фақат «й» тарзида тушунилади:

استدعى 10 تداعى 6 ادعى 4 دان: دعا

Иккинчи бобдан масдар تفعلة (таф'илатун) қолипида ясаллади:

سمى (самма.) атамоқ → تسمية (тасмийатун) аташ
 دعى (да'а.) чақиртирмоқ → تدعى (тад'ийатун) чақиртириш

Учинчи боб феълларидан масдар كُپروقا (муфа'а.тун) қолипида ясалади. Бошқача айтганда, иллатли «айа» бирикмаси чўзиқ «а.»га айланиб кетади:

لاقي (ла.қа.) учрашмоқ → ملاقا (мула.қа.тун) учрашиш
 ناجي (на.жа.) илтижо қилмоқ (тангрига) → مناجاة (муна.жа.тун) илтижо қилиш (тангрига)

Иллатли товуш чўзиқ унлилардан сўнг ҳамза билан алмаштирилади:

ادعى ('ад'а.) чақиртирмоқ → ادعاء ('ид'а.'ун) чақиртириш
 استثنى ('истас:на.) истисно бўлмоқ → استثناء ('истис:на.'ун) истисно қилиш

Иллатли бирикма олдиндаги ҳаракатга мос ё унга яқинроқ танвинли бўригга айлантирилади; ёзувда касрали танвин белгисиз, фатҳалиси эса «ё» ҳарфи ёрдамида расмийлаштирилади:

رقى дан: مترق (мутараққин) ривожланувчи
 مترقى (мутараққан) ривожланган
 لقى дан: متلق (муталаққин) учровчи
 متلقى (муталаққан) учраган, учратилган

Бу турдаги сўзлар аниқ ҳолатга кўчирилганда, танвинли ўринлар мос чўзиқ унлилар билан алмаштирилади, тушириб қолдирилганлари ўз ўрнига қайтарилади ва ёзилади.

لقى (лақийа) (а) «учратмоқ» феълнинг ҳосила боблари

Боблар	Ўтган замон	Ҳозирги-ке-ласи замон	Масдар	Сифатдошлар	
				аниқ	мажхул
2	لقى	يلقى	تلقىة	ملق	ملقى
	(лаққа.)	(йулаққи.)	(талқийатун)	(мулаққин)	(мулаққан)
3	لاقى	يلاقى	ملاقاة	ملاق	ملاقى
	(ла.қа.)	(йула.қа.)	(мула.қа.тун)	(мула.қин)	(мула.қав)

	القي (алқа.)	يلقى (йулқи.)	القاء (илқа.'ун)	ملق (мулқин)	ملقى (мулқан)
5	تلقى (талаққа.)	يتلقى (йталаққа.)	تلق (талаққин)	متلق (муталаққин)	متلقى (муталаққан)
6	تلاقى (талақа.)	يتلقى (йталақа.)	تلاق (талаққин)	متلاق (муталаққин)	متلقى (муталақан)
7	انلقى ('инлақа.)	ينلقى ('янлақи.)	انلقاء (инлиқа.'ун)	منلق (мулқин)	منلقى (мулқан)
8	التقى ('илтақа.)	يلتقى ('илтақи.)	التقاء ('илтиқа.'ун)	ملتقى (мулқин)	ملتقى (мулқан)
10	استلقى ('исталқа.)	يستلقى ('ясталқи.)	استلقاء ('истилқа.'ун)	مستلقى (мулқин)	مستلقى (мулқан)

КЕЛИШИКЛАР ВА УЛАРИНИНГ АСОСИЙ МАЪНОЛАРИ

Келишиклар — исм (от, сифат ва улар вазифасини бажарувчи бошқа сўз) ларнинг синтактик маъноларини англатади. Маълумки, бу мазмун гапдаги бир сўзнинг бошқа сўзларга муносабатидан мужассамланади.

Турланиш (исмнинг келишикларда ўзгариши) — адабий араб тилида ривожланган системага эга бўлиб у уч келишикда намён бўлади. Уларнинг ҳар бири икки ҳолат (аниқ ва ноаниқ) даги флекцияларга эга. Ҳар бир келишик қўшимчаси сўзнинг охирига қўшиб талаффуз қилинади. Бундан ташқари, исмларнинг бир алоҳида тури учун ноаниқ шаклда икки келишикли (ёки қўш келишикли) турланиш ҳам мавжуддир. Бироқ бу турдаги исмлар аниқ ҳолатга кўчиши билан уч келишикли турланиш мажмуасидаги сўзлар қаторидан жой олади.

Ҳар бир келишикнинг мазмуни турлича ва айна вақтда аниқ (конкрет) дир. Келишикларнинг вазифаси айрим пайтда кўмакчилар воситасида ҳам аниқ (конкрет) лик касб этиши мумкин.

БОШ КЕЛИШИК

Исмнинг бошқа бирор сўздан таъсирланмаган дастлабки шакли бош келишикда ҳисобланади. Бош келишик исми аташ учун бошлангич нуқтадир. Бундан ташқари, араб қомусларида шахс, нарса ёки ҳодисани номлашда ҳам исмларнинг бош келишикдаги шаклидан фойдаланилади.

Бош келишикнинг гапдаги асосий функциялари қуйидагича:

1. Бош келишикдаги исм исмий гапнинг эгаси бўлиб кела олади:

الطالب في غرفة الدرس.
فاطمة ام خير.

Талиб дарсхонададир.

Фотима саховатли аёлдир.

2. Бош келишиқдаги исм исмий гапнинг кесими бўлиб келиши мумкин:

التلميذ نشيط   Ўқувчи фаолдир.
رفيقي مهندس.   Ўртоғим инженердир.

3. Бош келишиқдаги исм феълий гапнинг эгаси вазифасини бажариб кела олади:

لقد فاز حزب العمال البريطاني   Британиянинг лейборист (иш-
في الانتخابات الاخيرة.   чи)лар партияси сўнгги сай-
ارتفعت الشمس في الافق قليلا   ловда голиб чиқди.
Қўёни уфқда озгина кўтарилди.

Кўриниб турибдики, бош келишиқнинг асосий вазифаси гапдаги бош бўлақларни ифодалашдир. Бош келишиқ, шунингдек, уядовларни гапда расмийлаштирувчи омиллардан бири:

يا رفاق!   Эй, ўртоқлар!

НАТИЖА ЭРГАШ ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг натижасига ишора қилувчи эргаш гап — натижа эргаш гапдир. Натижа эргаш гап араб тилида бош гапдаги иш-ҳаракатда ифодаланган воқеанинг хулосасини кўрсатади ва унга эргаштирувчи боғловчи حتى (хатта.) «ҳатто» воситасида эргашади:

تلك الممثلة قد عملت في هذا
المسرح سنوات طويلة بنجاح
عظيم حتى سموه فيما بعد باسمها.
قد درس ابن سينا كل كتب طبية
هذه المكتبة المشهورة في بخارا
في سنة كاملة حتى اصبح
طبيباً لا مثيل له.

Ўша актриса бу театрда узоқ йиллар шунчалик муваффақиятли ишладики, кейинчалик ҳатто театрни унинг номи билан аташди.

Ибн Сино Бухородаги машҳур бу кутубхонада барча тиббий китобларни бир йил давомида шунчалик ўргандики, ҳатто тенги йўқ табиб бўлиб етишди.

Равшан бўладики, натижа эргаш гаплар эргаш гапли қўшма гаплар таркибида келиб, реал ёки реал бўлмаган иш-ҳаракатни ифодалани мумкин. Бироқ реаллик ва ирреаллик махсус шакл ёрдамида эмас, балки умумий мазмундан англашилади.

ТҶСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап мазмунига кўра, бош гапда ифодаланган мазмунга зид бўлади. Бироқ бу зидлик эргаш гапдаги мазмуннинг рўёбга чиқишига тўсқинлик қилмайди; демак, бош гап эргаш гапнинг натижаси бўла олмайди. Тўсиқсиз эргаш гаплар бош гаплардан кейин қўйилади ва унга رغم (рағма) «қарамай» ва унинг кўп

«сонли ҳосилалари: **ان** «...са-да» **على الرغم من** «...га қарамай»
 каби ва шунингдек, **وان** (ва-'ин) «агар...са ҳам», **ولو** (ва-лав)
 «агар... ганда ҳам.» **مع ان** (ма'а 'анна) «нақадар» каби эргашти-
 рувчи боғловчилар воситасида эргашиб келади:

لقد رجعت المبعوث رغم انه كان
 تعبانا جدا.

Чопар жуда толиққан бўлса-да,
 қайтиб кетди.

لا يعمل هذا الشاب الجسيم مع
 انه جاوز سن البلوغ تماما.

Бу хушбичим йигит етуклик
 ёшидан тугал ўтган бўлса ҳам,
 ишламайди.

Тўсиқсиз эргаш гаплар ўз маъно ва тузилишига кўра, шарт эргаш гапларга яқиндир. Маълумки, шарт гапли қўшма гапларда эргаш гап шартни, бош гап унинг натижасини билдиради. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гапларда ҳам бош гап натижани кўрсатади. Бироқ бу натижа-эргаш гапдаги натижага қарама-қаршидир. Бош-қача айтганда, шарт эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапдаги воқеа бош гапдаги воқеани келтириб чиқаради. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гапларда эса эргаш гапдаги иш-ҳаракатсиз ҳам бош гапдаги иш-ҳаракат рўёбга чиқиши мумкин.

بان ТУРИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ ТУРЛАНИШИ

Етишмовчи феъллардап ясалган сифатдошларнинг аниқ даража шакли махсус турланишга эга. Хусусан, **بان** (ба.нин) «қурувчи» сўзининг бош ва қаратқич шакли ўзаро мос белгига эга. Тушум келишигида эса бундай сўзлар ҳар икки ҳолатда ҳам собит қўшимчаларга эгадир:

Келишик	Ноаниқ шакл	Аниқ шакл
Бош	بان (ба.нин)	البانى ('ал-ба.ни)
Қаратқич	بان (ба.нин)	البانى ('ал-ба.ни)
Тушум	بانيا (ба.нийан)	البانى ('ал-ба.нийан)

Юқоридаги сўзнинг муаннас шакли танвинга тугалланганлиги учун ҳам оддий уч келишликли турланишда бўлади.

Биринчи матн

و يقضى الصبيان ليلتهم سعداء قاتعين اشراق الصباح حيث يمضون
 فى حماسة و نشاط الى حقلمهم الحبيب (الصديق). و قيل لججا: ايهما
 افضل - المشى خلف الجنازة او المشى امامها؟ فقال: لا تكن فى النعش
 وامش حيث تشاء (ججا). رأيت فى احد الشوارع اعمى يستعطى

(Тимор). فقد انتهى اليها الخبر و اوصاها بالكتمان الشديد اما المالك الحنفي نلكنز قد توفي بلا ريب (اسطورة). فنادى كبيرهم الولد ياغلى صوت. ليس فى هذه الدنيا ارحض من المجاملة بالكلام (جحا). لا تنس ان تعطى جارك العجوز المريض بعض ما تصطاد (مبدأ القراءة). ماذا جرى بك، يا ابنتى النفسجية (جبران). و مدت الطبيعة اصابعها الخفية السحرية و لمست عروق النفسجية و تحولت بلحظة الى وردة زاهية متعالية.

و قد تسرع المتخرج الى مكان تعيينه حتى وصل يومين قبله. قد عبطت الطائرة على المطار بالرغم من رداءة الجو. على الرغم من قلة الصفحات للكتاب فقد ابرز المؤلف الفاضل الخطوط العريضة للقومية (من الجرائد).

- 449-ماشқ. استثنى (a) ва نسی (y) نما
 450-ماشқ. اشتري (n) ва بنى (n) فەلларини ҳозирги келасە замонда гусланг.
 ҳамда جرى (n) ва تلقى (n) فەلларидан буйруқ майли шакллари ясанг.
 451-ماشқ. لقى (a) ва بارى (n) فەلларидان буйруқ майли шакллари ясанг.
 452-ماشқ. قضى (n) ва ابقى (n) فەلларидان масдар ва сифатдошлар ясанг ва маъноларини белгиланг.
 453-ماشқ. Қуйидаги сўзларни ҳар икки жинс ва ҳолат шаклларида турланг:

ماض، مشتر، مستلقى، مرتضى، درى، هدى

454-ماشқ. Арабчага ўғиринг:

1. Розимасман, бир ёш томса кўзимдан! 2. Олга бормаи, гар юришдан адашсам, Розимасман унда тамом ўзимдан. (Ҳ. Олимжон).
3. Портфелимни бундай очиб қарасам, унда битта ҳам янги дафтар қолмапти. 4. Бошинг олиб кетсанг узоқ элларга, Том бошида қолган ёринг унутма! (Қўшиқдан).
5. Ақл бердим, ёв босганда енгилга йўл топсин деб. (Ҳ. Олимжон).

455-ماشқ. Таржима қилинг, эргаштирув воситаларининг тўғри шакл олишига аҳамият беринг:

1. Кўкракни мўлжаллаган бўлса ҳам, ҳаяжондамми, тажрибасизликданми, ханжар душманинг елкасига тегди. (Ойбек.)
2. Поевданинг паттаси киссамда бўлгани ҳолда, атайин жўнаб кетмадим. 3. Қилич солса, тўғралмайман, ўқ қадалса, ўлмайман. (Ҳ. Олимжон.)
4. Она ишдан қанчалик ташвиш билан қайтмасин, қизларини кўрибоқ, чарчоғи ёзиларди. (А. Мухтор.)
5. Иккинчи она ва унинг болалари Очилни қанчалик суюшмасин, барибир Очил уларнинг ўртасида бегона эди.

456-ماشқ. Ҳқинг. Натижа эргаш гапларни ажратиб кўчиринг ва таҳлил қилинг:

أثنا ننظم الشوارع و الساحات و نبني الحدائق و نغرس الأشجار و الازهار حتى تزين المدينة و تظهر احياء سكنية بجمالها. و قد ركبت هذه الطالبة على القطار مساء امس حتى تصل الى طشقند اليوم صباحا. نجح معمل الكيمياء و العقاقير الطبية بطشقند فى انتاج انايازين هيدرو كلوريد حتى بدأ يصدر الى البلدان الخارجية.

457-ماشқ. Дарсхона иши. Таржима қилинг:

1. Бечора қиз бизга бошидан ўтганларни шундай алам билан сўзладики, кўзларидан ёш чиқиб кетди. 2. У шундай қизиқ ҳаракатлар кўрсатдики, одамларнинг ичаклари кулгидан узилаёди. (Ойбек.) 3. Азимбой шундай зулм ўтказдики, натижада халқнинг сабр косаси тўлди. (Айний.) 4. Манзуранинг жаҳли бўлар-бўлма-га шундай чиқаверардики, бурни бир зумда қизариб кетарди. 5. Салим шундай тез юрардики, Қарим билан Ҳаким унга зўрга етиб борардилар.

Иккинчи матн

طايخ السم آكله

حكى ان رجلا من العرب دخل على المعتصم فقربه و جعله نديمه. و كان له وزير حاسد فغار من البدوى و حسده و قال فى نفسه: «ان لم احتل على هذا البدوى فى قتله اخذ بقلب امير المؤمنين و ابعدنى عنه». و صار يتلطف بالبدوى حتى اتى به الى منزله فطبخ له طعاما و اكثر فيه من الثوم. فلما اكل البدوى منه قال له: «احذر ان تقرب من امير المؤمنين، فيشم منك رائحة الثوم و يتأذى من ذلك فانه يكره رائحته».

ثم ذهب الوزير الى امير المؤمنين فخلا به و قال: «يا امير المؤمنين، ان البدوى يقول للناس ان امير المؤمنين ابخر و هلكت من رائحة فمه».

فلما دخل البدوى على امير المؤمنين جعل كمه على فمه مخافة ان يشم منه رائحة الثوم. فلما رآه امير المؤمنين و هويستر فمه بكمه قال: «ابن الذى قاله الوزير عن هذا البدوى صحيح».

و كتب المعتصم كتابا الى بعض عماله يقول له فيه: «اذا وصل اليك كتابى هذا فاضرب رقبة حامله». ثم دعا البدوى و دفع اليه الكتاب و قال له: «اذهب به الى فلان و اثتن بالجواب». و اطاع البدوى ما رسم به امير المؤمنين و اخذ الكتاب و خرج به من عنده.

فبينما البدوى فى الباب اذ لقيه الوزير فقال: «ابن تريد؟» قال: «اتوجه بكتاب امير المؤمنين الى عامله فلان». فقال الوزير فى نفسه:

«ان هذا البدوى يحصل له من هذا التقليد مال جزيل» فقال له: «يا بدوى، ما تقول فى من يريحك من هذا التعب الذى يلحقك فى سفرك ويعطيك الف دينار؟». فقال: انت الكبير، مهما رأيت من الرأى فافعل قال: «اعطنى الكتاب». فدفعه اليه و اعطاه الوزير الفى دينار و سار بالكتاب الى المكان الذى هو قاصده. فلما قرأ العامل بالكتاب امر يضرب رقبة الوزير.

فبعد ايام تذكر الخليفة امر البدوى و سأل عن الوزير فاخبر بان له اياما ماضهر و ان البدوى فى المدينة مقيم. فتعجب من ذلك و امر باحضار البدوى فحضر فسأله عن حاله فاخبره بالقصة التى اتفقت له مع الوزير من اولها الى اخرها. فقال: «انت قلت عنى للناس انى ابخر؟ فقال: «معاذ الله، يا امير المؤمنين، ان اتحدث بما ليس لى به علم». وانما هذا كان مكرًا من الوزير و حسدا. واعلمه كيف كان دخل بيته و اطعمه الثوم و ماجرى له معه.

فقال امير المؤمنين: قاتل الله الحسد ما اعدله، بدأ بصاحبه فقتله. ثم خلع على البدوى و اتخذه وزيرًا و راح الوزير بحسده. (الابشيهى، المستطرب فى كل فن مستطرف)

С У З Л И К

دفع	(дафа') (а) топшир-моқ	غار	(ға.ра) (у) ғайрлик қилмоқ
شم	(шамма) (у) ҳидла-моқ	تلطف	(талат.т.афа) ҳуш-муомала бўлмоқ
طابخ	(т.а.бих.ун) пиширув-чи, ошпаз	كم	(каммун) енг
احتال	('их.тала) фириб бермоқ	اطاع	('ат.а'а) кўнмоқ
نديم	(над.мун) ҳамтовоқ, ҳамгап	ابخر	('абхару) сассиқ ҳид-ли (мас. оғиз)
مخافة	(мах.фатун) қўр-қийш	اطعم	('ат.'ама) тўйдирмоқ

Бирикмалар ва иборалар

من الاول الى الآخر	бошидан охиригача
معاذ الله	худо сақласин
مال جزيل	улкан мол, ҳадсия мулк
رأى رأيا	бир фикрга келмоқ
اطعم الثوم	саримсоқ билан тўй-дирмоқ
توجه بالكتاب	хат олиб бормоқ

бор гапни айтди **اخبر بالقصة**

вазирнинг ҳийласи **مكر من الوزير**

458-машқ. Матн асосида олтига умумий сўроқ гап тузинг.

459-машқ. Ушбу бирикмалардан фойдаланиб бешта гап тузинг:

اراحه من التعب، امير المؤمنين، امر يضرب، اعطى مائة زوبل قال
في نفسه

460-машқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олинг:

имонлиларнинг ҳукмбардори, туйқусдан вазир учради, саримсоқ ҳиди, енгги билан оғзини тўсди, бўйнига урмоқ, тангри ҳасад-гўйнинг жонини олсин!, жавобига эҳтиёт бўл!, ўзича деди.

461-машқ. Арабчага ўғиринг:

1. Айтишларича, бир бадавий Муътасимнинг ишончини қозонган, яқинларидан бири бўлган. 2. Имонлилар буйруқбардорининг ўша пайтларда бир вазири бор эди. 3. Халифа бадавийни кўрганда, у енгги билан оғзини беркитиб турарди. 4. Бир куни халифа ўз хизматчиларидан бирига хат ёзиб шу бадавийдан бериб юборди. 5. Вазир ўзича деди: «Бу бадавий ишни бажариб олий мукофот олади, зиёфат уники бўлади». 6. Вазир бир ҳийла ишлатиб, бадавийни халифадан узоқлатиш тадбирини кўрмоқчи бўлди.

462-машқ. Овоз чиқариб ўқинг:

ارتفعت الشمس كثيرا في السماء. فرجع ظهره وانتصب متثابرا هو يمسح عرقه بكفه ثم انطلق يغني. وبدأ الفلاحون يرددون اغنيته الحزينة رتيبة النغمات. ولاول مرة منذالصباح شعر الجميع ان بينهم اشياء مشتركة. و دوت في الفضاء صيحة و فرقة سياط وقيل «ممنوع الصياح». و في الحق ان احدا على الاطلاق لم يكن يستطيع الصياح في تلك الايام و جمدت الشفاه على مقطع مثير من الاغنية. (الشرقاوى)

Ўттиз биринчи дарс:

ИККИ ВА УЧ БОРА ПОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР

Баъзи феъллар бир пайтнинг ўзида икки ҳатто уч камчилиكنи ўзида жамлаши мумкин. Қуйида уларнинг турлари келтирилади:

1. Ўзагининг биринчиси ҳамзали ва қолганлари иккиланган:

از ('азза) (у) вишилламоқ; тарилламоқ

أن ('анна) (и) инграмоқ, нола қилмоқ

2. Ўзагининг биринчиси ҳамзали ва иккинчиси илдатли:

اول → آل ('а.ла) (у) мерос бўлмоқ, ўтмоқ (авлодга)

أون → آن ('а.на) (у) етмоқ (вақти), келмоқ (пайти)

3. Ўзагининг биринчиси ҳамза ва учинчиси иллатли:

أْتِي (‘ата.) (и) келмоқ

أَبِي (‘аба.) (а) қаршилик қилмоқ, истамаслик

4. Ўзагининг биринчиси иллатли ва иккинчиси ҳамзали:

وَأَد (ва’ада) (и) тирик кўймоқ (араблар одати бўйича)

يَسْ (йа’иса) (а) поилож қолмоқ, ишончини йўқотмоқ

5. Ўзагининг биринчиси иллатли ва учинчиси ҳамзали:

وَمَا (вама’а) (а) пмо бўлмоқ, ишора бўлмоқ

وَطِي (ват’и’а) (а) топтамоқ

6. Ўзагининг биринчиси иллатли ва қолганлари иккиланган:

وَد (вадда) (а) севмоқ, истамоқ, хоҳламоқ

وَن (ванна) (и) визилламоқ, гунгилламоқ

7. Ўзагининг биринчи ва учинчиси иллатли:

وَلِي (валийа) (и) йўлламоқ, кўрсатмоқ, етакчилик қилмоқ

وَقِي (вақа.) (и) сақламоқ, қўриқламоқ

8. Ўзагининг биринчиси ва иккинчиси иллатли:

يَاوَم (йа.вама) бир кунга ишга ёлламоқ

9. Ўзагининг иккинчиси ҳамзали ва учинчиси иллатли:

رَأَى (ра’а.) (а) кўрмоқ

صَأَى (с.а’а.) (и, а) чийилламоқ

10. Ўзагининг иккинчиси иллатли ва учинчиси ҳамзали:

بَوَأ → بَاء (ба’а) (у) қайтмоқ

سَوَأ → سَاء (са’а) (у) ёмон бўл-
моқ

11. Ўзагининг иккинчи ва учинчиси иллатли:

دَوَى (дава.) (и) гумбурламоқ, гулдурамоқ

رَوَى (рава.) (и) сўзлаб бермоқ; суғормоқ

12. Уч бора нотўғри:

أَوَى (‘ава.) (и) паноҳ қидирмоқ

وَأَى (ва’а.) (и) қўрқитмоқ

Икки бора нотўғри феъллар кўп қўлланади. Уларнинг замон, майл ва даража шаклларини исмида шу пайтгача бизга маълум бўлган нотўғри (иккиланган, ҳамзали ва иллатли) бирикмаларнинг ўзгартиш қоидаларига амал қилинади.

Қўйида мисол тариқасида икки феълнинг тусланиш шакллари келтирилади. Улар таркибидаги товуш ўзгаришлари бу турга кирадиган барча феъллар учун ҳам умумийдир.

اتی ('ата.) (и) «келмоқ» феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Утган замон		
		Қўплик	Иккилик	Бирлик
1	умумий	اتینا ('атайна.)	—	اتیت ('атайту)
2	музак.	اتیتیم ('атайтум)	} اتیتما ('атайтума.)	اتیت ('атайта)
	муан.	اتیتین ('атайтунна)		اتیت ('атайти)
3	музак.	اتوا ('атав)	اتیا ('атайна.)	اتی ('ата.)
	муан.	اتینا ('атайна.)	اتاتا ('атата.)	اتت ('атат)

Ҳозирги-келаси замон

1	умумий	ئاتی (на'ти.)	} تاتیان (та'тийа.ни)	آتی ('а.ти.)
2	музак.	تاتون (та'ту.на)		تاتی (та'ти.)
	муан.	تاتین (та'ти.на)	} یاتیان (йа'тийа.ни)	تاتین (та'ти.на)
3	музак.	یاتون (йа'ту.на)		یاتی (йа'ти.)
	муан.	یاتین (йа'ти.на)	تاتیان (та'тийа.ни)	تاتی (та'ти.)

Истақ майли

1	умумий	ئاتی (на'тийа)	} تاتیا (та'тийа.)	آتی ('а.тийа)
2	музак.	تاتوا (та'ту.)		تاتی (та'тийа)
	муан.	تاتین (та'ти.на)	} یاتیا (йа'тийа.)	تاتی (та'ти.)
3	музак.	یاتوا (йа'ту.)		یاتی (йа'тийа)
	муан.	یاتین (йа'ти.на)	تاتیا (та'тийа.)	تاتی (та'тийа)

Шарт майли

1	умумий	ئات (на'ти)	} تاتیا (та'тийа.)	آت ('а.ти)
2	музак.	تاتوا (та'ту.)		تات (та'ти)
	муан.	تاتین (та'ти.на)	} یاتیا (йа'тийа.)	تاتی (та'ти.)
3	музак.	یاتوا (йа'ту.)		یات (йа'ти)
	муан.	یاتین (йа'ти.на)	تاتیا (та'тийа.)	تات (та'ти)

Буйруқ майли

2	музак.	ایتوا ('и.ту.)	} ایتیا ('и.тийа.)	ایت ('и.ти)
		ایتین ('и.ти.на)		ایتی ('и.ти.)

Шахс	Жинс	Ўтган замон		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	شئنا (ши'на.)	—	شئت (ши'ту)
2	музак.	شئتم (ши'тум)	شئتما (ши'тума.)	شئت (ши'та)
	муан.	شئتن (ши'тунна)		شئت (ши'ти)
3	музак.	شاؤوا (ша'у.)	شا'ا (ша.'а.)	شا' (ша.'а)
	муан.	شاءت (ши'на)	شا'اتا (ша.'ата.)	شاءت (ша.'ат)

Ҳозирги-келаси замон

1	умумий	شاء (наша.'у)	—	اشاء ('аша.'у)
2	музак.	تشائون (таша.'у.на)	تشاءان (таша.'а.ни)	تشاء (таша.'у)
	муан.	تشان (таша'на)		تشائين (таша.'и.на)
3	музак.	يشائون (йаша.'у.на)	يشاءان (йаша.'а.ни)	يشاء (йаша.'у)
	муан.	يشان (йаша'на)	يشاءان (таша.'ани)	تشاء (таша.'у)

Истақ майли

1	умумий	شاء (наша.'а)	—	اشاء ('аша.'а)
2	музак.	تشائوا (таша.'у.)	تشاءا (таша.'а.)	تشاء (таша.'а)
	муан.	شان (таша'на)		تشائي (таша.'и.)
3	музак.	يشائوا (йаша.'у.)	يشاءا (йаша.'а.)	يشاء (йаша.'а)
	муан.	يشان (йаша'на)	تشاءا (таша.'а)	تشاء (таша.'а)

Шарт майли

1	умумий	شاء (наша.)	—	اشاء ('аша.)
2	музак.	تشائوا (таша.'у.)	تشاءا (таша.'а.)	تشاء (таша.)
	муан.	شان (таша'на)		تشائي (таша.'и.)
3	музак.	يشائوا (йаша.'у.)	يشاءا (йаша.'а.)	يشاء (йаша.)
	муан.	يشان (йаша'на)	تشاءا (таша.'а)	تشاء (таша.)

Буйруқ майли

2	музак.	شاؤوا (ша.'у.)	شا'ا (ша.'а.)	شا (ша.)
	муан.	شئن (ши'на)		شائي (ша.'и.)

ҚАРАТҚИЧ КЕЛИШИГИ

Қаратқич келишиги араб тилида бир исмнинг иккинчи бир исмга тобелик муносабатини гапда расмийлаштиради. Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган от (ёки от мазмунидаги сўз) гаптаги бошқа бир сўзга боғланиб уни ўзига мазмунан тобе ҳолда сақлайди.

Араб тилида қаратқич келишиги икки турга бўлинади: исм қошидаги ва феъл қошидаги.

Исмлар қошидаги қаратқичлар ўз навбатида икки гуруҳга бўлинади: кўмакчили ва кўмакчисиз. Кўмакчиллари ҳақида ўз ўрнида гап юритган эдик. Кўмакчисиз қаратқичга келсак, у изофа таркибидаги қаратқич ёки икки исмнинг маълум тартиб билан ўзаро грамматик боғланишидаги охирги сўздир. Унинг шакл нуқтаи-назаридан бир ўзига хослиги бор — ҳолатда аниқ ёки ноаниқ бўлиши мумкин.

كتاب طالب (бир) толибнинг китоби
كتاب الطالب толибнинг китоби

Шунингдек, қаратқичдаги сўз икки ёки ундан ортиқ сўзни ҳам уюштириб ўзига қаратиши мумкин:

فقد اجتمع في هذا الاجتماع طلاب و مدرسو الجامعة كلهم. Бу йиғинга дорулфунуннинг толиблари ва ўқитувчиларининг барчаси йиғилди.

Исмлар қошидаги қаратқичларнинг мазмун нуқтаи-назаридан маънолари қуйидагича:

1. Қаратқич нарса эгасини ифодалайди. Бошқача айтганда, қаралмишдан англашилган нарсани қаратқич ўзига қарашлилигини билдиради.

دفتر معلمة муаллиманинг дафтари

مجلة تلميذ ўқувчининг журнали

2. Бўлак исбат берилувчи бутунни ифодалайди:

قطعة خبز понинг бурдаси

وسط سنة йилнинг ўртаси

3. Аталаётган нарсанинг бошқа бир нарсага муносабати (қариндошлик, тааллуқлилик)ни кўрсатади:

ابو رفيقي ўртоғимнинг дадаси

بنت حماتي қайноамнинг қизи

4. Ажраткич, таъйин, белгилаш мазмунларини англатади:

كتاب تدريس ўқитиш китоби

بنایة مؤسسه муассасанинг биноси
فرشة اسنان тиш чўткаси

5. Бошқарувчининг бошқарилувчига, эганинг эгалланувчига муносабатини белгилайди:

صاحب جريدة газетанинг эгаси
مدير مصنع حديد و صلب прокат заводининг директори

6. Белгини таъкидлайди:

بساله بطل ботирининг мардлиги
مخافة خونة хошларнинг қўрқоқлиги

7. Иш-ҳаракатни амалга оширувчини, бажарувчини кўрсатади:

نضال شعوب халқлар кураши
ارقاص راقصات ўйинчи қизлар рақслари

8. Фаолият қаратқичи (масдар ва сифатдошлар қошида):

عرض فلم фильм намоиши
تشبيد مصانع заводлар қурилиши

9. Фаолият эгасининг натижага муносабати:

مؤلف كتاب китоб муаллифи
نساخ نسخة нусханинг кўчирув-
чиси

10. Географик номлар, асарларнинг номлари, ҳафта кунлари ва ойлар номларининг умумлашган тушунчалар номларига муносабатини расмийлаштиради:

مجلة الطريق «Ат-Тарик» журнали
مدينة القاهرة Қоҳира шаҳри
شهر سرطان саратон ойи
خليج العرب Араб қўлтиғи
نهر الفرات Фурот дарёси
يوم الثلاثاء сешанба куни

11. Баъзан от қарамоғида бошқа бир от бўлганда, қаралмиш вазифасидагиси юклама вазифасини бажаришга ўтади. Натижада икки тугал сўз ягона мазмун англатишга кўчади — ассимиляциялашади:

ابو لحية соқолли
ابو نظارة кўзойнакли
ابن عم эр
بنت عم хотин

Бундай қаратқичнинг вазифаси янги сўз ясашидир.

12. Қаратқичдаги сўз олдин (препозиция)да турган сифатдан ифодаланган белгини аниқ (конкрет)лаштириши мумкин;

سمين البدن семиз (бадани ёғли)

ضعيف القوة сууст (қуввати заиф)

Бундай қаратқич — «алмаштирувчи» ёки «ўринбосар» деб ҳам юритилади. Бунга сабаб унинг тарихий тушум келишиги вазифасини бажараётганидадир:

ضعيف بدنا → ضعيف البدن ёки سمين بدنا → سمين البدن

Бу каби бирикмалар одатда ганда узвий-маъновий бирликда иштирок этади ва барча грамматик талабларга жавоб беради.

Феъл қошидаги қаратқичларга келсак, улар, асосан, кўмакчилардан сўнг келувчи исмлардан иборат бўлиб, кўмакчи ва у билан боғланган мазмун феълнинг ички хусусиятидан келиб чиқади. Мазмун икки турга ажратилади:

1. Билвосита объект ёки бош келишикдан бошқа барча келишиклар мазмунини ифодалаган объект:

حصل على الدبلوم. У диплом (ни) олди.

قلت له عن الحوادث الاخيرة. Унга сўнгги ҳодисалар ҳақида сўзлаб бердим.

تكلمت مع اخى باكتلفون. Акам билан телефонда гаплашдим.

2 Ҳол мазмунидаги қаратқич:

سمعت كلامه بانتباه. Унинг сўзларини диққат билан тингладим

رأيت رفيقى فى الشهر الماضى. Дўстимни ўтган ой(да) кўрдим.

فتح الباب على مصاريعه. Эшик ланг очилди.

ФАРАЗ ВА ТАХМИН МАЗМУНЛАРИНИ ИФОДАЛОВЧИ ФЕЪЛЛАР

Айрим феъллар ўзлари ифодалаган асосий мазмун билан бир қаторда яна тахмин мазмуниларини ҳам англатиши мумкин. Бундай феъллар араб тилида жуда кўп ва аксарияти бизга таниш:

زعم (за'ама) (у) тахмин қилмоқ

خال (хала) (а) фараз қилмоқ

حسب (х.асиба) (а) ҳисобламоқ

عد ('адда) (у) ҳисобламоқ

وجد (важада) (и) фараз қилмоқ

ظن (з.анна) (у) гумон қилмоқ

علم ('алима) (а)...деб билмоқ

Тахмин мазмунини англатаётган ёки фараз билдираётган феълларнинг барчасига ҳос хусусият шуки, улар ўзларидан сўнг тушум келишигидаги икки сўзни талаб қилиши мумкин. Бунда уларнинг бири шахс-нарсани ифодалаб бирор ҳосса эгасини атаса, иккинчиси ўша ҳоссанинг ўзи бўлади. Бошқача айтганда, тушум-

келишигидаги сўзнинг бири тўлдирувчи бўлса, иккинчиси ҳолдир:

ازعمت هذا الطالب شيطانا؟

وجدت اخا عمرو عالما.

اظن الطلاب الآن جالسين في
غرفة الدرس على مقاعدهم.

Бу толибни фаол деб ўйлов-
дингми?

Амирнинг акасини олим фараз
қилдим.

Ўйлашимча, ҳозир толиблар
дархонада ўз ўридикларида
ўтиришибди.

ШАХСИ ТОПИЛМАС ВА ШАХСИ УМУМЛАШГАН ГАПЛАР

Араб тилида шахси аниқ гаплар кенг қўлланилади. Бироқ миқдор жиҳатидан оз бўлса-да, шахси умумлашган ва шахси номаълум бўлган гаплар ҳам учраб туради. Шахси топилмас гап деганда эгаси гапда қўлланмаган, феъл-кесимида ифодаланган иш-ҳаракат номаълум шахсга йўналган гапларни тушунамиз.

ثم ركبنا البحر فلما توسطناه
بعد ثلاثة ايام هال علينا و
اشتد علينا الامر.

Сўнг денгизда суздик; ўртасига
етгач, уч кун деганда (бўрон)
турди ва жуда қийналиб кетдик.

Бу турдаги гаплардан эгани топиб бўлмайди.

Шунингдек, араб тилида табиат ҳодисаларини ифодаловчи гапларда эга ўрнида расман атроф муҳит ёки об-ҳаво ҳодисаси туриши мумкин:

تمطر (الدنيا). Емғир ёғип-
ти.

تتلج (الدنيا). Қор ёғди.

Бундай турдаги гапларда ҳам эга мавҳум бўлиб қолаверади.

Шахси умумлашган гапларда феъл-кесим аниқлашган иш-ҳаракат аниқ бир шахсга йўналгани ҳолда, у моддий мавжуд эмас ёки жуда умумлашган бўлади:

زعموا ان السلحفاة الفت العقرب. Айтишларича, тошбақа чаёнга
дўст тутишибди.

Бундай гапларда феълдан аниқлашган шахс сонига қараб олмош белгилаб бўлмайди. Юқоридagi каби мазмулар одатда, قال

حكى (3 шахс) қабил феълларининг мавжуд даража бирлик (3 шахс) шакллари ёки аниқ даража кўчлик (3 шахс) лари воситасида аниқлашади:

قيل ان ولد له مولود.
حكى ان الصاحب بدر الدين،
وزير اليمن كان له اخ بديع
الجمال.

Уни қўрибди, дейишди.
Ҳикоя қилишларича. Ямаи вазири
Ас-Соҳибу Бадр-д-Диннинг
хуснда баркамол укаси бор эди

قالوا ان هند بنت نعان كانت
احسن نساء زمنها. (تسهيل).
(التحصيل).

Айтадиларки, Пуъмоннинг қизи
Ҳинд ўз замонасининг энг гўзал
аёли экан.

Биринчи матн

بدا خيالنا رجل انيق حيانا فى ادب تحية خاطفة و سألنا عما نرغب
(تيمور). خشى ان يعلم سيده بامر الكنز فيستولى عليه (اسطورة).
فكسرت الاغصان و لوت الانصاب. كان ما طلبت قد جرى به فتناولته
(ابراهيم المازنى). هل هذا الرجل هو الذى روى لك تلك الحكاية؟ انى
اودى رسالتى فى الحالين. يؤم المقبل محل العريس ليهنىء الاهل
و الاقارب. و دوت الساحة دويًا اختلط فيه دق الطبول بانغام
المزامير و غناء الشبان بزغرودة النساء (على بن هادية). فقد جاءت
مثلا و وليمة محاوراة افلاطون العلمية الشهيرة ما يلى («العين و
الشمس»). و هى القطة تحبه و لا ترضى ان تؤذيه (القراءة المصورة).
و سويت ثيابى ثم ارتفعت على المرتفع و وقفت اعظ (جحا). صار
يتلطف بالبدوى حتى اتى به منزله (الابشيهى).

يظنون ان جحا كان يتولى القضى فى مدينة آقشهر فجاءه رجل
يستغيث به لانه وجد طنبوراه المسروق (جحا). زعم ان رجلا من العرب
دخل على المعتصم فقربه و يقولون ايضا انه جعله نديمه (نكنة). وجد
البدوى ابله قيل له: ماتقول فى من يريحك من هذا التعب الذى يلحقك
فى سفرك و يعطيك الفى دينار؟ (الابشيهى).

463-ماشқ. (y) ва (y) феъллариши ўтган замонда, ар тую
феълларини ҳозирги-келаси замонда тусланг.

464-ماشқ. (a) ва (y) феълларидаи истак ҳамда (a) ва
йом феълларидан шарт майли шакллари исанг.

465-ماشқ. (a) ва (y) феълларидан буйруқ майли шакллари
ясанг.

466-ماشқ. Дарсхона машқи. Уқинг, икки-уч бора нотўғри феъллардан
ясалган шакллари ажратиб тахтага ўзинг ва таҳлил қилинг:

مثل هذا اوشىء منه يمكن ان يقال عن الوظيفة الحزبية و
مؤسساتها فى القاهرة و يعيش المتفرنج القاهرى و الخواجة جنبا الى
جنب فى ونام و سلام (القاهرة). لست ارى لذة و لافرحا و لا نجاحا
حتى ارى القدحا (ابو نواس). و ما كدت اعبر الجسر الذى يفصل
المنطقة الثانية عن الاولى (ذوالنون ايوب). كان السيد بعد ان نجنى
المحاصيل يستولى على جميع المحاصيل، كان يحيى و هو فى قصره
(الخميسى).

ود، وقى، روى، صاى، واى

468-машқ. Таржима қилинг, қаратқичларнинг тўғри шаклланишига аҳамият беришг:

1. Адолат мактабнинг икки қанотли катта дарвозасидан ичкари кирди. (С. Зуннуова.) 2. Тешабой қайиқнинг ўриндигига ўтириб дарёнинг ўртасига қараб сузиб кетди. 3. Қўз касалликлари врачлари Барно она қишлоққа келди (С. Аҳмад.) 4. Катта кўприкнинг ўртасида келаётган машиналарнинг чироқлари нури биз ўтирган жойгача етиб келди. 5. Олимжон хотиннинг жилдига тикилди. 6. Дарактларнинг баргларида ботаётган қуёш нурлари ўйнади.

469-машқ. Ёзма таржима қилинг, қаратқичларнинг маъноларини аниқлашг:

احتقن وجه الامرأة بالدم و قالت لبعض اهل القرية الذين احاطوا بها و هي تومى، ولدها: خذوه من جوارى. لعل الانجليز حسبوا عندئذ انه هو القاتل. فاطلق ضابط منهم الرصاص عليه و سقط الشاب مفارق الحياة. و صرخ احد الاهالى: قتلتم بريئا ايها الظالمون. صوب احد القراصنة المجرمين مسدسه الى المرأة واطلق رصاصة استقرت فى صدرها (الخميسى).

470-машқ. Жумлалардан шахси тошимас ва шахси умумлашганларини ажратиш дафтарингизга кўчиринг:

1 - ذكر ان المأمون اراد ذات يوم سميرا يحدثه. 2 - حكى ان امرأة تخاصمت مع زوجها فى ولد عند بعض الحكام. 3 - قيل كان المأمون يقرأ القرآن على الكسائى و المأمون اذ ذاك صغير. 4 - قالوا كانت فى مدينة همذان من بلاد الفارس المعروفة الآن ببلاد العجم جمعية من مشاهير العلماء. 5 - زعموا مر بعضهم بامرأة قاعدة على قبر و هى تبكى («تسهيل التحصيل»).

471-машқ. Таржима қилинг:

1. Ун каби майдалаб қор ёга бошлади. 2. Янги кунда бизга янги бахт тилаб, янгидан тонг отяпти. 3. Айтишларича, Фурқат Қўқонда маърифат душманларининг унга қилган доимий таяиқларидан қочиш Тошкентга кўчиб ўтди. 4. Қор ёғар, қор ёғар, ёғар опшоқ қор, бахтим нашидасин куйлаб сервиқор. 5. Қадимги китобларда зикр қилинишича, Аҳсикат шаҳри ўрта асрларда Фарғона водийсининг катта ва кўркем маркази бўлган. 6. Бу серсоқол одамни билимдон гумон қилишади.

472-машқ. Ўқинг, жумлалардаги таҳмин мазмунини ифодаловчи сўзларни дафтарингизга кўчириб ёд олинг:

يزعم الذئب ان الحق فيه دائما ... تعد انك ما عكرت الماء اليوم
فلقد عكرته فى السنة الماضية (مثل). تجد ان الطالبة سوف تتأخر

الى محاضرة الاستاذ للغة العربية. اظننت انك سوف تتأخر الى الدرس (الصديق). ازعم انه اجل سفره الى مدة غير محددة (تيمور).

473-маншқ. Оғзаки ўғиривг:

1. Сиз бу ишчи аёлларни заводнинг фаоллари деб ўйладингизми? 2. Бўри энди англасаки, ишлар чатоқ. 3. Мен бу толибани факультетнинг аълочиларидан бири деб биламан. 4. Бу йил ўлка-мизда қор кўн ёғди, ўйлашимча, ҳосил мўл бўлади. 5. Мактаб директорининг тахминича, бу йилги битирувчилар барча институтларга муваффақиятли кира оладилар.

Иккинчи матн

معاشرة الذئب

زعموا ان اسدا كان في اجمة مجاورا لاحد الطرق المسلوكة. و كان له اصحاب ثلاثة: ذئب و غراب و ابن آوى. و ان رعاة مروا بذلك الطريق معهم جمال فتخلف منهم جمل.

فدخل تلك الاجمة حتى انتهى الى الاسد. فقال له الاسد: من اين اقبلت؟ قال: من موضع كذا. قال: فما حاجتك؟ قال: ما يأمرني به الملك. قال: تقيم عندنا في السعة و الامن والغصب. فلبث عنده زمانا طويلا.

ثم ان الاسد مضى في بعض الايام لطلب الصيد فلقى فيلا عظيما فقاتله فتالا شديدا ولكن اصيب جراحا يسيل منه الدم. فلم يكد يصل الى مكانه حتى رزح لا يستطيع حراكا و حرم طلب الصيد. فلبث الغراب و الذئب و ابن آوى اياما لا يجدون طعاما. لانهم كانوا يأكلون من فضلات الاسد و فواصله. فاجهد هم الجوع و عرف الاسد ذلك منهم فقال: لقد جهدتم و احتجتم الى ما تاكلون. فقالوا: انه لاتهمننا انفسنا ولكننا نرى الملك على ما نراه فليتنا نجد ما يأكله و يصلح به. قال الاسد: ما اشك في نصيحتكم و لكن اجتمعوا لعلكم تصيبون صيدا و اكسبتم و نفسى منه.

فخرج الذئب و الغراب و ابن آوى من عند الاسد فتحو ناحية و انتمروا فيما بينهم و قالوا: ما لنا و لهذا الأكل العشب الذي ليس شأنه من شأننا و لارأيه من رأينا؟ الانطلب الى الاسد فيأكله و يطعمنا من لحمه؟ قال ابن آوى: هذا مما لا نستطيع ذكره للاسد. لانه قد امن الجمل و جعل له من ذمته. قال الغراب: انا اكفيكم الاسد.

ثم انطلق فدخل على الاسد فقال له: هل اصبتم شيئا؟ قال الغراب: انما يصيب من يسعى و يبصر و نحن لا سعي لنا و لا بصر من الجوع.

ولكن قد وفقنا لرأى و اجتمعنا عليه و ان وافقنا الملك فنحن له
 مجيبون. قال الاسد: و ما ذلك؟ قال الغراب: هذا الجمل الآكل العشب
 المتمرغ بيننا من غير منفعة لنا منه. و لارد عانده.
 (ابن المقفع، كليله و دمنة)

СЪЗЛИК

انتهى ('иптаха.) тугаллап- моқ; охирида йўлиқ- моқ	اقبل ('ақбала) келмоқ; қадам ранжида қил- моқ
لبث (лабис:а) (а) имилла- моқ, узоқ туриб қол- моқ	خصب (хас.буш) мўл-кўллик
اكسب ('аксаба) эгалламоқ	فضلات (фад.ала.тун) таш- ландиқлар
اتثمر ('и'тамара) келиш- моқ, муҳокама қил- моқ	مسلوك (маслу.кун) серқат- нов
اجهد ('ажҳада) қийнамоқ	ذمة (з:имматун) зимма
اصيب ('ус.и.ба) яраланмоқ	حراك (х.ара.кун) ҳаракат
متمرغ (мутамарриғун) са- ланглаб юрувчи	رزح (разах.а) (а) ҳолдан тоймоқ
اجمة ('ажматун) тўқай, чаңгалзор	راع (ра.ин) чўпон
وافق (ва.фақа) рози бўл- моқ	تخلف (тахаллафа) четлан- моқ
	تنحى (танах.х.а.) четлан- моқ

Бирикма ва иборалар

أكل العشب ўтхўр
 اصيب جراحا яраланмоқ
 لا يستطيع حراكا. Ҳаракат қила олмайди.
 جعل له من ذمته. Ўз ҳимояси остига олди.
 اجتمع على الراى бир фикрга келмоқ
 من غير منفعة لنا бизга фойдаси тегмайдиганлар-
дан
 لارد عانده Ўз оёғи билан келганини қайта-
риб бўлмас!
 لا تهمننا انفسنا. Ўзимиз майли-ку-я...

474-машиқ. Қуйидаги сўзлар иштирокида бешта гап тузинг:

عائد، حراك، متمرغ، اصيب، تخلف، منفعة، جراح

475-машиқ. Бирикмаларни таржима қилинг ва ёд олинг:

йўлдан адашмоқ, серқатнов йўл, арслоннинг исқиртлари, чет-

лашиб кетмоқ, биз буни шерга айта олмаймиз, рози бўлмоқ, келишиб кетмоқ, арслоннинг олдига кирмоқ, овга чиқмоқ

476-машқ. Бирикмаларни ўқинг ва таҳлил қилинг:

اصدقاء ثلاثة، طلب الصيد، فيل عظيم، لقد اجتمعنا على الرأي، لايهمني

477-машқ. Матвдан олти та маънодош сўз топиб ёзинг.

478-машқ. Арабчага ўғиринг:

Лйтишларича, арслон уч қадрдон дўсти билан яшаётган чапгалзорга бир туя адашиб кирди. Туянинг адашганини билгач, шернинг унга раҳми келди ва омонлик берди. «Сизни, деди шер дўстларига, очлик азоби қийнаётган бўлса, балки бирор нарса еб оларсиз?». Арслоннинг уч ҳамтовоғи учун ов қилишдан кўра, омонлик олган ўша туянинг гўштини ейиш афзалроқ эди. Шундай қилиб, шернинг муруввати бир очиққуничалик кифоя қилди, холос.

479-машқ. «Қозонга яқинлашсанг...» мавзусида уй ишоси ёзинг.

480-машқ. Мати мазмунини арабчада сўзлаб беринг:

Алишер сирғалиб отдан пастга тушиб кета бошлади. Бироқ у буни сезмасди, ухлаб қолганди. Алишер кўзини очганда, ўзини иссиқ қум саҳросида кўрди. Узоқдан бир қора нарса кўриди. Алишер кўп юриб, унинг олдига етиб келди. Қараса, у сув тўла меш экан. (А. Батъ).

Ўттиз иккинчи дарс:

КУЧАЙТИРМА МАЙЛ

Кўчайтирма майл сўзловчининг фикрига кўра, келгусида содир бўлиши шакл-шубҳадан холи ва муқаррар бўлган иш-ҳаракатни ифодалаш учун қўлланувчи махсус усулдир. У феълларнинг истак ва шарт майли шаклларида ясаллади. Кучайтирма майлнинг белгиси — «енгил» (сукупли) ва «огир» (таъдидли ва фатҳали) нунлардир.

Кучайтирма майл истак майли феълдан ясалганда, ўзакнинг учинчисига тугалланувчи шакллар ортига исталган нунлардан бири бевосита уланади. Чўзиқ унлига тугалланувчи бирлик (муаннас) ва кўплик (музаккар) шаклларида чўзиқ унлилар мос қисқалари билан алмаштирилади. Шунингдек, музаккар кўпликларда битта қўшимча алиф орттирилади.

كتب феълнинг кучайтирма майлда тусланиши («огир» нунли ҳолат)

Шахс	Жинс	Кучайтирма майл		
		кўплик	иккилик	бирлик
1	умумий	تكتبن (нактубанна)	تكتبان (тактубанни)	اكتبن (актубанна)
1	музак.	تكتبن (тактубанна)		تكتبن (тактубанна)
	муан.	تكتبان (тактубанни)		تكتبن (тактубанна)

Шахс	Жинс	Кучайтирма майл		
		Кўплик	Иккилик	Бирлик
3	музак.	يکتبن (йактубунна)	يکتبان (йактубанни)	يکتبن (йактубанна)
	муан.	يکتبنان (йактубанни)	تکتبان (тактубанни)	تکتبن (тактубанна)

Изоҳ: а) музаккар кўплик ва барча иккилик шакллардан кучайтирма майл шакллари фақат оғир нуллар воситасидагина ясалади; б) бипобарин, енгил нулли ҳолатда ҳам эслатилган шаклларда оғир нул олади.

Кучайтирма майл шакллари буйруқ майлидан ҳам ясалади.

درس феъли буйруқ майли шаклларида кучайтирма майл ясаи («енгил» нулли ҳолат)

Шахс	Жинс	Кучайтирма майл		
		Кўплик	Иккилик	Бирлик
2	умумий	ادرسن (удрусунна)	ادرسان (удрусанни)	ادرسن (удрусан)
		ادرسنان (удрусанни)		ادرسن (удрусан)

Кучайтирма майл шакллари қуйидаги ҳолларда қўлланади:

а) келажакда рўй бериши муқарар бўлган иш-ҳаракатни ифодалашда; бунда, қоидага мувофиқ, феъл шакли олдида **ل** (ли-) таъкид юкламаси орттирилади:

لافتحن امامى ابواب العلوم كلها

Ҳаршимдаги билимлар эшикларининг барчасини муқаррар очиб ташлаяжакман!

لتسألن يومئذ! (القرآن).

Уша куни сиздан сўралажак!

لتكذبن و لتخرجن.

Сиз ёлгончиликда айбланасиз, сиз албатта сургун қилинажаксиз!

2. Буйруқдан ясалган кучайтирма майл буйруқ кучини оширип, таъкидлап, бажарип суратини раволаштириш учун ишлатилади:

لتعلمن هذه النصوص جهرة!

Матиларни албатта ёдлаб олингиз!

اسرعان الى الاكل!

Ҳани икковингиз емакка чошиб қолинг!

3. Кучайтирма шаклдаги феъл шарт ёки истак майли юкламалари (لن، ل) билан келганда, инкор буйруқ, ман қилиш, истак, талаб ва шу кабиларни бўрттириш, бажарилиши имкониятини орттириш ва таъкидлаш учун қўллабди:

لن تكذبين، انى رأيتكما معا
(اغنية)

لن تقولن له هكذا.

لا تحقرن صغيرا فى مخصوصة.

ان البعوضة تدمى مقلة الاسد.

Асло мени алдайман дема,
икковнигни бирга кўрдим-а!

Унга шундай деб асло айта ол-
майсизлар!

Кичикни хусумат билан ҳақо-
ратлама!

(Билгилки), жиблажибон ҳам
арслон кўзини (чўқиб) қонага
олади!

Кўриниб турибдики, кучайтирма майл бошқа майллар каби мустақил эмас, балки истак ва императивлардан ясалгани ҳолда, уларда мужассам иш-ҳаракатни ёки ҳолат мазмуллариини яққоллаштириш, бўрттириш ва равланлаштириш каби мақсадларга ишора қилувчи грамматик шаклдир.

ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Тушум келишиги исмнинг феълга тобелигини расмийлаштириш воситасидир. Шунга кўра, тушум келишигидаги сўз ўзи боғлиқ бўлган гап бўлагини — феъл-кесим билан маъно томонидан мустаҳкам боғланган бўлади. Тушум келишиги бажарган вазифалар турли-туман бўлиб, унга воситасиз тўлдирувчини ифодалашдан тортиб, то феъл мазмунига аниқлик киритиш, конкретлаштириш, ҳамда чегараловчи — тушунтирувчи турли тўлдирувчиларни гапда расмийлаштириш кабилар киради. Тушум келишигидаги исм — макон, замон, сабаб, пайт, миқёс, равиш ва шу каби ҳолларни англаштириш мумкин. Булар қуйидагича расмийлаштирилади:

1. Тушум келишиги ўтимли феълдан англашилган иш-ҳаракат билан тўлиқ қамраб олинувчи воситасиз объектни англади:

استلمت رسالة من صديقى
القديم.

لقى فى المكتبة رجلا يحب قراءة
الكتب العتيقة.

يحبس بالرعد فى اذنيه عند ما
يرى شعار المصرف (تيمور).

Қадимги дўстимдан бир хат ол-
дим.

У кутубхонада антиқа китоб-
ларни ўқишни севадиган бир
кишини учратиб қолди.

У банк тамғасини кўрганда,
қулоқларида гулдирак ҳис қила-
ди.

2. Тушум келишиги ҳаракат йўналган объектни кўрсатади:

عند ما دخل دارالسينما فقد
ابتدا عرض الفلم.

وهكذا وصلنا القاهرة فى
الساعة التاسعة صباحا بتوقيت
محلّى.

У кинотеатр биносига киргани-
да, фильм намойиши бошлан-
ган эди.

Шундай қилиб, Қоҳирага ма-
ҳаллий вақт билан эрталаб со-
ат 9 да етиб келдик.

3. Тушум келишиги турли шаклидаги ҳолларни гапда расмийлаштириш воситаси вазифасини ўтайди:

а) ўрип ҳолини:

نظر يمينا و شمالا. У ўнгу, сўлга қаради

б) пайт ҳолини:

انتظر ناه سنة. Уни бир йил кутдик.

в) мақсад ва сабаб ҳолларини:

ضربه تأديبا له. Уни одобли бўлсин учун урди.

г) равиш ва ҳолат ҳолларини:

لقيه في الشارع باكيا. Уни йўлда йиғлаётган ҳолда учратди.
سرنا سريعا. Биз тез кетдик.

д) ажратув (тамйиз) ҳолини:

صديقي حسن خلقا. Дўстим мулойим ҳулқлидир.

Булардан ташқари, тушум келишиги яна қуйидаги ҳолларда қўлланиши мумкин:

а) мураккаб кесимларнинг исмий бўлакларини расмийлаштиришда:

كان بائر طالبا في جامعة طشقند
ليسا مهندسين.

Ботир Тошкент дорулфунунида толиб бўлган эди.
Улар (иккови) инженерлар эмаслар.

б) «Айланмоқ» ва давом мазмунидаги феълларнинг исмий бўлакларини расмийлаштиришда:

ما دام عاملا في مصنع
السيارات.

У автомобиль заводида ҳамон ишчидир.

صارت العاملة مريضة بعد
رجوعها من الاجازة.

Ишчи аёл таътидан қайтгач, бемор бўлиб қолди.

в) инкор юкламалардан, ундовлардан сўнг:

يا طالعا الجبل!
لا نوم ولا سنة.

Эй, тоққа кўтариловчи!
На уйқу бор, на мудроқ.

г) ан ва унинг ҳамроҳлари кузатувидаги исм тушум келишигда қўйилиши шарт:

ان الشعب ينتظر من اعادة
التنظيم تغيرات ملموسة!

Дарҳақиқат, халқ қайта қуришдан арагулик ўзгаришлар кутяни.

Тушум келишиги феълнинг мазмунига боглиқ. Баъзан феъл-

кесим гапта икки, ҳатто учта тўлдирувчи бўлишини талаб қилади:

اعلمت محمدا العلم نافعا

Муҳаммадга билимнинг фойдали эканлигини уқтирдим.

اخذ المحفظة رفقا جدا.

У портфелини жуда аҳтиёткорлик билан олди.

МУТЛАҚ ИНКОРНИ ИФОДАЛАШ

Маълумки, ҳозирги-келаси замон феълининг инкор шакли инкор юкласи ёрдамида ясалади; буни кўпинча инкор буйруқ деб ҳам аташади:

لا تكتب! Эзма!

Шунингдек, инкор юклама ёрдамида мутлақ инкорни ҳам ифодалаш мумкин. Бу икки шаклда намоян бўлади:

1) инкор юклама билан кучайтирма майлдаги феъл шакли келади:

لا تقومن بالتمارين الرياضية بعد الاكل مباشرة

Овқатланганингиздан сўнг-оқ асло бадан тарбия қила кўрманг!

2) юкламадан сўнг исм келади; у тугалланмаган тушум келишигидадир (ноаниқ ва танвинсиз):

لا قلم في محفظتي.

Портфелимда бирорта қалам қолмабди.

لا طالب في فاعة المطالعة.

Ўқув залида ҳеч бир толиб йўқ.

لا ريب فينا لليقينيّات.

Бизда аксиомаларга ҳеч шубҳа қолмади.

АЖАБЛАНИШ ВА ҒУРУРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Ажабланиш арабларнинг кундалик ҳаётида кўп учрайдиган кечинмалардан. У кўп ҳолларда қўл, лаб ва бошқа инсон аъзолари ёрдамида талқин этилади. Уни тилда ифодалаш ҳам ўзига хос ва ранг-барангдир. Уни анча умумлаштириган ҳолда икки турга ажратиш мумкин:

1. Ажабланиш феъл ёрдамида ифодаланиши мумкин:

а) ما افعل (ma.'af'ala) бирикмаси билан; бунда ажабланиш манбаи тушум келишигида қўйилади:

ما اطيب الطعام!

Қандай ширин емак!

ما اعقل زيدا!

Зайд қанчалик оқил!

Айрим ҳолларда юқорда зикр этилган бирикмадан сўнг бево-сита ажабланиш манбаи эмас, тўлдирувчи келиши ҳам мумкин. Унда ажабланиш манбаи бош келишигида қўйилади:

Менинг кўзларимга бу боғ қандай гўзал!
ما اجمل في عينى هذه الحديقة!

6) афел б (аф'ил би-) бирикмаси воситасида:

Қанчалик хунук у!
اقبح به!
Дўстинг қандай сахий!
اسخى بصديقك!

в) агар ҳодиса ё воқелик ўтган ё келгувси замонга тааллуқли эканлиги аниқ чегараланган бўлса, кан феъли замонга монандлаштирилиб қўйилади; ажабланиш объектини англатувчи от эса унинг эгаси сифатида бош келишиқда расмийлаштирилади:

Бу шаҳар қандай гўзал бўлган!
ما اجمل ما كانت هذه المدينة!
Уканг қандай сўзамол бўлади-а?
ما ابداع ما يكون اخوك الصغير!

2. Ажабланиш исмлар воситасида ифодаланиши мумкин: бунда йа л (йа.ла-) мураккаб юкламасидан фойдаланилади. Бунда таркибнинг иккинчи қисми олд қўшимча (аффикс) бўлганлиги сабабли, бирикма тарзида ёзилади:

Қандай аукко толиб!
يا للطالب الظريف!
Қандай (оғир) жудолик!
يا للخسران!

Мураккаб юкламанинг ана шу иккинчи бўлагига олмош бириктирилиши ҳам мумкин. Унда кўмакчиси муомалага киритилади — унинг ўрни бевосита бирикма олмошидан орқададир:

Қандай иш ёқмассизлар!
يا لكم من التنابله!
Улар (иккови) қанчалик ҳаракатчан эканлар-а!
يا لهما من الشيطان!

Биринчи матн

لا بأس، يا امي، لا تغضبني على، سنعيش هذا اليوم بلا خبز. ليكيفيك يوم واحد للترفيه عن نفسك. و لهذا لاوكلن اليك الآن كل اعمالى التجارية. فسافرن انت عبر المدن و البلاد و ضاعفن من ثروتنا. اذا لا تجدن الذهب فى هذه الفترة اقطعن رقابنا و فى الحال ارسل الزعيم شخصا الى بيته لي جلب له كيسا صغيرا مع الذهب (بطل الارض المشصصة).

امسك بعصاه قويا ثم استوى واقفا مركزا ثقله على رجله اليسرى. و رأى جسمه يميل و يميل (فؤاد التكرلى). لا اجد لحظة واحدة دون ان تفكر. اسمع احاديث العشاق و قصص الغرام مثات يوميا. سوف اروي لك قصة عجيبة (صلاح حمدى). لاجل الحق اختار يا قوت دائما البيوت الكبيرة الشبعاة. طوال السننتين لم يكن يا قوت يسلم نفسه

للنوم كل صباح. رفع ياقوت الدراجة و توکا الرجل على كتفه (لطفی الخولی).

481-ماشқ. عرف (п) ва خرج (у) феълларини истак майлида тусланг ҳамда ундан «енгил» пунлар ёрдамида кучайтирма майл шакллари ясанг.

482-ماشқ. علم (а) ва دخل (у) феълларидан буйруқ шакллари ясанг, сўнг уларни «огир» пунли кучайтирма майл шакллариға айлантинг.

483-ماشқ. Уқинг, четдаи кирган сўзларни ажратиб дафтарингизга кўчинг ва таҳлини қилинг:

١ - بدأ الموظفون ينطقون و الجو بدأ يحفل بدخان السجائر ورائحاتها.
٢ - الداخل كان يجد احمد واقفا مزررا جاكتته. ٣ - هو يجيد الاشغال الآلاتية و القيام باعمال الابونية و تعهدات فرق المزيكا و الرقص و اصلاح الكلوبات. ٤ - قال المهندس: ان البعثات الجيولوجية قد اختارت عينات من المواد المكتشفة لتحليلها و تحديده نسبة تركيز الخامات (لطفی الخولی).

484-ماشқ. Арабчага ўтиринг. Тушум колишигидаги сўзларнинг вазифа (функция)ларига аҳамият беринг:

1. Сен бу китобни ўқидингми? 2. Хатимни бергил унга, ўқисин такрор такрор. (*Кўшиқдан.*) 3. Шунча одам мени тилга олади, меннинг тўғримда ўйлаб юрган гапини гапирди. (*А. Қаҳқор.*) 4. Шу пайт одамларни мажлисга чақираётган кимсанинг товушини ҳамма эшитди. (*А. Қаҳқор.*) 5. Ҳамма ишни сен бажар, ҳосилни жаноб бой олсинлар. (*Эртақдан.*) 6. Ватанимиз чегарасини буниб ўтган жосусларни кўргач, ўзини дарахт орқасига олди.

485-ماشқ. Ёзма таржима қилинг. Келишикларнинг шакл олишига аҳамият беринг. Матн мазмунини дарсхонада сўзлаб беринг:

ذات يوم دخل حمار بستانا فرأى اشجاره يتدلى عليها التفاح و بجانبها حقل ينضج فيه قرع تمسكه خيوط رفيعة. و نظر الحمار للمرة الثانية الى التفاح ثم الى القرع و حرك اذنيه فى اسفد قال:
- يا للعجب، شد ما خلقت الاشياء فى هذا العالم بصورة غير معقولة.
- اى نقص تراه فى نظام العالم؟ - سأله عصفور من اعلى شجرة.
- انظر على هذه الشجرة العالية تتدلى ثمار لذينة بحجم قبضة طفل و هناك قرع لا طعم له و هو بحجم رأسى انا ملقى على الارض يمسكه خيط رفيع.

فاعترف عليه العصفور قائلا

- ان فى ذلك حكمة كلها.

فصرخ الحمار:

- اية حكمة يمكن ان تكون هنا؟ لو ان التفاح كان قرعا و القرع

تفاحا لكان هذا هو المعقول!

وحك الحمار نفسه بشجرة التفاح فسقطت تفاحة من الغصن و
 طرقت رأسه طرقة. صرخ الحمار: آه رأسي.
 انفجر العصفور ضاحكا و هو يقول:
 - من الخير ان التفاحة لم تكن قرعة و الا لما بقى من رأسك شيء.

486-ماشқ. Оғзани таржима қилинг:

1. Душман келиб боғимдан гул узолмас, гўдакларнинг тинч
 уйқусин бузолмас! (Уйғун.) 2. (Асло) розимасман бир ёш томса
 кўзимдан! (Ҳ. Олимжон.) 3. Ҳозироқ уйга шартта жўнанг-да, бу
 қувончли хабарни қариндошларга зумда етказинг! Бориб айтинг,
 мен асло ўлганим йўқ! (Ҳ. Олимжон.) 4. Қасамёд қилиб айтаман-
 ки, бу ижодий намуна келасидаги кўп хайрли ишларнинг башла-
 ниши бўлажак!

487-ماشқ. Тинглаб таржима қилинг:

۱ - ما اجمل في وطني من هذه الاعمال الانشائية الجديدة. ۲ - ما اطيب
 هذه الرائحة للرياحين. ۳ - ما احسن فيما ان ليس خلف الابواب اعداء
 (تيمور). ۴ - ما اسوأ لو ما كان هذا الخبز الاسود. ۵ - اجمل
 بالبنائيات المتشامخة في وسط مدينتنا الحبيبة. ۶ - انشط بطلاب
 القسم العربي لكليتنا.

488-ماشқ. Дарсхона иши. Таҳлил қилинг:

۱ - يا للعجب! ما هذا؟ انه لشيء غريب جدا حقا. ۲ - يا لك من
 الجهالة! ما اشتريت خبزا بل اشتريت قطيطا (اسطورة). ۳ - يا
 للخسرات، انتقل صديقنا الى جوار ربه! ۴ - يا لكن من المتانة، ايها
 النساء، فقد عملتن في جبهة العمل شغلا بطوليا. ۵ - يا له من رجل! لا
 يعرف اطلاق رصاص (من الجرائد).

489-ماشқ. Арабчага ўғиринг:

1. Қандай яхши ва хайрли иш бу: фаластинлик толиблар Таш-
 кент дорулфунунини битиряптилар! 2. Қандай гўзал Ўзбекистон-
 ним: тоғлари гуллаб турган боғларни эслатади! 3. Қандай саҳий
 ўзбек элимиз! Саховатли эккан еримиз! 4. Бу ерлардан фашистлар
 ўтган, на эркак на аёл ва на болани омон қолдиришган, лаънатчи-
 лар!

Иккинчи матн

غداياتي الربيع

نظر الصبى الى باب الدار. فوقف بوجه بشوش، و قال لامة
 مسرورا:

– هذا هو البيت الذى قلت لك اننى ساعمل فيه خادما.
طرقت الام الباب دون ان تجيب بشيء، و فتحت الباب امرأة شابة
و قالت:

– اهذه هى امك، يا حازم؟
فقالت الام و هى تدخل بوجه حزين:
– لقد عاد اليوم فرحا. انه يعمل جمالا فى السوق. رأيت انه من
الافضل ان يعمل خادما. ولما قلت له هذا رمى بسلته و الحبل و قال:
ليذهبا الى الجحيم.

واردفت تقول بتملق:

– اسم الخانم بالخير؟

– سميرة.

– كم تدفعون سميرة خانم؟

– نصف دينار.

سكتت الام. كانت تخشى ان تقول شيئا فلا ترضيها. اردفت سميرة
قائلة:

– يضاف الى هذا المبلغ الاكل و الملابس و غيره. و اذا كان هذا
لا يعجبك...

فردت الام بسرعة و كانها تخشى ان تفلت الفرصة منها:

– اننى قبلت. اننى اترك ابنى هنا لانى اظن بانكم عائلة طيبة.
و قفز حازم من مكانه و اخذ يلعب مع الاطفال و اشرق وجهه عند
ما اخذ يحدث نفسه: – لقد تخلصت من الحمالة.

– لقد تخلصت من الحمالة. ليبقى سامى و احمد و سعيد فى صخب
السوق. يطلق عليهم اسم الحمال. اما انا فقد اصبحت كاسبيا. اننى لا
انتظر بعد لياتينى شخص احمل له حوائجه. اننى سعيد لان نصف
الدينار سيكون جاهزا رأس الشهر.

كان الوقت بعد الظهر عندما صاحت به سميرة:

– حازم، تعال ليراك الافندى.

و كان الافندى قد خرج بدشداشته يتأمل الصبى و كأنه يشتري
سلعة ما. بينما قالت سميرة:

– اليس هو اكبر من فريد؟ ثم نشيط و شجاع.

و قال الافندى بعد ان زم شفقيه ازدراء و كأنه ينظر الى القاذ
ورات:

– ان ثيابه هذه يجب ان ترمى الى النار. فهى مليئة الآن بالقمل:

- سادبر الآن الامر. و التفتت الى الصبي و قالت: ادخل هذه الغرفة وانزع هذه الثياب.

كان الصبي فاغرا فاه مندهشا. ولكن سميرة لم تمهله لانه وسخ فراحت ترثر عليه مادة «قاتل الحشرات» بينما كان الصبي يرتجف من شدة البرد. وابتسمت سميرة قالت:

- انك و لا شك كنت ترضى بلقمة العيش فقط. ولكنك سوف تجد فوائد كثيرة هنا.

تذكر حازم انه سوف يقبض ورقة نصف الدينار. وسوف تكون امه مسرورة بهذا المبلغ. ان اياه غائب الان في الشمال. انه يعمل في قطع الاخشاب منذ اسبوع. وكانت غفوة قصيرة قد اخذته عندما ضربه الافندى بقدمه قائلا:

- اتمام في النهار ايضا؟ من قال لك انك في وقت استراحة الآن؟ و نهض المسكين و هو يجر قدميه. لقد كان غفوة لذيدة حرم منها. انه بدأ يكره هذا الانسان الذي لا يسمعه بغير الاوامر ... اسرع انهض ... اركض اسكت و احيانا اركض، اما زلت جمالا، انك في بيت آدمي. يجب ان تكون آدميا.

كانت مياه الازقة قد جمدت في صقيع. والهواء البارد يصفع وجهه. و الطين يتطاير من قدميه عندما كان حازم يركض في السوق لجلب اللحم و السلق و البطاطة و الخبز. ورن في اذنيه صوت الافندى: اركض مثل الفرس، يا ملعون. بدأ يركض مثل الفرس و البخار يتطاير من خيشومه. و عندما وقف في بداية شارع جديد اخذ يلهث من التعب و شعر بصدوره يكاد يحترق و كاد ان يبكي. انهم قالوا له سوف نشترى لك جوربا من الصوف يقي قدميك من البرد. وقالوا سنشترى لك سترة جديدة. انه يكره هذه الوعود الكاذبة. و مع هذا فهو لا يملك الحرية ليقول شيئا من ذلك. كذلك انتهى هذا العمل. و عندما مدت سميرة يدها له ببعض الطعام لم يسمعها و كان وجهه شاحبا حزينا. ثم قال له الافندى:

- اتبعنى لتعرف مكان عملى. قد تحتاج سميرة الى شىء فترسلك الى.

وراح يمشى بخيلاء و يتبعه حازم كالكلب. و عندما وصلا الى الدائرة التى يعمل فيها قال له الافندى:

- قل لابيک اننى سافكر فى تعيينه فراشا عندى. لذا عندما رجع حازم الى البيت كان فرحا مسرورا. فقالت له سميرة:

- عفارم عليك. اننى قلت لافنديك بان يجد عملا لوالدك.

فضحك الصبي مسرورا. فقالت سميرة:

- اذهب الى سريرك و لا تنسى ان تنهض مبكرا.

و جلس حازم على فراشه فى المكان المخصص لنومه. كان يشعر ببعض الافكار. ثم انتابته ببعض الآلام و فكر طويلا ... امه ... اباه ... الافندى. و اخذ الصداع يأكل رأسه. ثم اخذته حمى شديدة، وقال لنفسه: اطفال الافندى ينامون قبل ساعتين. ولكن لماذا قالت الجارة بعد ان اطلت من السطح:

- ان هذا الصبي نظيف و صحى مثل اطفالنا.

و ان سميرة اجابت فى الحان:

- لعنة الله عليه. انك لا تعرفينه. اننى لو لم اقل له ان الخادم

السابق كان اشطر منك لتأخر فى عمل كل شىء ... و اردفت تقول ...

اننى عندما اقول له هذا ينتقض فى مكانه و يعمل كالحيوان ... انه

يشبه الحيوان. فيركض الى عمله و يعود و انفاسه تتلاحق. ولكنه مع

هذا يهتل فرحا و يرقص احيانا. اتنا نضحك كثيرا على هذا المجنون

الصغير. انه ينام فى غرفة صغيرة لوحده. بينما كان ينام مع والديه

و اخوته و اخواته كلهم فى غرفة واحدة او فى كوخ صغير.

و تنبه حازم الى نفسه من هذه الافكار المختلطة. انه ما زال ممدا

على فراشه و الصداع يأكل رأسه. فتأوه و التحف جيدا ببطانيته و

اطبق رأسه على الوسادة و شده شدا. وكانت انفاسه الساخنة تلهب

وجهه. انه لا يدري ان كان يحدث نفسه او يحلم حلما مزعجا. ان الحمى

اللعيينة انتقلت الى مفاصله و اخذ البرد يسرى فى اوصاله فتصطك

اسنانه بقوة. انه ما زال يشعر برجفة البرد القارص و لكنه لا يجد احدا

يأخذه الى الطبيب. انه يحلم. وانه ما زال يحدث نفسه و لا يريد ان

يبوح بمشاعره الى اى انسان لانه لا يجد ان يصفى اليه او يجزع لمرضه

كما يحدث لبقية الاطفال. ولهذا السبب لا بد من ان تستمر الحمى او

تذهب عنه شيئا فشيئا الى ان تضرب اولى خيوط الشمس وجهه عند

الفجر. فيفتح جفنيه ليرى النور يملا هذا المكان الذى يكاد يقتله

الصمت.

(صلاح حمدى، كاتب عراقى عربى)

СҮЗЛИК

بشوش (бану.шун) хушчақ-
чақ
تملق (тамаллуқун) тилбег-
дамалик

سلة (саллатун) сават, ка-
жава
فلت (фалата) (и) бой бер-
моқ

اردف	(’ардафа би-) қўш-моқ	خشى	(хашийа) (а)қўрқмоқ
قفز	(қафаза) (и) сапчи-моқ	جذل	(жаз:илун) қувноқ
زم	(замма) (у) юммоқ	كاسب	(ка.сибун) касб-кор-ли
ازدراء	(’издира.’ун) менси-маслик	فاغر	(фа.ғирун) меров, анграйган
قازورات	(қаз:у.ра.тун) таш-ландиқлар	فاه	(фа.ҳа) (у) оғзини очмоқ
عيش	(’айшун) нон	غفوة	(гафвагун) мудроқ, гафлат уйқуси
جلب	(жалбун) келтириш	صفع	(са.афа’а) (а) юзга ур-моқ
لهت	(лаҳас:а) (а) ҳар-силламоқ	سترة	(сутратун) устки ки-йим
خيشوم	(хайшу.мун) бурун тешиги	جورب	(жаврабун) пайпоқ
صداع	(с.уда.’ун) бошоғриқ	تنبه	(танаббаҳа) эътибор бермоқ
تاوه	(та’авваҳа) вой-вой-ламоқ	لخيمه	(лахима) (а) ловилла-моқ, ёнмоқ
خيلاء	(хуйала.’у) менси-маслик, кеккайиш	التحف	(’илтах.афа) ўран-моқ
تخلل	(тахаллала) аралаш-моқ	رجفة	(ражфатун) титроқ
حمى	(х.умма.) безгак	قارص	(қар.рис.ун) аёвсиз
سرى	(сара.) (и) оқмоқ	اصطك	(’ис.т.акка) титра-моқ
بلل	(баллала) ҳўл қил-моқ	باح	(ба.х.а) кўнглини оч-моқ
جزع	(жази’а) (а) раҳми келмоқ	حلم	(х.алама) (и) гуш кўрмоқ, хаёл сурмоқ
حذى	(х.аз:а.) (и) алаҳла-моқ	بطانية	(бат.т.а.ниййатун) кўрпа
اصغى	(’ас.ға.) қулоқ осмоқ	وصل	(вус.лун) томпоқ
كوخ	(ку.хун) кулба	مفصل	(мафс.илун) бугин
جفن	(жафнун) киприк		

Бирикма ва иборалар

زم شفتيه	лабни тишламоқ
مملوء بالقمل	бит босган
لقمة العيش	бир тишлам нон
لم يمهل	муҳлат бермади.
يجر قدميه	оёғини судраб (зўр-ға) босарди.
بتملق	тилёғламалик билан

رجف بالبرد   совуқдан титрамоқ
حمال فى السوق   бозордаги ҳаммол

490-машқ. Қуйидаги сўзлардан фойдаланиб араб болалари ҳаётига тааллуқли бешта гап тузинг:

كاسب، حمال، عيش، رزق، دبر، رجفة، مليء

491-машқ. Бирикмаларни арабчага ўғиринг ва ёд олинг:

касбли йигитча, кажавани отиб юбормоқ, идорага етиб келмоқ, янги кийим, устки кийим, ҳашаротни қирувчи модда, бир луқма нон, оёғини судраб босмоқ, кеккайиб, кўрпа ёпинмоқ

492-машқ. Арабчага таржима қилинг:

Бола дарвозани очиб ичкарига мўралади-да орқада турган она-сига деди: Мана шу уйда мен хизматкор бўлиб ишляяжакман. Оиланинг ночор турмуши Ҳозимни кунига бир нарча нон ва ойига ярим динор маблағ учун хизматкорлик қилишга мажбур этди. Она фурсатни бериб қўйишдан қўрқиб секингина деди: «Ўғлимни сизнинг уйингизда қолдириб кетаман, токи у яхшилар уйида тарбия топсин». Совуқ жуда кучли, ҳатто чорраҳани кесиб ўтган ариқ ҳам музлаб қолганди. Шундай бир пайтда юпун устки кийимли ва пайпоқсиз Ҳозим бозорга мева ва сабзавот харид қилгани борарди. Кун бўйи югуриб ишлаган боланинг қулоқлари кечга яқин битиб қолар, лаблари овқатга зўра очиларди. Жанобнинг болалари икки соатдан бери ухлашяпти. Ҳозим эса ҳамон иш билан банд; қачон унга ҳам қуёш кулиб боқадми?

493-машқ. «Жуда яқин қолди тонг отар чоққа» мавзусида уй иншо этинг.

محمد موسى الخوارزمي

لقد كان محمد بن موسى الخوارزمي الذي احتفلنا في عام ١٩٨٣ بمرور ١٢٠٠ سنة على مولده من ابرز علماء الشرق في القرون الوسطى.

فقد ترك ابداع الخوارزمي اثرا ساطعا في تاريخ العلم و الثقافة. فالخوارزمي هو احد مؤسسي المعارف العلمية الطبيعية في ظروف الشرق ابان الفترة المبكرة من العصور الوسطى، الامر الذي ساعد كثيرا في دراسة الطبيعة.

على ان دور الخوارزمي يتصف بعظم بالغ في تطوير العلوم الدقيقة. و نخص هنا بالذكر دوره في تطوير المعارف الرياضية، ليس في عصره وحده، بل و في العصور التي تلتها ايضا. فهو عالم رياضي بارز و اول عالم جغرافي بارز و اول واضع للخرائط و عالم في علم الفلك و مؤرخ للشرق في العصور الوسطى. ولقد جرى العرف على تسمية النصف الاول من القرن التاسع الميلادي في تاريخ علوم الشرق «بعصر الخوارزمي». وكذلك يرتبط عصر ظهور الرياضة الحديثة في اوروبا باسم محمد بن موسى الخوارزمي.

شملت الاهتمامات العلمية المتعددة للخوارزمي الرياضيات و علم الفلك النظري و العملي و الجغرافيا والتاريخ. و لعبت مؤلفاته دورا هاما في تطوير هذه العلوم. غير ان جانبا من المؤلفات التي وضعها الخوارزمي قد ضاع او تلف او لم يصل الينا. و لقد ذكر علماء القرون الوسطى بعضا منها ثم فقدت فيما بعد. ومع ذلك تسمح لنا البقية المتبقية من مؤلفاته من ايراد تقييم عال للتراث العلمي لهذا المفكر العظيم.

وتفيد البيانات الواردة في المصادر التي يرجع عهدها الى العصور الوسطى بان الجوارزمي قد وضع اكثر من عشرة مؤلفات. و كتبت مؤلفاته التي نعرفها باللغة العربية، حيث كانت في تلك الحقبة هي اللغة الدولية للعلم والدين في الشرق العربي والاسلامي كله.

لقد فقد الاصل العربي لمبحثه في الحساب، و ما زالت ترجمته الى اللغة اللاتينية التي تمت في القرن الثاني عشر موجودة في اسبانيا. لقد حفظ المخطوط اللاتيني لهذه الترجمة الذي اختط في القرن الرابع عشر في مكتبة جامعة كمبريدج.

و حصل مؤلفه «كتاب الجبر و المقابلة» على شهرة واسعة في تاريخ العلوم. والمخطوط الوحيد العربي لهذا المبحث و الذى دون فى عام ١٣٤٢، محفوظ فى مكتبة جامعة اوكسفورد. يفيد المخطوط ان تسمية المبحث كانت «الكتاب المختصر فى حساب الجبر و المقابلة». وتمت ترجمته الى اللغة اللاتينية فى القرن الثانى عشر بالاندلس (اسبانيا).

و لقد فقدت النسخة الاصلية العربية من مؤلف الخوارزمى فى علم الفلك و ترجم المبحث الى اللاتينية فى القرن الثانى عشر و مخطوطات الترجمة موجودة فى اوكسفورد و مدريد و فرنسا.

اما مؤلفه الجغرافى «كتاب صورة الارض» فقد اشتهرت النسخة الوحيدة من مخطوطة باللغة العربية و هى محفوظة فى مكتبة جامعة ستراسبورج بفرنسا.

اما مبحثه «تحديد زاوية السميت بواسطة الاسطرلاب» فما زالت النسخة العربية الوحيدة موجودة فى استانبول ضمن رصيد مسجد ايا صوفيا (تركيا).

والنسخة العربية من مخطوط «كتاب الرخامة» و هو عن الساعات الشمسية موجودة فى مسجد ايا صوفيا ايضا.

والمخطوط العربى من «مبحث فى تحديد تاريخ اليهود و اعيادهم» موجود فى الهند و طبع النص فى حيدرآباد فى عام ١٩٤٧. كما ان المخطوط العربى ل«كتاب العمل بالاسطرلاب» موجود فى مكتبة بربلين الغربية. اما «كتاب التاريخ» له فقد فقد، غير ان حصلنا على بعض مقتطفات منه وصلت الينا من خلال مختلف الكتب التاريخية. وكذلك فقد مؤلفه «غايات الحكمة».

عمل الخوارزمى الكثير جدا للدعاية و تبسيط و نشر منجزات الاسلاف من مجال العلوم الدقيقة، ولكن فضله الرئيسى يتمثل فى انه سبق معاصريه جميعا فى اعدال المسائل العلمية الخاصة بدراسة الطبيعة و فتح الطريق امام الاتجاهات العلمية الهامة.

و لعبت رسالة الخوارزمى فى الحساب و الهندسة و مبحثه فى الحساب الهندى دورا كبيرا فى تطوير الرياضيات. فقد اورد الخوارزمى فى مبحثه الحساب القائم على النظام العشرى اى على الحساب المعروف فى وقتنا الراهن.

(مظفر خيرالايوف. «تراث الخوارزمى».

١٩٨٣. موسكو - طشقند)

ابو الريحان البيروني

مولده و دراسته

ولد ابو الريحان محمد بن احمد البيروني في ٤ سبتمبر ٩٧٣ م (٢ ذى الحجة ٣٦٢ هـ)، في احدى ضواحي عاصمة الدولة الخوارزمية، وهي مدينة «كات» التي يوجد مكانها حاليا بلدة صغيرة تابعة لجمهورية اوزبكستان.

اما عن نسب البيروني، فلا يعرف احد و في هذا يقول البيروني «انا بالحقيقة لا اعرف نسبتى، ولا اعرف من كان جدى». و يقال ان عائلة ابي الريحان البيروني كانت تعمل بالتجارة و كان بعض التجار يعيشون خارج اسوار المدينة للتخلص من الضرائب التي تدفع عند دخول البضائع اليها. و كلمة «بيروني» بالفارسية تعنى الذى يعيش خارج المدينة.

درس ابو الريحان في شبابه العلوم المختلفة و اللغات العديدة. اجاد في شبابه اللغتين الفارسية و العربية، ثم اضاف اليها في ما بعد اللغات السنسكريتية و السريانية. و كان ذلك خير عون له في دراساته العلمية، اذ اتاح له الاطلاع على مراجع تلك الثقافات المختلفة، دون ان يعتمد كلية على ما ترجم منها، بما فيه من اخطاء محتملة وقع فيها المترجمون و خاصة غير المتخصصين منهم في النواحي التي كلفوا بترجمتها.

اعمال البيروني

خلف البيروني عددا كبيرا من المؤلفات يصل الى مائة و ثمانين كتابا. الف بنفسه فهرسا باسماء مائة و ثلاثين منها. بالاضافة الى مؤلفاته اللاحقة التي اتمها بعد ان كتب فهرسه فنشر بعضها في حياته و نشر البعض الاخر على يد عدد من العلماء الذين عاصروه بعد ان رحل عن هذا العالم.

ولقد كان البيروني متعدد الجوانب العلمية، متميزا فيها جميعا. فهو في التاريخ محقق مدقق، وكذلك كان في الجغرافيا و الفلك، وفي الرياضيات و الجيولوجيا (علم طبقات الارض). ولعل هذه الغزارة في المعرفة المتنوعة، مع الاصاله و العمق و القدرة على الاضافة الجادة، هي التي دفعت المستشرق الالماني الكبير الاستاذ ادوارد سخاو الى ان يقول «ان البيروني اكبر عقلية ظهرت في التاريخ». الى ان يقول «وهو يعتبر من وجهة نظر تاريخ العلوم، اكبر ظاهرة علمية في الحضارة الاسلامية». وهو ما دفع جورج سارتون، اعظم مؤرخ للعلوم في العصر

الحاضر، الى أن يطلق على القرن الحادي عشر الميلادي «عصر البيروني»، والى أن يقول في مقدمة كتابه تاريخ العلم «كان البيروني باحثا فيلسوفا، رياضيا جغرافيا، ومن أصحاب الثقافة الواسعة، بل من أعظم علماء الاسلام، ومن اكابر علماء العالم».

ويقول المستشرق الامريكي ارثر ابهام بوب «في أي قائمة لاكابر علماء الدنيا، يجب ان يكون للبيروني مكانه الرفيع، وغير ممكن أن يكتمل بدوته أي تاريخ للرياضيات أو الفلك أو الجغرافيا أو علم الانسان أو مقارنة الاديان، لقد كان أبرز العقول الفكرة في جميع العصور».

كما يقول المستشرق الالماني شاخت «والحق ان شجاعة البيروني الفكرية، وحبه للاطلاع العلمي، وبعده عن التوهم، وجهه للحقيقة وتسامحه واخلاصه، كل هذه الخصال كانت عديمة النظير في القرون الوسطى، فقد كان البيروني في الواقع عبقريا مبدعا، ذا بصيرة شاملة نفاذة».

أما الدكتور عبد الحليم منتصر فيقول «لقد تميز البيروني بعقلية علمية نادرة المثال، نستطيع ان نضعها في مصاف ارقى العقلات العلمية في الوقت الحاضر. ومن عجب ان يتميز البيروني في فنون مختلفة غاية الاختلاف، فهو في الفلك فلكي ممتاز بشهادة علماء الفلك من العرب والفرنجة، وهو في الجيولوجيا جيولوجي ممتاز بشهادة الجيولوجيين المعاصرين، وهو في التاريخ مؤرخ محقق مدقق واسع الاطلاع شامل العرفة قادر على الاستقراء والاستنتاج، واستطاع ان يجمع بين هذه العلوم بما أرقى من قدرة فائقة على البحث والدرس، وما وهب من ذهن خارق جبار».

البيروني عالم الفلك

من اجل الأعمال التي قام بها البيروني أرصاده في الفلك، ووضع المؤلفات البسيطة فيه، ومن بين انجازاته الفلكية:

- ذكر سبع طرق مختلفة لكيفية تعيين اتجاه الشمال والجنوب، مبينا مزايا ومساوىء كل منها.

- خصص بابا في كتابه «القانون المسعودي» لمعرفة البدايات الدقيقة لفصول السنة. ثم وصف آلة قام بصنعها على هيئة نصف كرة يرتكز مقطعها على ارض ملساء وشرح طريقة استخدامها لتحديد بدايات الفصول.

- كتب بحثا من اروغ الابحاث عن «اوج الشمس» وهو ابعد وضع بين الشمس والارض اثناء السنة.

- ابحاث حول كسوف الشمس و خسوف القمر.
- ابتكاره للرصد تسمى «الاسطرلاب الاسطواني».

البيروني عالم الرياضة

أضاف البيروني الكثير الى علم الرياضة، فتفوق على غيره من رجال عصره، وله فضل تصحيح بعض الاخطاء التي وقع فيها علماء من أمثال ثابت بن قرة والكندي، ومن اهم انجازاته الرياضية:

- دراسته في علم حساب المثلثات، مثل طريقته في ايجاد جيب الجداول الرياضية، واستخدام النسب المثلثية بمعناها العلمي الحديث.
- الزاوية ٢٠ درجة، وتقسيم الزاوية الى ثلاثة اقسام متساوية، وعمل
- ابحاثه في الهندسة التي توصل فيها الى طريقة لايجاد اطوال اضلاع الاشكال الهندسية المنتظمة، ومساحة الشكل الرباعي الدائري.
- ابحاثه حول طريقة التقريب المتتابع التي يستخدمها علماء الرياضة حاليا، وايجاد النسبة التقريبية (ط) بين محيط الدائرة ونصف قطرها، ووصل في هذا الى نتائج ظلت أداة للعلماء على مدى ثلاثة قرون من بعده. كذلك استنبط قوانين جديدة من نظرية قديمة لارشميدس عن الخط المنكسر.

البيروني عالم الجغرافيا

علم الجغرافيا من العلوم الاولى التي بحثها العلماء العرب ودرسوها بعناية واستقصاء، وخرجوا منها بنتائج قيمة، وذلك للارتباط الوثيق بين ذلك العلم وصحة حياتهم، وقد اهتمق البيروني على ابحاثه الجغرافية لقب «بطليموس العرب». ومن بين انجازاته في هذا المجال:

- قياس دوائر الطول والعرض التي تعتبر من الضروريات الهامة للملاحة، ورسم الخرائط الدقيقة التي تحدد مواقع البلاد، وفي هذا جاء البيروني بأفكار جديدة، قريبة من طرق البحث الحديثة في هذا الموضوع.

- استنبط طريقتين رياضيتين لتعيين اتجاه بلد بالنسبة لبلد آخر، كما اجرى تبسيطا لاسلوب رسم اتجاه الشمال والجنوب بطرق هندسية.

- سجل البيروني ما يزيد على ستمائة بلد ومكان، مصححا ما وقع فيه الاقسمون من اخطاء.

- كان أول من تكلم عن اتصال المحيط الهندي بالمحيط الاطلنطي جنوب القارة الافريقية، على عكس ما كان شائعا في عصره،

— ابحاثه في استدارة الارض وتحديد حر كاتها وعمرانها.

— ابحاثه القيمة في فن رسم الخرائط، وخاصة رسم قشرة الارض الكروية على ورق مسطح او كما اسماء هو «تسطيح الكرة» وهو اول من توصل الى ذلك.

— كتابة قيمة عن جغرافية الهند، جبالها و انهارها، مناخها و حيواناتها و آخ.

البيروني عالم التاريخ

رغم ان البيروني كان من كبار مؤرخي عصره، الا ان شهرته في هذا العلم لم تصل الى شهرته في باقي العلوم. ومن بين انجازاته:

— مناقشة التقاويم و التواريخ لدى الامم المختلفة، وخاصة تواريخ الانبياء، وملوك الازمنة التي سبقت عصره.

— كتاباته عن تاريخ الاعياد والناسبات، متحدثا عن اصولها، واسباب اختلاف اقوال المؤرخين عنها.

— ما كتبه عن تاريخ الهند وعادات اهل الهند ومعتقداتهم، مثل تناسخ الارواح، وتقاليد الزواج من غير الاقارب، وحرق الزوجة بعد وفاة زوجها، وتقديس البقرة.

— كان من اوائل المتحدثين عن حفر (قناة السويس)، وامكانية انجاز هذا العمل، وما فعله الفرس بعد استيلائهم على مصر لتحقيق هذه الفكرة.

— كتاباته عن تاريخ الرياضيات عند العرب والهنود، مما تعتمد عليه كتب تاريخ الرياضيات حتى اليوم.

(راجى عنايت، «ابو الريحان محمد بن احمد البيروني اعظم ظاهرة علمية»، ١٩٧٨، بيروت)

ابو علي بن سينا كما يتكلم عن نفسه

ان ابي كان رجلا من اهل «بلخ» و انتقل منها الى بخارى في ايام نوح بن منصور واشتغل بالتصرف، و تولى العمل في اثناء ايامه بقريية يقال لها «خرميتن» من ضياع بخارى و هي من امهات القرى و بقربها قرية يقال لها «افشانة». و تزوج ابي منها بوالدتي و قطن بها و سكن و ولدت بها منها. ثم انتقلنا الى بخارى و احضرت معلم القرآن و معلم

الادب واكملت العشر من العمر و قد اتيت الى القرآن و على كثير من
الادب حتى كان يقضى من العجب.

و كان ابي ممن اجاب داعى المصريين و يعد من الاسماعيلية و قد
سمع منهم ذكر النفس و العقل على الوجه الذى يقولونه و يعرفونه هم
و كانوا ربما تذاكروا بينهم و انا اسمعهم و ادرك ما يقولونه و لا تقبله
نفسى. وابتدؤوا يدعوننى ايضا اليه ويجرون على السننهم ذكر
الفلسفة و الهندسة و حساب الهند، و اخذ يواجهنى الى رجل كان يبيع
البقل و يقوم بحساب الهند حتى اتعلمه منه. ثم جاء الى بخارى ابو
عبدالله النائلى و كان يدعى المتفلسف، و انزله ابي دارنا رجاء تعلمى
منه. و قبل قدومه كنت اشتغل بالفقه و التردد فيه الى اسماعيل
الزاهد. كنت من اجود السالكين. و قد الفت طرق المطالبة و وجوه
الاعتراض على المحيب على الوجه الذى جرت عادة القوم به.

ثم ابتدأت بكتاب «ايسا غوجى» على النائلى. ولما ذكر لى احد
الجنس، انه هو المقبول على كثيرين مختلفين بالنوع من جواب ما هو
اخذت فى تحقيق هذا الحد بما لم يسمع بمثله، و تعجب و حذر و الذى
من شغلى بغير المعلم.

ثم اخذت اقرأ الكتب على نفسى و اطالع الشروح حتى احكمت
على المنطق. و كذلك كتاب اقليدس فقرأت من اوله خمسة اشكال او
سنة عليه. ثم توليت بنفسى حل بقية الكتاب باسره. ثم انتقلت الى
المجسطى، و لما فرغت من مقدماته و انتهيت الى الاشكال الهندسية
قال لى النائلى تول قراءتها و حلها بنفسك. ثم عرضها على لابيين لك
صوابه من خطئه، و ما كان الرجل يقوم بالكتاب. و اخذت احل ذلك
الكتاب فكم من شكل ما عرفه الى وقت ما عرضته عليه مهمته اياه فارقنى
النائلى متوجها الى كركانج و اشتغلت انا بتحصيل الكتب من الفصوص
و الشروح، من الطبيعى و الالهى. و صارت ابواب العلم تنفتح على.

ثم رغبت فى علم الطب و صرت اقرأ الكتب المصنفة فيه و علم
الطب ليس من العلوم الصعبة فلا جرم انى برزت فيه فى اقل مدة حتى
بدأ فضلاء الطب يقرئون على علم الطب. و تعهدت المرضى فانفتح
على من ابواب المعالجة المقتبسة من التجربة ما لا يوصف. و انا مع
ذلك اختلف الى الفقه و اناظر فيه و انا فى هذا الوقت من ابناء ست
عشرة سنة.

(ابن ابي اصيبعة، عيون الاثباء فى
طبقات الاطباء)

تاريخ المصحف العثماني في طشقند

... وحرصا على ابعاد المسلمين عن تلك الفتن قرر عثمان على مشورة من اصحاب الرسول ان تنسخ المصاحف من الصحف المعتمد عليها التي ضبطت في عهد ابي بكر و تفرق في البلاد الاسلامية ويمنع من التداول ما سواه من القرآن المكتوب بقراءة اخرى او لهجة مخالفة. ففعل عثمان ذلك و عهد الى جماعة من الصحابة يجمعها في مصحف واحد و كتب منه نسخا كثيرة وزعت على الامصار وبعث مع كل مصحف من يرشد الناس الى قراءته.

ان المصحف الذي بين ايدينا اليوم هو على طبق رسم المصحف الذي نسخ منه عثمان نسخاً عديدة باشرافه و فرق منه في المدن و الامصار و لا تزال هذه النسخ المعتمد عليها محفوظة بعيد من الاماكن في الدنيا.

اختلف العلماء في عدد المصاحف التي ارسلها عثمان الى الآفاق فعن حمزة بن حبيب الزيات انها اربعة و عن ابي حاتم السجستاني انها سبعة و اصح الاقوال ..

ان المصاحف العثمانية كانت ستة ارسل منها واحدا الى البصرة و واحدا الى الكوفة و واحدا الى الشام و واحدا الى مكة المكرمة و ابقى لاهل المدينة واحدا و ابقى عنده واحدا وهو الذي اشتهر انه قتل عليه و وقع الدم على موضع آية: «فسيكفيكم الله وهو السميع العليم».

ولم يكتب عثمان و واحدا منها بيده و انما امر بكتابتها. كانت المصاحف العثمانية كتبت مجردة من النقط. و الشكل و لم يكن فيها علامات للاجزاء و الاحزاب و نحوها و كانت الكتابة على الجلود و بالخط الكوفي ...

وكان عثمان بعث مع كل مصحف من المصاحف المذكورة عالما يقرى اهل مصره فامر زيد بن ثابت ان يقرى اهل المدينة و بعث عبدالله بن السائب مع المكي وهكذا انتشر ب القراءات و انتسخت المصاحف عن هذه المصاحف العثمانية و كانت هي مقدسة و معتبرة كانها ام المصاحف و الاصل المعول عليه. فلهذا كانوا يحفظونها بكل احتياط في الاماكن المحفوظة الى ان انتقلت فيما بعد الى خزائن الخلفاء و الملوك و صارت من الذخائر الكريمة. انتقل بعض المصاحف الى بلاد اخرى و الى ايدي افراد الناس حتى عميت انباء اكثر تلك المصاحف. اما مصحف عثمان الذي كان اسمه لنفسه فيذكر الشاطبي عن مالك انه قال: «تغيب المصحف المذكور ولم نجد له خبرا بين الاشياخ» و يقول ابن قتيبة «كان مصحف عثمان الذي قتل و هو في حجرته عند

ابنه خالد ثم صار مع اولاده و قد درجوا و قال بعض مشايخ اهل الشام: «انه بارض طوس». و قال السيد عمر **رضا في كتابه** «ما القرآن؟» في رواية ان مصحف عثمان كان مع الامويين و حين هاجروا الى الاندلس حملوه معهم و بعد ما سقطت حكومة المسلمين هناك نقل المصحف الى فأس و على ما ذكره ابن بطوطة كان موجودا في فأس في العصر الثامن الهجري و فيه اثر الدم. قال السهمودي معقبا على القول بكون المصحف المدني هو مصحف عثمان: «ولم ار له ذكرا في كلام احد من المتقدمين بل الذي يقتضيه كلامهم انه لم يكن بالمسجد حينئذ، بل و لا نجد له ذكرا في كلام ابن النجار و هو اول من ارخ من المتأخرين». و قال السيد البرزنجي في كتابه «نزهة الناظرين في تأريخ المدينة» ولم ار نسبة المصحف الموجود اليوم في المدينة لسيدنا عثمان الا في كلام المطري و من بعده عند ذكر سلامة القبة التي كانت بوسط صحن المسجد النبوي من الحريق الاول».

هذا و يوجد اليوم في طشقند بمتحف الاثار القديمة مصحف قديم كبير مكتوب على رق الغزال بالخط الكوفي و كان هذا المصحف في سمرقند من عهد بعيد و كان محفوظا بكل اجلال و تقديس في حجرة مخصوصة بمدرسة نادر ديوان بيكي طغا المسماة باق مدرسة. ثم لما استولى الروس على سمرقند (١٨٦٩) ... ارسل المصحف الى المكتبة العمومية في بطرسرج و كان ذلك في ٢٤ اكتوبر سنة تسع و ستين و ثمانمائة و الف المسيحية.

(الشيخ اسماعيل مخدوم، تاريخ المصحف
العثماني في طشقند، ١٩٧١، طشقند)

الابنة الذكية

حكاية شعبية اوزبكية

كان يعيش في قديم الزمان رجل عجوز مع ابنته التي بلغت الثانية عشر من العمر. و كل ما كان يملكه العجوز هو: جمل و حصان و حمار. و كان العجوز يبيع في المدينة ما يحتطبه في الجبال من حطب. و كانت ابنته تدبر شؤون المنزل و ذات يوم حمل العجوز الحطب على الجمل و مضى الى السوق. و اقترب منه رجل غني بدين. و سأله:
- بكم تبيع الحطب؟

فطلب العجوز ثلاث تنغات. فقال الغني:

— خذ عشر تنغات ثمن حطبك «كما هو» و احمله الى بيتي .

فوافق العجوز بكل سرور و نقل الحطب الى بيت الغنى البدين .
و استلم التنغات العشر المتفق عليها . و انزل الحطب من على الجمل .
و هو بالانصراف و اذا بالغنى البدين يقول :

— اربط الجمل !

فاندهش العجوز : — انه جملي .

— كلا . — اعترض الغنى البدين ، — انى اشتريت حطبك «كما هو» ،

مع الجمل . و الا لماذا دفعت لك عشر تنغات ، ايها الاحمق .

تجادلا و تجادلا . ثم قصدا القاضى ليحكم ما بينهما . و سأل القاضى

العجوز

— احقيقة انك بعث الحطب «كما هو» ؟

فقال العجوز :

— نعم ، ولكن ، يا سيادة القاضى ، سعر الجمل وحده ٣٠٠ تنغة .

— هذا هو ذنبك . فلا يهمنى انا . ما كان عليك ان توافق على بيع

الحطب «كما هو» .

و امر القاضى باعطاء الجمل الى الغنى البدين . و عاد العجوز الى

بيته و الدموع فى عينيه . ولم يقل لابنته و لا كلمة . و فى اليوم التالى

حمل الحطب على الحصان و اتجه الى السوق من جديد . فاذا الغنى

البدين نفسه هناك ايضا :

— بكم تبيع الحطب ؟

— بثلاث تنغات

فقال الغنى البدين :

— خذ عشر تنغات للحطب «كما هو» .

وافق العجوز ناسيا ما جرى له يوم امس . و صار العجوز بلا حصان

و عاد الى البيت مكتئب الخاطر . ولكنه لم يقل لابنته شيئا .

و فى اليوم الثالث حمل العجوز الحطب على الحمار و تهيأ للذهاب

الى السوق و لكن ابنته استوقفته قائلة :

— يا ابنى ، لقد عدت اول امس بلا جمل و يوم امس بلا حصان .

واخشى ان يجرموك اليوم من الحمار ايضا . فمن الافضل ان اذهب انا

ليبيع الحطب .

فوافق العجوز و اتجهت الابنة الى السوق . و تقدم منها ذلك الغنى

البدين و قال :

— خذى خمس تنغات لحطبك «كما هو» .

و اجابت : — و هل تعطينى ثمن الحطب «كما هو» ؟

- حسنا، انا موافق. احملي الحطب الى بيتي.

ربطت الابنة الحمار و طلبت الفلوس و ما كاد الغنى البدين يمد
الفلوس اليها حتى امسكته من يده و قالت:

- لقد تشارطنا على ان تعطيني خمس تنغات «كما هي». فاعطني
اياها مع يدك.

و ظلا يتجادلان و هرع الجيران نحو الصراخ و اتوا بهما الى القاضى.
فكر القاضى و فكر. و آخر الامر حكم: - اعطها يدك.

و اجهش الغنى البدين بالبكاء: - كيف اكون بلايد؟
- اذن ادفع الفدية ٥٠ قطعة نقد ذهبية.

فدفع الغنى ٥٠ قطعة نقد ذهبية للصبية و لكن كان يعز عليه ان
يفارق الفلوس و قال:

- تعالى نترامن. اى واحد منا يكذب احسن، يدفع له آخر ٥٠
قطعة نقد ذهبية ايضا.

فقال الصبية: - حسنا، ابدأ انت، ايها السيد. لانك اكبر منى
سنا.

فجلس الغنى البدين على نحو افضل و سعل. ثم راح يقص:

- ذات مرة زرعت قمحا. و اعطى محصولا الى درجة ان كل من دخل
الحقل سواء كان فوق جمل او فرس ضل الطريق لعشرة ايام. وذات
مرة دخلت المزرعة ٤٠ عنزة و ضاعت. و عندما نضج القمح استأجرت
اجراء حصدوه و درسوه. ولم نجد للعنزات اثر. ذات يوم امرت زوجتى
بان تخبز خبزا. و جلست انا اتلو القرآن. فلما اخرج الرغيف الاول من
التنور قطعت منه و بدأت آكل. و فجأة سمعت ثغاء ينبت من بين اسناني.
و وثبت من فمى عنزة و من خلفها عنزة ..، و اخرى ..، و اخرى، و قد
سنت العنزات بحيث غدت تشبه ثورار ذا اربع سنين.

صفت الصبية بكفيها و ضحكك و هي تقول:

- ممتاز. لقد حكيت الحقيقة. و قد تحدث فى الحياة مثل هذه
الحوادث. اما الآن فاصغ الى: ذات يوم حفرت بقعة ارض وسط قريتنا.
و غرست نيرة قطن واحدة. اتدرى ماذا حدث؟ لقد نمت شجرة جبارة
يتراعى ظلها الى جميع الانحاء على مسافة مسير يوم من القرية. فلما
نضج القطن استدعيت لقطفه ٥٠٠ امرأة قويات السواعد و خفيفات
الحركة و بعث القطن الذى جبيناه. و اشترت بثمانه ٤٠ جملا قويا و
حملتها باقمشة جميلة ثمينة. و ارسلتها مع اخوى الى بخارى. و طوال
ثلاث سنوات لم اتلق منهما اى خبر. و قد ابلفونى مؤخرا و اسفاه بانهما
قتلا. الان اشهدوا ايها الناس الطيبون، فان الغنى البدين لابس رداء

أخى الاوسط الذى ارتداه و هو يقصد بخارى. و هذا يعنى، ايها الغنى، انك قد قتلت اخوى و استحوذت على اموالهما و جمالهما.
 وقع الغنى البدين فى مأزق. اذا ما اعترف بصحة حكاية الصبية هذه حاكموه و لن ينقذ رأسه احد. و ان كذبها فعليه حسب الشرط ان يدفع ٥٠ قطعة نقد ذهبية اخرى.
 فكر و فكر و اخيرا دفع النقود و قال:
 - هذه هى اول مرة فى حياتى يغلبوننى فى الدهاء!
 ثم اخذت الصبية الجمل و الحصان و الحمار. و عادت الى ابيها فرحة.

(من كتاب «بطل الارض المشمسة، ١٩٨٧، طشقند»)

جعا: ضاحك مضحك

١- الشمس و القمر:

و سألوا جعا: «ايهما انفع: الشمس او القمر؟»
 فلم يتمهل و اجابهم بيقين: «انه القمر»
 فسألوه: «ولم»

قال: «لان الشمس تطلع فى النهار حين يستغنى عنها الناس، واما القمر فلا يطلع الا فى الظلام على حين الحاجة اليه».

٢- البعث فى النور

و راوه يبحث فى ارض لا شىء فيها، فسألوه «عم تبحث؟»
 قال: «خاتم سقط منى»

قالوا: «وهل سقط هنا و ليس فى الارض اثر للخواتم؟»
 قال: «بل سقط فى الزقاق الذى هناك».

قالوا: «وما بالك لا تبحث عنه حيث سقط؟»
 قال: «و اى جدوى للبحث فى الظلام؟»

٣- نصف بنصف و تتم الدار

و كان يشارك جعا على دار فباع نصفها الذى يملكه ليشترى بضمنه النصف الآخر و تخلص له الدار بغير شريك.

٤- دابة على رمح

و نام فى الخلاء و معه عكاز طويل ركزه و وضع حصرة النقود على رأسه لكيلا ينالها احد.

فراء لص و عرف غفلته فاخذ النقود و وضع في موضعها روث دابة.

و تيقظ جفا فوجد الروث في مكان الصرة فلم يعجب لسرقة النقود و لكنه عجب للدابة التي استطاعت ان تصعد على عكاز لتصنع به ذلك الصنيع.

٥- بروج فامية

وسأله: «ما طالع نجمك؟»

قال: «ولدت والشمس في برج التيس».

قالوه: «لا يوجد في السماء برج يسمى برج التيس، ولكنك تعنى برج الجدى»، ، ،

قال: «افمن مولدى الى اليوم لا يصبح الجدى تيسا؟»

٦- كيف يعرف يمينه

وانطفأت شمعة في داره فطلبت منه زوجته ان يناولها اياها من يمينه.

قال: «يا حمقاء! وكيف اعرف يميني من شمالي في هذا الظلام؟».

٧- ادب مع التلاميذ

و ركب جفا بغلته مستدبرا رأسه فسأله تلاميذه: «لماذا لاتعتدل في ركوبك، مولانا؟»

قال: «هذا هو الاعتدال. ادير ظهري لرأس البغلة و لا اديره لرؤوس الأدميين».

٨- يسمع صوته من بعيد

زأوه يوما و هو يغنى و يجرى، فسأله: «ما بالك تغنى و تجرى؟»
قال: «اريد ان اسمع صوتي من بعيد».

٩- لماذا لا تأكله؟

مرجحا بفقرن تتصاعد منه رائحة الخبز الساخن و هو يشتهي و لا يقدر على الخلو يده فاتجه الى الفران و سأله: «الك كل هذه الرغفان؟»
قال: «نعم قال: «لماذا لاتأكلها، يا احمق؟»

١٠- من هو الصوف

وطلبت منه امرأته ان يعود اليها في طريقه من المسجد بدواء منوم لطفلها الذي يؤرقهما بالبكاء والصياح.
فعاد و ليس معه غير الكتاب الذي يقرأه و قالت: «لعلك نسيت

الدواء».

قال: «معاذ الله، هذا هو الدواء و قد جربته اليوم فى الكبار فناموا جميعاً، فجربيه انت فى الصغار».

١١-تعويل الجزاء

وصفع رجل جحا على قفاه بعرض الطريق يريد ان يسخر منه. فاخذ جحا بتلايبيه الى القاضى و لم يقبل منه اعتذاره بالحطأ فيه، لانه ظنه من اصدقائه الذين يمازحونه بمثل هذا المزاح الثقيل.

و كان الرجل العايب من معارف القاضى و احب ان ينجيه من العقاب، و حكم لجحا بان يصفعه كما صفعه او يتقبل منه عشرة دراهم على سبيل الجزاء او التعويض.

و طمع جحا فى الدراهم فسأل القاضى المدعى عليه: «امعك الدراهم؟»

و فطن صاحبنا لغرض القاضى فقال: «كلا، و لكننى احضرها بعد قليل من البيت».

و اذن له القاضى بالانصراف لاحضار الدراهم فذهب و لم يعد. و طال الانتظار على جحا، فادرك حيلة القاضى و اقترب منه كأنه يهمس فى اذنه، ثم صفعه صفة و قال له و هو ينصرف: «اذا عاد اليك الرجل بالدراهم فخذها حوالة منى اليك!»

(عباس محمود العقاد، «جحا»)

اجير «اجر»	(‘ажир.рун) к. اجراء (‘ужара.‘у) ёлла- ган, мардикор
متأخر «آخر»	(мута‘аххирун) кейинги (Ибн Синодан)
ارق 2 «ارق»	(‘аррақа) ухлатмаслик
مازق «ازق»	(ма‘зақун) берк кўча, тупик
اسطراب	(‘астурла.бун) астурилоб (ёритқичларни куаа- тиш асбоби)
اسطوانى	(‘уст.ува.ниййун) цилиндрик
واأسفاه «اسفاء»	(ва.‘а.сифаҳ) афсуски
انيق «انق»	(‘ани.қун) кўркем; келишган
بؤرة «بأر»	(бу‘ратун) ўчоқ; фокус
باحث «بحث»	(ба.хи.с:ун) илмий текширучи, тадқиқотчи
مبحث	(мабх.ас:ун) тадқиқот
ابداع «بدع»	(‘ибда.‘ун) яратиш; ижод
بدين «بدن»	(бади.нун) семиз
ابرز «برز»	(‘абразу) энг ёрқин, энг атоқли
تبسيط «بسط»	(табси.т.ун) соддалаштириш, тушинарли қилиш
بصيرة «بصر»	(бас.и.ратун) онглилик; онг
انبعث «بعث»	(‘инба‘ас:а) тарқалмоқ
ابقى «بقي»	(‘абқа.) қолдирмоқ
مبكر «بكر»	(мубаккарун) илк
بال «بول»	(бал.ун) ақл, заковат; ما بالك? сенга нима бўл- ди?
ابان «بين»	(‘аба.на) баён қилмоқ; аниқлик киритмоқ
تخين «تخن»	(тахх.нун) йўғон

تلف	(талифа) (а) йўқ бўлмақ, талофат кўрмоқ; битмоқ
تلا «تلو»	(тала.) (у) ортидан келмоқ; келиб чиқмоқ
تم «تم»	(тамма) (а, и) тугал бўлмақ
تيس .	(тайсун) серка; кўчма м.да: аҳмоқ
تغاء «تغو»	(с:уға.'ун) маъраш
ثمين «ثمن»	(с:ами.нун) қимматли
تجادل، 6 «جدل»	(тажа.дала) тортиш (иш) моқ, баҳола (ш) моқ
جدوى	(жадва.) фойда, манфаат
جدى	(жадйун) улоқ
تجعيد «جعد»	(таж'и.дун) жингалаклаш; ажин
جنى	(жана.) (и) йиғиштирмоқ, термоқ
اجهش 4 «جهش»	('ажҳаша) йиғламоқ, йиғлаб юбормоқ
اجاد «جيد»	('ажа.да) ўринлатмоқ, аъло бажармоқ
حاد «حد»	(х.а.ддун) ўткир
محدث «حدث»	(мух.аддис:ун) ҳадисчи
حرص «حرص»	(х.ирс.ун) жуда кучли истак; ҳирс
حريق «حرق»	(х.ари.қун) ёнғин
احرم «حرم»	('ах.рама) маҳрум қилмоқ
حصد	(х.ас.ада) (у) ўрмоқ
حصان	(х.ис.а.нун) от
احتطاب 8 «حطب»	('их.тат.аба) ўтин йиғмоқ
استحق 10 «حقوق»	('истах.аққа) мустаҳиқ бўлмақ, ...га арзимоқ
محقق	(мух.аққиқун) амалга оширувчи, тадқиқотчи
حقة «حقب»	(х.иқбатун) давр
حك «حكك»	(х.акка) (у) қашимоқ; тирнамоқ
حاكم 3 «حكيم»	(х.а.кама) ҳукм қилмоқ; турмага ташламоқ
احتل 8 «حليل»	('их.талла) эгалламоқ, босиб олмоқ
استحوذ 10 «حوز»	('истах.ваза) эгалламоқ, эгалик қилмоқ
خاتم	(ха.тамун) к. خواتم (хава.тиму) узук
خارق «حرق»	(ха.риқун) ажралиб турувчи
خسوف «خسف»	(хусу.фун) (ой) тутилиши
اخط 8 «خطط»	('ихтат.та) хатга туширмоқ; ёзиб олмоқ

تخطيط	(тахт.и.т.ун) режалаштириш, планлаштириш
«خطر» خاطر	(ха.т.ирун) хотир; жон, ақл
«خالط» اختلط	('ихталат.а) аралашмоқ
خلف 2 «خلف»	(халлафа) ортида қолдирмоқ, мерос этмоқ
تخلف عن 5	(тахаллафа'ан) бўйин товламоқ
«خلو» خلاء	(хала.'ун) очиқ жой, кимсасиз макон
خلو	(хилвун) бўш, «қуруқ»
«دبر» مستدبر	(мустандбирун) терс, тескари
«درج» درج	(дарража) бири иккинчисига бермоқ, қўлдан-қўлга ўтказмоқ
درس	(дараса) (у) янчмоқ
«دعا» داع	(да.'ин) хабарчи, жарчи
دفع	(дафа'а) (а) ундамоқ
مدقق 2 «دقق»	(мудаққикун) жиддий, теран
دمر	(даммара) портлатмоқ
«دهو» دهاء	(даҳа.'ун) алдов
«دهن» مدهنة	(мидҳанатун) майдон
«دهش» 7 اندهش	('индаҳаша) қўрқиб кетмоқ, даҳшатга тушмоқ
«دور» استدارة	('истида.ратун) юмалоқлик
«دول» تداول	(тада.вулун) фойдаланиш; таомулга киритиш
«رحق» رحيق	(рах.и.қун) шира, нектар; аломат ҳид
«رخم» رخام	(руха.мун) мрамор
«ردى» ارتدى	('иртада.) кийинмоқ
رداء	(рида.'ун) ридо, чакмон
«رفع» رفيع	(рафи.'ун) кўтарилган; баланд
رق	(раққун) пергамент
ركز	(раказа) (у) ўрнатмоқ
ارتكز 8	('иртаказа) суянмоқ
«رمى» ترامى	(тара.ма.) бўй чўз(иш)моқ, тарвақайлашмоқ
«رهن» 6 تراهن	(тара.ҳана) гаров бойлашмоқ
راهن	(ра.ҳинун) ҳозирги, айни
روث	(равс:ун) тезак
«ريض» رياضى	(рийа.диййун) ҳисоб билимдони, математик
زعل	(за'ила) (а) дилсийҳ қилмоқ

Зمرة «Змер»	(зумратун) тўда, гуруҳ; улфат
سبق	(сабақа) (и) олдинда бўлмоқ, илгарилаб кетмоқ
سجل 2 «سجل»	(сажжала) тасжил қилмоқ, қаламга олмоқ; ёзиб қўймоқ
سرقه	(сарақатун) ёки سرقه (сирқатун) ўғирлик
ساطع	(са.т.и'ун) ёрқин, кўзни қамаштирадиган
سمت «سمت»	(самтун) йўналиш, азимут
سميع «سمع»	(сами.'ун) эшитадиган, эшитиб турган
سمن	(самина) (а) семиз бўлмоқ, семирмоқ
تسمية «سمو»	(тасмийатун) аташ
مسنون «سنن»	(масну.нун) ўткирилган
سور «سور»	(су.рун)к. اسوار ('асва.рун) девор
مساعة «سوء»	(маса.'атун) к. مساوى (маса.ви'ун) ёмон ният
تشارط 6 «شرط»	(таша.рат.а) шартлаш(иш)моқ, келиш(иш)моқ
اشتغل 8 «شغل»	('иштағала) шуғуллаанмоқ; اشتغل فى التصرف амалдор бўлмоқ
شنيع «شنع»	(шани.'ун) хунук, бадбашара
شيخ «شيخ»	(шайхун) к. اشياخ ('ашйа.хун) қария; тажрибакор, билимдон
شائع «شيع»	(ша.'и'ун) тарқалувчи
اصح «صحح»	('ас.ах.х.у) энг тўғри
تصحیح	(тас.х.и.х.ун) тузатиш
مصحيح	(мус.ах.х.и.х.ун) тузатувчи
مصحف «صحف»	(мусх.афун) саҳифаланган; Қурон
صرة «صرر»	(с.урратун) тугун
صراخ «صرخ»	(с.ура.хун) товуш; дағдаға
صعد	(с.а'ида) (а) кўтарилмоқ
تصاعد 6	(тас.а.'ада) кўтарилмоқ
مصفف «صفف»	(мас.аффун)к. مصاف (мас.а.ффун) чизик; қатор
صفع	(с.афа'а) (а) тарсаки урмоқ; башарасига туширмоқ
صنيع «صنع»	(с.ани.'ун) қилмиш
صهل	(с.аҳала) (а) кишнамоқ

ضبط	(д.абат.а) (у,и) аниқламоқ, белгиламоқ; созламоқ
ضل «ضل»	(д.алла) (а,и) адашмоқ
ضلع «ضلع»	(д.ил'ун) к. اضلاع ('ад.ла.'ун) қовурға
اضطهاد «ضهد»	('ид.т.иха.дун) зўравонлик
اضاف 4 «ضيف»	('ад.а.фа) қўшмоқ, орттирмоқ
اضافة	('ид.а.фатун) қўшимча қилиш, орттириш; изофа
ضيعة «ضيع»	(дай'атун) к. ضياع (д.ийа.'ун) одам яшайдиган макон; қишлоқ
طبق «طبق»	(т.ибқун) мос, мувофиқ
طالع «طالع»	(т.а.ла'а) муталаа қилмоқ; билимни оширмоқ
طمع	(т.ами'а) (а) жуда истамоқ; тамаъ қилмоқ
عابت «عبث»	('а.бис:ун) ҳазилкаш
عابس «عبس»	('а.бисун) бўғилган; ғазабнок
عبرى «عبر»	('абқарий'ун) жуда истеъдодли
عرض «عرض»	('ард.ун) эн
عرق «عرق»	('ирқун) томир, илдиэ; ирқ
اعتدل «عدل»	('и'тадала) тўғри бўлмоқ; اعتدل في الركوب тўғри минмоқ
عاصر 3 «عصر»	('а.с.ара) асрдош бўлмоқ, замондош бўлмоқ
استعطى 10 «عطو»	('иста'т.а.) тиланмоқ
اعطاء	('и'т.а.'ун) бериш
عقاب «عقب»	('иқа.бун) жазо
معقب	(му'аққибун) шарҳловчи, изоҳ берувчи
معتقدات «عقد»	(му'тақада.тун) эътиқод қилинадиган нарсалар
معقد	(му'аққадун) чигал, чалкаш
عقار «عقر»	('ақа.рун) мулк; уй-жой
عكاز «عكز»	('улка.зун) хода; узун таёқ
عليم «علم»	('алимун) билиб турган
معتمد «عمد»	(му'тамадун) таянувчи
عمران «عمر»	('умра.нун) экиш; гавжум қилиш; маданият
عمى	('умийа) (а) кўздан йўқолмоқ, назардан қолмоқ
عاند «عند»	('а.нада) маҳкам турмоқ, сабот кўрсатмоқ
عنزة «عنز»	('анзатун) эчки
عنيف «عنف»	('ани.фун) кучли, таъсирли

عهد	(‘аҳида) (а) тошпирмоқ
معاذ «عوذ»	(му‘а.з:ун) сақланувчи; ҳимояланган; الله معاذ худо сақласин!
تعويض «عوض»	(та‘ви.д.ун) эвазини бериш, ўрнига тўлаш; ком- пенсация
معول «عول»	(му‘аввалун) таянч, асос
غابر «غبر»	(га.бирун) ўтган, кечган; кечмиш
غزال «غزل»	(ғазалун) кийик, оҳу
فترة «فتر»	(фатратун) ёки فترة (фитратун) вақт, пайт; давр
فدية «فدى»	(фидйатун) к. فدى (фидан) эваз
فرس «فرس»	(фарасун) от
فص «فصص»	(фас.с.ун) к. فصوص (фус.у.с.ун) асосий маз- мун
فطن	(фат.уна) (у) мулоҳаза қилмоқ, фикр юритмоқ
فقه «فقه»	(фиқҳун) фиқҳ (ислом ҳуқуқи фани)
فكة «فكك»	(факкатун) майда пул; танга
فلس «فلس»	(фалсун) к. فلوس (фулу.сун) майда пул; чақа
فلكى «فلك»	(фалакиййун) астроном, астролог
فن «فنن»	(фаннун) фан; санъат; билим
افاد «فيد»	(‘афа.да) маълумот бермоқ
فيض «فيض»	(файд.ун) сел, тошқин
تقبل «قبل»	(тақаббала) қабул қилмоқ
تقدیس «قدس»	(тақди.сун) муқаддаслаштириш, сийғиниш
متقدم «قدم»	(мутақаддимун) бурунги (Ибн Синогача ўтган)
اقرا 4 «قرا»	(‘ақра‘а) ўқитмоқ, ўқишга ўргатмоқ
استقراء	(‘истиқра.ун) ўрганиш, тадқиқ қилиш
قرص «قرص»	(қурс.ун) к. اقراص (‘ақра.с.ун) ҳабдори
مقارنة «قرن»	(муқаранатун) қиёслаш, солиштириш; умум- лаштириш
قشرة «قشر»	(қшратун) пўстлоқ; пўст
استقصاء «قصو»	(‘истиқс.а.ун) жиддий татбиқ, чуқур ўрганиш
مقطّاف «قطف»	(муқтат.афун) айрим қисм; парча
قفا «قفو»	(қифан) к. اقفاء (‘ақфа.ун) гардан; энса
قائمة «قوم»	(қа.иматун) рўйхат

«مكتتب» «кѣп»	(мукта'ибун) сўниқ, эзилган
«كسوف» «ксоф»	(кусу.фун) куйиш, тутилиш (қубш)
«اکتمل» 8 «кмл»	('иктамала) мукаммал бўлмоқ, тўлиқ бўлмоқ
«کون» «кун»	(қавнун) мавжудлик
«تلبیب» «лбб»	(талби.бун) к. تلابیب (тала.би.бу) ёқа
«ملحمة» «лчм»	(малх.аматун) жангнома
«لدود» «лду»	(ладу.дун) муросасиз
«التزم» 8 «лзм»	('илтазама) мажбурият олмоқ
الزامی	('илза.мий'ун) мажбурий
لعق	(ла'иқа) (а) яламоқ
«مازح» «мзч»	(ма.зах.а) мазақ қилмоқ
مزیه	(мазий'атун) к. مزایا (маза.йа.) алоҳида ҳу- қуқ, афзаллик
«مشورة» «мшор»	(машваратун) кенгаш
«آمنع» 8 «менч»	('имтана'а) тийинмоқ, ўзни тиймоқ
«تمنى» 5 «тмн»	(таманна.) истамоқ, хоҳламоқ
«تمهل» 5 «тмел»	(тамаҳҳала) муҳлатни чўзмоқ; фикрга чўммоқ
«مائع» «мич»	(ма.'и'ун) суюқ
ميمع	(мумаййи'ун) суюлтирилган
«استنبط» 10 «стнпт»	('истанбат.а) юзага чиқармоқ, очмоқ (янгилик)
«استنتاج» «стнч»	('истинта.жун) хулоса чиқариш; натижани пайқаш
«ناج» «наж»	(на.тижун) келиб чиқувчи, келиб чиқадиган
«ناجم» «нажм»	(на.жимун) келиб чиқувчи, келиб чиқадиган
«نسب» «нсп»	(насабун) келиб чиқиш, насаб
«نسخ» «нسخ»	(насаха) (а) нусха кўчирмоқ
«انتسخ» 8 «антсх»	('интасаха) нусхаланмоқ
«تناسخ» «танасх»	(тана.сухун) руҳнинг кўчиши, жоннинг кўчиб ўтиши
«متناسق» «мтнстқ»	(мутана.сиқун) симметрик
«ناصر» «насч»	(на.с.и'ун) ёлқивли, кўзни қамаштирадиган
«نضج» «нзж»	(над.йжа) (а) етилмоқ, пишмоқ
«ناظر» «назр»	(на.з.ара) мунозара қилмоқ
«منعش» «менчш»	(мун'ишун) жонбахш, тирилтирувчи
«مناقشة» «нқш»	(муна.қашатун) баҳслашиш; баҳслашув, баҳс

متنوع «نوع» ناول 3 «نول» «نوم» ناب «نيب» هدر هرع «هرع» همجى «همج» همس تهيا «هيا» وثب ميشاق «وثق» وثيق ايراد «ورد» موشور «وشر» اتضح 8 «وضح» وقور «وقر» متفق «وفق» وقع فى ميلاد «ولد» تيقظ «يقظ» يقين «يقن»	(мутанавви'ун) турли (на.вала) бермоқ, топширмоқ; узатмоқ (мунаввимун) ухлатувчи (на.бун) к. انبأ ('ания. бун) сўйлоқтиш (ҳадара) (и) пайҳонламоқ, эзгиламоқ (ҳури'а) (мажҳ.) шошилмоқ, интилмоқ (ҳамажиййун) қонхўр (ҳамаса) (и) пичирламоқ, шипшитмоқ (таҳаййа'а) тайёрланмоқ (вас:аба) (и) сакраб тушмоқ, сапчимоқ (ми.с:а.қун) к. موثيق (мава.с:и.қу) шартнома, пакт; устав (вас:и.қун) мустаҳкам ('и.ра.дун) даромад; тазмин (мавшу.рун) призма ('иттад.ах.а) ойдинлашмоқ, аниқ бўлиб қолмоқ (вақу.рун) димоғдор (муттафаққун) келишилиинган; маъқулланил- ган (вақа'а фи.) (а) йўл қўймоқ (ми.ла.дун) мелод, янги эра (тайаққаз.а) уйғонмоқ (йақи.нун) ишонч; синалган билим
---	--

МУНДАРИЖА

Кирish	АЛИФБО, ФОНЕТИКА	3
Биринчи дарс		8—12
	Товушлар системаси. Ундошлар-8. Портловчи шовқиндилар-8. Тиш ўртаси сирғалувчилари-10. «б», «т», «с» ундошларининг имлоси-11. Ҳаракатлар-12. Сукун 12.	
Иккинчи дарс		13—16
	Сирғалувчи ундошлар-13. Қоришиқ товуш-13. Бўғиз товушлари-14. «ж», «х», «х» ундошларининг имлоси-14. Ундошлар иккиланишининг имлоси-15. Танви тушунчаси-16.	
Учинчи дарс		17—21
	Унлиларнинг фонетик тавсифи Лабланган ва лабланмаган унлилар-17. Титровчи сонант 19. «д», «з», «р», «з» ундошларининг имлоси-19. «с» ва «ш» ундошларининг имлоси-20. Бўғинлар-21.	
Тўртинчи дарс		22—25
	Сонантлар-32. Чўзиқ унлиларнинг ва «в», «й» ундошларининг имлоси-23. Урғу-24.	
Бешинчи дарс		26—28
	Эмфатик товушлар-26. «с» ва «д» эмфатик ундошларининг имлоси-28.	
Олтинчи дарс		29—31
	Эмфатик ундошлар-29. Араб ундошларининг жарангсизланмаслиги-30. «т» ва «з» эмфатик ундошларининг имлоси-31.	
Еттинчи дарс		32—34
	Бўғиз товушлари-32. Дифтонглар-33. «б» ва «ғ» ундошларининг имлоси-33. «ф», «қ» ва «к» ундошларининг имлоси-34. Дифтонгларнинг ёзувдаги ифодалари-34.	
Саккизинчи дарс		35—39
	Бўғиз товушлари-35. «л», «м», «н» ва «ҳ» ундошларининг имлоси-36. Ҳамзанинг ёзилиш қоидалари-38.	
Тоққизинчи дарс		40—46
	Иккиланишнинг сўз яшашдаги аҳамияти-40. Унлиларни чўзиқ ўқишнинг амалий аҳамияти-41. Имлодаги қўшимча восита-41. Ҳамзанинг турлари-42. Лигатуралар-44. Ҳарфларнинг сон қийматлари-44. Рақамлар-45.	

МОРФОЛОГИЯ, СИНТАКСИС, ЛЕКСИКА

Биринчи дарс		47—52
	Ўзак ва уни ташкил қилувчи ундошлар-47. Ўзак ундошларни топиш. Ўзакка тегишли бўлмаган ундошлар-47. Сўз туркумлари-50. От-51. Атоқли ва турдош отлар-51.	
Иккинчи дарс		53—56
	Отларда жинс-53. Отларда ҳолат-53. Аниқлик артиклининг ассимиляциялашуви-55. Отларда турланиш. Келишиқлар-55.	

- Учинчи дарс** 57—62
Сифат-57. Аслий сифатлар-58. Сифатларда жинс-59. Аслий сифатларнинг турланishi-59. Гап. Содда йиғиқ исмий гап-60. Муаннаслик белгиси олган сўзларда урғунинг кўчиши-60.
- Туртинчи дарс** 63—71
Исмларда грамматик сон категорияси. Иккилик-63. Кўплик. Тўғри кўплик-64. Кўмакчилар ҳақида бошланғич маълумот-65. Рағ-гус ва хоссани билдирувчи сифатлар-66. Кесими кўмакчили исмдан ифодаланган исмий гаплар-66. Олмош-67. Қишлоқ олмошлари-67. Кўрсатиш олмошлари-68. Кўмакчисининг ишлатилиши-68. *الصديقان* 71
- Бешинчи дарс** 72—82
Аниқловчи-72. Мослашган аниқловчи-72. Изофа-73. Мослашмаган аниқловчи-75. Аниқловчиларнинг гапдаги тартиби-75. Содда ёйиқ гап-76. Гапларнинг турлари. Дарақ гап-77. Сўроқ гап-78. *غرفة الدرس* 81.
- Олтинчи дарс** 83—92
Нисбий сифат-83. Нисбий сифатларнинг таржимасига доир-84. Маъхум отлар-85. Синиқ кўплик-85. Икки келишikli турланиш-87. Кўпликдаги мослашув-88. Кўпликларда предикативлик муносабати-89. *اليوم عيد* 92.
- Еттинчи дарс** 93—101
Феъл-93. Ўтимли ва ўтимсиз феъллар-94. Феъл замонлари. Утган замон-94. Кўпликдаги аниқланмишнинг изофада қўлланиши-96. Кўплик қўшимчаларининг изофада ўқилиши-97. Исмларнинг ҳолатга кўра маънолари-98. Айирувчи олмошлар-98. Мураккаб боғловчининг ишлатилиши-99. *في شقة العامل* -100
- Саккинчи дарс** 102—112
Бирикма олмошлар-102. От қошидаги бирикма олмош-103. Кўмакчилар қошидаги бирикма олмош-105. Феълий гаплар-106. Қўлланилиши буйича маълум жинсга тегишли отлар-107. Умумий жинсли отлар-108. Яккалик отлари ясаш-109. Айрим кўмакчили бирикмаларнинг имлоси-109. *الجدّة والاحفاد، غرس التين* -111.
- Тўққизинчи дарс** 113—122
Феълнинг ҳозирги-келаси замони-113. Ҳозирги-келаси замон феълининг қўлланилиши-114. Тўлдирувчи-115. Гапда ўтимлиликни ифодалаш. Бошқарув-116. Феъллар қошидаги бирикма олмош-116. Икки ундошли отларнинг турланиши-117. Отни олмош билан алмаштириш қодалари-117. Потўғри феъллар ҳақида-118. *كان* феъли-119. *كليتنا* -121.
- Уннинчи дарс** 123—135
Феълларнинг келаси замони-123. Сифат даражалари-124. Изоқловчи-126. Сонлар-126. Содда саноқ сонлар-127. Содда тартиб сонлар-128. *ليس* феъли-129. Кўп учрайдиган сўз ва бирикмаларнинг изоҳлари-130. Саломлашув ва хайрлашувнинг ифодаланиши-131. *في المكتبة* 134.
- Ун биринчи дарс** 136—147
Масдарлар-136. Биринчи боб феълларининг масдарлари-136. Сифатдошлар-137. Макон ва замон отлари ясаш-138. Мураккаб саноқ сонлар-163. Мураккаб тартиб сонлар-139. *كان* феълининг ҳозирги-келаси замонда тусланиши-143. *لمحة من التاريخ*

- Ун иккинчи дарс . . . . . 159—168
 Феълларнинг майл категорияси. Аниқлик майли-148. Буйруқ майли-148. Қурол-асбоб отлари яшаш-150. Касб-ҳунар отлари яшаш-150. Мураккаб санок сонлар-151. Мураккаб тартиб сонлар-153. Тегишлиликнинг ифодаланиши-153. ^{كم}нинг қўлланилиши-154. الشبيبة في الحرب الوطنية -156.
- Ун учинчи дарс . . . . . 169—178
 Тўрт ундошли феъллар-159. Тўрт ундошли феълларда замон-160. Равиш-161. Ҳол-163. ^{قد} юкламаси-164. Ажнабий сўзлар араб ёзувида-164. ^{في صقيع موسكو} -166.
- Ун тўртинчи дарс . . . . . 169—178
 Феъл боблари ҳақида-169. Феълларнинг иккинчи боби-170. Масдар ва сифатдошлар яшаш-171. Феълларнинг мажҳул даражаси-172. Қўмакчилар-172. Эгани тушум келишигида келишга мажбур қилувчи юкламалар-172. ^{ان} юкламаси-174. ^{معهد الاستشراق} -176.
- Ун бешинчи дарс . . . . . 179—188
 Феълларнинг бешинчи боби-179. Масдар ва сифатдошлар яшаш-180. Нотўғри феълларнинг иккинчи ва бешинчи боблари-181. ^{ان} юкламаси-181. Тўлдирувчи эргаш гап-182. Сўроқ олмошлари-183. ^{اي} сўроқ олмошининг қўлланилиши-183. Гумон олмоши. Гумон мазмунини ифодаловчи воситалар-183 ^{كل} ва ^{جميع} отларининг қўлланилиши-184. ^{التعلب و الارنب} -186.
- Ун олтинчи дарс . . . . . 189—197
 Феълларнинг учинчи боби-189. Масдар ва сифатдошлар яшаш-190. Нисбий олмошлар-191. Аниқловчи эргаш гап-191. Жамловчи отлар-193. Якка от номлари яшаш-193. Бир бораликни ифодаловчи отлар яшаш-194. ^{قطر الثقافة العربية} -195.
- Ун еттинчи дарс . . . . . 198—208
 Феълларнинг олтинчи боби-198. Масдар ва сифатдошлар яшаш-199. Ундовлар-200. Фонизларни ифодалаш-201. Қаср сонлар-201. Тақсим сонлар-202. Қарра сонлар-202. Вақтни ифодалаш-203. Ҳафта ва кун номлари-204. Ой номлари-204. ^{القرية} -206.
- Ун саккизинчи дарс . . . . . 209—219
 Феълларнинг тўртинчи боби-209. Масдар ва сифатдошлар яшаш-210. Субстантивация ва адъективация-210. Ҳолат ҳоли-211. Тўрт ва беш ундошли исмлардан кўплик яшаш-212. Ҳамзага тугалланувчи сўзлардан иккилик ва кўплик шакллари яшаш-213. Қичрайтма отлар-214. ^{قام} феълнинг қўлланилиши-215 ^{الشاطر} -217. ^{و المغفل}
- Ун туққизинчи дарс . . . . . 220—229
 Феълларнинг еттинчи боби-220. Масдар ва сифатдошлар яшаш-221. Боғловчи-222. Мутлақ масдар—равиш ҳолининг махсус шакли-224. Олмошлар вазифасини бажарувчи сўзлар-225. Тақдорнинг семантик моҳияти-226. ^{عند الشلالة} -227.
- Пигирманчи дарс . . . . . 230—240
 Феълларнинг саккизинчи боби-230. Масдар ва сифатдошлар яшаш-232. Товуш бирикмаларининг ўзгариши-232. Чеклаш-233. Орттирма ва солиштирма сифатларнинг тавсиф шакли-234. Айрим исмларнинг турланишига доир-234. Араблаштирилган сўзлар-234. ^{طشقند} -238.

- Иигирма биринчи дарс** . . . . . 241—250
 Феълларнинг тўққизинчи боби-241. Масдар ва сифатдошлар ясаш-242. Уюшиқ бўлакли гаплар-243. Бош бўлақлари уюшган гаплар-242. Иккинчи даражали бўлақлари уюшган гаплар-244. Боғловчи сўзлар-245. Адабий араб тилида ўқиш маромлари-245. **قطر الثقافة العربية** -248.
- Иигирма иккинчи дарс** 251
 Феълларнинг унинчи боби-251. Масдар ва сифатдошлар ясаш-253. Тўрт ундошли феълларнинг ҳосила боблари-253. Қўшма гаплар-254. Бирикмаларнинг яхлит сўзларга айланиши-256. **الاستدعاء الثالث** -258.
- Иигирма учинчи дарс** . . . . . 261—271
 Истак майли-261. Модал феъллар-263. Кўчирма ва ўзлаштира гаплар-264. Эга эргаш гаплар-265. Кесим эргаш гаплар-266. Истак майли шаклидаги феълнинг гапда қўлланилиши-267. **لن**
 юкламаси-268. **الحصان المسروق** -269.
- Иигирма тўртинчи дарс** . . . . . 272—282
 Феъл даражалари. Аниқ даража-272. Феълларнинг мажхул даражаси-273. Ҳосила бобларда мажхул даража-274. Кўмакчи феъллар-275. «Мавжудлик» ва «бошламоқ» мазмунларини ифода этувчи кўмакчи феъллар-275. Қомуслар билан ишлаш-276. Масдарнинг феъл шакли ўрнида қўлланилиши-277. Сабаб эргаш гаплар-278. Равиш эргаш гаплар-279. **احب العامل** -281.
- Иигирма бешинчи дарс** . . . . . 283—294
 Феълларнинг шарт майли-283. Шарт мазмунини ўтган замон феъллари воситасида ифодалаш-284. Шарт мазмунининг эргаш гапли қўшма гапларда қўлланилиши-285. Шарт майли шаклининг эргаш гапларда қўлланилиши-286. Уч ундошли феълларнинг 11—15-боблари-287. Сўз ясаш-288. Оддий сўз ясаш усули-289. **مدينة فاس** -298.
- Иигирма олтинчи дарс** . . . . . 295—307
 Иккиланган феъллар-295. Иккиланган феъллар тусланишининг фонетик тавсифи-296. Иккиланган феълларнинг шарт ва буйруқ шакллари-297. Иккиланган феълларнинг ҳосила боблари-298. Юкламалар-299. Юклама-аффиксларнинг вазифалари-300. Юклама-сўзларнинг вазифалари-301. Давом ва бўсага мазмунини ифодаловчи феъллар-301. Олқиш ва қаргин билдирувчи сўзларнинг қўлланилиши-303. **ايام فى طشقند** -304.
- Иигирма еттинчи дарс** . . . . . 308—320
 Ҳамза турларининг тавсифи-308. Ҳамзали феъллар-309. Мураккаб замонлар-311. Узоқ ўтган замон-312. Тугалланмаган ўтган замон-313. Келаси-тахмин замон-315. Чеклов юкламаси-316. «Қатта» сўз ясаш усули-316. «Анча катта» сўз ясаш усули-316. «Жуда катта» сўз ясаш усули-317. **ارنب واسد** -319.
- Иигирма саккизинчи дарс** . . . . . 321—330
 Ийдатли товуш бирикмаларидаги ўзгартишларга доир-321. Тўғрига ўхшаш феъллар-321. Тўғрига ўхшаш феъллардан масдар ва сифатдошлар ясаш-323. Тўғрига ўхшаш феълларнинг ҳосила боблари-323. **ذو** нинг қўлланилиши-324. Бирикмаларнинг сўзга айланиши. Мураккаб исмлар-326. **ايام فى طشقند** -329.
- Иигирма тўққизинчи дарс** . . . . . 331—343
 Бўш феъллар-331. Бўш феъллардан масдар, сифатдош ва қурол номлари ясаш-334. Бўш феълларнинг ҳосила боблари-334. Мураккаб сифатлар ясаш-336. Тилакнинг ифодаланиши-337. Қа-

самнинг ифодаланиши-337. Чоғиштирма ва ўхшатиш эргаш гаплар-338. Мақсад эргаш гаплар-339. Мураккаб боғловчининг ишлатилиши-340. مصنع الماكينات الزراعية بطشقند -342.

Ўттинчи дарс . . . . . 344—354

Етишмовчи феъллар-344. Етишмовчи феъллардан масдар ва сифатдошлар яшаш-346. Етишмовчи феълларнинг ҳосила боблари-347. Келишиклар ва уларнинг асосий маънолари-349. Бош келишик-349. Натижа эргаш гап-350. Тўсиқсиз эргаш гап-350.

بان туридаги сўзларнинг турланиши-351. طابخ السم

آكله -353.

Ўттиз биринчи дарс . . . . . 355—366

Икки ва уч бора нотўғри феъллар-355. Қаратқич келишиги-359. Фараз ва тахмин мазмунларини ифодаловчи феъллар-361. Шахси топилмас ва шахси умумланган гаплар-362. معاشرة الذئب

-365.

Ўттиз иккинчи дарс . . . . . 367—379

Кучайтирма майл-367. Тушум келишиги-369. Мутлақ инкорни ифодалаш-371. Ажабланиш ва гурурнинг ифодаланиши-371.

غدا يأتي الربيع -374.

Қўшимча матнлар . . . . . 380—393

محمد موسى الخوارزمي -380

ابو الريحان البيروني -382

ابو علي بن سينا كما يتكلم عن نفسه -385

تاريخ المصحف العثماني في طشقند -387

الابنة الذكية -388

جحا: ضاحك مضحك -391

Ёрдамчи матнлар учун қисқача сўзлик . . . . . 394—401

Талабди Эминжон

На арабском и узбекском языках

УЧЕБНИК АРАБСКОГО ЯЗЫКА

для студентов высших учебных заведений

Издательство «Узбекистон» — 1992. 700129, Ташкент, Навои, 30.

Муҳаррирлар: *Х. Хайитметов, Ю. Музафирхўжаев*
Бадний муҳаррир *Ж. Одилов*
Тех. муҳаррир *А. Бахтиёр*
Мусаҳҳиҳ *М. Мажитхўжаева*

ИБ 5804

Теринишга берилди 5.04.92. Босишга рухсат этилди 4.10.92. Формати 60×90^{1/4} № 2 босма коргозинга «Литературная» гарнитурала юқори босма усулида босилди. Шартли бос. л. 25,5 Нашр. л. 25,20. Тиражи 20000. Буюртма № 2476. Баҳоси шартнома асосида

«Узбекистон» нашриёти, 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Нашр № 46—92.
Узбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитаси Тошкент китоб-журнал фабрикасида босилди. 700197, Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1.

Талабов Э.

T19

Араб тили дарслиги:

Олий ўқув юрт. учун (Маҳсус муҳаррир И. Эшонжонов) — Т.:
Ўзбекистон, 1992. — 406 б.

ISBN 5-640-01 281-1

Талабов Э. Учебник арабского языка: Для студ. высших
учеб. заведений.

ББК 81.2 Араб-923

Қўлингиздаги китоб ўзбекчада араб тили дарслиги яратиш борасидаги дастлабки уриниш. У дорилфунунлар ва шарқшунослик олийгоҳларининг араб тили ўқитиладиган куллийлари толиблари учун мўлжалланган. Дарсликда араб тилидаги у ёки бу грамматик тушунчанинг ўзига хослигига, маъноларига, вазифаларига, ҳар бир грамматик birlikнинг категория сифатида таъкидланишига қандай хусусиятлар асос бўла олишига бир-бир тўхталдик. Китобда фонетика билан алифбо ҳамда имло, морфология билан синтаксис ва лексика ёнма-ён боради. Грамматик қондалардан сўнг уларни мустаҳкамлашга имкон берадиган алоҳида машқлар ва матнлар келтирилади.

Дарсликнинг вазифаси толибларни ҳозирги замон араб адабий тилида сўзлашишга, жуда мураккаб бўлмаган матнларни таржима қилишга, ўргатиш ва грамматика асосларидан билимдон қилишдир.

№ 219—83

Навий номли Ўзбекистон
Республикаси давлат кутубхонаси.

4602020300—41
Т. М 351 (04) 93 93

УЗБЕКИСТОН